

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал
«МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ»

№ 8 (96) серпень 2021 р.

Редакційна колегія журналу

Сільськогосподарські науки

Базалій В.В. – д-р с.-г. наук
Балашова Г.С. – д-р с.-г. наук
Бондар О.Б. – канд. с.-г. наук
Клименко М.О. – д-р с.-г. наук
Коковіхін С.В. – д-р с.-г. наук
Лавриненко Ю.О. – д-р с.-г. наук
Писаренко П.В. – д-р с.-г. наук

Історичні науки

Змерзлий Б.В. – д-р іст. наук

Юридичні науки

Бернацька Н.І. – д-р юрид. наук
Стратонов В.М. – д-р юрид. наук

Політичні науки

Наушкіна С.М. – д-р політ. наук
Яковлев Д.В. – д-р політ. наук

Педагогічні науки

Козяр М.М. – д-р пед. наук
Рідей Н.М. – д-р пед. наук
Федяєва В.Л. – д-р пед. наук
Шерман М.І. – д-р пед. наук
Шипота Г.Є. – канд. пед. наук

Філософські науки

Лебедева Н.А. – д-р філос.
в галузі культурології

Психологічні науки

Шаванов С.В. – канд. псих. наук

Філологічні науки

Шепель Ю.О. – д-р філол. наук

Технічні науки

Гриценко Д.С. – канд. техн. наук
Дідур В.А. – д-р техн. наук
Шайко-Шайковський О.Г. – д-р техн. наук

Економічні науки

Іртищева І.О. – д-р екон. наук
Козловський С.В. – д-р екон. наук
Шапошников К.С. – д-р екон. наук

Медичні науки

Нетюхайло Л.Г. – д-р мед. наук
Пекліна Г.П. – д-р мед. наук

Ветеринарні науки

Морозенко Д.В. – д-р вет. наук

Мистецтвознавство

Романенкова Ю.В. – д-р мистецт.

Соціологічні науки

Шапошникова І.В. – д-р соціол. наук

Хімічні науки

Козьма А.А. – канд. хім. наук

Військові науки

Можаровський В.М. – д-р військ. наук

Міжнародна наукова рада

Adam Wrobel – Doktor, Associate Professor (Poland)
Arkadiusz Adamczyk – Professor, Dr hab. in Humanities (Poland)
Giorgi Kvinikadze – PhD in Geography, Associate Professor (Georgia)
Inessa Sytnik – Professor, dr hab. in Economics (Poland)
Janusz Wielki – Professor, dr hab. in Economics, Engineer (Poland)
Javad Khamisabadi – Professor, PhD in Industrial management (Iran)
Michal Sojka – Doctor in Engineer (Poland)
Stanislaw Kunikowski – Associate Professor, Dr hab. (Poland)
Wioletta Wojciechowska – Doctor of Medical Sciences (Poland)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глушченко Олесь Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Росія)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
НБУ ім. В.І. Вернадського, Google Scholar, CrossRef, Index Copernicus.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 18987-7777Р,
видане Державною реєстраційною службою України 05.06.2012 року.

Обкладинка журналу присвячена Івану Яковичу Франку – видатному українському поету, прозаїку, драматургу, літературному критику, публіцисту, перекладачу, науковцю, громадському й політичному діячу. Іван Якович – це титан думки й праці, який накопичив національно-культурні та національно-політичні надбання всіх попередніх поколінь. Усе своє творче життя Іван Франко присвятив боротьбі за соціальну справедливість, і саме ця боротьба стала його ідейно-творчою заповіддю.

ЗМІСТ**ТЕХНІЧНІ НАУКИ**

- Березінський Г.В.**
Аналіз публікацій викладачів
закладу вищої освіти
на основі відкритих даних.....1
- Вітюк М.В., Машін В.М., Кочетков О.В.**
Шляхи гуманізації технічного прогресу
в інформаційному суспільстві.....7
- Собакарь Є.М., Шитова Л.В.**
Оцінка якості кави.....13

МЕДИЧНІ НАУКИ

- Кочерга З.Р., Попадинець О.Г.,
Павликівська Б.М., Юрах О.М.,
Пастух Б.М.**
Досвід дуальної лекції як приклад
міжкафедральної інтеграції
при навчанні майбутніх медиків.....17

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Левус Н.І., Кучебо О.С.**
Особистісні особливості
сприймання творів мистецтва.....21
- Левус Н.І., Ткачук Е.В.**
Схильність осіб з різними акцентуаціями
характеру до певного стилю поведінки
у конфлікті.....25

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

- Воропаєва Т.С., Авер'янова Н.М.**
Розвиток конфліктологічних ідей
в історії філософської думки
(від Зигмунда Фрейда до наших днів).....30
- Якуніна К.І.**
Зміст і функція релігійного мистецтва.....37

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

- Пасіцька О.І.**
Благодійна діяльність отця-прелата
Тита Войнаровського.....42
- Пуйда Р.Б.**
Контроль за виконанням релігійними
громадами законодавства
про релігійні культу: досвід Української РСР
(70-ті – 80-ті роки ХХ століття).....47

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

- Околович І.М., Кутняк І.М.**
Сучасні концепції музичного виховання
в художньо-освітньому просторі.....52

Фарина Н.П., Ушакова О.А.

Роль вокально-художнього репертуару
в системі навчання й у професійній
діяльності естрадного співака.....56

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

- Кондратюк С.Г., Мандзяк Н.М.**
Методика проведення психологічних ігор
в закладі дошкільної освіти.....59
- Нос А.С., Мандзяк М.М.**
Особливості створення лінгвістичної казки
для пояснення граматичного матеріалу
на уроках англійської мови
в початкових класах.....65
- Паламар С.П., Линник О.І.**
Впровадження медіазасобів в початковій
школі на уроках гуманітарного циклу.....69
- Романенко Л.В., Чорнобай В.П.**
Дидактичні особливості застосування планшету
Geoboard на уроках математики в 1 класі.....74
- Яремчук Н.Я., Лавро О.О.**
Дистанційне навчання у ЗВО:
можливості та перспективи.....79

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Легерко Т.О.**
Концептосфера життя/смерть
крізь призму рослинної метафорики
(на матеріалі поезії Лесі Українки).....82
- Легерко Т.О.**
Флористична образність лірики
Лесі Українки (поезія поза збірками).....86
- Гайнігова Л.**
Коротко про розвиток жанру чикліт
на матеріалі творів Наталки Сняданко
та Світлани Пиркало.....90

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

- Кулик Я.О.**
Тенденції розвитку криміналістики в Україні.....97
- Самойлова О.Ф., Печерська І.О.**
Проблемні питання при дослідженні
документів зі зміненним змістом тексту.....101
- Соломаха А.Г.**
Децентралізація в Україні: досягнення,
виклики та актуальність реформи.....107

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

- Богач О.В., Клименко Т.В.**
Аналіз і оцінка інфляційних процесів
в Україні.....114
- Кнір М.О., Ковальчук І.С.**
Емісійна політика корпорацій.....118

CONTENTS

ENGINEERING SCIENCES

- Berezinskyi Hennadii**
Analysis of publications of teachers
of higher educational institutions
on the basis of scientific metric data.....1
- Vityuk Nikolay, Mashin Vladimir,
Kochetkov Oleksander**
Ways to humanise technological progress
in the information society.....7
- Sobakar Yevhen, Shytova Liliia**
Coffee quality assessment.....13

MEDICAL SCIENCES

- Kocherha Zoriana, Popadynets Oksana,
Pavlykivska Bohdanna, Yurakh Omelian,
Pastukh Bohdan**
The proficiency of dual lecture
as an example of interdepartmental integration
in future healthcare professionals' training.....17

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

- Levus Nadiya, Kuchebo Olena**
Personal characteristics of perception
of works of art.....21
- Levus Nadiya, Tkachuk Eliana**
Tendency of persons with different
accentuations of character
to a certain style of behavior in the conflict.....25

PHILOSOPHICAL SCIENCES

- Voropayeva Tetiana, Averianova Nina**
Development of conflictological ideas
in the history of philosophical thought
(from Sigmund Freud to the present day).....30
- Yakunina Kateryna**
Contents and function of religious art.....37

HISTORICAL SCIENCES

- Pasitska Oksana**
Charitable activities of reverend-mitered
Archpriest Tyt Wojnarowskiy.....42
- Puyda Roman**
Monitoring the religion of religious cult laws
by religious communities: experience of the
Ukrainian SSR (70s–80s of the XX century).....47

HISTORY OF ART

- Okolovych Ivan, Kutnyak Ivan**
Modern concepts of music education
in the art and educational space.....52

- Faryna Nataliia, Ushakova Oksana**
The role of vocal and artistic repertoire
in the system of education and in the
professional activity of a pop singer.....56

PEDAGOGICAL SCIENCES

- Kondratiuk Svitlana, Mandziak Natalia**
Methods of conducting psychological games
in preschool education.....59
- Nos Liubov, Mandziak Marta**
Peculiarities of creation linguistic tale
for explanation grammar at English lessons
in primary school.....65
- Palamar Svitlana, Lynnyk Olena**
Introduction of media in primary school
in the lessons of the humanitarian cycle.....69
- Romanenko Lyudmyla, Chornobai Viktoriia**
Didactic features of using the Geoboard tablet
in mathematics lessons in 1st grade.....74
- Yaremchuk Natalia, Lavro Olha**
Distance learning in higher education
institutions: opportunities and prospects.....79

PHILOLOGICAL SCIENCES

- Leherko Tetiana**
Conceptosphere of life/death through
the prism of plant metaphors
(based on the poetry of Lesya Ukrainka).....82
- Leherko Tetiana**
Floristic image of Lesya Ukrainka's lyrics
(poetry outside collections).....86
- Heinigova Linda**
A brief history of a literary genre chick lit
in Ukrainian literature (in novels
by N. Sniadanko and S. Pyrkalo).....90

LAW SCIENCES

- Kulyk Yana**
Trends in the development
of criminal science in Ukraine.....97
- Samoilova Olha, Pecherska Irina**
Problem issues in the study of documents
with changed text content.....101
- Solomakha Artem**
Decentralization in Ukraine: achievements,
challenges and relevance of reform.....107

ECONOMIC SCIENCES

- Bohach Olena, Klimenko Tatyana**
Analysis and assessment of inflation
in Ukraine.....114
- Knir Mariya, Kovalchuk Ihor**
Emission policy of corporations.....118

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-1>

УДК 001:004.91

Березінський Г.В.Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЙ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ОСНОВІ ВІДКРИТИХ ДАНИХ

Анотація. В даній роботі розглянуто методики використання наукометричних даних для дослідження наукової діяльності викладачів закладу вищої освіти на основі інформації, взятої з відкритих бібліографічних та реферативних баз даних Google Scholar та Scopus, дослідження профілів викладачів та виявлення публікацій, що були асоційовані з викладачем помилково. Пропонується огляд існуючих алгоритмів визначення помилково доданих публікацій в профіль Google Scholar. Представлений аналіз існуючих досліджень, їх переваг та недоліків у рамках поставленої задачі, виділена проблематика, не розкрита у попередніх публікаціях. Наведений алгоритм з визначення помилкових публікацій, заснований на пошуку автора та співавтора. Описано недоліки такого підходу та плани на подальше дослідження для зменшення кількості помилкових результатів та пришвидшення часу роботи аналізатора.

Ключові слова: рейтинг, наукометрія, Scopus, Google Scholar, h-індекс, індекс Хірша, публікація, помилкова публікація.

Berezinskiy HennadiiNational Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

ANALYSIS OF PUBLICATIONS OF TEACHERS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS ON THE BASIS OF SCIENTIFIC METRIC DATA

Summary. This work is devoted to the analysis of publications of scientists taken from open bibliographic and scientometric databases Google Scholar and Scopus. Particular attention will be paid to the Google Scholar service, which, although less influential, since it takes into account all publications and membership are free, it has a wider base of scientific work. This paper discusses methods of using scientometric data to study the scientific activities of teachers of higher education based on information taken from open bibliographic and abstract databases Google Scholar and Scopus, research profiles of teachers, and identify publications that were associated with the teacher by mistake. An overview of existing algorithms for identifying erroneously added publications to your Google Scholar profile is offered. The analysis of the existing researches, their advantages and lacks within the limits of the set task is presented, the problems which are not opened in the previous publications are allocated. An algorithm for determining erroneous publications based on the search for the author and co-author is presented. The disadvantages of this approach are described and plans for further research to reduce the number of false positives and speed up the analyzer. The described algorithm works on comparison of the name of the scientist taken from a profile with authors of publications checking a surname and initials with co-authors as one criterion. This paper also examines publications that describe the general provisions of scientometrics, such as science, the formation and use of the Hirsch index to assess the journalistic activity of the teacher, the shortcomings of this method and offers alternatives and a publication that offers an algorithm for confirming authorship based on co-authorship graphs. The disadvantages of this approach are presented, the unresolved issues in the context of the problem are highlighted and the method of their solution by the above-mentioned algorithm is proposed. Ways of further research and options for improving the algorithm to reduce operating time and increase accuracy are presented. This publication also reviews the methods of evaluating the scientific activity of the Higher Educational Institution's teachers and describes the formation of the Hirsch index for one scientist and scientific departments of the university.

Keywords: rating, science, scopus, google scholar, h-index, hirsch index, publication, wrong publication.

Постановка проблеми. Дана робота присвячена аналізу публікацій науковців, взятих з відкритих бібліографічних та наукометричних баз даних Google Scholar та Scopus. Особливий акцент буде зроблено на сервісі Google Scholar. Незважаючи на менший рівень впливу, він враховує ширше коло видань та містить більшу базу наукових робіт.

Сервіс Google Scholar має особливість – в налаштуваннях можливо встановити дозвіл на автоматичне додавання публікацій у профіль науковця. Виконуючи пошук по кожному науковцю у від-

критих джерелах, Google Scholar автоматично додає у свою базу ті публікації, автором яких вважає даного науковця. У більшості випадків, такі публікації додаються коректно. Проте іноді до профілю викладача публікація додається помилково.

Наявність помилково доданих публікацій в профілях викладачів, при підрахунку міжнародних рейтингів закладів вищої освіти (Webometrics, UniRank, Times Higher Education, QS, U-Multirank, ARWU та ін.), карається штрафними санкціями: штрафні рейтингові бали, або вилучення навчального закладу з рейтингу, при великій кількості

порушень. Тому своєчасне визначення помилково доданих публікацій є важливим.

У цій роботі пропонуються рішення аналізу наукометричних даних науковців на предмет помилково доданих публікацій. Можливості досліджуваних методів будуть продемонстровані на прикладі науковців НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського». Усі використані дані взято з відкритих джерел.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Оцінювання наукової діяльності викладача закладу вищої освіти (ЗВО) є однією з основних складових рейтингів, що визначають науковий вклад та престижність навчальних закладів.

Через це важливо вірно відслідковувати наукову активність співробітників ЗВО.

При складанні рейтингів, для оцінки наукової діяльності, використовують так звані *h*-індекс, або індекс Хірша. Індекс Хірша використовується такими системами, як Google Scholar, Scopus, Web of Science та інші.

Для вимірювання ефективності наукової діяльності викладачів використовуються різні наукометричні показники. Найбільш розповсюдженими показниками є:

- цитування, що визначається як сума бібліографічних посилань;
- загальна кількість статей;
- індекс Хірша, що визначається як максимальне значення *h*, таке що даний автор опублікував *h* статей, кожна з яких була процитована не менше *h* раз;
- *i10* індекс, що показує кількість публікацій, що мають принаймні 10 бібліографічних посилань;
- деякі інші різновиди індексу Хірша, як *g*-індекс.

Загальна кількість статей не враховує якість наукових публікацій, в той час, як на загальну кількість цитувань може непропорційно вплинути участь однієї публікації, що має істотний вплив (наприклад, методологічні статті, що пропонують успішні нові технології, або методичні матеріали, які можуть генерувати велику кількість цитат), або багато публікацій з малою кількістю цитат.

В зазначених вище базах використовується метрика *h*-індексу (індексу Хірша).

Спільними рисами для наукових публікацій на дану тематику є відсутність описаного методу збору даних, аналізу наукових профілів викладачів, описаних методів подальшого використання отриманої інформації.

Стаття «Алгоритм вирішення неоднозначності імен авторів» [1] пропонує вирішення задачі неоднозначного авторства публікацій у деяких наукометричних системах. Автор статті пропонує використовувати наведений нижче алгоритм для точної ідентифікації авторства статті.

На першому кроці виділяються елементи бібліографічного опису: імена науковців, назви публікацій, тощо. Далі відбувається пошук на предмет можливих дублікатів у системі – це дає можливість точної ідентифікації всередині системи. З бібліографічних описів виділяється ПІБ окремих авторів та будується граф співавторства. По текстовому опису відбувається пошук IRID авторів, та за допомогою графу співавторства, виділяються найбільш імовірні пари авторів, що видаються користувачу у якості результату.

Дослідження алгоритму демонструє високу точність визначення некоректно доданих публікацій, а саме 97%.

Дана стаття не порушує питання збору наукометричних даних. Також допускає недоліки при визначенні співавторства, а саме – алгоритм будує граф співавторства, в якому вказує всі важливі варіанти можливого співавторства та оцінюється ймовірність правильності такого набору. Це дає високу точність визначення, проте збільшує алгоритмічну складність. Алгоритм не використовує дані про авторизацію користувачів у системі, проте вони містять значну кількість інформації про авторство робіт.

Наукова робота «Relevance of innovations in machine learning to scientometrics» [2] описує теоретичні методи використання технології глибокого навчання у наукометрії для аналізу та обробки даних. Автор дослідження просуває ідею використання наступних технологій:

- моделей автоматичного визначення критеріїв;
- методів статистичного аналізу з використанням алгоритмів глибокого навчання;
- використання класифікації і кластеризації даних для їх аналізу.

Проте у роботі не наведено реальних досліджень, конкретних алгоритмів, або результатів використання даних методів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У наведених вище публікаціях не розглядаються методи подальшого статистичного аналізу даних про наукову діяльність викладацького складу закладу вищої освіти, а також методи й моделі автоматизованого збору даних з відкритих джерел (Google scholar, Scopus, Web of Science та інші).

Представлені в дослідженнях методи аналізують правильність визначення авторства публікацій на основі інших публікацій, тобто не здатні проаналізувати окремі публікації. Відповідно, точність роботи методів зменшується із зменшенням кількості публікацій у окремого науковця. В той же час, робота [2] не пропонує практичних методів вирішення проблеми правильності визначення авторства публікації.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є пошук методів та алгоритмів для мінімізації впливу недоліків системи автоматичного додавання публікацій до наукометричних баз даних на збір та аналіз інформації про наукову діяльність викладачів ЗВО. Це досягається шляхом покращення методів визначення авторства публікації, та вдосконаленням методів комплексного збору та аналізу даних про наукову та публіцистичну діяльність.

У сервісі Google Scholar відсутнє нормування, що задає єдині вимоги до заповнення профілю користувачів-науковців. У зв'язку з цим, для кожного викладача необхідно індивідуально визначити критерії для порівняння метаданих публікації на основі загальних критеріїв, за якими можна було б ідентифікувати публікацію, як потенційно помилкову.

Аналіз на підтвердження авторства публікацій. Однією з проблем підтвердження авторства є необхідність обробки великих масивів даних. Для близько 2700 викладачів НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського» було зібрано більше

70 тисяч публікацій, базуючись на даних, взятих з сервісу Google Scholar. Тому при створенні алгоритму аналізу необхідно враховувати час роботи алгоритму, умови обмеженості ресурсів, кількість помилкових результатів. Помилковий результат – типовий наслідок задач, які можуть бути зведені до задачі класифікації, як задача підтвердження авторства (авторство публікації або підтверджується або ні).

Процес підтвердження авторства публікації складається з декількох етапів.

Підготовчий етап – збір необхідних даних: ПІБ викладача та його публікації у системі Google Scholar. Наявність в профілі викладача імені та прізвища, продубльованих кирилицею та латиницею, допоможе зменшити ймовірність помилкового результату. Для кожної публікації збираються дані про її авторів, назву, рік, видавництво та кількість цитувань.

На наступних етапах йде перевірка кожної публікації автора. Для кожної публікації необхідно перевірити наявність імені та прізвища науковця у списку авторів. Враховуючи, що прізвище автора береться з його профілю, можливе хибне спрацьовування за умови відсутності імені, імені по-батькові, а також при використанні ініціалів без повного імені тощо. Через це необхідно привести імена до одного формату.

Для цього система перевіряє наявність у імені науковця символів кирилиці та латинці. При позитивному результаті можна стверджувати, що ім'я продубльовано на іноземній мові. У випадку відсутності таких символів, система двічі транслітерує ім'я викладача та додає транслітеровані імена до зчитаних з профілю. Подвійна транслітерація необхідна для врахування різних способів трансліювання одного символу (пр. українська літера «і» може бути транслітерована на «i» або «y»).

Наступний етап – виділення ініціалів з повного імені шляхом обрання перших літер слів повного імені.

Після отримання підготовчих даних система може провести аналіз публікації. Використовуються ознаки (критерії):

1. Серед прізвищ авторів наукової роботи немає точного співпадіння з прізвищем власника профілю, у якому вона зазначена.

2. Ініціали науковця, зазначені у авторах публікації, не відповідають дійсності.

3. Серед співавторів публікації немає жодного співробітника того ж самого закладу вищої освіти.

На рисунку 1 представлено схематичне зображення описаного алгоритму.

Для зменшення ймовірності отримання помилкових результатів, вважатимемо, що достатніми умовами для визначення публікації, як доданої помилково, є виконання лише першої, або другої та третьої ознак одночасно. Друга та третя ознаки не є достатніми окремо через те, що деякі імена мають різний правопис у різних мовах, що використовують кирилицю (пр. «Александр» російською та «Олександр» на українській мові). Це дозволяє зменшити кількість помилково-позитивних результатів. Третя умова працює лише комплексно з іншими умовами, оскільки не гарантує ніякого результату взагалі.

Як приклад, наведемо типові помилкові публікації, що визначаються програмою.

Прикладом виконання першого критерію є публікація, що була додана в профіль викладача Гавриленко О.В. На рисунку 2 представлена розширена інформація про дану публікацію.

На рисунку зрозуміло, що публікація була випадково додана в профіль, та не належить викладачу.

При перевірці профіля науковця Савицької О.М., була виявлена публікація, яка належить Савицькій О.С. На рисунку 3 представлено розширений опис даної публікації в профілі Google Scholar Савицької О.М.

Одним з можливих критеріїв є аналіз за джерелом публікації. Ідея полягає у тому, щоб виключати помилковий результат, якщо інші публікації цього автора у видавництві все були перевірені. Втім, такий критерій не є надійним через відсутність нормування або єдиної бази видавництв, які враховуються у Google Scholar. Це означає, що у назві публікації можуть допускатись помилки. Це робить критерій ненадійним навіть у поєднанні з іншими критеріями.

Дана модель матиме широке застосування у розв'язку проблеми неоднозначності авторства публікацій. Перевага методу у тому, що помилкова публікація буде знайдена з високою ймовірністю. Але зазначений метод має певні недоліки. Основним недоліком представленого методу є довга робота алгоритму та велика кількість помилково-позитивних результатів. Помилково-позитивним результатом вважається знайдена публікація, що відповідає критеріям визначення помилково доданих публікацій, проте не є такою.

До цього може призводити некоректне оформлення профілю науковця у системі Google Scholar, а саме:

- відсутність дубляжу імені на інших мовах;
- у профілі не вказано ініціали.

Таким чином, для уникнення можливості потрапляння помилково доданої публікації у профіль користувача, та для полегшення виявлення таких публікацій, рекомендовано дотримуватися наступних правил:

- дублювати повне ім'я на усіх мовах, за необхідності транслітерацію україномовного та російськомовного написання;
- вказувати місце роботи у профілі у відповідності з тим, що вказується у публікаціях;
- додавати в профіль підтвержену електронну адресу у домені навчального закладу.

Наведемо узагальнені результати досліджень у таблиці 1.

Таблиця 1
Узагальнені результати аналізу публікацій

Усього публікацій	77 079
Унікальних публікацій (з урахуванням співавторів)	63 456
Помічено, як ненадійні за 1-шою ознакою	7 934
Помічено, як ненадійні за 2-гою та 3-тєю ознаками	18 781
З них за трьома ознаками	7 893

У подальших дослідженнях планується покращити алгоритм визначення потенційно помилкових публікацій. Для цього будуть проведені експерименти з різними комбінаціями ознак не-

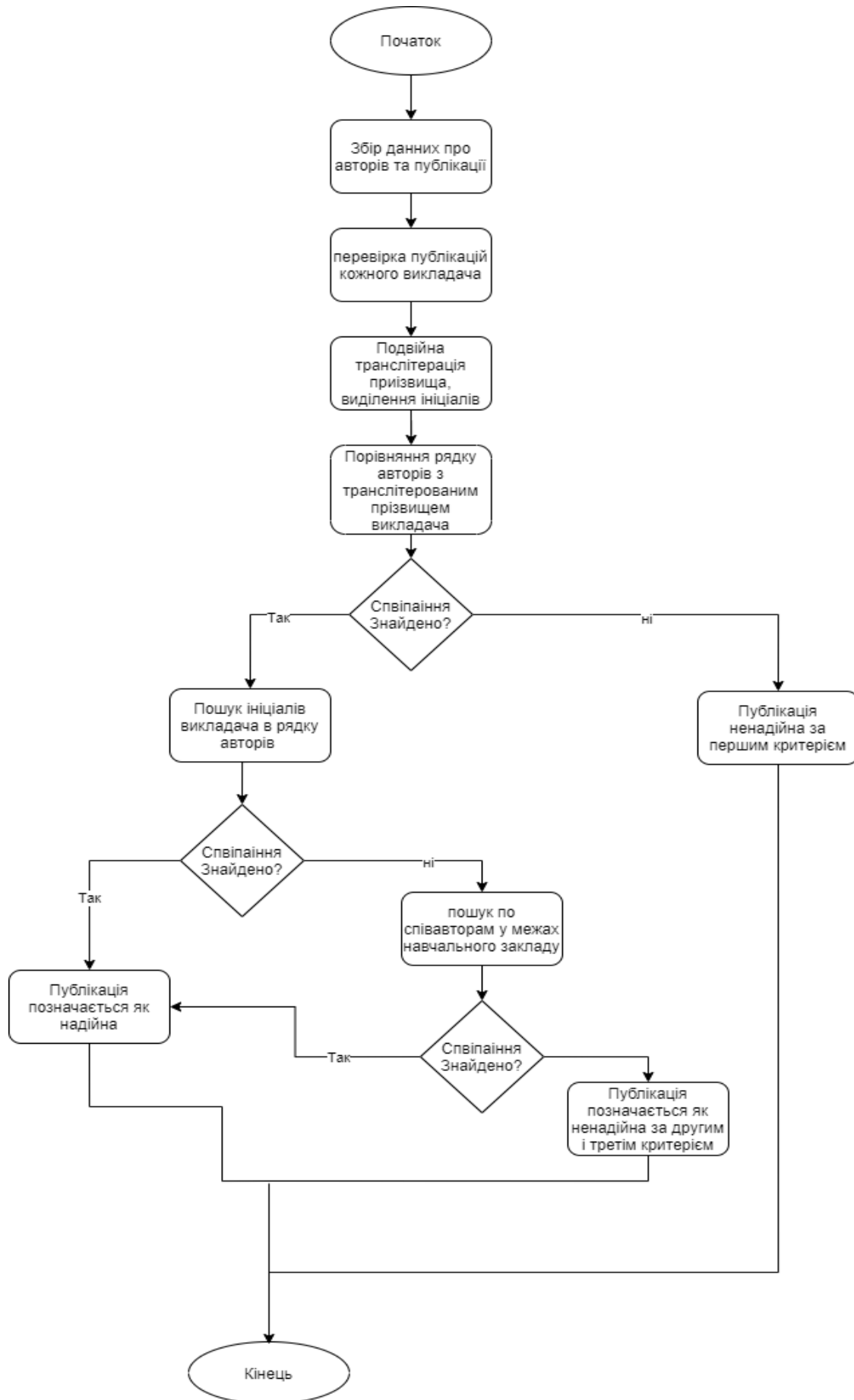

Рис. 1. Блок-схема алгоритму

ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ, ТОМ 15, № 3, ЛИПЕНЬ-ВЕРЕСЕНЬ 2013	
Автори	Ольга Король, Любомир Пархуць, Сергей Евсеев, Владимир Баранник, Владимир Кривонос, Любовь Рябова, Евгений Подгорный, Карина Мацуева, Альберт Леках, Борис Остроумов, Оксана Пелещишин, Артем Жиглик, Александр Корнейко, Владимир Мохор, Володимир Луценко, Андрей Балан, Валерий Козловский, Роман Лысенко, Анна Корченко, Александр Басараб, Андрей Пзук, Владислава Волянская, Олексій Гавриленко, Вітамін Антонов, Володимир Лукецький, Іван Горбенко, Светлана Казмирчук
Описание	Ольга Король, Любомир Пархуць, Сергей Евсеев Разработка модели и метода каскадного формирования MAC с использованием модулярных преобразований..... 185 ... Владимир Баранник, Владимир Кривонос Технология реконструкции кадров видеoinформационного потока в телекоммуникационной сети..... 196 ... Любовь Рябова, Евгений Подгорный, Карина Мацуева Способы защиты видеоданных от несанкционированного доступа..... 203 ... Владимир Баранник, Альберт Леках, Борис Остроумов Метод кодирования динамических изображений стационарного фона в инфокоммуникационных системах..... 210 ... Оксана Пелещишин Анализ ...
Статьи в Академии	ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ, ТОМ 15, № 3, ЛИПЕНЬ-ВЕРЕСЕНЬ 2013 О Король, П Пархуць, С Евсеев, В Баранник...

Рис. 2. Розширена інформація про публікацію

Розвиток обдарованості учнів на уроках трудового навчання в умовах допрофільної підготовки
ОС Савицька
Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки ...

2015

Рис. 3. Розширена інформація про публікацію

надійності публікації та введення нових (наприклад, тематика публікації). Також планується провести дослідження у напрямку покращення методів наближеної транслітерації імен, використання методів обробки великих даних для зменшення часу аналізу публікацій та використання класифікації і кластеризації для більш точного виявлення помилкових публікацій.

Залишається нерозв'язаною проблема повних однофамільців (збіг повного імені та прізвища). Для невеликих навчальних закладів перевірка по співавторам має вирішувати цю проблему, але для більших університетів вона залишається актуальною.

Висновок. Наведені вище методи оцінки правильності визначення авторства публікації дозволяють автоматизувати ручний процес перевірки профілів та публікацій науковців. Це полегшує процес спостереження за публіцистичною активністю викладачів закладу вищої освіти, та дозволяє краще розуміти процеси наукової діяльності

у різних підрозділах у межах ЗВО. Представлений алгоритм дозволить уникати можливих проблемних ситуацій з неправильно визначеними публікаціями у сервісі Google Scholar.

Даний алгоритм не є досконалим через високу алгоритмічну складність та велику кількість помилково-позитивних результатів. Це пояснюється наступними факторами:

- відсутність нормування даних сервісом Google Scholar;
- відсутність у частини користувачів сервісу повного імені у профілі;
- неправильне оформлення метаданих публікацій;
- відносна простота алгоритму.

Незважаючи на це, описані методи показують гарні результати у виявленні помилково доданих публікацій. Подальше вдосконалення та додання нових алгоритмів визначення автора дозволить суттєво знизити час роботи аналізатора та зменшити кількість помилкових результатів.

Список літератури:

1. Козицин А.С., Афонин С.А. Алгоритм разрешения неоднозначности имен авторов в ИАС ИСТИНА. *Современные информационные технологии и ИТ-образование*. 2020. № 16.1.
2. Srinivasa G. Relevance of innovations in machine learning to scientometrics. *Journal of Scientometric Research*. 2019. № 8. С. 39–43.
3. Березинський Г. Інформаційна система визначення критеріїв технології підтримки науково-публіцистичної діяльності науковців закладу вищої освіти (комплексна тема). Загальна частина. Підсистеми автоматичного добування наукометричних даних науковців-викладачів ЗВО. Індивідуальна частина № 1. *Бакалаврські Роботи (АСОІУ)*. 2020.

4. Мамонтов В.В., Березінський Г.В., Аналіз наукометричних даних та складання рейтингу підрозділів КПІ ім. Ігоря Сікорського на основі публіцистичної діяльності викладачів : *IV Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених та студентів «Інформаційні системи та технології управління – ІСТУ-2020»*. Секція кафедри автоматизованих систем обробки інформації і управління. Матеріали конференції. Київ, 2020. 24, 30 квітня 2020 р. С. 110–118.

References:

1. Kozicyn, A.S., & Afonin, S.A. (2020) Algoritm razresheniya neodnoznachnosti imen avtorov v ias istina. *Sovremennye informacionnye tekhnologii i IT-obrazovanie*, 16(1). DOI: <https://doi.org/10.25559/SITITO.16.202001.108-117>
2. Srinivasa, G. (2019) Relevance of Innovations in Machine Learning to Scientometrics. *Journal of Scientometric Research*, 8(2s), pp. 39–43.
3. Berezins'kij, G.V. (2020) Informacijna sistema viznachennya kriteriiv tekhnologii pidtrimki naukovopublicistichnoi diyal'nosti naukovciv zakladu vishchoi osviti (kompleksna tema). Zagal'na chastina. Pidsistemi avtomatichnogo dobuyannya naukometrichnikh danikh naukovciv-vikladachiv ZVO. Individual'na chastina № 1 (Bachelor's thesis, KPI im. Igorya Sikors'kogo).
4. Mamontov V.V., Berezinskyi H.V. (2020) Analiz naukometrychnykh danykh ta skladannia reitynhu pidrozdiliv KPI im. Ihoria Sikors'koho na osnovi publitsystychnoi diialnosti vykladachiv: *IV Vseukrainska naukovopraktychna konferentsiia molodykh vchenykh ta studentiv «Informatsiini systemy ta tekhnolohii upravlinnia – ІСТУ-2020»*. Sektsiia kafedry avtomatyzovanykh system obrobky informatsii i upravlinnia. Materialy konferentsii. Kyiv.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-2>

УДК 130.2.316

Вітюк М.В., Машін В.М., Кочетков О.В.
Одеський національний морський університет

ШЛЯХИ ГУМАНІЗАЦІЇ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. Розглядаються основні проблеми впливу технічного прогресу на життєдіяльність, як індивідуума, так і на соціум в цілому. Виділяються основні аспекти дисгармонії, яка виникає в інформаційному просторі при взаємодії індивідуума та соціуму. Таку дисгармонію долають гуманізацією технічного прогресу. Для сучасного суспільства характерна епідемія цифрового аутизму, яка породила нові проблеми в світосприйнятті молодого покоління, яке пізнає навколишній світ тільки через Інтернет і відчуває труднощі в спілкуванні з реальним світом. Підкреслюється значення поєднання емоційно-чуттєвого сприйняття особистості з досягненнями технічного прогресу для креативного розвитку індивіда в інформаційному суспільстві. Пропонуються шляхи подолання розриву між спеціальною та гуманітарною підготовкою активного учасника технічного прогресу.

Ключові слова: інформаційне суспільство, цифрові аборигени, цифрові іммігранти, нейтралізація цифрового аутизму.

Vityuk Nikolay, Mashin Vladimir, Kochetkov Oleksander
Odessa National Maritime University

WAYS TO HUMANISE TECHNOLOGICAL PROGRESS IN THE INFORMATION SOCIETY

Summary. The main problems of the impact of technological progress on the individual and on society as a whole are considered. The main aspects of disharmony arising in the information space in the interaction between the individual and society are highlighted. This disharmony is overcome by humanization of technological progress. Modern society is characterized by an epidemic of digital autism, which has created new problems in the perception of the younger generation, who knows the world only through the Internet and has difficulty communicating with the real world. The average user spends more than three hours online every day. If we accept eight hours of sleep a night as the human physiological norm, this means that Homo sapiens spends half of its active life stage online. The importance of combining the emotional and sensory perception of the individual, as such, with advances in technology to neutralize digital autism and the creative development of the individual in the information society is highlighted. Ways to bridge the gap between special and humanistic training of the active participant of technological progress are proposed. Humanization of technological progress begins with the fact that the teaching of technical disciplines is "saturated" with emotional content and includes the formation of cultural needs of future professionals in the field of scientific and technological progress. The authors of the article believe that the art component, in most cases, enriches the toolkit of the creator of technical progress and enlivens the emotionality in personal communication. To neutralize digital autism, brainstorming is practiced in which all participants communicate with each other and propose an unlimited number of solutions to the proposed task, even the most improbable ones. As a result of the discussion, the correct result is chosen. The teaching of technical science should be based on the priority of moral development over scientific and technological progress. This requirement is especially important in the presence of technical means and technologies capable of causing harm up to the point of planetary catastrophe.

Keywords: information society, digital natives, digital immigrants, neutralizing digital autism.

Постановка проблеми. Сучасний період в історії людства характеризується глобальним збільшенням комп'ютеризованої індустрії, заснованої на трансфері інформації. За прогнозом фірми International Data Corporation, яка займається вивченням світового ринку інформаційних технологій і телекомунікації до 2025 року обсяг всіх даних в усьому світі складе 1,63·10²³ байт [1]. Тільки 20% інформації буде критично важливою – визначальною для життя та безпеки людей і миру на планеті. Решта інформації відноситься до сфери розваги і до службової інформації, якою розумні гаджети, розумні будинки і домашні роботи будуть обмінюватися між собою для злагодженої роботи. Тому, стверджують автори дослідження [1], набагато важливіше буде якість даних, а не їх кількість.

Стрижнем інформаційного суспільства є Інтернет. В даний час більше 4,5 мільярда осіб користуються Інтернетом, а аудиторія соціаль-

них мереж перевищила 3,8 мільярда. Майже 60% світового населення спілкуються онлайн. Середньостатистичний користувач проводить в Інтернеті понад три години щодня. Якщо прийняти восьмигодинний сон на добу як фізіологічну норму людини, то це означає, що половину активної стадії життєвого існування Homo Sapiens проводить в Інтернеті. Щодня люди переглядають 8 мільярдів годин відео на You Tube. В Google в середньому щосекунди надходить понад 40000 пошукових запитів [2]. Характерно, що більшість запитів пов'язано зі спортивними змаганнями і життям «зірок» шоу-бізнесу [3]. Переважна більшість відеоконтенту проглядається з мобільних пристроїв (смартфонів і планшетів). Понад 5,2 мільярдів чоловік мають мобільні телефони, причому середньостатистичний власник користується телефоном кілька десятків разів на день.

Twitch (відеострімінговий сервіс, що спеціалізується на трансляціях комп'ютерних ігор

і кіберспортивних турнірів) встановив новий рекорд щомісячної відвідуваності – в березні 2021 року глядачі провели на його платформі 2,06 мільярдів годин. За рік цей показник виріс більш ніж в два рази [4].

У цій статті ми розкриваємо основні проблеми впливу технічного прогресу на життєдіяльність Homo Sapiens в інформаційному просторі та виділяємо основні аспекти дисгармонії, що виникають при цифровій взаємодії індивідуума і соціуму.

Інформаційні мережі, проникаючи в усі сфери соціуму, особливо спотворили процес спілкування індивідуума з іншими людьми. Смартфони докорінно змінили звички і поведінку людей. У 1997 році час телефонного спілкування дорівнював кількості часу спілкування «віч-на-віч». У 2007 році в момент появи айфону «екранний» час спілкування становив вже понад вісім годин, а час спілкування віч-на-віч – менше двох годин. Перевага «екранного часу» над «живим» спілкуванням свідчить про те, що наразі люди не можуть підтримувати тривалий психологічний контакт один з одним. Таку ситуацію психологи назвали епідемією цифрового аутизму, яка породила нові проблеми в світосприйнятті молодого покоління, яке з'явилося в інформаційній ері на самому початку свого життя «зі смартфонами в руках» (Z покоління), пізнає навколишній світ тільки через Інтернет [5].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У дослідженні Д. Богданової [6] показано, що особливості цифрової епохи вимагають формування нових освітніх парадигм, які враховують ускладнення соціалізації молодого покоління і виникнення нових небажаних особистісних якостей, які раніше не були масово притаманні людському суспільству.

Існуючий розрив між спеціальною та гуманітарною підготовкою інженера, може призвести до тяжких наслідків технічного прогресу. Тривожне становище в сфері виробництва та управління ним, академік В.О. Легасов охарактеризував як дисгармонію між гуманізацією і технізацією людського буття і мислення. «Чорнобиль підірвало тому, – писав він, – що нинішні «генії техніки» стояли не на плечах Толстого і Достоевського, а на плечах таких же «технарів», як вони самі» [7].

Посилання на Достоевського виникло не випадково, бо саме йому належить висновок про те, що «там, де освіта починалась з техніки, ніколи не з'являвся Аристотель. Навпаки, помічалось надзвичайне звуження та убогість думки. Там же, де починалось з Аристотеля, негайно ж справа супроводжувалась великими технічними відкриттями і розширенням людської думки» [7].

Популяризатор технологій навчання та освіти Марк Пренскі для визначення людей, які народилися після цифрової революції та звикли отримувати інформацію через цифрові канали, ввів позначення «цифрові аборигени» [8].

«Цифрові аборигени» створюють свою спільноту, в якій багато змінено, аж до етичних норм (авторитет особистості визначається кількістю «лайків» та статусом користувача в мережі) і творчого процесу, девізом якого став заклик «погуглити»! Однак «цифрові аборигени» не від-

чувають відмінностей між віртуальним життям в мережі та реальним життям поза мережею. У дослідженнях [9; 10] з'ясувалося, що «цифрові аборигени», навіть в якості студентів університету насправді не мають глибоких знань про цифрові технології. А те, що вони дійсно мають, часто обмежується тільки базовими навичками користування офісним пакетом, електронною поштою, обміном текстовими повідомленнями, веденням сторінок в Facebook і серфінгом в Інтернеті. При цьому у «цифрових аборигенів» переважає пасивне споживання інформації з найбільш популярних і не найавторитетніших джерел (наприклад, Вікіпедії), а також копіювання фрагментів текстів для своїх навчальних рефератів. Таким користувачам потрібні спеціальні розвиваючі заняття, іншими словами, необхідно розширити і поглибити гуманізацію навчального процесу, особливо при викладанні технічних спеціальностей.

В американській державній освітній політиці діє програма STEM, спрямована на розвиток технічних дисциплін для створення конкурентоспроможної економіки. Однак, багато громадських діячів заявили про те, що блоку STEM (science, technology, engineering, mathematics) недостатньо для розвитку людей, здатних успішно просувати технічний прогрес. Без творчої складової – мистецтва – людина не здатна створити щось нове. Тому в аббревіатуру вписали ще компонент – Art [11]. Так виник популярний рух STEAM (science, technology, engineering, art and mathematics). Серед тих, хто підтримує ідею STEAM-освіти – відомий режисер Джордж Лукас.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Одним з основних завдань гуманізації технічного процесу полягає в тому, щоб допомогти «цифровим аборигенам» усвідомити різноманітність і глибину життя «офлайн» (поза мережею), зняти внутрішні бар'єри, що заважають вийти з протоптаної «життєвої колії».

Для цієї мети представники старшого покоління – «цифрові іммігранти», повинні зміло керуючи навчальним процесом, в якому не задіяні інтернет-комунікації, показати всі переваги традиційного особистого спілкування.

Необхідно, користуючись виразом А.В. Курпатова, президента Вищої школи методології, здійснити зворотний перехід студента – з «галактики Цукерберга (одного з розробників соціальної мережі Facebook) в «галактику Гутенберга» (перший друкар Європи) [5]. Іншими словами, потрібно витягти творця технічного прогресу з цивілізації мерехтливих кліпових зорових образів, де немає аналітичного мислення і часу для роздумів в цивілізацію текстів і вдумливого системного мислення.

Однак, при цьому виникає діалектичне протиріччя в отримані інформації з книг (якщо читати в середньому 3 книги в місяць, то в перебігу 60 років виходить близько 2000 книг – мала частка галактики Гутенберга!) і при знаходженні інформації в Інтернеті. Користувачі Мережі частіше запам'ятовують посилання та лінки, які використовуються в пошуку потрібної інформації, ніж саму знайдену інформацію [12].

Мета статті. Розкрити синергізм емоційно-чуттєвої сфери з досягненнями технічного про-

гресу для креативного розвитку індивіда в інформаційному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. При адаптації до нових умов життя потрібно враховувати, що сприйняття індивідом змін життєвої атрибутики відбувається в основному в емоційно-чуттєвій сфері.

Здатність до декількох видів діяльності як науково-технічної так і літературно-художньої, що зародилася ще в епоху Відродження, відзначається в історії інтелектуального прогресу як унікальна. Згадаємо різнобічну діяльність Леонардо да Вінчі, Буонарроті Мікеланджело, Йоганна Гете, Михайла Ломоносова, Олександра Бородіна, Чарльза Сноу, Льюїса Керрола, Семюела Морзе, Мікалоюса Чюрльоніса,

Гуманізація інформаційного суспільства включає формування культурних потреб майбутніх фахівців в області науково-технічного прогресу. Дослідження [13] виявило взаємозв'язок між музичним навчанням і вищими функціями мозку людини, які забезпечують мислення, просторову орієнтацію, мову, навчання та здатність міркувати. Дослідники відзначили, що музичне навчання може суттєво допомогти підготувати дітей для кращого академічного майбутнього і що зрілі музиканти демонструють здатність швидко обробляти і запам'ятовувати інформацію [13]. Одного разу Ейнштейн сказав: «Життя без музики для мене немислимо. Я живу своїми мріями в музиці. Я бачу своє життя з точки зору музики. Найбільші радощі в житті я отримую від музики». Вейерштрасс, «батько» сучасного математичного аналізу, казав, що не можна бути справжнім математиком, не будучи трохи поетом.

Компонент мистецтва в більшості випадків збагачує, з одного боку, інструментарій творця технічного прогресу, з іншого боку, оживляє емоційність в особистому спілкуванні.

Для нейтралізації цифрового аутизму практикується метод «мозкового штурму», при якому всі учасники спілкуються один з одним і пропонують необмежену кількість рішень запропонованого завдання, навіть найнеймовірніших. Головна перевага методу мозкового штурму – активізація творчого мислення учасників. Сам метод простий у застосуванні – не вимагає витратного обладнання, має прості правила, зрозумілі учасникам, а легка невимушена обстановка ролівої гри, підштовхує «сором'язливих» учасників до більш активних дій. Ефективність мозкового штурму визначається як і коректною постановкою завдання (запропонована задача повинна допускати багатоваріантність підходів вирішення), так і активністю ведучого штурму, оскільки при даному процесі відсутній алгоритм цілеспрямованого руху учасників до отримання правильного рішення.

Із запропонованих варіантів в ході обговорення вибираються кращі рішення, які можуть бути використані на практиці. Таким чином, студент з ролі пасивного одержувача інформації стає активним співавтором і критиком в процесі навчання.

Мистецтво ведучого «мозковий штурм» проявляється в умінні максимально згладити кризові піки оптимальним поєднанням педагогіч-

них прийомів: перемиканням уваги, жартом, оригінальним прикладом по ходу дискусії і т.д. І, звичайно, для «запалу» процесу необхідно заздалегідь обумовити делікатне питання авторства майбутніх оригінальних ідей.

Таким чином, студент з ролі пасивного одержувача інформації стає активним співавтором і критиком в процесі навчання. Природна динаміка спілкування включає чотири фази: початок сприйняття – 4-5 хв.; оптимальна активність сприйняття – 25-30 хв.; фаза зусиль – 10-15 хв.; потім – фаза вираженого стомлення. Ситуація ослаблення уваги виникає в будь-якій аудиторії, оскільки це психофізіологічний процес.

Для пробудження більшого психологічного азарту в системі «викладач – аудиторія» лектор може по аналогії з творцями серіалів розкидати «психологічні гачки». Після чергової серії у глядача виникає непереборне бажання подивитися продовження.

Людина, будь вона студентом або глядачем, завжди прагне до завершення незакінченого. Це стосується не тільки пам'яті, але і сприйняття навколишнього світу. Психіка створена таким чином, що людина хоче цілого, хоче завершеності отриманого обсягу нових знань.

Видатний фізик Нільс Бор висловився: «Гумор – риса богів». Висловлення, явно жартівливе за формою підсилює сприйняття змісту цієї думки, знімає розумове перенапруження і дає можливість більш продуктивно сприймати подальший досліджуваний матеріал. Гумор, найяскравіше проявляється у формі різних прийомів дотепності, він ефективно сприяє підвищенню інтелектуальної активності студентів, сприяє гуманізації навчального процесу за допомогою зміни способів кодування інформації, відбору стратегій переробки інформації. Однак, вставні «дивертисменти» повинні бути доречними і близькими до тематики заняття.

В результаті, навчальний процес, вміло керований викладачем стає персоніфікованим (тобто дійшов до кожного студента) і емоційно орієнтує студентів на отримання подальших знань.

Інформаційні мережі, окрім цифрового аутизму, породили ще й інформаційну булімію (медіабулімію). Завдяки Інтернету користувач отримує набагато більше інформації, ніж йому потрібно. Людина, яка знаходиться в полоні інформаційної булімії, перестає нормально думати і відчувати. Одне з найбільш явних порушень, що виникають від медіабулімії – це спрощення мислення, його надмірна схематизація. Лавина інформації не тільки оточує індивідуума, але і вимагає від нього спонтанної зворотної реакції на величезну масу рекламних, ділових, особистих повідомлень і спаму. Цей потік відволікаючих сигналів свідчить про неконтрольованість інформаційного буму.

Інформаційний бум породив таке явище як інформаційний шум. В процесі навчання викладач («цифровий іммігрант») повинен припускати, що студенти («цифрові аборигени») насичені апріорним безсистемним знанням, часом сумнівної якості, почерпнутим з Інтернету.

В умовах медіабулімії індивідуум потребує «підказки», яка допоможе вибрати «правильне» рішення. Він хапається за запропоновані мере-

жею примітивні моделі поведінки та спокусливі поради, наприклад, «десять способів стати успішними», «за 100 гривень ми навчимо вас заробляти 1000 \$ в день». Індивідуум починає піднімати думки цитатами, почуття – смайлами.

Для викладацького процесу медіабулімія страшна тим, що вона приводить до зникнення межі між інформацією та фейком – інформаційною містифікацією або навмисним поширенням дезінформації з метою введення користувача в оману.

Так, «цифровий абориген» знає, що в США активно діє «Суспільство плоскої Землі». У 2018 році Міжнародний конгрес прихильників плоскої Землі в Денвері відвідали 650 ентузіастів. Опитування YouGov 2019 року показало, що приблизно один з шести чоловік сумнівається щодо форми Землі. У тому ж році дослідники з наукового інституту Datafolha встановили, що 7% жителів Бразилії заперечують концепцію кулястої Землі [14]. Що характерно, відсоток «прихильників плоскої Землі» помітно вище серед молодого покоління (так званого Z-покоління).

Вчені з'ясували, що причиною стрімкого зростання прихильників плоскої Землі став відеохостинг YouTube. «З тридцяти осіб всі, крім одного, заявили, що два роки тому вони не вважали Землю плоскою, але передумали, подивившись відеоролики, що розповідають про теорію змови на YouTube», – йдеться в дослідженні [15]. «На YouTube є багато корисної інформації, але одночасно досить і фейків», – зазначила професор Ландрум [15]. «Цифровий абориген» завдяки Інтернету дізнається, що більше половини грамотних американців виступають проти використання в школах арабських цифр [16].

Зростання числа «фейкоприверженців» є одна з найбільш наочних проблем інформаційного суспільства, в якому можна отримати вичерпну інформацію практично по будь-якій темі, зробивши всього кілька кліків.

Сучасникам інформаційного суспільства необхідно прищеплювати навички «цифрової гігієни» та імунітет до «фейків». Вчити перевіряти інформацію, пам'ятаючи відомий вислів Рене Декарта «Підавай все сумніву».

Культура сумніву – складне поняття, яке включає і формулювання питання і пошук відповіді, це процес, який вимагає певної міри інтелектуального і культурного розвитку людини, що має сумнів, володіння нею інформацією в різних областях знань. Викладач, що володіє розвиненою культурою сумніву може авторитетно заявити, що якась інформація є беззаперечним фейком, інша інформація потребує різнобічної перевірки, а деяку інформацію можна прийняти за істину.

Культура сумніву крім розкритого формального шару має і складну внутрішню емоційну складову – сучасний інженер повинен мати професійну чесність, почуття відповідальності за результат своєї діяльності, передбачати небажані проявлення «людського» чинника та запобігати їм.

У протилежному випадку можуть виникнути критичні ситуації, як, наприклад, аварія в Мексиканській затоці (2010 рік) на нафтовій платформі, що належала компанії British Petroleum

(BP). У момент аварії на нафтовій платформі перебували 126 робітників, в результаті надзвичайної події загинуло 11 робітників. К. Мікс інженер BP керуючись корпоративними інтересами, знищив внутрішню переписку компанії про справжні розміри аварії. Компанія BP вважала, що інтереси суспільства (екологічно безпечне середовище) перешкоджають досягненню поставленої акціонерами мети – отриманню високих прибутків. Наслідки цієї беспрецедентної катастрофи, на думку екологів будуть проявлятися десятки років.

Культура критичних сумнівів набула особливого значення в наш час, коли з'явився Інтернет – безмежний майданчик для висловлювання різних квазінаукових думок і поглядів, від заманливо простих альтернативних теорій паралельного Всесвіту до конспірологічних версій світової історії.

Висновки та пропозиції. Гуманізація технічного прогресу починається з того, що викладання технічних дисциплін «насичується» емоційним вмістом.

Сучасникам інформаційного суспільства необхідно прищеплювати навички «цифрової гігієни» та імунітет до «фейків».

Сучасний технічний прогрес базується на високих технологіях. Але, не дивлячись на високий технічний рівень, людство не може відкинути свою залежність від природи і звільнитися від обмеженості її можливостей. Вихідний природно-ресурсний потенціал планети Земля в ході історичного розвитку безперервно виснажується.

Важливий аспект гуманізації прогресу полягає в усвідомленні того, що висунення в сучасному суспільстві на перший план проблем матеріального споживання не вирішує усіх проблем щодо взаємодії «індивід – соціум» [17]. Назриваюча глобальна техноекоекологічна криза вимагає повороту суспільства до досягнення оптимальних відносин людства з природним навколишнім середовищем, тобто гуманізацію технічного прогресу.

Для контрасту з девізом невгамовного споживання, що підігривається агресивною рекламою і комерційним принципом «запланованого застарівання» Коммонер [18] виклав чотири правила екології: все пов'язано з усім; все повинно кудись діватися: природа знає краще; ніщо не дається даром. Ці афоризми роз'яснюють суспільству небезпеку легковажного ставлення до навколишнього середовища. Коммонер виносить на перший план загальний зв'язок природних процесів і призводить населення Землі до висновку, що прогрес будь-якої природної системи можливий тільки при дбайливому використанні матеріальних і енергетичних ресурсів, іншими словами, до гуманізації технічного прогресу.

У цивілізаційному процесі є один ресурс, який стрімко зростає: – це інформаційний ресурс науково-технічного знання. Викладання технічних наук має базуватися на пріоритеті розвитку морального початку перед науково-технічним прогресом. Виконання цієї вимоги особливо істотно при наявності технічних засобів і технологій, здатних завдати шкоди аж до катастрофи планетарного масштабу.

Список літератури:

1. Data Age2025. URL: <https://www.import.io/wp-content/uploads/2017/04/Seagate-WP-DataAge2025-March-2017.pdf> (дата звернення: 21.06.2021).
2. Вся статистика Інтернета на 2020 год – цифри і тренди в мирі. URL: <https://www.web-canape.ru/business/internet-2020-globalnaya-statistika-i-trendy/> (дата звернення: 21.06.2021).
3. Поисковые запросы. Анализ трендов. URL: <https://trends.google.ru/trends/trendingsearches/daily?geo=UA> (дата звернення: 23.06.2021).
4. Два млрд часов за месяц потратили пользователи Twitch на просмотр игр и стримов. URL: <https://www.nur.kz/sport/cybersport/1907403-dva-mlrd-chasov-za-mesyats-potratili-polzovateli-twitch-na-prosmotr-igr-i-strimov/> (дата звернення: 24.06.2021).
5. «Эпидемия цифрового аутизма». Известный психиатр Курпатов рассказал в Давосе, как смартфоны уничтожают интеллект человека и дал советы как от этого спастись. URL: <https://strana.ua/news/249203-tsifrovoj-autizm-lektsija-andreja-kurpatova.html> (дата звернення: 24.06.2021).
6. Д. Богданова. Образовательные парадигмы в цифровую эпоху. URL: http://www.foibg.com/ibs_isc/ibs-28/ibs-28-p32.pdf (дата звернення: 25.06.2021).
7. Гуманитарная модель развития общества и образования. Общие положения к постановке проблемы. URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=3515&level1=main&level2=articles> (дата звернення: 26.06.2021).
8. Marc Prensky Digital Natives, Digital Immigrants URL: <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf> (дата звернення: 26.06.2021).
9. Margaryan, A., Littlejohn, A., & Vojt, G. Are digital natives a myth or reality? University students' use of digital technologies. *Computers & Education*. 2011. № 56(2). P. 429–440.
10. Э. Галажинский. Цифровые аборигены «городские легенды» и реальность. URL: http://www.tsu.ru/university/rector_page/tsifrovye-aborigeny-gorodskie-legendy-i-realnost/ (дата звернення: 27.06.2021).
11. Реформа инновационной системы США. От STEM к STEAM-образованию. URL: <https://almavest.ru/ru/node/1373> (дата звернення: 27.06.2021).
12. Интернет постепенно меняет природу человеческой памяти, выяснили ученые. URL: <https://www.newsru.com/world/17Jul2011/memo.html> (дата звернення: 28.06.2021).
13. Does Playing a Musical Instrument Make You Smarter? Neuroscientists identify a link between musical training and executive function. URL: <https://www.psychologytoday.com/blog/the-athletes-way/201406/does-playing-musical-instrument-make-you-smarter> (дата звернення: 02.07.2021).
14. Василий Лереидо. Культ плоской Земли. Почему он становится все более популярным? URL: <https://republic.ru/posts/98666> (дата звернення: 03.07.2021).
15. Из-за YouTube в мире растет количество сторонников теории плоской Земли – ученые. URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/yz-za-youtube-v-myre-rastet-kolychestvo-storonnykov-teoryu-ploskoi-zemly-uchenye> (дата звернення: 04.07.2021).
16. Большинство американцев выступили против изучения арабских цифр. URL: <https://iz.ru/879650/2019-05-19/bolshinstvo-amerikantsev-vystupili-protiv-izucheniia-arabskikh-tcifr> (дата звернення: 11.07.2021).
17. Vityuk N.V., Mashin V.N. Economic aspects of interaction of individual and society in informative society. *Вісник Одеського Національного морського університету*. 2019. № 3(60). С. 156–166.
18. Коммонер Б. Замыкающийся круг. Москва, 1974. 280 с.

References:

1. Data Age2025. Available at: <https://www.import.io/wp-content/uploads/2017/04/Seagate-WP-DataAge2025-March-2017.pdf> (accessed 21 June 2021).
2. Vsyatystyka Ynternetu na 2020 hod – tsyfry i trendy v myre [All Internet statistics for 2020 are figures and trends in the world]. Available at: <https://www.web-canape.ru/business/internet-2020-globalnaya-statistika-i-trendy/> (accessed 21 June 2021).
3. Poiskovyte zaprosy. Analiz trendov [Search queries. Trend analysis]. Available at: <https://trends.google.ru/trends/trendingsearches/daily?geo=UA> (accessed 23 June 2021).
4. Dva mlrd chasov za mesyats potratili polzovateli Twitch na prosmotr igr i strimov [Twitch users spent two billion hours a month watching games and streams]. Available at: <https://www.nur.kz/sport/cybersport/1907403-dva-mlrd-chasov-za-mesyats-potratili-polzovateli-twitch-na-prosmotr-igr-i-strimov/> (accessed 24 June 2021).
5. "Epidemiya tsifrovogo autizma". Izvestnyy psikhiatr Kurpatov rasskazal v Davose, kak smartfony unichtozhayut intellekt cheloveka i dal soveti kak ot etogo spastis' ["The Digital Autism Epidemic". Well-known psychiatrist Kurpatov told in Davos how smartphones destroy a person's intelligence and gave advice on how to escape from it]. Available at: <https://strana.ua/news/249203-tsifrovoj-autizm-lektsija-andreja-kurpatova.html> (accessed 24 June 2021).
6. D. Bogdanova. Obrazovatel'nye paradigmy v tsifrovuyu epokhu [Educational paradigms in the digital age]. Available at: http://www.foibg.com/ibs_isc/ibs-28/ibs-28-p32.pdf (accessed 25 June 2021).
7. Akopov A. (2013) Gumanitarnaja model razvitiya obschestva i obrazovanija. Obschie položenija k postanovke problemi [Humanitarian model of society and education development. General provisions for problem statement]. *Kulturologičeskij žurnal*, vol. 5, no. 261. Available at: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=3515&level1=main&level2=articles> (accessed 26 June 2021).
8. Prensky Marc. Digital Natives, Digital Immigrants. Available at: <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf> (accessed 26 June 2021).
9. Margaryan, A., Littlejohn, A., & Vojt, G. (2011) Are digital natives a myth or reality? University students' use of digital technologies. *Computers & Education*, vol. 2, no. 56, pp. 429–440.
10. Galajinskij E. Tsifrovye aborigeny «gorodskie legendy» i real'nost' [Digital Aborigines "Urban Legends" and Reality]. Available at: http://www.tsu.ru/university/rector_page/tsifrovye-aborigeny-gorodskie-legendy-i-realnost/ (accessed 27 June 2021).
11. Reforma innovatsionnoj sistemy SShA. Ot STEM k STEAM-obrazovaniju [Reform of the US innovation system. From STEM to STEAM education]. Available at: <https://almavest.ru/ru/node/1373> (accessed 27 June 2021).
12. Internet postepenno menyaet prirodu chelovecheskoj pamyati, vvyasnili uchenye [The Internet is gradually changing the nature of human memory, scientists have found]. Available at: <https://www.newsru.com/world/17Jul2011/memo.html> (accessed 28 June 2021).

13. Does Playing a Musical Instrument Make You Smarter? Neuroscientists identify a link between musical training and executive function. Available at: <https://www.psychologytoday.com/blog/the-athletes-way/201406/does-playing-musical-instrument-make-you-smarter> (accessed 02 July 2021).
14. Legejido V. Kul't ploskoy Zemli. Pochemu on stanovitsya vse bolee populyarnym? [The cult of the flat earth. Why is it becoming more and more popular?]. Available at: <https://republic.ru/posts/98666> (accessed 03 July 2021).
15. Iz-za YouTube v mire rastet kolichestvo storonnikov teorii ploskoy Zemli – uchenye [A growing number of flat earth supporters around the world because of YouTube – scientists]. Available at: <https://hromadske.ua/ru/posts/yz-za-youtube-v-myre-rastet-kolychestvo-storonnykov-teoryy-ploskoi-zemly-uchenye> (accessed 04 July 2021).
16. Bol'shinstvo amerikantsev vystupili protiv izucheniya arabskikh tsifr [Most Americans opposed the study of Arabic numerals] Available at: <https://iz.ru/879650/2019-05-19/bolshinstvo-amerikantcev-vystupili-protiv-izucheniia-arabskikh-tsifr> (accessed 11 July 2021).
17. Vityuk N.V., Mashin V.N. (2019) Economic aspects of interaction of individual and society in informative society. *Herald of the Odessa National Maritime university*, vol. 3, no. 60, pp. 156–166.
18. Kommoner Barry (1974) *Zamikayushchyysya krug* [Closing circle]. Moscow: Hydrometeoyzdat. (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-3>

УДК 347.948

Собакар Є.М., Шитова Л.В.Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

ОЦІНКА ЯКОСТІ КАВИ

Анотація. Статтю присвячено вивченню теоретико-методологічних основ оцінки якості кави: натуральної обсмаженої в зернах та меленої, натуральної розчинної кави. Визначено основні нормативні акти для оцінки якості кави. Розглянуто органолептичні показники якості кави обсмаженої в зернах, зокрема, аромат, колір і форма, вигляд на розріз, вміст вологи, неякісних зерен, органічних і мінеральних домішок. Дано загальну характеристику показників для оцінки кави натуральної розчинної (за типами: порошкоподібна, гранульована, сублимована). Встановлено, що наявні нормативні документи свідчать про сформовану основу технічного регулювання управління якістю кави в Україні. Виявлено, що аспект органолептичних досліджень якості кави, які безпосередньо пов'язують сортність та вартість кави не має належного нормативного регламентування.

Ключові слова: оцінка якості кави, управління якістю кави, товарознавча експертиза, дослідження кави натуральної в зернах, дослідження кави натуральної розчинної.

Sobakar Yevhen, Shytova LiliiaKharkiv Scientific Research Forensic Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

COFFEE QUALITY ASSESSMENT

Summary. The article is devoted to the study of theoretical and methodological bases of coffee quality assessment of evaluation of natural coffee roasted beans and ground coffee, natural instant coffee. One of the main tasks of coffee quality assessment is to determine compliance with the norms of organoleptic parameters of the studied samples. The color, taste, appearance of coffee not only indicate the presence or absence of impurities (counterfeit), and also characterize the origin and quality of the grains themselves, compliance with the technology of collection, cleaning, frying, packaging. The objectives of the article are to summarize the criteria and indicators for assessing the quality of natural roasted coffee (ground beans) and instant coffee. Were identified the main regulations for assessing the quality of coffee. Also were considered organoleptic indicators of quality of coffee roasted in beans, in particular, flavor, color, shape, cut to shape, moisture content, low quality beans, organic and mineral impurities. Also were described general indicators for the evaluation of natural instant coffee by types: powder, granular, sublimated. It is concluded that the available regulations indicate the basis of technical regulation of coffee quality management in Ukraine. These documents set out the criteria for the composition of products, acceptable levels of impurities, identify and describe the main methods of safety control of coffee, also set out requirements for labeling and packaging of coffee. At the same time, the organoleptic characteristics of coffee by varieties remain insufficiently covered. Their thorough study involves recourse to scientific sources and recommendations of international organizations of coffee producers and importers. Aspects of organoleptic studies of coffee quality that directly link the quality and cost of coffee, does not have proper regulations. The theoretical principles of coffee quality assessment considered in the article are based on: a) research methodologies according to the relevant national standard; b) scoring methodology, which provides a comparative assessment of consumer qualities of coffee in accordance with its varietal characteristics. We see prospects for further research in the development of theoretical and methodological foundations for assessing the quality of varietal coffee based on international coffee quality management standards.

Keywords: coffee quality assessment, coffee quality management, commodity expertise, research of natural coffee beans, research of instant coffee.

Постановка проблеми. Специфіка кави як об'єкта товарознавчої експертизи зумовлена тим, що цей продукт належить до смакових товарів. Одне із основних завдань оцінки якості кави полягає у визначенні відповідності нормам органолептичних показників досліджуваних зразків. Колір, смак, зовнішній вигляд кави не лише свідчать про наявність або відсутність домішок (фальсифікату), але й характеризують походження та якість самих зерен, дотримання технології збору, очищення, обсмаження, фасування та інших технологічних процесів.

Попри наявність значної кількості нормативних документів про якість кави, присвячених різним аспектам оцінки якості кави (зеленої, обсмаженої в зернах, меленої, розчинної), нинішній стан розвитку нормативної методології оцінки якості кави – як продукту готового до споживання – зали-

шається незадовільним. Тому оцінка якості кави як об'єкта експертної товарознавчої експертизи досі залишається дискусійним питанням.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Методологічні аспекти проведення товарознавчих досліджень смакових товарів викладено у працях таких дослідників як І. Сирохман, Т. Раситюк, В. Шкарупа та ін. Питання якості кави за органолептичними показниками розглядали такі науковці як Г. Міневич, Л. Баля, Т. Кунділовська та ін. Проблематика управління якістю кави – з точки зору виконання вимог вітчизняних та міжнародних стандартів на різних етапах виробництва кави вивчали О. Зибарева, Т. Воронюк, О. Лучик та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне внеску попередників, відзначимо, що попри наяв-

ність фахових товарознавчих досліджень якості кави, все ж невирішеним залишається питання стандартизації критеріїв та показників якості різних видів кави: зеленої, обсмаженої в зернах, меленої, розчинної.

Цілі статті полягають в узагальненні критеріїв та показників для оцінки якості натуральної обсмаженої кави (в зернах та меленої) та розчинної кави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кава як продукт кінцевого споживання проходить ряд технологічних процесів від збору до фасування готового продукту для продажу споживачам. На кожному із цих етапів висувуються певні професійні та нормативні вимоги. У нормативному полі країн-виробників та країн-імпортерів кави діють не лише державні або міжнародні стандарти (ISO), але й стандарти неурядових організацій та асоціацій кави, котрі утворюють основу процесу управління якістю кави. Виробництво кави охоплює такі технологічні етапи:

- якість вирощування;
- якість первинної обробки;
- якість зеленого зерна;
- якість обсмаженого зерна та якість перероблення кави на розчинну каву та/або на розчинну каву;
- якість фасування та пакування кави.

На кожному з цих етапів є імовірним порушення технології виробництва, змішування кави з сторонніми речовинами чи змішування з сировиною нижчого сорту; кожен із цих чинників негативно впливає на споживчі якості кінцевого продукту.

Нормативне регулювання якості кави на різних технологічних етапах проведено у загальних стандартах (наприклад, ISO 22000:2018 «Система управління безпечністю харчових продуктів» та ряді спеціальних стандартів. Для зеленої та сирової кави цими стандартами є:

- ДСТУ ISO 4149:2016 «Кава зелена сира. Методи візуального дослідження і визначання запаху, вмісту сторонніх домішок і дефектів»;
- ДСТУ ISO 4150:2018 «Кава зелена або сира. Визначення розмірів ручним та машинним просіюванням»;
- ДСТУ ISO 6667:2005 «Кава зелена. Визначення кількісного співвідношення зерен, пошкоджених комахами»;
- ДСТУ ISO 6668:2018 «Кава зелена. Підготування зразків для органолептичного аналізування»;
- ДСТУ ISO 6669:2004 «Кава зелена і смажена. Загальний метод визначення об'ємної щільності вільно насипаних цілих зерен» [2, с. 5–6], та ін.

Для кави натуральної смаженої в зернах – ДСТУ 6805-97 «Кава натуральна смажена в зернах» та ДСТУ ISO 10095:2005 «Кава. Метод визначення вмісту кофеїну з використанням високоефективної рідинної хроматографії» та ін.

Для кави меленої та розчинної:

- ДСТУ ISO 11817:2016 «Кава мелена смажена. Визначення масової частки вологи. Метод Карла Фішера (контрольний метод)»;
- ДСТУ 4394:2019 «Кава натуральна розчинна. Загальні технічні умови»;
- ДСТУ ISO 11292:2007 «Кава розчинна. Визначення вмісту вільних і загальних вуглеводів методом високоефективної аніоннообмінної хроматографії» та ін.

Наявні нормативні документи свідчать про сформовану основу технічного регулювання управління якістю кави в Україні: висунуто критерії до складу продукції, допустимих рівнів домішок, визначено та описано основні методи контролю безпечності кави, висунуто вимоги до маркування і пакування. Разом із тим, недостатньо висвітленими залишаються органолептичні показники кави, ґрунтовне дослідження яких передбачає звернення до наукових джерел, оскільки запропоновані у нормативних документах методи оцінки (наприклад, у ДСТУ 4394) не дають змоги об'єктивно дослідити продукт [4, с. 454; 5, с. 127].

У цьому зв'язку, для формування системи оціночних органолептичних показників доцільним є звернення до рекомендацій міжнародних спеціалізованих стандартів (наприклад, Speciality Coffee Organisation, Cup of Excellence Standarts та ін.).

Також слід додати, що за основу методології оцінки органолептичних показників усіх видів кави доцільно використовувати відповідну розробку Т. Кунділовської. «При використанні такої шкали для кожного продукту виділяється певна кількість важливих саме для нього органолептичних показників: смак, запах, зовнішній вигляд, консистенція. Для цих показників визначаються коефіцієнти вагомості, що вказують на важливість показника при формуванні споживчої цінності продукції» [4, с. 454].

Таким чином, теоретико-методологічною основою оцінки якості кави з метою виявлення її фактичної споживчої цінності є: а) методологія дослідження, описана у відповідному «кавовому» стандарті; б) методологія бальної оцінки, яка передбачає розширену оцінку споживчих якостей кави.

Органолептичні показники кави обсмаженої в зернах доцільно згрупувати за такими критеріями оцінки:

- аромат, колір, форма, вигляд у розріз;
- маса та кількість зерен у 1 дм куб.;
- вміст вологи, неякісних зерен, органічних і мінеральних домішок.

Оцінка показників першої групи критеріїв оцінки має на меті підтвердження відповідності заявленої у специфікації договору (на упаковці) сортової, сортної та видової належності кави.

Сортову належність кави досліджують на основі типових характеристик основних сортів кави *за походженням*; наприклад, Плантейшн А (Індія), Чері (Індія), Йоргачіф (Ефіопія), Джимма (Ефіопія), Санто (Бразилія), Меделін (Колумбія) та ін; *за типом сорту*: звичайний або пібері; *за видом кави*: арабіка або робуста та ін.

Вивчення сортної належності полягає у виявленні дефектних зерен та оцінці їх кількості у загальній масі, а також у вивченні якості обсмаження зерна. (за кольором кавових зерен). Якість обсмаження можливо оцінювати за загальними критеріями: світле, середнє, темне), або за специфікою сорту кави: якісна підготовка кави кожного сорту передбачає створення спеціальних умов для обжарювання зерен (температура та тривалість обсмаження), які найкраще розкривають аромат того чи іншого сорту.

Ключова ознака сортності кави в зернах за обсмаженням – рівномірність обсмаження. Зерна вищого сорту мають бути рівномірно обсмаженими до коричневого кольору з матовою або блис-

кучою поверхнею; зерна кави 1 сорту – можуть містити зерна темнішого або світлішого відтінку відносно основного кольору.

Маса та кількість зерен у 1 дм куб. оцінюються відповідно до встановлених нормативів. Наприклад, для Плантейшн А (Індія) нормативним є 4350 зерен у 1 дм куб., для Чері (Індія) – 4300, Сантос (Бразилія) – 5000 та ін.

Методологія дослідження та допустимі норми вмісту вологи, органічних і мінеральних домішок визначено нормативними документами. Граничні показники становлять: вмісту вологи – 4-7% (для натуральної обсмаженої кави), масової частки золи – не більше 5%; масова частка металічних домішок – не більше 5 мг на 1 кг кави; масова частка екстрактивних речовин – від 20%.

Відповідно до вимог ДСТУ, зовнішній вигляд і колір кави натуральної обсмаженої меленої та кави розчинної визначають візуально при визначають візуально при денному світлі або люмінесцентному освітленні в частині об'єднаної проби продукту, яку поміщають на лист білого паперу рівним шаром. Кава мелена вищого і 1-го сорту є порошок коричневого кольору з включенням оболонок кавових зерен, у 2-го сорту – порошок темно-коричневого кольору. Аромат визначають у сухому продукті і приготовленому напої. Смак визначають тільки в приготованому напої [1].

Методологію порівняльного органолептичного дослідження кави розчинної (порошкоподібної, гранульованої, сублімованої) детально описано Т. Кунділовською. Вона передбачає оцінювання розчинної кави за 5-тибальною шкалою: смаку, аромату, кольору, зовнішнього вигляду [4, с. 456].

Смак кави розчинної відповідає смаку кави натуральної, з якої вона отримана. Смак натуральної кави формується під час її обсмаження і залежить від дубильних речовин, кислот, продуктів карамелізації, що утворюються під дією високих температур. Щоб задовольнити потреби споживача, смак кави має бути гармонійним і типовим для кави. Для цього він повинен бути гірким і кислим, після ковтання повинен залишатися в'язучий присмак. Можна встановити наступні вимоги до аромату кави натуральної розчинної – його гармонійність, типовість для кави, наявність аромату смаженої кави. Тож, хоча аромат розчинної кави значно бідніший за аромат кави натуральної, він повинен бути при-

ємним споживачеві. Для встановлення типовості та «кавовості» смаку та аромату каву розчинну необхідно порівнювати з кавою натуральною. Зовнішній вигляд та колір кави розчинної залежать від способу її отримання. Так, кава порошкоподібна представляє собою дрібний порошок коричневого кольору, кава агломерована – крихкі гранули неправильної форми, пористі, більш темного кольору. Кава сублімована світліша, має вигляд багатограничних кристалів, приблизно однакових за розміром, проте різноманітних за формою [3, с. 254–255].

Дослідження маркування та упаковки кави має на меті оцінку дотримання виробником вимог законодавства. Зокрема, щодо: наявності етикетки державною мовою, яка містить інформацію у доступній для споживача формі; відомостей про безпечне використання продукту (склад, походження, умови та термін зберігання, інформація про дотримання ДСТУ, ТУ, ISO під час виробництва та фасування продукту та ін.). Крім того, етикетка може містити рекомендації чи вказівки про спосіб приготування напою.

Висновки з даного дослідження та перспективи. Узагальнення всього вищенаведеного дозволяє констатувати наступне. Наявні нормативні документи свідчать про сформовану основу технічного регулювання управління якістю кави в Україні: висунуто критерії до складу продукції, допустимих рівнів домішок, визначено та описано основні методи контролю безпечності кави, висунуто вимоги до маркування і пакування. Разом із тим, недостатньо висвітленими залишаються органолептичні показники кави, ґрунтовне дослідження яких передбачає звернення до наукових джерел та рекомендацій міжнародних організацій виробників та імпортерів кави. Аспект органолептичних досліджень якості кави, які безпосередньо пов'язують сортність та вартість кави не має належного нормативного регламентування. Розглянуті у статті теоретичні засади оцінки якості кави побудовано на основі: а) методології досліджень за відповідним національним стандартом; б) методології бальної оцінки, яка передбачає порівняльну оцінку споживчих якостей кави відповідно до її сортних характеристик.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розвитку теоретико-методологічних основ оцінки якості сортової кави на основі міжнародних стандартів управління якістю кави.

Список літератури:

1. ДСТУ 4394:2019 «Кава натуральна розчинна. Загальні технічні умови»: видання офіційне. Київ : ДП УкрНДНЦ, 2019. 26 с.
2. Зибарева О.В., Воронюк Т.А., Лучик О.І. Особливості керування якістю продукції кав'ярень у контексті підвищення їх конкурентоспроможності. *Ефективна економіка*. 2019. №10. URL: <https://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7304> (дата звернення: 01.08.2021).
3. Кунділовська Т.А. Інноваційні підходи до оцінювання кави натуральної розчинної. *Товарознавство та інновації*. 2011. № 3. С. 249–260.
4. Кунділовська Т.А. Розробка ефективної методики сенсорної оцінки кави натуральної розчинної. *Наукові праці Одеської національної академії харчових технологій*. 2010. № 38(2). С. 453–458.
5. Міневич Г.Я. Органолептичні дослідження якості кави різних товаровиробників. *Вісник ЛТЕУ. Технічні науки*. 2016. № 16. С. 127–130.

References:

1. DSTU 4394:2019 (2019) Kava naturalna rozchynna. Zahalni tekhnichni umovy [Natural instant coffee. General specifications]. Kyiv: DP UkrNDNTs. (in Ukrainian)
2. Zybareva O., Voroniuk T. and Luchyk O. (2019) Osoblyvosti keruvannya yakistiu produktsii kaviaren u konteksti pidvyshchennia yikh konkurentospromozhnosti [Peculiarities of coffee-shops product quality management in

- the context of improving their competitiveness]. *Efektivna ekonomika* (electronic journal), vol. 10. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7304> (accessed 01 August 2021).
3. Kundilovska T.A. (2011) Innovatsiini pidkhody do otsiniuvannia kavy naturalnoi rozchynnoi [Innovative approaches to the evaluation of natural instant coffee]. *Tovaroznavstvo ta innovatsii*, vol. 3, pp. 249–260.
 4. Kundilovska T.A. (2010) Rozrobka efektyvnoi metodyky sensornoi otsinky kavy naturalnoi rozchynnoi [Development of an effective method of sensory evaluation of natural instant coffee]. *Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi akademii kharchovykh tekhnolohii*, vol. 38, no. 2, pp. 453–458.
 5. Minevych H.Ya. (2016) Orhanoleptychni doslidzhennia yakosti kavy riznykh tovarovyrobnykiv [Organoleptic researches of coffee quality of different producers]. *Visnyk LTEU. Tekhnichni nauky*, vol. 16, pp. 127–130.

МЕДИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-4>

УДК 37.091.32+378.147

Кочерга З.Р., Попадинець О.Г., Павликівська Б.М.,
Юрах О.М., Пастух Б.М.

Івано-Франківський національний медичний університет

ДОСВІД ДУАЛЬНОЇ ЛЕКЦІЇ ЯК ПРИКЛАД МІЖКАФЕДРАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ПРИ НАВЧАННІ МАЙБУТНІХ МЕДИКІВ

Анотація. Представлено важливість проведення лекцій у вищих навчальних медичних закладах в сучасних умовах, оскільки лекція дає можливість донести великій кількості студентів наукову проблему, повідомити і розкрити основні питання теми, зосередити увагу на найскладнішому та сучасному матеріалі. Наявні інформаційні технології дають змогу підвищити та вдосконалити ефективність освітнього процесу в умовах відсутності безпосереднього контакту викладача та студента. В умовах карантину вищі навчальні заклади перейшли на дистанційну форму навчання з викладенням лекційного матеріалу в онлайн режимі. Проаналізовано позитивні та негативні сторони онлайн-лекцій. Зауважено, що в сучасних умовах стали користуватись популярністю лекції, що читаються двома викладачами, так звані дуальні лекції, які дають можливість забезпечити міжкафедральну інтеграцію. Наведено власний досвід проведення дуальної онлайн-лекції з дисципліни «Пропадевтика педіатрії» для студентів-медиків. Таким чином, традиційна лекція в умовах дистанційного навчання потребує удосконалення, тому впровадження новітніх методик викладення лекційного матеріалу, таких як дуальна онлайн-лекція, сприяє підвищенню ефективності засвоєння матеріалу студентами.

Ключові слова: навчальний процес, міжкафедральна інтеграція, дуальна лекція, студенти.

Kocherha Zoriana, Popadynets Oksana, Pavlykivska Bohdanna,
Yurakh Omelian, Pastukh Bohdan

Ivano-Frankivsk National Medical University

THE PROFICIENCY OF DUAL LECTURE AS AN EXAMPLE OF INTERDEPARTMENTAL INTEGRATION IN FUTURE HEALTHCARE PROFESSIONALS' TRAINING

Summary. The article presents the importance of lecturing at higher medical educational institutions under present-day conditions, as the lecture affords the opportunity to convey a scientific problem to a large number of students, to report and reveal main issues of the subject, to focus on the most complicated and advanced material. High level of lecturing at higher educational institutions is the key factor in activation of student's self-reliant creative search activities, development of his/her worldview and pursuance of high professionalism. The article presents a number of cases showing that lecture as a teaching method cannot be substituted by any other method of study. In the absence of direct contact between a teacher and a student, the available information technologies make it possible to increase and improve the efficiency of the educational process. Under the quarantine conditions higher educational institutions have switched to distance learning with the presentation of lecture material in online mode. The system of delivering lectures online is not new, but only last year it was introduced in the higher medical educational institutions. We have analyzed the positive and negative aspects of online lectures. The analysis revealed that under current conditions lectures given by two teachers, the so-called dual-lectures became rather popular as they provide an opportunity for interdepartmental integration of the study material. The article presents our own experience of delivering a dual online lecture on the subject "Propaedeutics of Pediatrics" for medical students. The lecture was delivered by the lecturers at the Department of Human Anatomy and Propaedeutics of Pediatrics with the aim to teach students the peculiarities of the development of cardiovascular system in the prenatal period and the likelihood of abnormalities leading to congenital heart disease, which is one of the leading causes of morbidity and mortality, especially at an early age. The lecture covered modern diagnostic methods of cardiovascular diseases and demonstrated the research findings on this issue. The semiotics of the underlying heart diseases was presented in the form of clinical trials, which made it possible to increase the students' active participation. Thematic video on the peculiarities of fetal blood circulation was used to increase the effectiveness of material assimilation by the students. Thus, the traditional form of lecture in the context of distance learning needs to be improved, that's why the introduction of the latest methods of lecture material presentation, such as dual online lecture, helps to increase the effectiveness of students' learning.

Keywords: educational process, interdepartmental integration, dual lecture, students.

Постановка проблеми. Для забезпечення якісного навчального процесу у вищих навчальних закладах викладач повинен володіти майстерністю формувати у сучасних студентів навчальні та інноваційні компетентності, а саме: творчість та інноваційність, критичне мислення

і вміння вирішувати проблеми, комунікативні навички та навички співробітництва, гнучкість та пристосовуваність, ініціативність та самоспрямованість, вміння працювати з даними. Забезпечити засвоєння цих компетентностей можливе при поєднанні різноманітних форм навчання –

лекцій, практичних занять, практичної підготовки. Особливо важливими є дані компетентності при підготовці майбутніх лікарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Однією з провідних форм організації навчального процесу у закладах вищої освіти є лекція. Її дидактична мета – ввести студентів у наукову проблему, повідомити і розкрити основні питання теми, зосередити увагу на найскладнішому матеріалі [1, с. 126]. Як метод навчання, лекція опосередковано впливає на формування у студентів ставлення до майбутньої професійної діяльності, що є особливо актуальним у медичних вищих навчальних закладах. Високий рівень проведення лекцій у закладі вищої освіти є фактором активізації самостійної пошукової діяльності студента, формування його життєвих позицій і прагнення до високого професіоналізму. Найцінніше в лекції – це можливість мотивувати студентів до подальшого навчання і надати їм роз'яснення складного для сприйняття матеріалу, а також розглумачення лектором новизни інформації та складних концепцій. Сучасна лекція – це не тільки можливість повідомлення наукової та навчальної інформації, а й процес посилення мотивації до навчання, активізації розумової діяльності, організація самостійної роботи студентів, спонукання до постійного оновлення та вдосконалення набутого досвіду [2, с. 96]. Однак деякі вчені висловлюють думки щодо недоцільності лекції як форми навчання. Загальновідомо, що здатність нашого мозку підтримувати увагу є доволі обмеженою в часі. Після перших 5 хвилин слухання здатність концентруватися та засвоювати інформацію швидко падає, а через 15-20 хвилин стає критично низькою. Ще більшою проблемою є збереження інформації в пам'яті. Почуте не відкладається в ній автоматично, подібно запису на магнітну плівку. В довгостроковій пам'яті залишається лише власна інтерпретація почутого – те, що «чіпляється» за вже існуючі в пам'яті «образи», закріплюється при переказі набутої інформації «власними словами» чи застосуванні для вирішення практичних задач (т.з. «конструктивізм запам'ятовування»). Саме це, на думку авторів, є основною причиною того, що за своєю ефективністю лекція, як різновид навчальної активності, поступається не тільки практичному або семінарському заняттю в малих групах, але й «самонавчанню» [3].

Однак в сучасних умовах швидкої появи нової інформації та нормативних документів складається ряд ситуацій, коли лекційна форма навчання не може бути замінена ніякою іншою, а саме:

- при відсутності підручників з нових навчальних дисциплін, що складаються, лекція – основне джерело інформації;
- новий навчальний матеріал з конкретної теми ще не знайшов відображення в існуючих підручниках або деякі його розділи застаріли;
- окремі теми підручника особливо важкі для самостійного вивчення та потребують пояснення лектором;
- з головних проблем навчальної дисципліни іноді існують протиріччя, тому лекція необхідна для їх об'єктивного висвітлення;
- лекція незамінна у тих випадках, де особливо важлива особиста емоційна дія лектора на студентів з метою впливу на формування їх поглядів [2, с. 96].

Останній рік в умовах карантину поставив нові проблеми у навчальному процесі – відсутність безпосереднього контакту викладачів та студентів. Однак сучасні інформаційні технології дають змогу підвищити та вдосконалити ефективність освітнього процесу. Тому всі вищі навчальні заклади перейшли на дистанційну форму навчання з викладенням навчального матеріалу в онлайн режимі. Система проведення онлайн-лекцій не нова, однак у вищих медичних навчальних закладах запровадилась саме в останній рік. За даними літератури серед позитивних моментів онлайн-лекцій вчені визначають такі: повний контроль лектора за послідовністю і змістом матеріалу, а також над розподілом часу лекції; охоплення великої аудиторії; не лише викладач, а й слухач може контролювати лекцію (вмикати і вимикати, коли потрібно); малі фінансові затрати. Однак не можна не сказати про мінуси онлайн-лекцій: низька активність слухачів, часто відсутність зворотного зв'язку; неможливість повною мірою враховувати рівень і досвід слухачів; особливі вимоги до лектора, оскільки не кожен лектор має здатності зацікавити велику аудиторію і вільно поводити себе перед камерою [4, с. 177].

При проведенні онлайн-лекції лектор, зазвичай, вдосконалює старі моделі роботи, що виглядає більш легким і привабливим шляхом. Крім того, апарат лекційного озброєння викладача далеко не вичерпується монологом однієї особи. До арсеналу лектора можна і необхідно підключати весь арсенал психічного, вербального, комунікативного та іншого впливу, що завжди присутній в розмові. Для стимуляції покращення засвоєння матеріалу студентами лектор може використовувати ряд захоплюючих методик: демонстрація пацієнта, застосування аудіо- та відео візуалізації, акцентуючих фраз, міміки, рухів; пояснення з «навмисними помилками» [5, с. 432]. В сучасних умовах стали користуватись популярністю лекції, що читаються двома викладачами, так звані дуальні лекції. Дуальна лекція – це різновид читання лекції у формі діалогу. При проведенні такого лекційного заняття можлива участь двох викладачів, вченого та практика, викладача та студента. Спільне викладення матеріалу передбачає багато цілей, а саме: формування у студентів зв'язку дисциплін (міжкафедральна інтеграція), цілісному навчанню, вивчення теми на рівні системності знань, поєднання теоретичної та практичної підготовки [6, с. 405].

Мета статті. Метою даної роботи є висвітлення позитивного власного досвіду проведення дуальної лекції сумісно двома викладачами теоретичної та практичної кафедр для забезпечення міжкафедральної інтеграції в онлайн режимі.

Виклад основного матеріалу. Дисципліна «Пропедевтика педіатрії» вивчається студентами ІФНМУ спеціальності «Медицина» у п'ятомушостому семестрах третього курсу й забезпечує знання періодизації дитячого віку, особливостей фізичного та психо-моторного розвитку, основних анатомо-фізіологічних особливостей дитячого організму, семіотику захворювань дитячого віку. Дисципліна базується на знаннях та вміннях, отриманих студентами при вивченні анатомії, медичної біології, біологічної хімії, фізіології, фармакології й інтегрується з цими дисциплінами.

Відповідно до робочої програми та календарно-тематичного плану вивчення дисципліни передбачає 18 годин лекцій в межах Модуля № 2 «Анатомо-фізіологічні особливості, методика обстежень та семіотика уражень органів та систем у дітей». Однією з лекцій є лекція на тему «Ембріогенез серцево-судинної системи і вроджені аномалії серця та судин. Особливості кровообігу у внутрішньоутробному періоді. Анатомо-фізіологічні особливості серця і судин у дитячому віці. Клінічні ознаки ураження серцево-судинної системи у дітей. Семіотика природжених і набутих захворювань серця і судин у дітей». Вивчення даного матеріалу передбачає пояснення студентам основних симптомів та синдромів, які розвиваються у дітей при ураженні серцево-судинної системи, що базується на знаннях з анатомії, гістології та фізіології, отриманих на теоретичних кафедрах, в тому числі на кафедрі анатомії людини. Враховуючи той факт, що тема складна і на кафедрі анатомії людини, в свій час, вивчалась студентами самостійно, було прийнято рішення для інтенсифікації процесу та забезпечення міжкафедральної інтеграції провести дуальну лекцію доцентом кафедри пропедевтики педіатрії сумісно з доцентом кафедри анатомії людини. Оскільки це відбувалось в умовах карантину, то лекційні заняття проводились в режимі онлайн. На підготовочному етапі завідувачами та доцентами обох кафедр було обговорено структуру лекції, об'єм матеріалу та таймінг. Було підготовлено спільну презентацію для викладу матеріалу. Розпочинала лекцію викладач кафедри пропедевтики педіатрії, оскільки лекція читалась в рамках однойменної дисципліни. Було звернено увагу студентів на актуальність теми лекції, адже серцево-судинні захворювання на сьогодні є однією з домінуючих причин захворюваності та смертності дітей, особливо раннього віку. У структурі кардіоваскулярної патології новонароджених та дітей першого року життя 65-70% становлять вроджені вади серця. Якщо ж говорити про дітей старшого віку, то в даній віковій категорії на перший план виступають набуті захворювання серцево-судинної системи запального та незапального генезу. Слід відмітити, що серцево-судинна система в дітей різного віку має низку відмінностей, які впливають на її функції. Це визначає необхідність вивчення анатомічних та фізіологічних особливостей цієї системи у дітей різного віку. Оскільки вроджені вади розвитку серця та судин є наслідком аномальної закладки серцево-судинної системи у внутрішньоутробному періоді, тому було передано слово викладачу кафедри анатомії людини, який зупинився на основних моментах формування серцево-судинної системи. Було зауважено, що спочатку серцева трубка пряма, а з 23 доби ембріогенезу вона видовжується, згинається і повертається у фронтальній площині проти годинникової стрілки. По краніально-каудальній осі ділянка передсердя зміщується в краніально-дорзальному напрямку, а шлуночкова ділянка – у каудально-вентральному напрямку, що відповідає розміщенню шлуночків і передсердь у дефінітивному серці. Утворення серцевої петлі завершується на 28-у добу. Було акцентовано, що всі процеси закладки відбуваються, в основному, на ранніх термінах вагітності і тому кожна вагітність повинна бути планованою,

щоб можна було уникнути негативних факторів впливу. До найбільш поширених тератогенів відносяться вірус краснухи, токсоплазма, алкоголь, наркотичні та медичні препарати. На сьогоднішній день можна виділити наступні види аномалій серцево-судинної системи: аномалії утворення серцевої петлі (декстрокардія, поєднання декстрокардії з situs inversus, дефекти міжпередсердної перегородки, трикамерне двошлуночкове серце); порушення розвитку аорто-легеневої перегородки (аорто-легеневі нориці, транспозиція аорти й легеневого стовбура, тетрада Фалло, дефекти мембранозної частини міжшлуночкової перегородки, клапанний стеноз легеневої артерії, стеноз аортального отвору, ектопія серця); дефекти артеріальної системи (відкрита артеріальна протока, коарктація аорти, аномальне відходження правої підключичної артерії, подвійна аортальна дуга); дефекти венозної системи (подвійна нижня порожниста вена, відсутність нижньої порожнистої вени, ліва верхня порожниста вена, яка впадає у праве передсердя через коронарний синус; подвійна верхня порожниста вена).

Для висвітлення наступного матеріалу щодо кровообігу плода та новонародженої дитини слово було передано клініцисту. Лектором звернено увагу студентів на особливості кровообігу у пренатальному періоді, а саме: всі органи плода отримують змішану кров, однак печінка, головний мозок та верхні кінцівки отримують більш оксигеновану кров; менш інтенсивне кровопостачання у нижній половині тіла; існують ембріональні шляхи комунікації (венозна й артеріальна протоки, овальний отвір); мале коло кровообігу не функціонує. Для закріплення пройденого матеріалу було продемонстровано коротке відео про внутрішньоутробний кровообіг. Після завершення викладу матеріалу щодо анатомо-фізіологічних особливостей серцево-судинної системи, перейшли до методики обстеження та семіотики основних захворювань системи кровообігу у дитячому віці. Лектором було висвітлено сучасні методи діагностики захворювань серця та судин та продемонстровано результати досліджень пацієнтів з дотриманням біотичних норм. Семіотика основних захворювань серця була представлена у вигляді клінічних розборів, що дало можливість підвищити ступінь засвоєння матеріалу студентами. На завершення лекції було зроблено заключення та представлено список актуальної літератури, яку можуть використати студенти при підготовці до практичного заняття та підсумкового модульного контролю по даній темі.

Висновки і пропозиції. На сучасному етапі розвитку освітнього процесу особливо важливою є проблема ефективності і пристосованості процесу навчання до студента, що вимагає пошуку інноваційних методів у поданні навчального матеріалу. В сучасних умовах додипломне навчання майбутніх медиків повинно включати різноманітні види подання навчального матеріалу. Лекції були і залишаються основною формою проведення навчальних занять у вищому медичному навчальному закладі. Традиційна лекція в умовах дистанційного навчання потребує удосконалення, тому впровадження новітніх методик викладення лекційного матеріалу, таких як дуальна онлайн-лекція, сприяє підвищенню ефективності засвоєння матеріалу.

Список літератури:

1. Крохмальна Г. Лекція як функціональний елемент сучасної науково-педагогічної комунікації (вимоги, особливості і перспективи). *Вісник педагогічний. Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2018. Вип. 33. С. 126–134.
2. Кайдалова Л.Г. Теоретико-методичні аспекти викладання лекції у вищому навчальному закладі. *Нові технології навчання*. 2012. Вип. 72. С. 96–100.
3. Амосова К. Чи варті лекції у вишах втраченого студентами і викладачами часу? URL: <http://nmu.ua/news/kateryna-amosova-chy-varti-lektsiyi-u-vyshah-vtrachenogo-studentamy-vykladachamy-chasu/>
4. Осмина К.С. Внедрение онлайн-лекции в традиционное образование. *Мир науки, культуры, образования*. 2019. № 4(77). С. 177–179.
5. Єрмаков С.В., Семенишена Р.В. Методи та прийоми організації ефективного засвоєння навчального матеріалу в процесі викладання лекцій. *Молодий вчений*. 2016. № 11(38). С. 432–435.
6. Головачук Т.І. Інноваційний підхід при проведенні лекційного заняття. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2011. Вип. 2(1). С. 405–410.

References:

1. Krochmalna H. (2018) Lektsiya yak funkcionalny element suchasnoyi naukovo-pedagogichnoyi komunikaciyi (vymogy, osoblyvosti ta perspektyvy) [Lecture as a functional element of modern scientific and pedagogical communication (requirements, peculiarities and prospects)]. *Visnyk Lvivskogo universytetu. Seriya pedagogichna*, vol. 33, pp. 126–134.
2. Kaydalova L. (2012) Teoretyko-metodychni aspect vykladanna lektsiyi u vyshchomu navchalnomu zakladi [Theoretical and methodological aspects of delivering a lecture at a higher educational institution]. *Novi technologii navchannya*, vol. 72, pp. 96–100.
3. Amosova K. Chy varti lektsiyi u vyshah vtrachenogo studentamy i vykladachamy chasu? [Are lectures at universities worth the time spent by students and teachers?]. Available at: <http://nmu.ua/news/kateryna-amosova-chy-varti-lektsiyi-u-vyshah-vtrachenogo-studentamy-vykladachamy-chasu/>
4. Osmyna K. (2019) Vnedrenie onlayn-lektsiyi v tradicyonnoe obrazovanie [Introduction of online lectures in traditional education]. *Mir nauki, kultury i obrazovaniya*, vol. 4(77), pp. 177–179.
5. Ermakov S., Semenishena R. (2016) Metody ta pryjomy organizaciyi efektyvnogo zasvoyennya navchalnogo materialu v procesi vykladannya lekcij [Methods and techniques of organizing the effective assimilation of educational material in the process of lecturing]. *Molodiy vchenyj*, vol. 11(38), pp. 432–435.
6. Golovachuk T. (2011) Innovacijnyj pidchid pry provedenni lektsijnogo zanyattya [Innovative approach in delivering a lecture]. *Visnyk Cherniveczkogo torgovelno-ekonomichnogo instytutu. Ekonomichni nauky*, vol. 2(1), pp. 405–410.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-5>

УДК 159.937+159.923.3

Левус Н.І., Кучебо О.С.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА

Анотація. З'ясовуючи вплив особистісних особливостей на сприймання творів мистецтва ми досліджували творче сприймання. Згідно з результатами теоретичного дослідження, сприймання – це складний когнітивний процес, який пов'язаний з усією пізнавальною діяльністю особистості. Цей процес можна описати наступними факторами: якостями та властивостями об'єкту сприймання; умовами, за яких відбувається процес сприймання; особливостями сприймання суб'єкта. Нами було проведено простий експеримент з однією змінною. За результатами аналізу даних експерименту виявлено слабку кореляцію між особистісними особливостями за тестом Майєрс-Брігґс та силою прояву емоцій. Щодо сили прояву емоцій за дихотоміями тесту: більш схильні відчувати емоції щодо картин екстравертовані особистості, інтуїти, логіки та раціонали.

Ключові слова: особистісні якості, сприймання, емоційні реакції, пізнання, творчий досвід.

Levus Nadiya, Kuchebo Olena

Ivan Franko National University of Lviv

PERSONAL CHARACTERISTICS OF PERCEPTION OF WORKS OF ART

Summary. Finding out the influence of personality traits on the perception of works of art, we explored creative perception. According to the results of theoretical research, perception is a complex cognitive process that is associated with all the cognitive activities of the individual. This process can be described by the following factors: qualities and properties of the object of perception; the conditions under which the process of perception takes place; peculiarities of the subject's perception. The process of perception is influenced by personal qualities, readiness for such perception, the nature of aesthetic experience, interests, attitudes, level of emotional experience, physical and mental state at the time of perception, the conditions under which this process takes place and so on. We performed a simple experiment with one variable. This experiment was conducted in two stages. At the first stage of our study, a method was used to determine personality traits according to Myers-Briggs. The second stage consisted in conducting an experiment, which was used to determine the strength of the expression of emotions under the influence of specially selected paintings. The analysis of the experimental data revealed a weak correlation between personality traits according to the Myers-Briggs test and the strength of emotion. Regarding the power of expression of emotions according to the dichotomies of the test: extroverted personalities, intuitions, logical and rational personalities are more inclined to feel emotions in relation to pictures. However, the connection between dichotomies and the strength of emotions is weak. It was also found that women tend to feel more emotions about works of art, unlike men, and the older the subject, the stronger his emotional reaction to the picture, which is obviously associated with the acquisition of aesthetic experience and the formation of certain aesthetic tastes. A small number of people took part in our study, as a result the results are not statistically significant. Therefore, it is worth to experiment with more participants. Also, the prospect of further research should cover other personal characteristics of the subjects. Examples of musical, monumental, theatrical and other arts should be used to continue the research.

Keywords: personal qualities, perception, emotional reactions, cognition, creative experience.

Постановка проблеми. З давнього часу мистецтво виконує важливі функції в суспільстві, а саме: пізнавальну, виховну, естетичну, гедоністичну, комунікативну, компенсаційну, сугестивну тощо. Завдяки творам мистецтва відбувається своєрідне пізнання та осмислення дійсності, виражається ставлення митця до неї. Також мистецтво є джерелом насолоди та прикрасою побуту. На нашу думку, мистецтво є невід'ємною частиною сучасного життя.

Різні вчені працювали над дослідженням природи сприймання творів мистецтва, зокрема: Б. С. Мейлах досліджувала процес творчості та художнє сприймання [3], С. Х. Раппопорт – структура та проблематизація творчого сприймання [5; 6], Дж. Гілфлорд – сутність творчого мислення та природу креативності [7], В. О. Моляко – творче сприймання [4], Н. В. Медведева – особливості

художнього сприймання [2], Б. С. Функ – психологію оцінки мистецтва [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи наукову літературу, можна зазначити, що сприймання має психофізіологічну природу і є результатом дії на органи чуття, тобто сприймане – це віддзеркалення предметів і явищ в цілому при їх безпосередній дії на органи чуття [2, с. 132].

На думку Б. С. Мейлах, художнє сприймання не можна відривати від дослідження творчості як цілісного процесу. Дослідник вважає, що творчий процес складається з авторського задуму і всіх етапів роботи над своїм твором, результатом авторської роботи в якості завершеного продукту творчості та сприймання цього твору глядачем, читачем, слухачем [3, с. 218]. Тобто, теорія Б. С. Мейлах підтверджує нашу думку про те, що сприймання творів мистецтва є важливою частиною творчого процесу.

Також важливо зазначити, що можливість трансформації образу є спільною між процесами мислення та сприймання. Такі перетворення часто неусвідомлювані, можуть сприяти вирішенню задач, що стоять перед суб'єктом. З цього можна зробити висновок, що сприймання не є пасивним копіюванням миттєвої дії, а виступає як творчий процес пізнання.

Щодо структури художнього сприймання, С. Х. Раппорт виділяє наступні етапи: психофізіологічні та ідеомоторні ефекти; проміжний етап, де готується перехід від загального сприймання до вичленення образів; формування образів знаків і осягнення їх значень пов'язані в одній асоціативній ланці; синтетичні етапи, де формується створена автором цілісна модель дійсності та складаються підсумкові ідеї, оцінки, установки тощо [6, с. 198].

Отже, сприймання людини можна описати наступними факторами: якостями та властивостями об'єкту сприймання; умовами, за яких відбувається процес сприймання; особливостями сприймання суб'єкту. Такий висновок доводить нашу думку про вплив особистісних особливостей на процес сприймання творів мистецтва.

Живопис, як і будь-які інші види мистецтва, вимагає особливого його сприймання. Художнє сприймання – вид естетичної діяльності, що виражається в цілеспрямованому і цілісному сприйманні витворів мистецтва як естетичної цінності, яке супроводжується естетичним переживанням. Сприймання твору мистецтва передбачає як сприймання його змісту, тобто того, що зображено, так і форми, тобто того, як зображено, що породжує відповідні емоції [1, с. 67].

В. О. Моляко вводить поняття творчого сприймання як процесу та його результату конструювання суб'єктивно нового образу, який у більшій чи меншій мірі перетворює, змінює предмети та явища об'єктивної реальності, де перцептивно творчим образом є оригінальна сукупність нових фіксацій, відбитків, що є в наявності у даного суб'єкту, раніше сформованих образів та їх фрагментів [4, с. 7].

Оскільки емоційна сфера є основою художнього сприймання, виникає необхідність її розвитку Дж. Гілфорд виділив такі параметри креативного мислення, які розвивають емоційну сферу: здатність до виявлення та постановки проблем, здатність генерувати багато ідей, здатність продукувати різноманітні ідеї, здатність нестандартно реагувати на подразники, здатність удосконалити об'єкт, додаючи деталі, здатність розв'язувати проблеми, або здатність до аналізу та синтезу [7, с. 444]. Сприймання мистецтва за своєю природою є творчим актом. Проте художньо повноцінне сприймання мистецтва є активною діяльністю та вмінням, якому треба вчитися. Тому можна зробити висновок, що спроможність до сприймання мистецтва формується і розвивається у процесі тривалого системного виховання особистості.

С. Х. Раппорт зауважує, що мистецтво володіє здатністю складного перетворення почуттів. Важкі, негативні переживання, будучи переплавленими у творах мистецтва, здійснюють позитивний емоційний вплив, сприяють забезпеченню естетичної насолоди, задоволенню. Зіштовхуючи глядача, слухача, читача з глибокими життєвими потрясіннями, мистецтво вимагає його по-новому пережити і по-новому досягнути

своє особисте життя. Перетворюючись в переживання глядача, художня емоція збагачується його особистим, індивідуальним життєвим досвідом і тому приймає у психіці кожної людини різний конкретний вигляд. Таким чином, художня емоція не тільки привласнюється, але і перероблюється у психіці людини. Отже, художня емоція є продуктом відносно самостійної роботи психіки художника, з однієї сторони, і психіки реципієнта – з іншої [5].

Спробою узагальнити різні існуючі на сьогодні погляди на проблему сприймання мистецтва стала книга датського психолога Бьорна Функа «Психологія сприймання мистецтва». Він розглядає чотири головних психологічних підходи до вивчення сприймання візуального мистецтва (психофізичний, когнітивний, психоаналітичний та екзистенціальний), коло проблем кожного підходу та їх специфічну феноменологію, а також виділяє п'ять предметних напрямів у вивченні психології сприймання мистецтва, відповідних таким аспектам цього процесу, як естетична насолода, розуміння, емоційне сприймання, естетична фасцинація та естетичне співпереживання [8].

Отже, беручи до уваги те, що індивід висуває гіпотези про особливості сприйманого об'єкту на основі свого життєвого досвіду, нами припускається, що з віком особистість більше схильна до емоційного сприймання творів мистецтва.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні особливої актуальності набуває проблема сприймання творів мистецтва. Адже від розуміння реципієнтом твору мистецтва залежить сила та характер впливу твору на особистість, а також повноцінне сприймання певного мистецького твору.

В процесі сприймання особистість накладає образ того, що бачить або чує в певний момент, на образ попереднього сприймання, який зберігається в пам'яті. Якщо образи співпадають, тоді людина пізнає предмет, який знаходиться перед нею. У кожній людини попередній досвід різний, тому кожен з нас сприймає одні й ті ж самі речі індивідуально.

Ми вважаємо, що дослідження механізмів розвитку творчого сприймання та творчого мислення дає змогу встановити певні закономірності у психології мистецтва, зрозуміти природу творчого підходу до речей, які оточують людей в повсякденному житті та здаються буденними, а також встановити вплив особистісних особливостей на сприймання творів мистецтва.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення впливу особистісних особливостей на сприймання творів мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Нами був проведений простий експеримент у дослідженні особистісних особливостей сприймання творів мистецтва, який мав два етапи. На першому етапі досліджуваним було запропоновано заповнити анкету, яка містила загальні запитання та питання з психодіагностичної методики на визначення особистісних особливостей за Майерс-Бріггс. Другий етап дослідження полягав у визначенні сили прояву емоцій, які викликали певні твори живопису.

Всього у дослідження взяли участь 39 студентів економічного факультету: 77% з них є жіночої

Таблиця 1

Коефіцієнти кореляції особистісних особливостей за тестом Майерс-Бріггс та силою прояву емоцій на твори живопису

	Сила прояву емоцій	Екстраверт/інтроверт	Сенсорик/інтуїт	Логік/етик	Раціонал/іраціонал
Сила прояву емоцій	1				
Екстраверт/інтроверт	-0,204	1			
Сенсорик/інтуїт	0,127	-0,191	1		
Логік/етик	-0,199	-0,102	0,378	1	
Раціонал/іраціонал	-0,005	0,194	0,281	-0,132	1

Джерело: розроблено авторами

статі та 23% – чоловічої статі. Вік досліджуваних варіюється від 17-ти до 19-ти років.

Опрацювання результатів дослідження здійснено на основі кореляційного аналізу між особистісними особливостями досліджуваних за тестом Майерс-Бріггс та рівнем прояву їх емоцій на твори живопису. Результати дослідження виявилися такими, що екстравертовані особистості більш схильні до прояву емоцій в результаті сприймання творів мистецтва, ніж інтровертовані; інтуїти більш схильні до прояву емоцій, ніж сенсорики; логіки більш схильні, ніж етики; раціонали більш схильні, на відміну від іраціоналів (табл. 1).

Показники сили прояву емоцій були оцінені за допомогою описової статистики, що дало змогу побачити, що форма розподілу сили прояву емоцій близька до нормального розподілу. Для того щоб остаточно впевнитися, що величина розподілена за нормальним законом, було проведено тест Шапіро-Уїлка на нормальність розподілу. Показник p-value дорівнює 0,6696, що значно більше за 0,05. Це дало нам змогу відкинути нульову гіпотезу про те, що розподіл сили прояву емоцій значно відрізняється від нормального. Тобто величина розподілена за законом нормального розподілу.

В результаті опрацювання даних також було побудовано лінійну регресійну модель для оцін-

ки впливу дихотомій за тестом Майерс-Бріггс на силу прояву емоцій. Виявилося, що жодний з параметрів моделі не є статистично значимий. Статистична значимість самої моделі 0,3051, що перевищує критичне значення 0,05. Малий об'єм групи досліджуваних не дає можливості зробити однозначні висновки щодо впливу дихотомій за тестом Майерс-Бріггс на силу прояву емоцій.

Також в результаті опрацювання даних нами було встановлено, що жінки більше схильні відчувати емоції щодо творів мистецтва, на відміну від чоловіків (рис. 1), а чим старший досліджуваний, тим сильніша його емоційна реакція на картину, що очевидно пов'язано з набуттям естетичного досвіду та формуванням певних естетичних смаків (рис. 2).

Було побудовано модель лінійної регресії для оцінки впливу статі на силу прояву емоцій. Статистична значимість моделі 0,07253, що близьке до критичного значення 0,05, проте перевищує його. Отже, отримані результати моделі не є статистично значимі. Також побудовано модель лінійної регресії для оцінки впливу віку на силу прояву емоцій. Статистична значимість моделі 0,1228, що перевищує критичне значення 0,05. Отже, отримані результати моделі не є статистично значимі, що зумовлено недостатньою кількістю досліджуваних осіб.

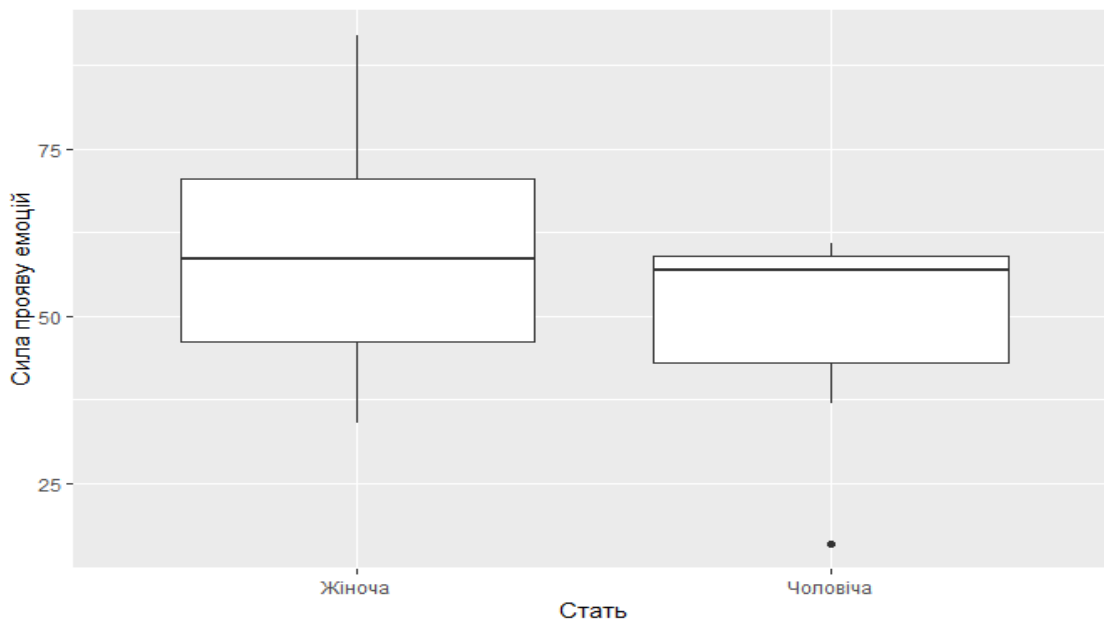

Рис. 1. Розподіл досліджуваних з різною силою прояву емоцій за статтю

Джерело: розроблено авторами

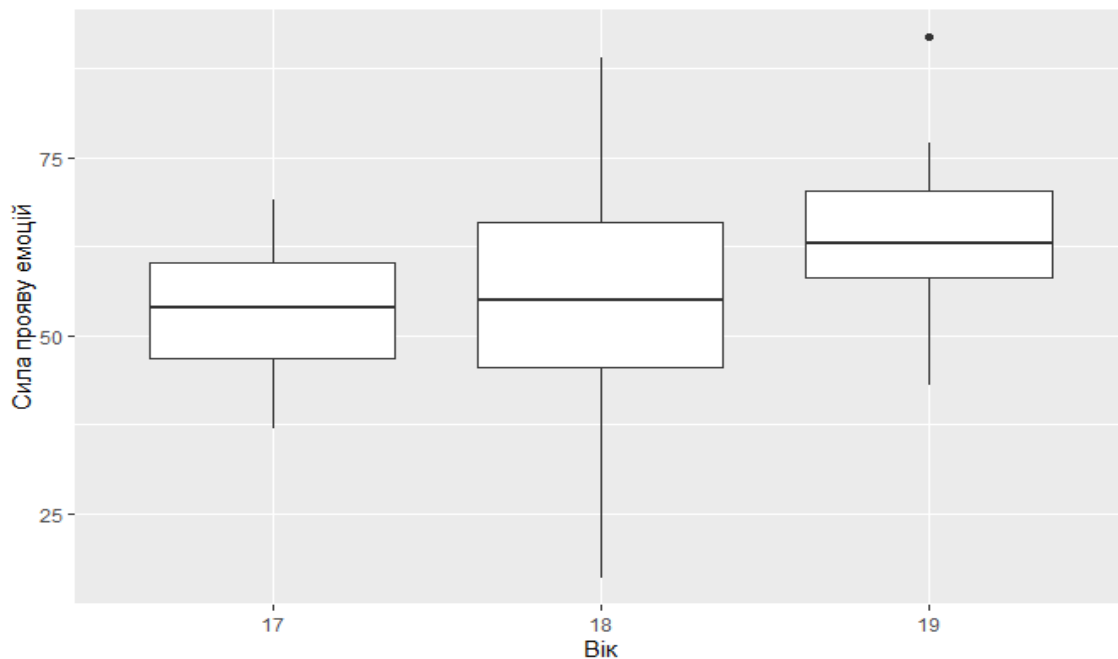

Рис. 2. Розподіл досліджуваних з різною силою прояву емоцій за віком

Джерело: розроблено авторами

Висновки і пропозиції. Отже, в результаті проведеного нами експерименту виявилось, що більш схильні відчувати емоції щодо картин екстравертовані особистості, інтуїти, логіки та раціонали. Проте зв'язок між дихотоміями та силою прояву емоцій слабкий. Також виявлено, що жінки схильні більше відчувати емоції щодо творів мистецтва, на відміну від чоловіків, та з віком особистість більше схильна до емоційного сприймання творів мистецтва.

Перспектива подальших досліджень повинна охоплювати інші особистісні особливості досліджуваних. Також варто було б визначити кореляцію між силою прояву емоцій та спеціальністю досліджуваних, або між силою прояву емоцій та місцем проживання в дитинстві, чи в підлітковому віці, тоді коли відбувалося становлення особистості тощо. Доцільно додати в експеримент приклади різних видів мистецтва. Зокрема музичного, театрального, монументального та інших.

Список літератури:

1. Выготский Л. С. Психология искусства. Москва : АСТ, 2018. С. 67–78.
2. Медведева Н. В. Особенности художного восприятия – показатель творческого потенциала личности. Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. В. О. Моляко. Житомир, 2007. Т. 12. Вип. 2. С. 128–136.
3. Мейлах Б. С. Процесс творчества и художественное восприятие: Комплексный подход: опыт, поиски, перспективы / под ред. Б. Кедрова. Москва, 1985. 318 с.
4. Моляко В. А. Психологические аспекты поэтического восприятия. *Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості* : Збірник наукових праць / за ред. В. О. Моляко. Т. 12. Вип. 4. Житомир, 2008. С. 7–17.
5. Раппопорт С. Х. Искусство и эмоции. Изд. 2-е, дополненное. Москва : Музыка, 1972. 167 с.
6. Раппопорт С. Х. От художника к зрителю: как построено и как функционирует произведение искусства. Москва, 1978. 237 с.
7. Guilford J. P. Creativity. *American Psychologist*. 1950. Volume 5. Issue 9. P. 444–454.
8. Funch B. S. The Psychology of Art Appreciation. Copenhagen, 1997. V. XII. 312 p.

References:

1. Vygotskij L.S. (2018) *Psichologiya iskusstva* [Psychology of art]. Moscow: AST. (in Russian)
2. Medvedeva N.V. (2007) Osoblivosti hudozhnogo sprijmannya – pokaznik tvorchoho potencialu osobictosti [Features of artistic sprinting – showing the creative potential of the individual]. *Current problems of psychology*, vol. 2, no. 132, pp. 128–136.
3. Mejlah B.S. (1985) *Process tvorchestva i hudozhestvennoe vospriyatie: Kompleksnyj podhod: opyt, poiski, perspektivy* [The process of creativity and artistic perception: An integrated approach: experience, search, perspectives]. Moscow: Iskusstvo. (in Russian)
4. Molyako V.A. (2008) Psihologicheskie aspekty poeticheskogo vospriyatiya [Psychological aspects of poetic perception]. *Actual problems of psychology: Problems of psychology of creativity: Collection of scientific works*, vol. 4, no. 12, pp. 7–17.
5. Rappoport S.H. (1972) *Iskusstvo i emocii* [Art and emotions]. Moscow: Muzyka. (in Russian)
6. Rappoport S.H. (1978) *Ot hudozhnika k zritelju: kak postroeno i kak funkcioniruet proizvedenie isskustva* [From artist to spectator: how a work of art is constructed and functions]. Moscow: Sovetskij hudozhnik. (in Russian)
7. Guilford J.P. (1950) Creativity. *American Psychologist*, vol. 5, issue 9, pp. 444–454.
8. Funch B.S. (1997) *The Psychology of Art Appreciation*. Copenhagen, V. XII, 312 p.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-6>

УДК 159.923.3+316.482

Левус Н.І., Ткачук Е.В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

СХИЛЬНІСТЬ ОСІБ З РІЗНИМИ АКЦЕНТУАЦІЯМИ ХАРАКТЕРУ ДО ПЕВНОГО СТИЛЮ ПОВЕДІНКИ У КОНФЛІКТІ

Анотація. На основі теоретичного аналізу літератури та експериментального дослідження встановлено взаємозв'язок між типами акцентуації характеру особистості та її можливою поведінкою у конфліктній ситуації. Здійснено кореляційний аналіз одержаних результатів дослідження. Встановлено, що стиль поведінки у конфліктній ситуації – суперництво, більш притаманний педантично акцентуваній особистості, що свідчить про прагнення дотримуватися певних жорстких правил поведінки та не поступатися у власній позиції. Виявлено, що особи із переважанням емотивної акцентуації характеру частіше застосовують стиль співпраці для врегулювання конфлікту, що свідчить про більш толерантне ставлення до оточуючих. Надано рекомендації психологам щодо роботи із особами з різними акцентуаціями характеру у конфліктній ситуації.

Ключові слова: характер, акцентуації характеру, конфлікт, стилі поведінки у конфлікті, суперництво, співпраця.

Levus Nadiya, Tkachuk Eliana

Lviv Ivan Franko National University

TENDENCY OF PERSONS WITH DIFFERENT ACCENTUATIONS OF CHARACTER TO A CERTAIN STYLE OF BEHAVIOR IN THE CONFLICT

Summary. Based on theoretical analysis of the literature and experimental research, the relationship between the types of accentuations of personality and its possible behavior in a conflict situation. Adolescents participated in this study. Thirty people were interviewed. To obtain the actual data of persons were interviewed by two methods: the first method – a questionnaire of character accentuations G. Shmishchek, K. Leonhard; the second is a test to determine the style of behavior in a conflict situation K. Thomas. Character accentuations can be considered borderline variants of the norm, in which certain character traits are excessively enhanced, resulting in a selective vulnerability to a certain kind of psychogenic actions with good and even increased resistance to others. The style of behavior in a particular conflict is determined by how a person seeks to satisfy their own interests (acting passively or actively) and the interests of the other party (acting jointly or individually). Differences in the manifestations of the studied traits between men and women were revealed. There is a difference in dysthymic, cyclothymic, emotional, anxious, exalted and exciting type of character accentuation. Emotional and anxious types of character accentuation are more common among women. Dysthymic type of accentuation is more pronounced among men. It was also found that there is a gender difference in the following styles of behavior in conflict situations: rivalry and cooperation. The analysis showed that rivalry is inherent in men, while women are more likely to use a style of cooperation. A correlation analysis of the obtained research results was performed. Correlation analysis of the results of the study revealed some correlations between character accentuations and behavioral styles in conflict. There is a difference in correlations by gender. It has been established that the style of behavior in a conflict situation is a rivalry, more characteristic of a meticulously accentuated personality, which indicates a desire to adhere to certain strict rules of behavior and not to give in to one's own position. It was found that people with a predominance of emotional accentuation of character more often use the style of cooperation to resolve the conflict, which indicates a more tolerant attitude towards others. Recommendations are given to psychologists to work with people with different accentuations of character in a conflict situation.

Keywords: character, character accentuations, conflict, behavioral styles in conflict, rivalry, cooperation.

Постановка проблеми та її актуальність. Зростання напруженості у сучасному суспільстві обумовлює збільшення різноманітних конфліктів та необхідність їх всебічного вивчення з метою нівелювання негативних наслідків та якнайповнішого використання закладених у них позитивних можливостей для розвитку особистості. Знання чинників, які сприяють тому чи іншому стилю поведінки у міжособистісних конфліктах, дозволяє розробити комплекс методів, спрямованих на їх профілактику та формування навичок успішного вирішення проблеми. Така робота дозволяє не лише допомогти особистості одержати знання про ефективні способи розв'язання конфліктів, але і надає їй інформацію про основні психологічні особливості та властивості, що зумовлюють виникнення міжособис-

тисних конфліктів; про можливості саморегуляції у складних життєвих ситуаціях та здійснює цілеспрямований вплив на особистість з метою гармонізації її психічного та соціального життя. Кожен конфлікт по-своєму особливий, і надають йому цієї особливості типи та стилі поведінки кожного із учасників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми знайшло своє відображення у роботах багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених: К. Томаса і Р. Х. Кілмена [6], А. Анцупова [1], Г. Ложкіна [2] та ін. Конфлікт учені визначають як якісну взаємодію між людьми, що виражається в протидії сторін заради досягнення своїх інтересів. Поведінка особистості в конфлікті безпосередньо залежить від індивідуальних якостей суб'єкта конфліктної взаємодії, усвідом-

лення ним власних можливостей, а також від впливу зовнішніх чинників.

Поняття «акцентуація» вперше у 1968 р. ввів німецький психіатр і психолог Карл Леонгард [4]. *Акцентуація* – це індивідуальні риси, але з можливою тенденцією до переходу в патологічний стан. Акцентуації характеру можна вважати межовими варіантами норми, за яких окремі риси характеру надмірно посилені, унаслідок чого виявляється вибіркова уразливість до певного роду психогенних дій при хорошій і навіть підвищеній стійкості до інших.

На підставі різноманітних класифікацій (Ганушкін П. [3], Леонгард К. [4], Лічко А. [5] та ін.) виділяють різні акцентуації, до яких зазвичай відносять від десяти до дванадцяти різних типів.

Акцентуація рис характеру виражається за суспільних умов життя під впливом суспільної спрямованості інтересів, специфіки контактів у колективі, але, як свідчать дослідження, засадовими стосовно них є своєрідні природжені індивідуальні особливості, що і створюють ґрунт для виникнення акцентуації за відповідних соціальних умов.

Стиль поведінки в конкретному конфлікті визначається тим, як людина прагне задовольнити власні інтереси (діючи пасивно чи активно) й інтереси іншої сторони (діючи спільно чи індивідуально). В основі стилів лежить система, що називається методом Томаса-Кілмена. Даний метод розроблений Кеннетом У. Томасом та Ральфом Х. Кілменом у 1975 році [6]. Кожен стиль – характеризується певними особливими діями індивіда щодо запобігання конфліктам і їх залагодження.

Розглядається п'ять основних стилів поведінки у конфлікті за К. Томасом [6]: *стиль конкуренції* – людина максимально орієнтована на перемогу в конфлікті і мінімально зважає на потреби інших; *стиль ухилення* – людина не відстоює свої права (пасивна поведінка), не співпрацює ні з ким для знаходження рішення проблеми, чи просто ухиляється від вирішення конфлікту; *стиль пристосування* – людина діє сумісно з іншою, не намагаючись відстоювати власні інтереси; *стиль співробітництва* – людина бере активну участь у вирішенні конфлікту та відстоює свої інтереси, але при цьому намагається співпрацювати з іншою людиною; *стиль компромісу* – людина, намагаючись порозумітися, згоджується на часткове задоволення своїх потреб, щоб зберегти стосунки й отримати хоча б щось.

Сучасних українських досліджень, що перегукуються з даною темою, є досить мало. Проте можна зупинитись на наступному: дослідження Н. М. Ромашко, яке полягало у з'ясуванні наступного питання – яким же чином акцентуація характеру впливає на конфліктну поведінку підлітків [7]. Проведено емпіричне дослідження мета якого – дослідити особливості конфліктної поведінки у підлітків з різними типами акцентуацій характеру, а саме рівень конфліктності та домінуючий стиль поведінки у конфліктній ситуації (за трьома діагностичними методиками). Саме для нашого аналізу важливі зв'язки лише між акцентуаціями характеру та стилями поведінки у конфліктній ситуації

Результати показали, що конкретно серед підлітків, суперництво, як домінуючий стиль по-

ведінки, було виявлено у 60% осіб зі збудливим типом акцентуації характеру і рівно стільки ж серед демонстративно акцентуєваних [7]. Такі особистості у конфлікті прагнуть до домінування над суперником та досягають цього будь-яким чином. Компроміс домінує у представників гіпертимного і гіпертимно-демонстративного типів, а це свідчить про те, що вони схильні йти на взаємні поступки. Стиль пристосування, як домінуючий, виявлено у всіх представників лабільного типу – людина йде на поступки протилежній стороні в досягненні її інтересів, аж до повного їх задоволення і відмовляється від власних потреб, бажань, мрій тощо. Отже, дослідження Н. М. Ромашко дає змогу стверджувати, що такі існують кореляційні зв'язки між тією чи іншою акцентуацією характеру та стилем конфліктної поведінки у підлітків.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Саме внутрішні чинники, які заставляють людину гостро реагувати на певні конфліктні ситуації, зумовили наш інтерес до цієї проблеми. Відомо, що акцентуації характеру як певне загострення тих чи інших рис може спричиняти відповідну поведінку особистості, а отже впливати на стиль її поведінки у конфлікті.

Мета статті: дослідження взаємозв'язків між акцентуаціями характеру особистості та її стилем поведінки у конфліктній ситуації на підставі створення певних експериментальних умов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того щоб встановити і дослідити взаємозв'язок між двома вище зазначеними явищами (акцентуація характеру та стиль поведінки у конфлікті) було проведено дослідження у якому брали участь особи юнацького віку, тому вік досліджуваних коливався в проміжку від 16 років до 19 років. Всього було опитано 30 осіб (15 хлопців та 15 дівчат). Для отримання фактичних даних осіб було опитано за двома методиками: перша методика – опитувальник акцентуацій характеру Г. Шмішека, К. Леонгарда; друга – тест на визначення стилю поведінки у конфліктній ситуації К. Томаса.

Наступний крок – після опитування здійснено кореляційний аналіз результатів дослідження, що дозволяє стверджувати про певні взаємозв'язки між акцентуаціями характеру та стилями поведінки у конфлікті. Присутня відмінність кореляцій за статтю. Тому необхідно розглянути окремо взаємозв'язки між досліджуваними характеристиками чоловіків та жінок, і зрештою в сукупності результатів усіх досліджуваних разом.

Кореляційні зв'язки, встановлені серед жінок. Виявлено, що стиль суперництва прямо корелює із педантичним типом акцентуації ($r=0,67$); стиль співпраці прямо корелює із циклотимічним типом ($r=0,54$) та обернено з педантичним ($r=-0,66$); стиль компромісу має обернену кореляцію з дистимічним типом ($r=-0,55$); та стиль уникання прямо корелює з дистимічною акцентуацією ($r=0,69$) та обернено з гіпертимічною ($r=-0,58$).

Виходячи з даних результатів можна робити висновки, що до суперництва може бути здатна жінка, у якої простежується сильна емоційна реакція на будь-які порушення порядку. Тобто, при мінімальних порушеннях стандартів чи ви-

явленні несправедливості може бути спалах активної і бурної реакції. Відповідно за таких умов особа відмовиться співпрацювати, а волітиме активно відстоювати свої позиції, сперечаючись з противником. Жінкам властивий стиль компромісу, його переважання чи використання залежить від того, що вони високо цінують дружбу, впоодобання та інтереси інших, намагаються досягти справедливості. А володіння цими вміннями я важливими для реалізації ефективного вирішення конфлікту за допомогою компромісу. Песимістичність, неконтактність, замкненість та небагатослівність – це ті риси, які сприяють застосуванню стратегії уникання: тактика присутності без ознак активного втручання в конфлікт. При цьому зберігається нейтралітет і не розкриваються власні погляди та ставлення до нагальної проблеми.

Розгляньмо кореляції між стилями поведінки та акцентуаціями характеру серед чоловіків. Виявлено наступні кореляційні зв'язки: стиль суперництва прямо корелює з гіпертимним типом акцентуації характеру ($r=0,63$); обернені кореляції присутні між стилем співпраці і екзальтованим типом акцентуації ($r=-0,55$); та стилем уникання і дистимічним типом акцентуації характеру ($r=-0,52$).

Відповідно до результатів, стиль суперництва переважає у тих чоловіків, які мають завищену самооцінку, прагнуть до лідерства (не істинного, а показового). Вони не реагують на зауваження та є недисциплінованими. Так як їм характерні спалахи гніву, роздратування, особливо коли зустрічається сильна протидія, то у чоловіків чітко простежується взаємозв'язок між гіпертимною акцентуацією характеру та застосуванням тактики суперництва. Так як у чоловіків переважно відсутні емпатія, розуміння власних емоційних настроїв та станів, то вони не здатні ефективно співпрацювати з іншими людьми.

Також необхідно розглянути загально-групові кореляційні взаємозв'язки. Виявлено, що стиль суперництва має пряму кореляцію з педантичним типом акцентуації ($r=0,40$) та обернену з емотивним типом ($r=-0,44$) (рис. 1), а стиль співпраці прямо корелює з емотивною акцентуацією ($r=0,38$) (рис. 2).

Якщо особистість зазвичай керується застосуванням стилю суперництва у конфлікті, застосуванням його тактик, то їй властиво сильно реагувати на несприятливі ситуації, подекуди навіть за жорстко. Такі люди дуже чітко слідуєть на-

міченому плану (якщо заповзвся виграти суперечку, то обов'язково досягне цілі, не зважаючи ні на що). Часто можуть виступати провокаторами, оскільки їхня поведінка іноді може не сприйматися іншою стороною. В той час у них мало розвинена чуттєвість, проблеми переживають поверхнево та швидко, тому й прагнуть вирішити все тут і зараз, застосовуючи різні способи і засоби (негативні чи провокативні). І тому, у конфлікти можуть вступати часто та виконувати у них активну роль.

Це свідчить про те, що чим частіше людина користується стилем співпраці, врегульовуючи конфліктну ситуацію, то відповідно у неї більш яскраво вираженими є чуйність, емпатичність, доброта. Такі люди вміють співпрацювати та зважати на інтереси і потреби інших. Завдяки цьому вони здатні ефективно вирішити конфлікт: беруть активну участь та відстоюють власні інтереси, але при цьому також намагаються співпрацювати з іншою людиною, затрачаючи на врегулювання дещо більше часу. Тому можна сказати, що людина спочатку «викладає на стіл» потреби та інтереси обох сторін, а потім обговорює їх.

Оскільки розглянуто усі можливі аспекти поведінки та прояви різних рис, що властиві особистості, то варто також знати, як саме можна співпрацювати з різними типами людей. Тому на основі вище зазначених результатів надано рекомендації психологам, які стикатимуться у своїй роботі з акцентуованими особистостями.

1. Гіпертимний тип. Так як це людина досить енергійна, самостійна і з відсутністю самокритики, то психологу варто стримано ставитися до її необґрунтованого оптимізму та здатності переоцінювати власні можливості. У неї слід розвивати серйозність, ініціативність та оптимізм, оскільки це ті риси, які подобаються оточуючим і їх застосування у врегулюванні конфлікту допоможе людині ефективно вирішити всі непорозуміння. Також варто пам'ятати, що гіпертимній особистості досить складно тримати себе в руках, тому її робота не повинна пов'язуватися з конфліктними ситуаціями.

2. Дистимічний тип. Оскільки це люди в яких зазвичай переважає знижений настрій, смуток та замкнутість, подекуди песимістичність, то у них варто розвивати комунікабельність. Варто попрацювати з їхньою самооцінкою і самоставленням. Рекомендовано займатися активною діяльністю, яка принесе задоволення та розвиватиме відповідальність та сумлінність.

Рис. 1. Взаємозв'язки стилю суперництва з акцентуаціями характеру

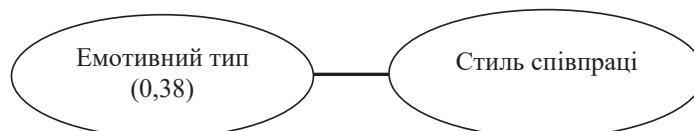

Рис. 2. Взаємозв'язки стилю співпраці з емотивною акцентуацією характеру

3. Циклотимічний тип. Не варто давати їм роботу, що вимагає високого та швидкого темпу виконання, оскільки подекуди їх поведінка досить непередбачувана. Слід працювати над емоційною сферою, застосовуючи різні вправи для тренування прояву емоцій. Варто навчити особистість передбаченню та самоаналізу для кращого розуміння власних дій та майбутніх можливих наслідків, що залежать від різких змін настроїв і відповідно емоцій.

4. Емотивний тип. Особа з переважанням даної акцентуації надмірно чутлива і глибоко переживає будь-які ситуації. Тому не потрібно критикувати таких людей, а варто розвивати у них оптимізм та зменшувати їх тривожність, оскільки відомо, що у осіб даного типу високий рівень тривожності. Необхідно обмежувати спілкування з людьми, що виявляють несправедливість, хамство чи грубість, проте якщо вже людина потрапляє в коло таких осіб, то варто розвивати у неї стресостійкість, що допоможе їй легше переносити неприємності.

5. Демонстративний тип. Це люди, що прагнуть уваги і добиваються власних цілей будь-якою ціною. Є певні риси, що відштовхують оточуючих, тому саме їх пропрацювання є на першому місці. Зокрема необхідна робота з егоїзмом – розвиток альтруїстичних засад, також варто безперервно контролювати їх поведінку і направляти в правильне русло (наводити приклади, застосовувати переконання тощо). Можливий прояв істеричних реакцій, тому необхідно працювати над самоконтролем та розвивати критичне мислення.

6. Збудливий тип. Людина даного типу характеризується високою дратівливістю, нестримністю у проявах емоційних реакцій та не контрольованістю дій. Тому, так як і попереднього типу варто обов'язково розвивати самоконтроль та витримку, використовувати вправи, що допоможуть знизити нервову напругу (фізичне навантаження); варто навчитись відсторонюватись від негативних емоцій, а також аналізувати як можливі наслідки, так і конкретні ситуації (аналіз, самоаналіз, рефлексивність).

7. Застрагаючий тип. Людина довго заціклюється на власних думках, пережитих подіях тощо. Події або люди, що завдали шкоди змушують їх «зводити рахунки». Тому психологам варто працювати над розвитком вміння відпускати і переживати образи, оскільки це є однією з основних причин, що змушують їх вступати у конфлікти. Необхідно також розвивати швидкість та вміння переключення уваги у таких людей, адже вони часто «застрягають».

8. Педантичний тип. У людей даного типу необхідно розвивати відповідальність, оскільки вони часто прагнуть перекладати її (наприклад, ухвалення важливого рішення) на когось іншого.

9. Тривожний тип. Люди зі зниженим настроєм, невпевнені в собі та власних силах. Психологу варто працювати над зниженням тривожності, розвитком об'єктивної самооцінки, надаючи увагу значущості особистості людини та розкриваючи її прихований потенціал і ресурси. Проте слід пам'ятати, що таким людям не можна бути керівниками та приймати важливі рішення, оскільки вони схильні до нескінченного переживання та зважування.

10. Екзальтований тип. Фахівцеві необхідно працювати над зниженням невротичності особистості та намагатися усунути депресивні стани. Варто звертати увагу на ті сфери, де індивід почувається вільно і наче у «своїй тарілці», та спрямовувати його діяльність у конкретне русло (мистецтво, художні види спорту, належні професії тощо); підтримувати стабільність емоційного фону особи.

Висновки. В рамках дослідження взаємозв'язків між акцентуаціями характеру та стилем поведінки особистості у конфліктній ситуації за допомогою кореляційного аналізу: з'ясовано значення понять акцентуацій характеру і стилів поведінки особистості у конфлікті, а також встановлено і доведено їх певну взаємозалежність.

Людина з вираженою акцентуацією характеру схильна до певного стилю поведінки у конфлікті. Це зумовлюється різними характерологічними особливостями та індивідуальними рисами людини, а також вибором кінцевої цілі, яку індивід прагне досягнути, врегулювавши конфлікт. Тобто в залежності від своїх потреб людина обирає одну із п'яти стратегій, а її мета зумовлюється особистими характеристиками, які потребують конкретної реалізації в дії.

Перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. В сучасному суспільстві проблема конфліктів є досить актуальною. Усі знають, що таке конфлікт, і дедалі частіше зустрічаються з цим феноменом. Проте люди не до кінця усвідомлюють його природу, походження; не знають чому іноді їхня поведінка може бути занадто агресивною або пасивною. Люди не надають особливої уваги психологічним причинам виникнення конфлікту, вони не усвідомлюють всієї глибини і сутності проблеми, тому часто конфлікти можуть бути досить небезпечними як для усього суспільства в цілому, так і конкретно для однієї людини: її здоров'я (фізичного та психічного).

Таким чином, варто надати цьому дослідженню більшої значущості, оскільки дане питання і досі залишається ще не до кінця вивченим, тобто не з'ясовано усі детальні аспекти залежності поведінки індивіда у конфліктній ситуації відповідно до його характеру, а особливо акцентуацій характеру.

Список літератури:

1. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология : учебник для вузов. 6-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2015. 528 с.
2. Ложкін Г.В., Пов'якель Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика : навч. посібник. Київ : ВД «Професіонал», 2007. 416 с.
3. Ганнушкин П.Б. Клиника психопатий: их статика, динамика, систематика. Москва : Издательство Юрайт, 2020. 166 с.
4. Леонгард К. Акцентуированные личности = Akzentuierte persönlichkeiten / пер. с нем. В. Лещинской. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2001. 446 с.
5. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков; Патохарактерологический диагностический опросник для подростков (ПДО). Санкт-Петербург : Речь, 2009. 256 с.

6. Thomas K.W., Kilmann, R.H. Interpersonal Conflict-Handling Behavior as Reflections of Jungian Personality Dimensions. *Psychological Reports*. 1975. Vol. 37. No. 3. P. 971–980.
7. Ромашко Н.М. Вплив акцентуації характеру на конфліктну поведінку підлітків. *Наукові пошуки*. 2012. № 6. С. 172–176.

References:

1. Antsupov A.Ya., Shipilov A.I. (2015) *Konfliktologiya: uchebnik dlya vuzov. 6-ye izd.* [Conflictology: a textbook for universities. 6th ed.]. St. Petersburg: Peter. (in Russian)
2. Lozhkin H.V., Poviakel N.I. (2007) *Psykhologhiia konfliktu: teoriia i suchasna praktyka* [Psychology of conflict: theory and modern practice]. Kyiv: Profesional. (in Ukrainian)
3. Gannushkin P.B. (2020) *Klinika psikhopatiy: ikh statika, dinamika, sistematika* [Clinic of psychopathies: their statics, dynamics, systematics]. Moscow: Yurayt Publishing House. (in Russian)
4. Leonhard K. (2001) *Aktsentuirovannyye lichnosti = Akzentuierte persönlichkeiten* [Accentuated personalities = Akzentuierte persönlichkeiten]. Moscow: EKSMO-Press. (in Russian)
5. Lichko A.E. (2009) *Psikhopatii i aktsentuatsii kharaktera u podrostkov; Patokharakterologicheskii diagnosticheskiy oprosnik dlya podrostkov (PDO)* [Psychopathies and character accentuations in adolescents; Pathocharacterological diagnostic questionnaire for adolescents (PDO)]. St. Petersburg: Rech. (in Russian)
6. Thomas K.W., Kilmann R.H. (1975) Interpersonal Conflict-Handling Behavior as Reflections of Jungian Personality Dimensions. *Psychological Reports*, vol. 37, no. 3, pp. 971–980.
7. Romashko N.M. (2012) Influence of character accentuation on conflict behavior of adolescents. *Scientific research*, vol. 6, pp. 172–176.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-7>

УДК 316.285(159.964.26)

Воропаєва Т.С.¹, Авер'янова Н.М.²

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РОЗВИТОК КОНФЛІКТОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ (ВІД ЗИГМУНДА ФРОЙДА ДО НАШИХ ДНІВ)

Анотація. У статті розглядаються особливості розвитку конфліктологічних ідей в історії філософської думки (від Зигмунда Фрейда до наших днів). На рубежі XIX–XX ст. конфліктна проблематика опрацьовувалась у рамках соціально-політичних і правових концепцій суспільного розвитку людства. На початку XX ст. починається поступова систематизація конфліктологічних знань. На становлення конфліктології як науки суттєво вплинули зарубіжні психологічні дослідження конфліктів першої половини XX ст. у рамках кількох напрямків. Спроба формування загальної теорії конфлікту у 1950–1970-тих роках базувалась на вивченні динамічно-структурних і функціональних характеристик конфліктів. На рубежі 1960–1970-х років починає формуватися самостійний напрям з вивчення переговорного процесу як частини конфліктної взаємодії. Найвідомішою є концепція Гарвардської школи конфліктології, що базується на інтерпретації конфлікту як конструктивної сили та концепції «принципових переговорів» Р. Фішера і У. Юрі. Нині конфліктологічні дослідження у країнах Заходу здійснюються за такими напрямками: 1) теоретико-ігровий (який започаткував М. Дойч); 2) теорія організаційних систем (яку започаткували Р. Блейк, Дж. Мутон); 3) теорія і практика переговорного процесу (яку започаткували Д. Прюїтт, Д. Рубін, Р. Фішер, У. Юрі).

Ключові слова: конфлікт, конфліктологічні ідеї, конфліктологія як наука, філософська думка.

Voropayeva Tetiana, Averianova Nina

Taras Shevchenko National University of Kyiv

DEVELOPMENT OF CONFLICTOLOGICAL IDEAS IN THE HISTORY OF PHILOSOPHICAL THOUGHT (FROM SIGMUND FREUD TO THE PRESENT DAY)

Summary. The article considers the peculiarities of the development of conflictological ideas in the history of philosophical thought (from Sigmund Freud to the present day). In the history of the development of conflictological thought in the framework of foreign philosophy, psychology and sociology, certain patterns and conceptual diversity can be traced. At the turn of the XIX–XX centuries, conflict issue was studied within the framework of socio-political and legal concepts of social development of mankind. At this time there was a significant interest of researchers in the dialectical concept of Hegel, who understood the conflict as the basis of general development. Within the framework of the socio-humanities of that time, a conflictological direction was gradually formed, which was based primarily on the ideas of Karl Marx, who emphasized that social conflict is the highest form of social contradictions, the energy of which can be a major factor in social progress. In the early twentieth century, the gradual systematization of conflictological knowledge begins. The formation of conflictology as a science was significantly influenced by foreign psychological studies of conflicts in several areas in the first half of XX century. In the second half of XX century, the so-called destructive conceptions of conflict as a social anomaly are gradually losing popularity (T. Parsons, E. Mayo). The main conflictological studies took place within the framework of Lewis Coser's theory of positive-functional conflict, Ralf Dahrendorf's theory of the conflict model of society and Kenneth Boulding's general theory of conflict. The attempt to form a general theory of conflict in the 1950s and 1970s was based on the study of the dynamic-structural and functional characteristics of conflicts. At the turn of the 1960s and 1970s, an independent direction of studying the negotiation process as part of conflict interaction began to take shape. The most famous is the concept of the Harvard School of Conflictology, which is based on the interpretation of conflict as a constructive force and the concept of "principled negotiations" by R. Fischer and W. Yuri. Currently, conflict studies in Western countries are carried out in the following areas: 1) game theory (initiated by M. Deutsch); 2) the theory of organizational systems (initiated by R. Blake, J. Mouton); 3) theory and practice of the negotiation process (initiated by D. Pruitt, D. Rubin, R. Fischer, W. Yuri).

Keywords: conflict, conflictological ideas, conflictological researches, conflictology as a science, philosophical thought.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми розвитку конфліктологічних ідей в історії філософської думки (зокрема, в період від Зигмунда Фрейда до наших днів) не викликає сумнівів, оскільки ця проблема є суттєвою у корпусі досліджень сучасної соціо-

гуманітаристики, присвячених питанню російсько-українського збройного конфлікту неокolonіального типу, що триває на території України вже восьмий рік. Для України конструктивне вирішення цього питання є невідкладним, адже припинення російсько-українського збройного

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8388-7169>² ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1088-2372>

конфлікту неоколоніального типу, деконфліктизація українського суспільства та реінтеграція населення окупованих територій є надзвичайно важливими [4; 6]. Вирішення таких складних питань має базуватись на основі сучасних теоретико-методологічних засад вивчення процесів конфліктизації та деконфліктизації соціуму, а також на основі інтегративного підходу.

Аналіз наукових публікацій. Відомо, що історія філософської думки містить досить багато конфліктологічних ідей. Основні з них представлені у творах багатьох мислителів і вчених, серед них: Лао-Цзи, Конфуцій, Анаксимандр, Геродот, Геракліт, Емпедокл, Епікур, Цицерон, Платон, Аристотель, Аврелій Августин, Фома Аквінський, Н. Мак'явеллі, Е. Роттердамський, Т. Мор, Ф. Бекон, Т. Гоббс, Д. Лок, Д. Прістлі, Ш. Монтеск'є, Д. Дідро, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, А. Сміт, І. Кант, Й.Г. Фіхте, Г.В.Ф. Гегель, Ч. Дарвін, Л. Гумплович, Г. Спенсер, К. Маркс, М. Вебер та ін. [3; 5].

Конфліктологічний аналіз історії розвитку філософської думки дозволяє реконструювати й критично осмислити цілу низку конфліктологічних ідей, які репрезентовані у працях різних філософів. Подібний аналіз був здійснений А. Анікіним, А. Анцуповим, А. Баллаєвим, М. Вебером, А. Гулігою, О. Еткіндом, Р. Коллінзом, І. Коном, Г. Майоровим, Р. Нуреєвим, В. Светловим, В. Семеновим, Ю. Смагіним, А. Шипіловим та ін. науковцями. Проте перераховані вчені **не використовували у своїх дослідженнях інтегративний підхід**, який дозволяє виявляти внутрішні зв'язки в системі конфліктологічних знань, спадкоємність та взаємозумовленість тих чи інших ідей, які виникали у представників різних філософських шкіл і напрямів.

Отже, інтегративне осмислення розвитку конфліктологічних ідей в історії філософської думки (зокрема, в період від Зигмунда Фрейда до наших днів) не дістало належного розвитку в попередніх наукових дослідженнях вчених. Саме це і обумовило **мету даної статті** – проаналізувати найважливіші конфліктологічні ідеї, які репрезентовані в історії філософської думки (від Зигмунда Фрейда до наших днів) крізь призму інтегративного підходу.

Перші дві статті, присвячені становленню і розвитку конфліктологічних ідей в історії філософської думки, були опубліковані нами в журналі Молодий вчений у 2021 р. Концептуальним методологічним ядром наших досліджень у цих статтях був інтегративний аналіз конфліктів як складноорганізованих явищ [3; 5]. Тому і в даній статті інтегративний підхід базується на взаємодії історії філософії, історії ідей та українознавства.

Виклад основного матеріалу. Психоаналітичний підхід у конфліктології пов'язаний насамперед з іменем австрійського психолога **Зигмунда Фрейда**, який створив одну з перших **концепцій людської конфліктності**. Незважаючи на те, що Фрейд займався переважно проблемами внутрішньо-особистісних конфліктів, його заслугою є вказівка на необхідність пошуку причин міжособистісних конфліктів у сфері несвідомого. Саме він створив учення про **несвідому сферу особистості** як основу багатьох конфліктів [23].

Послідовник Фрейда, австрійський психолог, психіатр і мислитель, творець системи індивідуальної психології **Альфред Адлер** (який ніколи не був прихильником фрейдистської тези про універсальну роль дитячої сексуальності у розвитку людської психіки) вбачав причину конфліктів індивіда з власним мікросередовищем у спробах індивіда звільнитися від почуття неповноцінності та домінування одних над іншими. На відміну від Фрейда (який акцентував роль несвідомого та сексуальності як детермінант людської поведінки), Адлер наголошує на важливій ролі соціального чинника, адже характер людини формується під впливом її «життєвого стилю», тобто утвореної у дитинстві системи цілеспрямованих прагнень, в якій реалізується потреба у досягненні власної переваги, у самоствердженні як компенсації **«комплексу меншовартості»** (Адлер увів даний термін у науковий обіг). Розвиток особистості, за Адлером, залежить від того, яким чином цей комплекс буде компенсуватися. У патологічних випадках людина може намагатися компенсувати свій комплекс неповноцінності за рахунок прагнення до влади над іншими [7].

Американський філософ, психолог і соціолог **Джордж Герберт Мід**, будучи одним із представників символічного інтеракціонізму, належав до Чиказької соціологічної школи. У тогочасному науковому середовищі панував соціал-дарвінізм і теорія еволюції, які суттєво впливали на розвиток соціології. З ідей Герберта Спенсера та Вільяма Самнера виник рух прагматизму, батьківщиною якого вважають США. Відповідно до прагматизму, сутність людини є її діяльність. Мід називав свою теорію **«соціальним біхевіоризмом»**, підкреслюючи як її схожість, так і відмінність з біхевіоризмом Джона Бродеса Уотсона, цей напрямок панував у той час у психологічній науці. Мід розглядав людину як біологічну істоту, однак, на відміну від Уотсона, Мід надавав великого значення духовній активності, захищаючи свободу дій людини. У Міда (на відміну від біхевіористів) індивід є активним розумним суб'єктом. Увівши поняття «соціальний біхевіоризм», він прагнув відмежувати свою теорію від психоаналізу Фрейда. Мід не вважав, що поведінка людини детермінована несвідомими психічними процесами, а свідомість він пов'язував із поведінкою суб'єктів, яку можна спостерігати у рамках соціальних процесів. Це стосувалось і конфліктних ситуацій. Здатність особи розглядати ситуацію з точки зору іншої людини мислитель називає **«прийняттям ролі іншого»**, це положення стало дуже важливим для наступних конфліктологічних досліджень. Припущення щодо можливості увійти в роль іншої людини у процесі соціальної взаємодії було зроблено ще Максом Вебером. Це припущення також розвивалось Ервінгом Гоффманом, який створив теорію стратегічного інтеракціонізму. Але Мід за допомогою **концепції прийняття ролі іншого** намагався показати, що учасники соціальної взаємодії взаємно обмежують себе, коректують свої наміри у залежності від інтерпретації дій або реакцій іншої особи. Мислительні процеси у вигляді діалогу з самим собою форму-

ють самосвідомість особи. Вчений справедливо підкреслює, що сприйняття Себе через Іншого є необхідною передумовою виникнення людського «Я» (Self). За Мідом, соціальне йде попереду індивідуального, діючий суб'єкт має свободу волі, рефлексивне мінливе «Я» є джерелом соціальних змін [15]. Але, на жаль, основним недоліком теорії Міда є відсутність у ній історичного аспекта.

Американські психологи **Карен Хорні, Еріх Фромм, Луїс Генрі Салліван** розширили розуміння природи конфлікту, спробували внести у конфліктологічну проблематику соціальний контекст. Зокрема, Хорні основною причиною конфліктів між індивідом та його оточенням вважала недолік доброзичливості з боку близьких людей, в першу чергу батьків. На думку Фромма, конфлікти виникають через **неможливість реалізувати в суспільстві особистісні прагнення і потреби**. У 1920–1930-тих роках починають розвиватися соціально-психологічні аспекти конфліктологічної проблематики [8; 17]. Зокрема, англо-американський психолог Вільям **Мак-Дугалл** був переконаний, що конфлікти в суспільстві неминучі, оскільки людям притаманні соціальні інстинкти типу **страху, стабільності, самоствердження** і т.п., які передаються спадково, саме тому люди постійно сперечаються, конфліктують, вступають у протиборство. Підтримуючи тезу Дарвіна про те, що інстинкт боротьби за виживання забезпечує існування та розвиток виду, Мак-Дугалл поширив це твердження й на людське суспільство. Створена ним **теорія соціальних інстинктів** мала багатьох прихильників, які сформували соціотропний напрям у вивченні конфліктів [8; 17] (Сципіон Сігеле та ін.).

Американський психолог **Курт Левін** вивчав проблеми групової динаміки і розробив концепцію динамічної системи поведінки, яка перебуває у напруженому стані, коли **порушується рівновага** між індивідом та середовищем. Ця напруга досить часто проявляється у вигляді конфліктної поведінки. Науковець підкреслив, що джерелом конфліктів також може бути несприятливий стиль управління лідера групи. Левін був переконаний у тому, що **оптимальними шляхами вирішення конфліктів** є реорганізація мотиваційних полів особистості й структури взаємодії індивідів [13].

Російський та американський соціолог і культуролог **Питирим Сорокін** є одним з основоположників теорій соціальної стратифікації та соціальної мобільності. У вересні 1922 р., у віці 33-х років, вчений був висланий з Росії за кордон, а вже у 1930 р. Гарвардський університет запросив Сорокіна стати деканом щойно створеного соціологічного факультету. У 1965 р. видатний вчений стає Президентом Американської соціологічної асоціації. Сорокін зробив важливий внесок у розвиток сучасної конфліктології.

Досліджуючи соціальну роль покарань і нагород, яку вони виконують у системі соціальної взаємодії, Сорокін зазначав, що варто тільки вступити у процес спілкування двом або більшої кількості осіб (кожна з яких по-своєму розуміє специфіку **належної, рекомендованої та забороненої поведінки**), то конфлікт між ними буде неминучим. Правила поведінки суб'єктів соці-

альної взаємодії Сорокін поділяв на **дозволені, заборонені й рекомендовані**. Більш сильна частина суспільства, на думку вченого, нав'язує іншим свої **шаблони поведінки**, за допомогою різних стимулів – **позитивних** (нагороди) і **негативних** (покарання). Нагороди й покарання, на думку вченого, є регуляторами внутрішньогрупової боротьби та конфліктів. На основі аналізу історичного досвіду різних народів, вчений довів, що разом із ускладненням суспільного розвитку, із зростанням соціальної диференціації та розширенням соціальної взаємодії збільшується **швидкість зміни шаблонів поведінки**. Вони стають більш гнучкими, легше піддаються змінам і через це вже не вимагають застосування жорстких стимулів (у вигляді жорсткого покарання й великої нагороди), які були характерними для ранніх історичних епох. Таким чином, по мірі культурного розвитку суспільства значення покарання й нагороди як регуляторів поведінки та чинників зменшення соціальних конфліктів знижується. Визнаючи конфліктний характер історичного розвитку людського суспільства, Сорокін не вважає конфлікти нормою життя, він засуджує їх і наголошує, що саме **консенсус** є правилом соціального життя і нормальним станом соціальної групи. Вчений виокремлює **сигнальну функцію** соціального конфлікту в соціальній групі і стверджує, що конфлікт є показником «хворобливого» процесу всередині неї. Отже, наявність конфліктів є симптомом і діагностичною ознакою неоднакового розуміння членами групи норм поведінки [21].

За Сорокіним, саме у боротьбі й зіткненні протилежних сторін полягає зміст соціальних конфліктів, саме «конфліктний хід соціального розвитку» [22] зумовив появу соціальної системи і соціальну роль нагород і покарань. Адже безконфліктне й мирне взаємне ставлення членів групи один до одного за наявності конфліктного стану їхніх норм належної поведінки можливе, у першу чергу, завдяки спільній дії мотиваційного та особистісно-формуючого впливу покарань і нагород. Сорокін виявив деякі **закономірності конфліктної взаємодії** сторін, які були обумовлені шаблонами поведінки взаємодіючих суб'єктів: 1) чим твердішими, стійкішими є шаблони поведінки кожної з конфліктуючих сторін, тим запеклішою й лютішою буде війна між ними, яка закінчується переважно знищенням однієї з ворогуючих сторін; 2) перемагаюча сторона у насильницький спосіб примушує переможених вчинити так, як вимагають шаблони саме її поведінки. Вчений виокремлює три види конфліктів «шаблонів поведінки»: а) конфлікти між індивідами; б) міжгрупові конфлікти; в) конфлікт між особистістю та групою. Він вважав, що якщо «сторони зіткнулися», то результат зіткнення може бути таким: 1) подальше роз'єднання протилежних центрів; 2) знищення одного (або обох центрів); 3) насильницькі дії переможця щодо переможеного центру. Вчений обґрунтував тезу про **неминучість і всюдисущість** соціальних конфліктів, стверджуючи, що жоден з існуючих «рецептів» щодо уникнення військових конфліктів і громадянських воєн або інших форм кривавих міжусобиць, не може не тільки ліквідувати, але навіть помітно змен-

шити ці конфлікти. Такими популярними «рецептами» є передусім намагання ліквідувати війни й конфлікти суто політичними засобами, зокрема, використовуючи демократичні політичні перетворення (сучасні дослідники вважають, що важливим чинником демократичних і політичних перетворень, а також консолідації суспільства є національна ідея [2]). Сорокін зазначав, що навіть якщо завтра весь світ стане демократичним, все одно війни та криваві сутички не зникнуть, оскільки демократії виявляються не менш войовничими і незлагодними із своїми сусідами, ніж авторитарні режими [19]. Вчений одним з перших розглянув вплив голоду на поведінку людей та їхнє суспільне життя. Ця праця є надзвичайно актуальною для постколоніальної України [20].

Отже, погляди Сорокіна на різнопланові конфлікти у суспільстві та між державами (маємо на увазі ті його праці, що стосуються розуміння причин конфліктів, їхньої динаміки, внутрішніх закономірностей конфліктної взаємодії) суттєво вплинули на розвиток як соціології, так і конфліктології. Важливою ідеєю відомого соціолога була також *ідея інтегралізму*, відповідно до якої соціологічне знання має розвиватися у бік створення узагальнюючої теорії структури й динаміки різних соціокультурних систем, а суперечливе різноманіття реально існуючих соціокультурних систем у перспективі буде трансформуватися у певний інтегральний соціокультурний лад. Соціологічна метатеорія повинна, на думку вченого, інтегрувати все соціогуманитарне знання свого часу в цілісну систему. Сорокін поставив завдання та окреслив перспективи *об'єднання в рамках такої системи не тільки соціогуманитарного, але й природничо-наукового знання* [21].

Американський психолог, психіатр і соціолог **Джекоб (Якоб) Леві Морено** є засновником соціометрії, психодрами та групової психотерапії. За теорією соціометрії, яку він створив, *міжособистісні конфлікти визначаються станом емоційних відносин між людьми*, їхніми симпатіями та антипатіями, які виникають у процесі формування позитивного, нейтрального чи негативного ставлення однієї особи до іншої. Морено був переконаний, що всі конфлікти (від міжособистісних до міжнародних), можуть бути вирішені шляхом такої перестановки людей, яка буде відповідати їхнім емоційним вподобанням, щоб «соціометрична революція» уможливила гармонізацію суспільних відносин [16; 18].

Японський та американський соціолог, представник Чиказької школи **Тамотсу Шибутані** продовжив розвивати традиції символічного інтеракціонізму, його дослідження отримали широкий резонанс у контексті критики творів засновника символічного інтеракціонізму Міда. На думку Шибутані, *причини конфліктів криються у самому процесі соціальної взаємодії*. При виникненні збурень у відносинах «індивід-середовище» суб'єкт починає відчувати внутрішню дисгармонію і дискомфорт. Прагнучи усунути їх, індивід здійснює активні дії, щоб пристосуватися до середовища. В рамках таких процесів і виникають конфлікти [24].

Початок *етологічного підходу* в конфліктології було покладено у 1930-х роках дослідженнями австрійського зоолога й зоопсихолога, одного з основоположників етології, лауреата Нобелівської премії з фізіології або медицини (1973) **Конрада Лоренца**. Вперше у світовій науці ним була висловлена гіпотеза про те, що *головною причиною соціальних конфліктів є агресивність* індивіда і натовпу. На думку Лоренца, механізми виникнення агресивності у тварин і людей однотипні, а агресія є постійним станом живого організму [14]. Етологічні ідеї Лоренца розробляв також нідерландський етолог **Ніколас Тінберген**.

Отже, в історії розвитку конфліктологічної думки у рамках зарубіжної філософії, психології та соціології простежуються певні закономірності й концептуальне різноманіття. У другій половині XIX ст. дослідження конфліктів відбувалось у руслі соціал-дарвінізму та марксистської теорії. На рубежі XIX–XX ст. конфліктна проблематика опрацьовувалась у рамках соціально-політичних і правових концепцій суспільного розвитку людства. У цей час простежується значний інтерес дослідників до діалектичної концепції Гегеля, який розумів конфлікт як основу загального розвитку. У рамках тогочасної соціогуманітаристики поступово формувалась конфліктологічний напрям, котрий базувался, насамперед, на ідеях Карла Маркса, який підкреслював, що соціальний конфлікт є найвищою формою прояву соціальних суперечностей, енергія яких може стати основним чинником суспільного прогресу.

На початку XX ст. починається поступова систематизація конфліктологічних знань. У першій половині XX ст. найактивніше розроблялись *функціональна теорія конфлікту Георга Зіммеля і структурний функціоналізм Талкотта Парсонса*. Зокрема, німецький соціолог Зіммель описав конфлікт як універсальне явище, яке виступає невід'ємною складовою соціальних відносин. Американський соціолог Парсонс, представник системно-функціональної школи, розглядав конфлікт як причину дестабілізації та дезорганізації суспільно-політичного життя. Він розумів конфлікт як аномалію суспільного життя, у зв'язку з чим головне завдання вбачав у підтримці безконфліктних відносин у суспільстві, що зможе забезпечити соціальну рівновагу, взаєморозуміння й співпрацю. При цьому інтегративну функцію мають виконувати правові інституції, релігія та звичаї, і саме тому з часом, на думку Парсонса, суспільство стане менш конфліктним.

На становлення конфліктології як науки суттєво вплинули зарубіжні психологічні дослідження конфліктів першої половини XX ст. у рамках кількох напрямків: 1) психоаналітичного (З. Фройд, А. Адлер, К. Хорні, Е. Фромм); 2) соціотропного (В. Мак-Дугалл, С. Сігеле та ін.); 3) етологічного (К. Лоренц, Н. Тінберген); 4) теорії групової динаміки (К. Левін, Д. Креч, Л. Ліндсей); 5) фрустраційно-агресивного (Д. Доллард, Л. Берковіц, Н. Міллер); 6) інтеракціоністського (Дж.Г. Мід, Т. Шибутані, Д. Шпігель); 7) поведінкового (А. Басс, А. Бандура, Р. Сірс); 8) соціометричного (Д. Морено, Е. Дженігс, Г. Гурвич).

У другій половині ХХ ст. поступово втрачають популярність так звані деструктивні концепції конфлікту як соціальної аномалії (Т. Парсонса, Е. Мейо). Основні конфліктологічні дослідження відбувалися у рамках теорії позитивно-функціонального конфлікту **Льюїса Козера**, теорії конфліктної моделі суспільства **Ральфа Дарендорфа** та загальної теорії конфлікту **Кеннета Боулдінга**. Зокрема, німецький та американський соціолог Козер обґрунтував позитивну роль конфліктів у забезпеченні сталості соціальних систем. Теорія позитивно-функціонального конфлікту розглядає конфлікт як боротьбу за цінності, соціальний статус, владу, матеріальні та духовні блага. Це боротьба, в якій метою сторін є нейтралізація та знищення супротивника. Проте ця боротьба виконує і позитивні функції: 1) надає можливість для виходу негативних емоцій; 2) під час конфлікту люди краще пізнають один одного, а взаємне пізнання може трансформувати ворожі відносини у відносини співпраці. Соціальний конфлікт, на думку Козера, стимулює соціальні зміни, появу нових суспільних порядків, норм та відносин [12; 29]. Англо-німецький соціолог Дарендорф зазначає, що класовий конфлікт визначається, передусім, характером існуючої влади. Вчений вважає марними спроби ліквідації глибинних причин соціальних антагонізмів, але припускає можливість впливати на зміну специфіки перебігу конфлікту, що відкриває перед сучасним суспільством перспективу не революційних переворотів, а поступових еволюційних змін [11]. Загальна теорія конфлікту, запропонована американським соціологом Боулдінгом, яка репрезентована у його праці «Конфлікт і захист» («Conflict and Defence: A General Theory», 1962), описує дві моделі конфлікту – статичну й динамічну, що дає можливість зробити висновок: динаміка конфлікту є процесом, який відбувається внаслідок реакції протидіючих сторін на зовнішні стимули [9].

Спроба формування **загальної теорії конфлікту** у 1950–1970-тих роках базувалась на вивченні динамічно-структурних та функціональних характеристик конфліктів. Особливо важливими у цьому контексті були ідеї: 1) К. Боулдінга та концепція інтегративної допомоги; 2) Дж. Бертона і теорія вродженої конфліктності та обов'язковості превентивних заходів; 3) Й. Галтунга та його роль у створенні теорії миротворчості; 4) Г. Кельмана, засновника теорії про акторів конфлікту; 5) Г. Шміда, Т. Шеллінга, Р. Коллінза, К. Дойча та ін. [25; 26; 27; 28; 30; 31; 32].

На рубежі 1960–1970-х років починає формуватися самостійний напрям з вивчення переговорного процесу як частини конфліктної взаємодії. Найвідомішою є **концепція Гарвардської школи конфліктології**, що базується на інтерпретації конфлікту як конструктивної сили та концепції «принципових переговорів» Р. Фішера і У. Юрі. Концепція Гарвардської школи «Принципові переговори» обумовлюється півстолітньою успішною традицією застосування даного методу для управління конфліктом, надання йому конструктивного характеру і досягнення оптимальних результатів у діалозі

сторін. Дана концепція виходить з того, що сторони функціонують як вирішуючі загальну проблему ділові партнери, націлені на ефективне, розумне рішення при збереженні відносин, що орієнтовані, незалежно від ступеня взаємної довіри, на пошук спільних інтересів і взаємовигідних варіантів. Ця концепція зачіпає такі параметри комунікації: учасники, основа взаємодії (інтереси), рішення, критерії (аргументування) [30]. У наш час теорія і практика переговорного процесу розглядаються як один з перспективних напрямків конфліктології. Загалом ці дослідження зосереджені на вирішенні двох проблем: виявленні сукупності умов, що сприяють прийняттю конфліктуєчими сторонами рішення приступити до переговорів, і вивченні процесу переговорів, коли конфліктуєчі сторони вже прийняли рішення йти на пошук взаємних угод. Найрозробленішою є технологія переговорного процесу.

На межі ХХ–ХХІ ст. конфліктологічні дослідження спрямовані, передусім, на питання вивчення змін, яких може зазнавати конфлікт у процесі свого розвитку та за умов впливу на нього. Особливої актуальності у цей час набуло вивчення особливостей впливу на різнопланові конфлікти і засад контролю за ними, що чітко проявляється у таких концепціях: теорія управління конфліктом, теорія врегулювання конфлікту, теорія розв'язання конфлікту й теорія трансформації конфлікту. Нині конфліктологічні дослідження у країнах Заходу здійснюються за такими напрямками: 1) **теоретико-ігровий** (який започаткував М. Дойч); 2) **теорія організаційних систем** (яку започаткували Р. Блейк, Дж. Мутон); 3) **теорія і практика переговорного процесу** (яку започаткували Д. Прюїтт, Д. Рубін, Р. Фішер, У. Юрі).

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз конфліктологічних ідей в історії розвитку філософської думки дозволив критично осмислити цілу низку роздумів, ідей та позицій зарубіжних вчених. Конфлікт ними розглядається і як руйнівна сила, і як спосіб вирішення накопичених суперечностей у процесах взаємодії різних суб'єктів (як індивідуальних, так і колективних).

Інтегративний підхід, який заснований на взаємодії історії філософії, історії ідей та українознавства, уможливив: 1) дослідження як окремих конфліктологічних ідей в історії філософської думки, так і їхню взаємодію та взаємовплив; 2) виокремлення нових смислів із вже відомих концепцій; 3) відстеження як спадкоємності конфліктологічних ідей, так і специфіки збереження найкращих досягнень попередніх історичних етапів на наступних етапах розвитку філософської думки; 4) аналіз наступності між різними конфліктологічними вченнями; 5) реактуалізацію тих конфліктологічних ідей, які не втратили своєї значущості до сьогодення і є важливими для припинення російсько-українського збройного конфлікту на теренах України, деконфліктизації українського суспільства та реінтеграції населення окупованих територій. Отже, конфліктологічні дослідження із залученням українознавства (з його трансдисциплінарним потенціалом) набувають все більшої ваги.

Список літератури:

1. Авер'янова Н. Особливості збройного конфлікту в Україні. *Українознавчий альманах*. 2019. Випуск 25. С. 8–13.
2. Авер'янова Н. Українська національна ідея в творчості Вячеслава Липинського та її роль у сучасному державотворенні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство»*. 2008. Випуск 12. С. 40–43.
3. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Розвиток конфліктологічних ідей в історії філософської думки (від Іммануїла Канта до Макса Вебера). *Молодий вчений*. 2021. № 7(95). С. 93–99.
4. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Росія – Україна: міждержавний збройний конфлікт неокolonіального типу. *Молодий вчений*. 2019. № 6(70). С. 264–267.
5. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Становлення і розвиток конфліктологічних ідей в історії філософської думки. *Молодий вчений*. 2021. № 6(94). С. 128–136.
6. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Стратегія «розумної сили» як основа для припинення збройного конфлікту в Україні та реінтеграції окупованих територій. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Випуск 147 (№ 8). Ч. 2. С. 7–13.
7. Адлер А. *Наука життя*. Київ : Port-Royal, 1997. 288 с.
8. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. *Проблема конфликта: аналитический обзор, междисциплинарный библиографический указатель*. Москва : ГАВС, 1992. 230 с.
9. Боулдинг Кеннет Э. Экономическая наука и социальные системы. *Панорама экономической мысли конца XX столетия. В 2-х томах*. СПб. : Экономическая школа, 2002. Т. 2. С. 907–927.
10. Воропаєва Т.С. Конфліктизаційні та деконфліктизаційні процеси в Україні: соціально-філософські аспекти. *Научный взгляд в будущее*. 2018. Вып. 10. Т. 2. С. 49–56.
11. Дарендорф Р. *Современный социальный конфликт. Очерк политической свободы*. Москва : «Российская политическая энциклопедия», 2002. 288 с.
12. Козер Л.А. *Функции социального конфликта*. Москва : Дом интеллектуальной книги: Идея-пресс, 2000. 295 с.
13. Левин К. *Разрешение социальных конфликтов*. СПб. : Издательство «Речь», 2000. 408 с.
14. Лоренц К. *Агрессия*. Москва : Прогресс, 1994. 272 с.
15. Мид Дж. Г. *Избранное : Сб. переводов*. Москва, 2009. 290 с.
16. Морено Я.Л. *Социометрия: Экспериментальный метод и наука об обществе*. Москва : «Академический проект», 2001.
17. Психология конфликта / Сост. и общ. редакция Н. Гришиной. СПб. : Питер, 2001. 448 с.
18. Сакс Дж.М. Голос Я.Л. Морено: Интервью с создателем психодрамы. *Психодрама и современная психотерапия*. 2003. № 1. С. 5–21.
19. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. Москва : Политиздат, 1992. 542, [1] с.
20. Сорокин П.А. *Голод как фактор. Влияние голода на поведение людей, социальную организацию и общественную жизнь*. Москва : Academia & LVS, 2003. XII, 678, [5] с.
21. Сорокин П.А. *Система социологии*. Москва : Астрель, 2008. 1003 с.
22. Сорокин П.А. *Социология революции*. Москва : РОССПЭН, 2004. 659 с.
23. Фрейд З. *Введение в психоанализ : лекции*. Москва : АСТ, 2008. 608 с.
24. Шибутани Т. *Социальная психология*. Москва : Прогресс, 1968. 535 с.
25. Boulding K. *Conflict and Defence*. New York, 1968. XIV. 330 p.
26. Burton J. Sandole D. General Theory: The Basis of Conflict Resolution. *Negotiations Journal*. 1986. Pp. 333–344.
27. Burton J. Dukes F. *Conflict: Practices in Management. Settlement and Resolution*. New York : St. Martins Press. 1990. XXIV. Pp. 145–146.
28. Collins Randall. *Conflict Sociology: A Sociological Classic Updated*. Abridged and updated by Stephen K. Sanderson. Boulder CO : Paradigm Publishers, 2009.
29. *Conflict and Consensus: A Festschrift in Honor of Lewis A. Coser*. Walter W. Powell and Richard Robbins (Editor). 1st edition. April 1, 1984. 436 p.
30. Fisher R., Ury W., Patton B. *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving*. New York : Penguin Books, 2011. 440 p.
31. Galtung J. Violence, peace and peace research. *Journal of Peace Research*. 1969. Vol. 6. No 3. Pp. 174–182.
32. Krisberg L. *Sociology of Social Conflict*. New. York, 1973. XIV. Pp. 273–276.

References:

1. Averianova N. (2019) Osoblyvosti zbrojnogo konfliktu v Ukrayini [Features of the armed conflict in Ukraine]. *Ukrayinoznavchyy almanax*, issue 25, pp. 8–13.
2. Averianova N. (2008) Ukrayinska nacionalna ideya v tvorchosti Vyacheslava Lypynskogo ta yiyi rol u suchasnomu derzhavotvorenni [Ukrainian national idea in the works of Vyacheslav Lypynsky and its role in modern statehood]. *Visnyk Kyuyivskogo nacionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya «Ukrayinoznavstvo»*, issue 12, pp. 40–43.
3. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2021) Rozvytok konfliktologichnyx idej v istoriyi filosofskoyi dumky (vid Immanuyila Kanta do Maksa Vebera) [Development of conflictological ideas in the history of philosophical thought (From Immanuel Kant to Max Weber)]. *Molodyj vchenyj*, no. 7(95), pp. 93–99.
4. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2019) Rosiya – Ukrayina: mizhderzhavnyj zbrojnyj konflikt neokolonialnogo typu [Russia – Ukraine: interstate armed conflict of the neocolonial type]. *Molodyj vchenyj*, no. 6(70), pp. 264–267.
5. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2021) Stanovlennya i rozvytok konfliktologichnyx idej v istoriyi filosofskoyi dumky [Formation and development of conflictological ideas in the history of philosophical thought]. *Molodyj vchenyj*, no. 6(94), pp. 128–136.
6. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2019) Strategiya «rozumnoyi syly» yak osnova dlya pryypynennya zbrojnogo konfliktu v Ukrayini ta reintegraciyi okupovanyx terytorij [Strategy of «Smart power» as the basis for overcoming the armed conflict in Ukraine and the reintegration of occupied territories]. *Gileya: naukovyj visnyk*, issue 147 (no. 8), part 2, pp. 7–13.
7. Adler Alfred (1997) Nauka zhit [The science of living]. Kyiv: Port-Royal, 288 p.
8. Antsupov A.Ya., Shipilov A.I. (1992) *Problema konfliktu: analiticheskij obzor, mezhdisciplinarnyj bibliograficheskij ukazatel* [Conflict problem: analytical review, interdisciplinary bibliographic index]. Moscow: GAVS, 230 p.

9. Boulding Kenneth Ewart (2002) *Ekonomicheskaya nauka i socialnye sistemy. Panorama ekonomicheskoy mysli koncza XX stoletiya. V 2-x tomakh* [Economic science and social systems. A panorama of economic thought at the end of the 20th century. In 2 volumes]. St. Petersburg: School of Economics, vol. 2, pp. 907–927.
10. Voropayeva T.S. (2018) Konfliktyzatsiyni ta dekonfliktyzatsiyni protsesy v Ukrayini: sotsialno-filosofski aspekty [Conflictization and deconflictization processes in Ukraine: social and philosophical aspects]. *Nauchnyy vzglyad v budushchee*, issue 10, vol. 2, pp. 49–56.
11. Dahrendorf Ralf (2002) *Sovremennyy socialnyy konflikt. Ocherk politicheskoy svobody* [Contemporary social conflict. An outline of political freedom]. Moscow: «Russian political encyclopedia», 288 p.
12. Coser L. (2000) *Funkcii socialnogo konflikta* [Functions of social conflict]. Moscow: Dom intellektualnoj knigi: Ideya-press, 295 p.
13. Levin K. (2000) *Razreshenie socialnykh konfliktov* [Resolution of social conflicts]. St. Petersburg: Izdatelstvo «Rech», 408 p.
14. Lorenz K. (1994) *Agressiya* [Aggression]. Moscow: Progress, 272 p.
15. Mead J.G. (2009) *Izbrannoe: Sb. perevodov* [Selected: Collection of translations]. Moscow, 290 p.
16. Moreno J.L. (2001) *Sociometriya: Eksperimentalnyy metod i nauka ob obshchestve* [Sociometry: An Experimental Method and the Science of Society]. Moscow: «Academic project».
17. Psixologiya konflikta [Psychology of conflict] (2001). St. Petersburg: Piter, 448 p.
18. Sachs J.M. (2003) Golos Ya.L. Moreno: Intervyu s sozdatelem psixodramy [Voice of Ya.L. Moreno: Interview with the creator of psychodrama]. *Psixodrama i sovremennaya psixoterapiya*, no. 1, pp. 5–21.
19. Sorokin P. (1992) *Chelovek. Civilizaciya. Obshchestvo* [Man. Civilization. Society]. Moscow: Politizdat, 542, [1] p.
20. Sorokin P.A. (2003) *Golod kak faktor. Vliyanie goloda na povedenie lyudej, socialnuyu organizaciyu i obshchestvennuyu zhizn* [Hunger as a factor. The impact of hunger on human behavior, social organization and social life]. Moscow: Academia & LVS, XII. 678, [5] p.
21. Sorokin P.A. (2008) *Sistema sociologii* [The system of sociology]. Moscow: Astrel, 1003 p.
22. Sorokin P.A. (2004) *Sociologiya revolyucii* [Sociology of the Revolution]. Moscow: ROSSPEN, 659 p.
23. Freud Sigmund (2008) *Vvedenie v psixoanaliz: lekcii* [Introduction to psychoanalysis: lectures]. Moscow: AST, 608 p.
24. Shibutani T. (1968) *Socialnaya psixologiya* [Social psychology]. Moscow: Progress, 535 p.
25. Boulding K. (1968) *Conflict and Defence*. New York, XIV, 330 p.
26. Burton J., Sandole D. (1986) General Theory: The Basis of Conflict Resolution. *Negotiations Journal*, pp. 333–344.
27. Burton J., Dukes F. (1990) *Conflict: Practices in Management. Settlement and Resolution*. New York: St. Martins Press, XXIV, pp. 145–146.
28. Collins Randall (2009) *Conflict Sociology: A Sociological Classic Updated*. Abridged and updated by Stephen K. Sanderson. Boulder CO: Paradigm Publishers.
29. Conflict and Consensus: A Festschrift in Honor of Lewis A. Coser (1984) / Walter W. Powell and Richard Robbins (Editor). 1st edition. 436 p.
30. Fisher R., Ury W., Patton B. (2011) *Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving*. New York: Penguin Books, 440 p.
31. Galtung J. (1969) Violence, peace and peace research. *Journal of Peace Research*, vol. 6, no. 3, pp. 174–182.
32. Krisberg L. (1973) *Sociology of Social Conflict*. New York, XIV, pp. 273–276.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-8>
УДК 2(091)

Якуніна К.І.

Національний університет «Острозька академія»

ЗМІСТ І ФУНКЦІЯ РЕЛІГІЙНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. У статті пропонується аналіз змісту на функціонального навантаження поняття «Релігійне мистецтво». Становлячи окремий вид мистецтва, релігійне мистецтво характеризується строгою канонічністю та обмеженістю, що не лише звужує сферу діяльності автора, а й стає найвищим показником його вмінь та навичок. Мистецтвознавці й історики відзначають: в історії культури не існувало всеохоплюючого стилю в мистецтві, що виникло поза релігією. Питання релігійного мистецтва науковці найчастіше пов'язують із проблемами впливу канонів та догм на формування образів і сюжетів у творчості художників, письменників, архітекторів; або творчого підходу до розуміння того чи іншого явища релігії, що використовується при богослужінні, проповідях та ін. За таких умов багатоманітність та неузгодженість підходів у дослідженні релігійного мистецтва його ж і актуалізує.

Ключові слова: релігійне мистецтво, творчість, релігія, сакральне, релігійний сюжет, канон.

Yakunina Kateryna

National University of Ostroh Academy

CONTENTS AND FUNCTION OF RELIGIOUS ART

Summary. In the article analysis of maintenance on functional loading of concept the religious art. Making the separate type of art, a religious art is characterized by strict canonical and narrow-mindedness, which not only narrows the sphere of activity of author but also becomes the greatest index of his abilities and skills. Religion and art is the spiritual phenomena in which emotional perception of objects plays a leading role. However much its depth, foreshortening and, finally, colouring, depend on the psychical settings of man, exactly they create an antithesis in perception of work of сакрального art. Excellent results of perception of works of painting of religious maintenance are in believers and infidel. For a believing man on the first plan there is an artistic not value, but religious maintenance of sacrum work. As a result of it an art, intertwined in the system of religious cult, purchased a double function: it becomes the mean of excitation and strengthening of religious senses, but simultaneously does not lose the aesthetically beautiful orientation. Representing eldritch, it does not stop to express earthly senses and aspirations of people, creates earthly perceptible offenses which are got from surrounding reality. A religious art is strictly canonical. However, during historical development of canon originality of his existence and functioning to a great extent was determined by the system of arts, which was formed in that or other world religion. Art critics and historians mark: in history of culture there was not all-embracing style in an art which arose up out of religion. The question of religious art research workers more frequent all bind to the problems of influence of canons and dogmas on forming of appearances and subjects in creation of artists, writers, architects; or creative going near understanding of the that or other phenomenon of religion which is used for divine service, sermons but other. Tracing the semantic filling of this phenomenon, him axiology and gnosiological essence, it is possible to come to the new conclusions.

Keywords: a religious art, creation, religion, sacrum, religious subject, canon.

Постановка проблеми. Особа є буттям, що живе на два способи буття в світі – «sacrum і profanum» – світський і святий. Це два виміри екзистенції, два способи буття-в-світі є своєрідними категоріями, вписаними в структуру особи, з допомогою яких вона пізнає світ. Суб'єктивне переживання є об'єктивним оскільки вказує на дійсну структуру світу, виповненого sacrum. Не лише особа, але й увесь світ є скерований на sacrum. У релігійному баченні зв'язок з Богом становить конституційне значення для особи. Навіть арелігійна людина, що живе в сучасному десакралізованому світі, залишається всередині релігійною незалежно від ступеня усвідомлення собі самій цього факту. Більше того, конфлікт сучасного світу з релігією та явище секуляризації вразили також й естетичну сферу і призвели до виникнення такого явища культури як мистецтво задля мистецтва. Саме тому, питання змісту та функції релігійного мистецтва набуває нової актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання релігійного мистецтва науковці найчастіше пов'язують із проблемами впливу

канонів та догм на формування образів і сюжетів у творчості художників, письменників, архітекторів; або творчого підходу до розуміння того чи іншого явища релігії, що використовується при богослужінні, проповідях та ін. Проте, простеживши змістова наповнення цього явища, його аксіологічну та гносеологічну сутність, можна дійти нових висновків. Для досягнення цієї мети використанні роботи В. Бодак, П. Герчанівської, Л. Рачеєвої, І. Федь та ін.

Ціль статті – аналіз змісту та функціонального навантаження релігійного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі, коли людство перебуває у стані екологічної, духовної, моральної кризи, коли життя людей втрачає сакральний зміст, і світ стає все більш механістичним, особливу увагу викликає такий феномен культури, як релігійне мистецтво. У широкому значенні слова релігійне мистецтво охоплює всі художні твори, що характеризуються релігійною спрямованістю, релігійним сюжетом і апелюють до естетичного сприйняття релігійно орієнтованої аудиторії, і в той же час націлені на її розширення. У більш вузькому значенні

термін “релігійне мистецтво” охоплює всі ті естетико-художні феномени, що складають елементи релігійного культу і призначені для його обслуговування [10, с. 256]. Як ніякий інший вид культури, релігійне мистецтво, маючи культове призначення, служить віруючим зримою демонстрацією буття Бога, впливаючи одночасно на розум і на почуття людини. Релігійне мистецтво виникло разом із уявленнями людини про світ. Існуючі уявлення в культурно-релігійному середовищі дають форму бажанню людського духу висловитися. Це культурологічна, культуророзберігаюча функція релігійного мистецтва. Суть релігійного мистецтва в тому, що, маючи змістовну частину, визначений сюжет і призначення, воно впливає на емоції, почуття і свідомість людини. Впливу тільки на розум було б недостатньо, а вплив тільки на почуття ні до чого не веде, адже розум визначає мету, смисл і зміст і, у кінцевому рахунку, саме він дає згоду на віру, на ту чи іншу картину світу, підтримуючи й підсилюючи її. Як зазначає львівський філософ С. Черепанова, всі види мистецтва, які супроводжують релігійний культ, у сукупності виводять людину в інший стан сприйняття реальності: “Духовна музика, меси, реквієми, що звучали під зводами храмів, створювали атмосферу ірреальності” [1, с. 113].

Релігійне мистецтво – це спілкування людини з Богом як для художника, який його творить, так і для віруючого, який його сприймає. Релігійна тема, форма найбільшою мірою відповідає внутрішньому змісту душі як художника, так і оточуючих його людей. Сьогодні, коли проголошена свобода совісті, коли світ пройшов через “мракобісся” науки, люди, тим не менше, продовжують створювати світські твори мистецтва з релігійним сюжетом, а також будують нові храми, відновлюють зруйновані. Євангельські і інші релігійні сюжети служили і служать основою образів християнського релігійного мистецтва. Разом із загальнолюдськими нормами ці сюжети закріпили такі сторони буття, як обмеженість, нерівномірність, суперечність діяльності людини. Образотворче мистецтво спеціалізувалося на художньому втіленні численних релігійних символів, складних геометричних орнаментів, а також орнаментів, побудованих на поєднаннях листя, квітів, плодів і т.п. У нерелігійному мистецтві зустрічається безліч прикладів подібного естетичного осмислення дійсності, але на відміну від релігійного, воно не орієнтується на вимоги культу і не прикладає до проблем людського буття критерії, освячені авторитетом трансцендентного початку. Релігійне ж мистецтво оцінює прояви людської активності по їх відношенню до цього початку. Релігія, з одного боку, має в своєму розпорядженні систему ідей, образів і дій, що здатні стимулювати психологічний “простір” особи, де припинено бездушність і безсердечність, можливі вища справедливість, доброта і милосердя. З іншого боку, вона забезпечує і комфортне відношення до світу (як до творіння Бога) [6, с. 57].

Якщо говорити про релігійне й світське мистецтво, то в його основі, в першому випадку, лежить прагнення до вічного, до реалізації духовних цілей, очищення, катарсису, гармонії. У другому – до матеріального і минулого. Зв'язок між ними – чуттєво-емоційна складова психічної структури

людини. Але важливим для сакрального мистецтва є також не тільки його зміст, не тільки його функції, а його форма, стиль, що жорстко обмежують прийнятні тут способи вираження. Десакралізація та профанація релігійного мистецтва, на думку деяких авторів, відбувається не стільки через вибір тем чи сюжетів, скільки через вибір стилю й порушення канону. Так, Т. Буркхардт виключає із сакрального поля релігійне мистецтво Ренесансу й Бароко на тій підставі, що за стилем воно не відрізняється від світського [2].

Цей же автор упевнений, що світське мистецтво на релігійну тематику можливе, що світські форми в релігійному мистецтві допускаються, але сакральне мистецтво, світське за формою, неможливе. “Месію” Генделя можна вважати твором релігійного мистецтва, але сам жанр ораторії виводить її за межі сакрального мистецтва. Тим більше не буде сакральною, незважаючи на сюжет, опера “Мойсей і Арон” чи відома рок-опера “Ісус Христос – суперзірка”. Сакральні форми строго канонічні, і саме це захищає сакральне мистецтво від елемента особистісного, від присутності в ньому художника з його суто людським сприйняттям і емоціями [9].

Релігійне мистецтво прилучає людину до вічного, уможлиблює переживання причетності до Абсолюту й цим звільняє її від зовнішньої обумовленості власного існування, від неминучої тимчасовості перебування на Землі, кінцевості. Художник, транслуючи через свої твори власний внутрішній стан, дає іншим пережити те, чого, можливо, не було в їхньому власному досвіді. Так через мистецтво надбання пошуку однієї душі стає загальнолюдським надбанням.

Разом з тим музеї, що зберігають витвори релігійного мистецтва, архітектурні ансамблі, що включають і будівлі культового призначення, концертні зали, де звучать твори, написані для церкви або на релігійні теми, дозволяють, особливо в зіставленні з мистецтвом, що прямо входить в систему культу, виявити таку сторону мистецтва, як поліфункціональність. Вона визначається перш за все відмінністю формальних і змістовних особливостей мистецтва [8, с. 26]. Якщо перші обумовлені сюжетом, символічною атрибутикою і зовнішніми особливостями образів художнього твору, то другі – специфікою втілення ідейного задуму художника і функціональним призначенням твору. При цьому сам задум, його реалізація, так само як і суспільне місце (а значить, і сенс художнього рішення), залежать від соціально-історичного контексту епохи, коли воно створювалося. Відповідно, витвір релігійного мистецтва несе інформацію про ті суспільно-ідейні ситуації, до яких воно відноситься; утілюючи певний етично-естетичний, філософський, політичний і релігійний зміст, воно викликає ідейні і емоційні асоціації як сучасників, так і представників подальших поколінь. У свою чергу, аудиторія, що сприймає твір, концентрує увагу на його формальних або змістовних сторонах. Так, “Трійця” А. Рубльова сприймалася сучасниками художника з погляду змісту як невід’ємна приналежність храму; нині відвідувачі Третяковської галереї бачать в ній естетичний ідеал російського Середньовіччя на рубежі XIV–XV сторіч, що найглибше утілює в конкретно-історичній формі загальнолюдське прагнення до

гармонії, миру і краси [4]. Подібний зсув акцентів можливий не тільки в діапазоні історичного часу, але і в межах сучасності. Різні люди можуть в один і той же час сприймати один і той же образ релігійного мистецтва в його переважно естетичному, етичному, філософському, політичному, історичному, релігійному значеннях. Духовний розвиток особи, зміна її інтересів і установок видозмінюють сприйняття художнього образу протягом індивідуального життя. У цьому психологічному середовищі кожного разу при сприйнятті витвору мистецтва здійснюється “співтворчість”: художній образ стає надбанням внутрішнього світу особи [5, с. 57]. Богословські уявлення про природу і призначення релігійного мистецтва спрямовують цей процес співтворчості переважно в русло створення, активізації і закріплення релігійних асоціацій і переживань. Проте процеси створення витворів релігійного мистецтва, передачі, розвитку і збагачення його традицій, освоєння їх вмісту в соціальній пам’яті так само як і інформаційна, і емоційна взаємодія сучасників, більш ширші і багатопланові, чим релігійні інтерпретації цього мистецтва. Секуляризація послаблює, як відомо, духовний і організаційний вплив церкви на мистецтво. Ряд його видів і жанрів розвивається відповідно до потреб світської культури (балет і комедія, симфонічні і концертні твори в музиці, цирк, кінематографія). Менш визначеними стають церковні вимоги до релігійного змісту художніх творів. У протестантизмі вони зводяться, по суті, до захисту норм релігійної моральності художніми засобами і до затвердження мистецтвом божественної природи миру і людини. Католицизм після II Ватиканського собору здійснює програму освоєння церкви сучасного мистецтва за умови, якщо останнє не відкидає ідей християнства, сприяє релігійним роздумам і переживанням. Суворіше, з канонічної точки зору, відбирає нові художні рішення православна церква; це стосується як будівництва нових храмів, так і їх оформлення. У музиці і поезії, пов’язаних з православною традицією, з’являються образи і сюжети, що відображають суперечності буття і свідомості людини нашого часу [4].

Мистецтво, будучи своєрідною моделлю творчого аспекту людської діяльності, орієнтує людину на творчу поведінку, стимулює розвиток її власних творчих здібностей. Релігійне (культове) мистецтво – ікони, церковні атрибути, храмова музика, живопис й архітектура – дає силу віруючому, ілюструє буття і велич Бога. Католицькі мистецтвознавці й теологи вважають, що художня творчість є способом виявлення божественної сутності в людині і в її справах. Якщо силою своєї волі Бог створює людське, то живописець використовує у своїй творчості створене для нього. Тому творче начало в людині сполучене із божественним. Отже, критерій істинності творів релігійного живопису полягає в інтенсивності творчого начала, де, продовжуючи себе в художнику, через творчість останнього Бог відкривається людям [9]. Воно наповнює витвори, вкладеними авторами у твори, релігійним почуттям. Воно не залишає байдужим навіть атеїстів, які милуються досконалістю форм, мимоволі відчуваючи велич художника і ту емоційну вібрацію, що виходить від цих творів.

Суть релігійного мистецтва в тому, що, маючи змістовну частину, визначений сюжет і призначення, воно впливає на емоції, почуття і свідомість людини. Впливу тільки на розум було б недостатньо, а вплив тільки на почуття ні до чого не веде, адже розум визначає мету, смисл і зміст і, у кінцевому рахунку, саме він дає згоду на віру, на ту чи іншу картину світу, підтримуючи й підсилюючи її. Безумовно, релігія використовує можливості психоемоційного впливу мистецтва на людину. Але коли говорять, що релігія не змогла б існувати без можливостей, наданих мистецтвом, то релігію неправомерно редукують до культово-ритуальних складових. Крім того, культ може бути дуже добре підтриманим і оформленим засобами мистецтва, але може значною мірою обходитися і без них. Так, творчість А. Рубльова здійснювалася у рамках християнсько-православних канонів, але разом з тим вона вийшла за його формальні межі й стала неповторним явищем релігійної культури. Ось чому, наприклад, його “Воскресіння Лазаря” “було, – як каже мистецтвознавець В. Плугін, – суто індивідуальним філософським роздумом, глибина й цілісність якого залишилися недоступними для його сучасників та послідовників” [1, с. 117]. Більше того, справжній художній канонічний твір, його настрої, найчастіше не можна передавати за допомогою копії, хоча численні іконописні канонічні сюжети успішно репродукували.

Згідно з християнською релігійною традицією особлива роль відводиться субстанціональним сакральним образам, які є джерелом і основою святості й мають власну долю (Ісус Христос, апостоли, святі). Нижче за ієрархією в релігійній культурі розташовані несубстанціональні образи, які лише проявляють буття священного, наприклад художні зображення сакрального.

Якщо образ – форма відображення дійсності в людській психіці, то знак є матеріальним об’єктом (артефактом), що виступає в комутативному або трансляційному процесі аналогом іншого об’єкта (денотата), заміщує його. Інформація, яку надає знак про денотат (предмет, властивості, явища, поняття, дії та ін.), є значенням цього об’єкта, його змістом. У філософії мистецтва та релігії знак розглядається в контексті символічної діяльності людини. Знак стає символом тоді, коли його використання передбачає загальнозначущу реакцію не на сам денотат, а на його абстрактне значення (частіше цілий спектр значень), зв’язане з цим об’єктом.

На відміну від художнього образу символ не має безпосередньої схожості з об’єктом, він його визначає, але не відображає. У результаті цього мистецтво, влітаючи у систему релігійного культу, набуло подвійної функції: воно стає засобом збудження і посилення релігійних почуттів, але одночасно не втрачає своєї естетичної спрямованості. Зображуючи надприродне, воно не перестає виражати земні почуття і прагнення людей, створює земні чуттєві образи, що отримані з навколишньої дійсності.

Релігійне мистецтво строго канонічне. В історичному плані канон – це стійка система, яка регулює й організовує духовні структури суспільного життя взагалі і релігійного та художнього зокрема. Водночас канон був тим принципом,

який визначав своєрідність побудови архітектурних релігійних споруд і організацію інших мистецтв навколо цього головного елемента релігійного культу [11, с. 300]. Проте, у ході історичного розвитку канону своєрідність його існування та функціонування значною мірою визначалася системою мистецтв, яка формувалася у тій чи іншій світовій релігії. Канон не міг абсолютно визначити своєрідність художнього мислення. Він лише у конкретних історичних проміжках, на думку Е. Яковлева, міг на певному змістовно-формальному рівні організувати сталість художньої цілісності [3, с. 234].

Треба тільки зауважити, що істотна відмінність між художнім і релігійним канонами полягає в тому, що, на думку О. Лосева, «якщо художній канон – це кількісно структурна модель, то релігійний канон – це догмат, який пронизує не тільки кількісні рівні, а й змістовні, тобто якісні» [цит. за: 2]. Тому релігійний канон не допускає порушення не тільки побудови форми, а й змістовного начала. Так, канонізовані святі в християнстві мають абсолютно сталий набір якостей (а не тільки зовнішнє вираження), які не можуть бути порушені або змінені.

Обмеження, що накладається встановленою універсальною знаковою системою, разом з тим захищає від іманентної однозначності, конкретизації. Від неї також захищає символізм, котрим скрізь пронизане релігійне мистецтво. Гносеологічна природа символу робить його відповідним тим цілям, що ставить перед собою культове мистецтво – трансляція трансцендентного, очищення душі, наближення її до Бога. Символ не є зображенням трансцендентного (що в принципі неможливо, оскільки Бог є надформальною реальністю), а його «неподібною подобою».

Як і в будь-якому мистецтві, в релігійному мистецтві смисловим центром є естетичний ідеал. На відміну від нерелігійного, він направлений до виявлення божественного початку, надихається релігійним сюжетом. Оскільки в традиційних релігіях його виявом є богослужіння, відповідність його вимогам і складає основу оцінок прекрасного з ортодоксально-релігійних позицій. Тип міфу зумовлює естетичні оцінки в тій або іншій релігійній системі. Так, мистецтво, пов'язане з буддизмом культом (наприклад, буддизмські ікони або маски), оцінюється християнином в руслі віровчення його власної релігії; правовірний мусульманин відкидає ренесансний живопис на релігійну тематику; для старообрядця православні ікони, написані

в XVIII–XX ст., неприйнятні через їх невідповідність канонам староруського живопису, що склалися до середини XVII сторіччя [13, с. 256].

Символи відкривають вищі рівні реальності, не обмежуючи їх зміст мовними понятійними можливостями. Про значення символу в мистецтві говорять багато дослідників, у тому числі наша співвітчизниця С. Черепанова: «Символ належить до категорії філософії, науки, мистецтва, психології. У науці символ (математика, логіка) те ж саме, що знак. Символ у мистецтві – універсальна естетична категорія. Зміст символіки мистецтва відповідає категоріями художнього образу, оскільки мистецтво піддається психологічній інтерпретації» [цит. за: 12].

З.Фрейд уперше провів аналогію між механізмом створення і сприйняття творів мистецтва та механізмом збудження фантазії. Він вважав, що спонукальним стимулом художньої творчості, як і фантазії, є незадоволені бажання [7, с. 7]. Саме вони лежать також у основі релігійних фантазій. Транспонуючи ідею Фрейда на сакральне мистецтво, доходимо висновку, що в духовному житті як художника, так і реципієнта воно надає можливість реалізувати ці бажання.

Перебіг фантастичних переживань, що виникають у художника і реципієнта, відбувається на емоційній основі. Емоції є безпосередньою чуттєвою реакцією організму на зовнішній світ, знаходячи своє вирішення в образах фантазії. Власне, фантазії й емоції є не окремими процесами, а єдиним процесом і, за словами Л. Виготського, «ми вправі розглядати фантазію як центральне вираження емоційної реакції» [цит. за: 11, с. 40].

Висновки і пропозиції. І релігія, і мистецтво є духовними феноменами, в яких емоційне сприйняття об'єктів відіграє провідну роль. Проте її глибина, ракурс і, нарешті, забарвлення залежать від психічних настанов людини, саме вони створюють антитезу у сприйнятті твору сакрального мистецтва. Відмінні результати сприйняття творів живопису релігійного змісту у віруючих та невіруючих. Для віруючої людини на першому плані є не художність, а релігійний зміст сакрального твору. У результаті цього мистецтво, влітаючи у систему релігійного культу, набуло подвійної функції: воно стає засобом збудження і посилення релігійних почуттів, але одночасно не втрачає своєї естетичної спрямованості. Зображуючи надприродне, воно не перестає виражати земні почуття і прагнення людей, створює земні чуттєві образи, що отримані з навколишньої дійсності.

Список літератури:

1. Бодак В. Релігія і культура: взаємовплив і взаємодія. Київ : Коло, 2005. 305 с.
2. Бодак В.А. Богословське осмислення проблеми релігії і культури: християнський контекст. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2005. № 50. URL: www.filosof.com.ua
3. Введение в общее религиоведения : Учебник / Под ред. И. Яблокова. Москва : Книжный дом «Университет», 2001. 576 с.
4. Герчанівська П.Е. Художня та релігійна свідомість: спільне та особливе. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2005. № 51. URL: www.filosof.com.ua
5. Киященко Н.И. Эстетическая деятельность в социологическом обществе. Москва : Искусство, 1986. 208 с.
6. Поспелов Г.Н. Искусство и эстетика. Москва : Искусство, 1984. 325 с.
7. Предко О.І. Психологія релігії: формування та утвердження релігієзнавчої парадигми : автореферат дис. док. філос. наук. Київ, 2006. 57 с.
8. Разумцева Г. Моральні цінності українського народу та ритуальний закон церкви в поетичному фольклорі 19 ст. *Українське релігієзнавство*. 2000. № 14. С. 25–35.
9. Рачеева Л.П. Релігійний живопис у системі позацерковного мистецтва: культурно-історичний аспект. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2006. № 54. URL: www.filosof.com.ua

10. Релігієзнавчий словник / За ред. А. Колодного, Б. Ломовика. Київ : Четверта хвиля, 1996. 392 с.
11. Самохвалова В.И. Творчество и энергия самоутверждения. *Вопросы философии*. 2006. № 5. С. 34–47.
12. Федь І.А. Гуманістично-перетворювальна функція сакрального мистецтва. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2004. № 44. URL: www.filosof.com.ua
13. Мазепа В.И., Азархин А.В., Михалев В.П. Художественная культура и эстетическое развитие личности. Киев : Научная мысль, 1989. 296 с.

References:

1. Bodak V. (2005) Religia i kultura: vzaiemovpliv i vzaiemodia [Religion and culture: co-operation]. Kyiv: Kolo, 305 p.
2. Bodak V.A. (2005) Bogoslovske osmislenia problemi religii i kulturi: hristianskiy kontekst [Theological understanding of the problem of religion and culture: the Christian context]. *Multiversum. Filosofskiy almanah*, no. 50. Available at: www.filosof.com.ua
3. Vvedenie v obshchee religiovedenie [Introduction to general religious studies] (2001) / Ed. I. Yablokov. Moscow: Knizhnyi dom «Universtet», 576 p.
4. Gerchanivska P.Ye. (2005) Hudojnia ta religiyna svidomist: spilne ta osoblive [Artistic and religious consciousness: common and special]. *Multiversum. Filosofskiy almanah*, no. 51. Available at: www.filosof.com.ua
5. Kiyashchenko N.I. (1986) Esteticheskaia deiatelnost v sociologicheskom obshchestvie [Aesthetic activity is in sociological society]. Moscow: Isskustvo, 208 p.
6. Pospelov G.N. (1984) Iskustvo i estetika [Art and aesthetics]. Moscow: Isskustvo, 325 p.
7. Predko O.I. (2006) Psihologia religii: formuvania ta utverdenia religiieznavchoi paradigmi [Psychology of religion: forming and claim of religious paradigm]. Kyiv, 57 p.
8. Razumceva G. (2000) Moralni cinnosti ukrainskogo narodu ta ritualniy zakon cerkvi v poetichnomu folklori 19 st. [Moral values of the Ukrainian people and the ritual law of the church in the poetic folklore of the 19th century]. *Ukrainian religious studies*, no. 14, pp. 25–35.
9. Racheieva L.P. (2006) Religiyniy zhivopis u sistemi pozacerkovnogo mistetctva: kulturno-istorichniy aspekt [Religious painting in the system of extracurricular art: cultural and historical aspect]. *Multiversum. Filosofskiy almanah*, no. 54. Available at: www.filosof.com.ua
10. Religiyeznavchiy slovnik [Dictionary of religious studies] (1996) / Ed. A. Kolodniy, B. Lomovik. Kyiv, 392 p.
11. Samohvalova V.I. (2006) Tvorchestvo i energiya samoutverzhdenia [Creativity and the energy of self-affirmation]. *Voprosi filosofii*, no. 5, pp. 34–47.
12. Fed I.A. (2004) Gumanistichno-peretvoriuvalna funkcia sacralnogo mistetctva [The humanistic and transformative function of sacred art]. *Multiversum. Filosofskiy almanah*, no. 44. Available at: www.filosof.com.ua
13. Mazepa V.I., Azarhin A.V., Mihaliev V.P. (1989) Hudozhestviennaia kultura i esteticheskie razvitiye lichnosti [Artistic culture and aesthetic development of personality]. Kiev: Nauchnaya mysl, 296 p.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-9>

УДК 94(477):271.4(477)-725-056.87

Пасіцька О.І.

Інститут українознавства імені І. Крип'якевича
Національної академії наук України

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОТЦЯ-ПРЕЛАТА ТИТА ВОЙНАРОВСЬКОГО¹

Анотація. Досліджено благодійну діяльність отця-прелата Тита Войнаровського, який допомагав ближнім, слідуючи релігійним заповідям, та сприяв утвердженню благодійності як традиції. Для отця-прелата Войнаровського благодійність була покликанням, шляхом та виявом безкорисливого служіння людям. Проаналізовано допомогі акції священника для юридичних та фізичних осіб, зокрема для малозабезпечених верст населення. Благодійна діяльність Т. Войнаровського була спрямована на підтримку навчально-виховних закладів, соціальних організацій, приватних підприємств та кооперативів, допомогу сиротам, дітям з незаможних сімей, колишнім військовим, вдовам, мігрантам та іншим категоріям осіб. Джерелами фінансування благодійних акцій були кошти Митрополії, приватні доходи отця-прелата, пожертви українців-емігрантів тощо.

Ключові слова: Тит Войнаровський, допомога, підтримка, благодійна діяльність.

Pasitska Oksana

I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies of
National Academy of Sciences of Ukraine

CHARITABLE ACTIVITIES OF REVEREND-MITERED ARCHPRIEST TYT WOJNAROWSKYJ

Summary. Tyt Wojnarowskyj followed religious precepts, helped people in need and promoted charity as a tradition. For Archpriest Tyt Wojnarowskyj, charity was a vocation, a way and manifestation of the selfless service to people. Understanding the important role of the educational processes in the development of the society, Tyt Wojnarowskyj supported educational institutions, especially in Stanislaviv region, where he had served as a pastor for almost 30 years. The Mitred Father was a representative of many public organizations, he provided financial support to such societies as «Prosvita» («*Enlightment*»), «Ridna Shkola» («*Native Schools*»), «Renaissance», the Society for the Protection of Military Graves, the Sodality of the Blessed Virgin Mary, and others. He was involved in charitable events not only in Galicia but also abroad. Father Wojnarowskyj was a member and a sponsor of the Society of Supporters of the Ukrainian Husbandry Academy in Poděbrady, which ensured the functioning of the Ukrainian Husbandry Academy and the Ukrainian Technical and Economic Institute. The Mitred Father helped the sisters of the Servants of the Blessed Virgin Mary, he supported the talented youth, paid scholarships to theologians, artists, performers who studied and did internships abroad. T. Wojnarowskyj was a guardian and a «father» for many orphans, disabled soldiers and widows. In cooperation with the Ukrainian emigrants, T. Wojnarowskyj implemented many socio-economic projects. Father-economist took part in the activities of financial and economic organizations and institutions of Galicia, such as «Silskyi Hospodar» («*The Farmer*»), the Mortgage Land Bank, «Carpathia», he participated in the operation of private enterprises and cooperatives, co-owned by Metropolitan A. Sheptytsky. These organizations were also involved in charity and actively participated in charitable events. As an authorized representative of Metropolitan Andrei, an economist and a general administrator of the GCC lands, T. Wojnarowskyj managed to organize effective economic processes within the Metropolis, thanks to which the Greek Catholic Church implemented many social and charitable projects. To conduct charitable events, T. Wojnarowskyj received money not only from the funds of the Metropolis, but also used his own income, donations of the Ukrainian emigrants, etc.

Keywords: Tyt Wojnarowskyj, help, support, charitable activity.

Постановка проблеми. Наприкінці XIX – першій третині XX ст. греко-католицька церква була активно задіяна у різних сферах життя суспільства. Церква виступала ініціатором низки благодійних та допомогових акцій. Добродійна діяльність була складовою функціонування УГКЦ. Джерелом фінансування благодійних проектів була насамперед прибутки митрополії, яка володіла значними земельними угіддями. Промотором добродійних акцій був митрополит Андрей Шептицький, генеральний адміністратор столових дібр митрополії Тит

Войнаровський та багато інших священнослужителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільний резонанс діяльності Т. Войнаровського показано у наукових розвідках О. Шевченко [43; 44; 45], а також С. Злупка [1], І. Мельника [3]. Дане дослідження базується на матеріалах Центрального державний історичного архіву у Львові, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (м. Київ), Національного музею ім. Андрея Шептицького у Львові та тогочасній пресі.

¹ Дослідження проведено в рамках дослідницького гранту Канадського інституту українських студій меморіального фонду д-ра Демітріуса і Марії Толосійчук.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Такий важливий аспект історії благодійництва, як соціальна місія УГКЦ ще потребує ґрунтовного дослідження. Важливо детально дослідити соціальне служіння та різноаспектну благодійну діяльність греко-католицького духовенства, спрямовану на розвиток церкви та народу.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є комплексне висвітлення благодійної діяльності отця-митрата Тита Войнаровського у різних сферах та напрямках розвитку суспільства: освіта і культура, опіка та піклування, соціальний захист тощо. Добродійна діяльність о. Тита була спрямована на покращення національно-культурного та соціально-економічного розвитку галицького краю, зокрема матеріального становища українців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Довірений митрополита Андрея Шептицького – Т. Войнаровський, який був священнослужителем на Станиславівщині, послом до віденського парламенту, доктором агрономії, відповідальним за митрополічій утіди, добре розумів необхідність допомогти акцій для українців в умовах жорстких міжнародних протистоянь та конкуренції. Свої власні кошти та прибутки митрополіт Т. Войнаровський скеровував потребуючим, зокрема на підтримував дітей-сиріт, вдів, людей похилого віку у Галичині та за кордоном [20, арк. 1; 3]. Як представник понад 19 громадських організацій, отець-прелат велику увагу приділяв функціонуванню культурно-освітніх, релігійних, економічних організацій. Отець-адміністратор надавав фінансову підтримку товариствам «Просвіта», «Відродження», Товариству охорони воєнних могил, Марійській дружині, товариству «Рідна школа», Шпиталю ім. Митрополита Андрея, українським приватним навчальним закладам, сприяв у відкритті шкіл, зокрема доклав зусиль для відкриття української гімназії в Дрогобичі тощо.

Будучи послом, Т. Войнаровський особливо підтримував навчальні заклади на Станиславівщині. У 1909 р. він пожертвував на Руське педагогічне товариство 1000 корон і згодом свої посольські доходи жертвував на українські приватні народні школи Коломийського виборчого округу. З цього приводу газета «Діло» писала: «Честь і щира дяка великому патріотові, що гарячим серцем відчув найбільшу нашу національну сучасну потребу і свій гріш жертвує великодушню для її заспокоєння» [11, с. 5–6]. Т. Войнаровський допомагав навчальним закладам, особливо після Першої світової війни, коли вони потребували відновлення та шкільного реманенту. Отець Тит виділяв з митрополічій лісів деревину на опалення, для виготовлення шкільних столів у навчальних закладах Львова, інших галицьких міст та містечок [28, арк. 5; 34, арк. 1–2]. Отець-канонік допомагав учителям із працевлаштуванням, зокрема у навчальних закладах «Рідної школи», сприяв призначенню директора жіночої гімназії сестер василіянок Теодозія Лежогубського. Перебуваючи на посаді директора, Т. Лежогубський звертався до отця-митрата з проханням про отримання місячної винагороди (100 К у рік): «Високопреподобний Отець Канонік спровадили мене на дорогу директора, то ж будуть ласкаві мені се зробити» [30, арк. 1].

Т. Войнаровський належав до Шкільного комітету для підтримки українських вищих шкіл Чехословаччини. Представники українського університету у Празі, фонду української університетської науки зверталися до отця Тита як до голови Комітету з проханням підтримати український університет та викладацько-науковий персонал (1932 р.) [20, арк. 14].

В період світової економічної кризи перед чехословацьким урядом виникло питання про закриття Української господарської академії в Подебрадах. На її захист виступила українська громадськість, зокрема митрополит Андрей і отець-економіст. Завдяки їхнім зусиллям вища політехнічна школа продовжувала працювати. Щирі слова подяки за підтримку УГА були висловлені Т. Войнаровському Товариством прихильників УГА. Зауважимо, що отець-прелат був членом та жертводавцем ТП УГА, яке було джерелом фінансування УГА та УТГГ [13, арк. 86; 12, арк. 116, 246].

Т. Войнаровський допомагав сестрам службиціям Пресвятої Непорочної Діви Марії, ініціював виплату стипендій для богословів, митців, артистів, які навчалися за кордоном. Отець Тит розглядав особисто кожний лист та звернення. В одному з листів до отця-митрата С. Дністрянський наголошував: «Я знаю, що Ви, Високопреподобний Отче Каноніку, любите помочи бідакам, які на се заслугоють» [20, арк. 1]. Особливо священник підтримував талановиту молодь, яка навчалася у фахових школах, у сільськогосподарському ліцеї в Черниці, Львівській політехніці, Львівському університеті, а також молодь, яка навчалася за кордоном [17, арк. 7–10, 94; 22, арк. 4–5; 24, арк. 6–10; 32, арк. 16]. Отець-адміністратор скеровував допомогу української діаспори для дітей-сиріт Галичини. Багатьох дітей із галицьких сіл і містечок прилаштував у Бурсі ім. митрополита Андрея Шептицького, а також у своєму помешканні на території собору св. Юра [35, арк. 1; 37, арк. 1–2].

Т. Войнаровський, як і митрополит Андрей Шептицький, цінував талановиту молодь. Зокрема, А. Шептицький і Т. Войнаровський підтримували художника-монументаліста Модеста Сосенка, який у 1902–1906 рр. навчався у Національній школі мистецтв у Парижі. Про свій візит до Парижа та перебування художник писав отцю-митрату та просив, щоб Т. Войнаровський вислав йому посилки. У лютому 1902 р. Т. Войнаровський надіслав йому 200 к. [38, арк. 18; 10]. До речі, художник-іконописець останні роки життя перебував у митрополічій резиденції у Львові, де й помер, а уся спадщина М. Сосенка, згідно заповіту, перейшла до Національного музею у Львові.

Чимало молодих людей дякували Т. Войнаровському за вишкіл та здобуття належної освіти. За допомогою до отця-митрата звертався, наприклад, студент Львівської торговельної школи Юрій Дзвінчук. Хлопець-сирота не зміг отримати стипендію митрополита з тієї причини, що «закінчилися» та звернувся до отця-митрата за фінансовою підтримкою. Отець Тит відгукнувся на прохання молодого хлопця та надав йому фінансову допомогу у розмірі 20 корон. Хлопець мав гарні плани після закінчення Торговельної школи – працювати для економічного розвитку

гуцульського краю та піднесення економічної культури населення, розвитку кооперації, поборовання впливів євреїв. Про своє складне становище він описав у листі до Т. Войнаровського:

*Як душа чує, сказати нині я не годен,
Кругом студінь, і я без хати, самотній і голоден.
Не прихилься, бодай на мить, та й де спочину
Не знаю, душа моя болить, а тіло з голоду гине...
Може найду людину, що мене пригорне, зрозуміє,
Бо моє жите без просвітку мре і марно тліє...*
[19, арк. 4]

Для багатьох дітей-сиріт Т. Войнаровський був опікуном і «батьком». Наприклад, для Євдокії Деделюк, яка зверталася до отця-каноніка у 1916 р.: «Таточку мій солоденький, опікуне мій дороженький, одинока моя найдорожча особа на світі...» [18, арк. 15]. Він пересилав їй гроші на навчання. У листі від 18 жовтня 1917 р. з повагою, любов'ю та ностальгією Є. Деделюк писала Т. Войнаровському: «Так само і я вже навіть забула, як Високопреподобний Отець виглядають. Знаю, що вже десь головка сивенька, котра так багато людям робила, людей добре порадила» [18, арк. 26–27]. Емілія Кінашова з Яворова до Т. Войнаровського писала: «Вуйцю яко впливова особа не одно людям добре зробили» [9].

Отець Тит допомагав січовим стрільцям та їхнім родинам, колишнім військовим УГА [14, арк. 30; 27, арк. 1, 11]. Він листувався з військовополоненими, які перебували в Росії, та надсилав їм необхідне [19, арк. 2]. Т. Войнаровський також писав січовикам з Коломиї через «Полеву пошту». У 1916 р. один з січовиків писав отцю Титу: «Я ту посилаю Вам мій отвертий лист до моїх знайомих і не знайомих Товаришів та Приятелів української справи, се нехай остане на пам'ять для будучих борців з яким запалом Стрільці ішли до бою за право та Народу честь! Котру нам споганили підлі зрадники» [36, арк. 7].

Т. Войнаровський не був байдужим до проблем наддніпрянських емігрантів-українців та щиро підтримував їх. Як приклад, на початку 1920-х років отець Р. Лициняк просив отця-митрата допомогти з проживанням та працевлаштуванням емігрантам-художникам Петру Холодному, Юрку Могалевському, Павлу Ковжуну, Миколі Федюку, Михайлу Осінчуку, зауважуючи, що «Отець Прилат примістили вже щасливою рукою Терещенківну» [4].

Із Т. Войнаровським консультувалися представники приватного бізнесу, економісти, юристи та інші фахівці, зверталися з різноманітними особистими проблемами як до людини з «могучим впливом». Неодноразово просили посприяти з працевлаштуванням у різноманітних установах. Наприклад, удова по священнику просила отця-митрата працевлаштувати її сина у ЗБГ [42, арк. 1–2]. Броніслава Лисякова з Коломиї також хотіла влаштувати свого сина у цю банківську установу, тому писала: «Знаю о тім, що Високопреподобний О. Митрат все дуже діяльні у всіх наших установах, де мають велике значіння й пошану...» [31, арк. 12]. Т. Войнаровський багатьох осіб працевлаштував у межах митрополії та в інші інституції й фабрики, зокрема на фірму «Глезінгер» [15, арк. 19].

Лісничий у Крилосі В. Боднар, якого брали до війська, просив Т. Войнаровського посприя-

ти у звільненні від служби [16, арк. 1–2]. Пані Емілія Боднар просила за свого сина Олеса, який перебував під слідством за приналежність до УВО: «Ви там маєте знайомих добрих адвокатів, може би его як з тої халепи викрутили» [16, арк. 23]. А сина Богдана просила працевлаштувати у «Народній торгівлі» або «Маслосоюзі» чи «Центросоюзі» [16, арк. 27]. Іван Угринчук родом із Балинець також просив влаштувати на роботу і згадував: «Високопреподобний Отець Митрат багато добра зробили своїм парохіянам у Балинцях, потім у Львові й інших сторонах» [41, арк. 20]. Іноді отець-економіст підтримував бізнес. Також допомагав священникам з отриманням парафії [39, арк. 1; 40, арк. 3–6]. По допомогу до отця-митрата зверталися й селяни, зокрема із Коршова, згадуючи: «Я знаю добре Отця, бо за вашого поводу у нас в Коршові зачало нове життя...» [26, арк. 1]. Отець-прелат фінансово допомагав своїм родичам та окремим родинам, зокрема сім'ї Лучечків, які проживали у Голоску коло Львова [33, арк. 1–9].

Т. Войнаровський був своєрідним комунікатором не лише у галицькому середовищі, а й з українською діаспорою у всьому світі. Представники української діаспори підтримували контакти з отцем-прелатом, навіть пропонували виїхати з Галичини, однак він не погодився. Для багатьох українських мігрантів отець-митрат був підтримкою та розрадою, довіреною особою, посередником, через якого вони передавали гроші рідним та друзям, а також долучалися до різноманітних благодійних акцій, реалізовували фінансові проекти, купівлю-продаж нерухомості, конвертацію валют тощо [23, арк. 12; 6; 7]. Т. Войнаровський отримував багато листів від емігрантів-вихідців зі Станіславівщини, зокрема із сіл, де проживав та душпастирював [25, арк. 7–8].

Часто емігранти шукали підтримки у Т. Войнаровського та А. Шептицького. Багато з них перебували у скрутному фінансовому становищі. Деяким митцям Т. Войнаровський допомагав у реалізації книг та різних творів мистецтва. Один з емігрантів писав: «Почуваюся до дуже приємного обов'язку повідомити Вас, що Експеленція Митрополит набув у цілости мою бібліотеку й архівні матеріали після переданої Вами Йому моєї записки за ціну 3.500 дол. Знаючи, що це купно, яке є одним виходом з моєї дуже тяжкої ситуації й змінює обставини мого існування, наступило головно завдяки Вашій ласкавій ініціативі й старанням, спішу висловити Вам мою найщирішу подяку» [29, арк. 8]. Т. Войнаровський особисто займався перерахунком коштів.

Іван Каралаш зі Станіславівщини, який з молодості знав Т. Войнаровського, але згодом виїхав з родиною в США, не втрачав контактів та ділився з отцем-митратом своїми досягненнями та проблемами. В одному з листів, радіючи подаруночку від отця Войнаровського, згадував: «Мені здавалося, що я у Вас, Батько Наш найдорожчий. І вся Ваша бува родина окружили мене і держать, не хочуть пустити з рідного краю в чужину. Мені здавалось, що ми у Вас, Батьку, бавимось, і Ви при тій забаві толкуете нам щось дуже мудрого. Як колись бувало» [23, арк. 5]. Спільно з українськими емігрантами Т. Войнаровський реалізовував чимало соціальних проектів [5].

Один з українських емігрантів назвав Т. Войнаровського «людиною незламної волі», констатуючи, що, на жаль, не всі оцінюють належно заслуги отця-митрата: «Ви ціле своє життя двигаете Наших бідних мужиків та за се може еще і гірке слово почули» [8]. Водночас зауважував, що багато «американських українців» пам'ятають про отця-митрата: «Наші американські українці майже всі Вашу працю знають, розумієть ті, котрі собою інтересуютья. І я є певний, що память про Вас не загине» [8].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отець-митрат Тит Войнаровський при-

святив своє життя служінню Богу та народові. Будучи довіреним митрополита Андрея та відповідальним за митрополичі угіддя, о. Тит реалізував чимало соціальних проектів в інтересах церкви та українського народу. Як меценат він допомагав малозабезпеченим категоріям осіб, зокрема молоді здобути освіту та працевлаштуватися. Т. Войнаровський підтримував підприємливих людей, сприяв реалізації їхніх бізнесових проектів. Отець-адміністратор перебував у постійному зв'язку з українськими емігрантами та своєю родиною, для яких був духовним наставником та опікуном.

Список літератури:

1. Злупко С. Тит Войнаровський. *Українські кооператори : (історичні нариси)* / [за заг. ред. С. Гелея]. Львів : Вид-во «Укоопосвіта» Львівської комерційної академії, 1999. Кн. 1. С. 59–66.
2. Мельник І. Тит Войнаровський – довірена особа Митрополита. Збруч. URL: <https://zbruc.eu/node/47684>
3. Національний музей ім. А. Шептицького у Львові. Відділ рукописів. Фонд Тита Войнаровського. Од. зб. 3306.
4. Національний музей ім. А. Шептицького у Львові. Відділ рукописів. Фонд Тита Войнаровського. Од. зб. 3308.
5. Національний музей ім. А. Шептицького у Львові. Відділ рукописів. Фонд Тита Войнаровського. Од. зб. 3299.
6. Національний музей ім. А. Шептицького у Львові. Відділ рукописів. Фонд Тита Войнаровського. Од. зб. 3329.
7. Національний музей ім. А. Шептицького у Львові. Відділ рукописів. Фонд Тита Войнаровського. Од. зб. 3331.
8. Національний музей ім. А. Шептицького у Львові. Відділ рукописів. Фонд Тита Войнаровського. Од. зб. 3351.
9. Національний музей ім. А. Шептицького у Львові. Відділ рукописів. Фонд Тита Войнаровського. Од. зб. 3353.
10. Національний музей ім. А. Шептицького у Львові. Відділ рукописів. Фонд Тита Войнаровського. Од. зб. 3518.
11. Новинки. Таких нам більше! // Діло. 1910. 17 січня. С. 5–6.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ. Ф. 3796. Оп. 1. Спр. 6.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ. Ф. 3879. Оп. 2. Спр. 192.
14. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 20.
15. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 84.
16. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 89.
17. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 90.
18. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 109.
19. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 110.
20. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 113.
21. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 114.
22. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 126.
23. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 128.
24. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 132.
25. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 134.
26. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 135.
27. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 136.
28. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 137.
29. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 141.
30. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 144.
31. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 145.
32. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 147.
33. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 148.
34. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 151.
35. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 152.
36. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 166.
37. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 179.
38. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 184.
39. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 189.
40. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 191.
41. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 192.
42. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 682. Оп. 1. Спр. 195.
43. Шевченко О. Громадська діяльність Т. Войнаровського. *Український історичний журнал*. Київ, 2008. № 2. С. 86–91.
44. Шевченко О. Культурно-освітня діяльність о. митрата Тита Войнаровського. *Український історичний збірник*. Київ, 2012. Вип. 15. С. 247–257.
45. Шевченко О. Політична діяльність Тита Войнаровського. *Наукові записки історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць*. Львів : Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2012–2013. Вип. 13–14. С. 481–492.

References:

1. Zlupko S. (1999) Tyt Voinarovskiy [Tyt Voinarovskiy]. Ukrainski kooperatory: (istorychni narisy). Lviv: Vyd-vo «Ukooposvita» Lvivskoi komertsiinoi akademii, kn. 1, pp. 59–66.
2. Melnyk I. Tyt Voinarovskiy – dovirena osoba Mytropolyta. Zbruch [Tyt Voinarovskiy trustee of the metropolitan]. Available at: <https://zbruc.eu/node/47684>
3. Natsionalnyi muzei im. A. Sheptytskoho u Lvovi. Viddil rukopysiv. Fond Tyta Voinarovskoho. Od. zb. 3306.

4. Natsionalnyi muzei im. A. Sheptytskoho u Lvovi. Viddil rukopysiv. Fond Tyta Voinarovskoho. Od. zb. 3308.
5. Natsionalnyi muzei im. A. Sheptytskoho u Lvovi. Viddil rukopysiv. Fond Tyta Voinarovskoho. Od. zb. 3299.
6. Natsionalnyi muzei im. A. Sheptytskoho u Lvovi. Viddil rukopysiv. Fond Tyta Voinarovskoho. Od. zb. 3329.
7. Natsionalnyi muzei im. A. Sheptytskoho u Lvovi. Viddil rukopysiv. Fond Tyta Voinarovskoho. Od. zb. 3331.
8. Natsionalnyi muzei im. A. Sheptytskoho u Lvovi. Viddil rukopysiv. Fond Tyta Voinarovskoho. Od. zb. 3351.
9. Natsionalnyi muzei im. A. Sheptytskoho u Lvovi. Viddil rukopysiv. Fond Tyta Voinarovskoho. Od. zb. 3353.
10. Natsionalnyi muzei im. A. Sheptytskoho u Lvovi. Viddil rukopysiv. Fond Tyta Voinarovskoho. Od. zb. 3518.
11. (1910. 17 sichnia.). Novynky. Takykh nam bilshе! // Dilo, p. 5–6.
12. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlyady ta upravlinnia Ukrainy, m. Kyiv. F. 3796. Op. 1. Spr. 6.
13. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlyady ta upravlinnia Ukrainy, m. Kyiv. F. 3879. Op. 2. Spr. 192.
14. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 20.
15. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 84.
16. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 89.
17. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 90.
18. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 109.
19. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 110.
20. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 113.
21. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 114.
22. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 126.
23. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 128.
24. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 132.
25. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 134.
26. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 135.
27. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 136.
28. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 137.
29. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 141.
30. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 144.
31. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 145.
32. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 147.
33. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 148.
34. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 151.
35. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 152.
36. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 166.
37. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 179.
38. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 184.
39. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 189.
40. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 191.
41. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 192.
42. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi. F. 682. Op. 1. Spr. 195.
43. Shevchenko O. (2008) Hromadska diialnist T. Voinarovskoho [Social activities of Tyt Voinarovskyy]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Kyiv, vol. 2, pp. 86–91.
44. Shevchenko O. (2012) Kulturno-osvitnia diialnist o. mitrata Tyta Voinarovskoho [Cultural and educational activities of reverend-mitered Tyt Voinarovskyy]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*. Kyiv, vol. 15, pp. 247–257.
45. Shevchenko O. (2012–2013) Politychna diialnist Tyta Voinarovskoho [Political activities of Tyt Voinarovskyy]. *Naukovi zapysky istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu. Zbirnyk naukovykh prats*. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet im. Ivana Franka, vol. 13–14, pp. 481–492.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-10>

УДК 94(477)

Пуйда Р.Б.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ РЕЛІГІЙНИМИ ГРОМАДАМИ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО РЕЛІГІЙНІ КУЛЬТИ: ДОСВІД УКРАЇНСЬКОЇ РСР (70-ТІ – 80-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Анотація. У статті здійснено ретроспективний аналіз характеру, особливостей проявів порушення законодавства про релігійні культу в Українській РСР у період розвинутого соціалізму, дослідження форм та методів боротьби радянських партійно-державних органів влади із цими явищами. Наведені конкретні приклади порушення віруючими законодавства про релігійні культу. Відзначено, що компартійні документи із грифом «таємно» дозволяють констатувати, що партійно-державні органи влади УРСР у 1960-х – 1980-х рр. не досягли особливих успіхів у питанні контролю за дотриманням законодавства про релігійні культу, особливо у західноукраїнських областях. Окреслену тезу яскраво підтверджують численні листи віруючих до партчиновників з вимогами відкрити закриті культові споруди, зареєструвати ліквідовані / нові релігійні громади, спроби релігійних активістів самовільно відкрити недіючі культові споруди в окремих місцевостях УРСР, впровадження у побут релігійної обрядовості тощо.

Ключові слова: УРСР, КПУ, законодавство про релігійні культу, адміністративні штрафи, репресії, переслідування, віруючі.

Puyda Roman

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

MONITORING THE RELIGION OF RELIGIOUS CULT LAWS BY RELIGIOUS COMMUNITIES: EXPERIENCE OF THE UKRAINIAN SSR (70S–80S OF THE XX CENTURY)

Summary. The article provides a retrospective analysis of the nature, features of violations of the law on religious cults in the Ukrainian SSR during the period of advanced socialism, a study of forms and methods of struggle of the Soviet party-state authorities with these phenomena. The methodological basis of the article is the principles of historicism, systematics and objectivity in the approach to the coverage of past events on the basis of a comprehensive study of sources and scientific literature. In solving the tasks used general scientific (systematization, typology, retrospection), special-historical (problem-chronological, historical-comparative, critical-analytical, biographical) methods. The investigation provides specific examples of violations of the law on religious cults by believers, reveals mechanisms for counteracting the party-state apparatus to spread the influence of religion on the population of the region, established the effectiveness of scientific and atheistic propaganda of central and local Soviet authorities. It is noted that the party documents marked "secret" allow us to state that the party-state authorities of the USSR in the 1960s and 1980s did not achieve much success in monitoring compliance with the law on religious cults, especially in western Ukraine. This thesis is clearly confirmed by: numerous letters from believers to party officials demanding to open closed religious disputes, to register liquidated / new religious communities, attempts of religious activists to arbitrarily open non-functioning religious buildings in some areas of the USSR, underground ordination of the clergy, etc. It was found that in order to counteract the spread of religiosity among the population of the republic, the CPU widely used the methods of atheistic propaganda, applied repressions to the most active believers and clergy. It is proved that the refusals of local authorities to register religious communities, the inability to perform religious rites due to repression and persecution, the reluctance of party officials to solve numerous problems of believers created tensions in the sphere of state-church relations, escalated into open confrontation of believers with state-party authorities.

Keywords: USSR, CPU, legislation on religious cults, administrative fines, repressions, persecution, believers.

Постановка проблеми. Політика радянської держави щодо релігійних церков і спільнот упродовж другої половини ХХ ст., за винятком декількох коротких періодів, була безперервним наступом влади на духовні інституції з метою обмеження або заборони їх функціонування. Першочерговим завданням релігійних громад у такій ситуації стала спроба вироблення такої моделі співпраці з владою, яка б дозволила функціонувати в офіційно атеїстичній державі. Виняток – греко-католики, свідки Єгови, дрібні релігійні групи, які радянсько-партійні органи влади таврували як зрадників, ворогів радянського народу. Відмови місцевих органів влади у реєстрації релігійних громад, відсутність можливості здійснення релігійних обрядів, зважа-

ючи на репресії та переслідування, небажання партчиновників вирішувати численні проблеми віруючих породжували напругу у сфері державно-церковних відносин, переростали у відкриту конфронтацію віруючих із державно-партійними органами влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Державно-церковні відносини в УРСР уже не перший рік перебувають у полі зору українських істориків, релігієзнавців, філософів, політологів, які упродовж останніх тридцяти років розкрили окремі аспекти проблеми. Узагальнюючі наукові студії учених загалом відображають загальну картину політики Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу (ЦК КПРС) у релігійній сфері, що зокрема помітно у дослі-

дженнях О. Бажана, Ю. Данилюка [1], П. Бондарчука [2], В. Войналовича [3], В. Марчука [3], В. Пащенко [4] та ін., проте не у них не достатньо уваги приділено проблемі конфронтації віруючих із державно-партійними органами влади.

Мета статті – розглянути особливості проявів порушення законодавства про релігійні культури в Українській РСР у період розвинутого соціалізму, дослідження форм та методів боротьби радянських партійно-державних органів влади із цими явищами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Релігія відіграла надзвичайно важливу роль на всіх етапах українського державотворення. Встановлення радянської влади привело до абсурдної заборони на сповідування віри своїх батьків, що у період «брежнєвського застою» породило численні конфронтації віруючих та партійно-державних органів влади. У досліджуваній період радянські документи фіксують тисячі фактів порушення законодавства про релігійні культури віруючими, особливо західноукраїнського регіону, базовими із яких стали: (а) самовільне відкриття культових споруд; (б) самовільне відновлення діяльності релігійних громад.

Передусім наголосимо, що для задоволення релігійних потреб віруючі нерідко усупереч діючому законодавству самовільно відкривали культові споруди. Так, у 1969 р. у селі Пиняни Самбірського району Львівської області віруючими греко-католиками були зібрані кошти, за допомогою яких вони зуміли провести внутрішній ремонт церкви і «встановили контакт з уніатськими священиками, які стали регулярно відправляти у ній богослужіння» [6, арк. 23]. 14 листопада 1969 р. після чергової літургії, віряни були оточені нарядом міліції із Самбора, однак після сутичок «наряд міліції був витіснений громадою і уніатам вдалося втекти» [6, арк. 24].

У 1978 р. жителі села Угринів Коломийського району Івано-Франківської області самостійно повністю перекрили дах місцевої церкви, заготовили будівельний матеріал для подальшого ремонту. Районне керівництво, за словами старшого інспектора Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР В. Середи, зловтішалися тим, що на Великдень 1981 р. місцеві віруючі не провели молитовне зібрання. Насправді, відзначав чиновник, богослужіння не відбулося тільки тому, що віруючі завершували ремонт церкви [7, арк. 21].

У лютому 1981 р. віруючі РПЦ села Тарасівка Збаразького району Тернопільської області звернулася до Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР з вимогою дозволити їм хоча б раз у рік проводити на Великдень богослужіння у місцевій сільській Церкві. Ще в 1980 р. мешканці села розпочали ремонт у церкві, хоча голова виконкому сільської ради О. Шмигельська запропонувала припинити ремонт. Додому, що релігійна громада не функціонувала із 60-х років ХХ століття, а місцева Церква не використовувалась зважаючи на відсутність священика [7, арк. 46].

У 1981 р. із Калуського району Івано-Франківська область почали поступати заяви з вимогою відкриття церков. Основна причина такого явища, на думку партчиновників, – послаблення контролю за дотриманням законодавства, недостатня виховна робота з віруючими, безприн-

ципність окремих посадових осіб, а також наявність 17 неосвоєних культових споруд. У районі діяли 7 неофіційних православних громад із 13, які функціонували в області. Уповноважений ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР відзначав, що свою діяльність вони розпочали «в останні роки після захоплення віруючими неосвоєних культових споруд» [7, арк. 20]. Під час Великодніх свят молитовні збори відбулися в таких населених пунктах, як Голинь, Добровляни, Копанки [7, арк. 21]. Найскладнішою для Компартії України залишалася ситуація у селі Голинь Коломийського району Івано-Франківської області, де місцеві віруючі цілодобово охороняли захоплену культову споруду. Під час проведення молитовних зібрань віруючі користувалися греко-католицькою атрибутикою, зокрема самвидавом. Для внутрішнього освітлення споруди використовується акумуляторна батарея. Під час богослужіння священнослужитель нерідко вимагає узаконити діяльність цього релігійного об'єднання [7, арк. 21].

Нерідко релігійні громади, зняті з реєстрації у 1960-х роках, на початку 1980-х років самовільно відновлювали свою діяльність. Для прикладу, у селі Рудники Маневського району Волинської області уповноважений ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР намагався ліквідувати місцеву релігійну громаду, яка з 1978 р. значно активізувала свою діяльність і почала добиватися офіційної реєстрації. Він зауважував, що райком партії, райвиконком, партійні та радянські органи «зуміли виявити фанатично налаштованих осіб і добилися значного зниження їх активності. У селі проводиться виховна робота серед основних груп населення – механізаторів, пенсіонерів, інвалідів Великої Вітчизняної Війни, домогосподарок. У результаті, за його словами, у цьому населеному пункті залишилася тільки незначна група віруючих, яка продовжує періодично писати листи до центральних органів влади» [7, арк. 43].

Чимало проблем для місцевих партчиновників створювали незареєстровані релігійні громади. Так, уповноважений Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР у Тернопільській області Г. Боженко повідомляв, що спільно із радянськими органами влади проводиться робота щодо припинення діяльності незареєстрованих релігійних громад РПЦ в області. Однак незважаючи на вжиті заходи вагомих результатів у цьому напрямі не було досягнуто. У 1981 р., зокрема, було заплановано припинити масові моління у дев'яти культових приміщеннях. У першому кварталі була припинена діяльність релігійної громади у селі Гнилиці Підволочиського району і Костильники Бучацького району. Водночас у другому кварталі 1981 р. ні в одному з запланованих населених пунктів припинити діяльність релігійних громад не вдалося [7, арк. 47].

У доповідній записці «Про заходи щодо припинення нелегальної діяльності релігійних груп п'ятидесятників та інших сектантських течій» (1976 р.) рівненський обком Компартії України повідомляв, що в області проведено значну роботу щодо припинення діяльності релігійних груп єговістів, адвентистів сьомого дня, п'ятидесятників, а також послідовників, які підтримують так звану Раду церков євангель-

ських християн-баптистів. За даними обкому Компартії Україна у 1975 році припинили свою діяльність групи єговістів в селищі Березне і селищі Демидівка Млинівського району Рівненської області. Значно знизили активність групи єговістів у Костопільському і Рівненському районах. На думку партчиновників з року в рік зменшується кількість віруючих, які знаходяться під впливом п'ятидесятники. У низці сіл області, констатували в обкомі Компартії України, «групи п'ятидесятників припинили свою нелегальну антигромадську діяльність і тепер відкрито проводять молитовні зібрання, відмовившись при цьому від шкідливих обрядів», а діти п'ятидесятників не відмовляються від військової служби в радянській армії, активні члени піонерських і комсомольських організацій. Водночас нелегальні групи п'ятидесятників продовжували діяти у Сарненському, Березівському, у Костопільському, Рівненському, Дубнівському, Здолбунівському районах і місті Рівне [8, арк. 22].

Констатовано, що «вивчення діяльності груп п'ятидесятників показує, що на місцях зі сторони окремих місцевих органів влади і комісій сприяння місцевим радам щодо контролю за дотриманням законодавства про релігійні культу, не дивлячись на наші [Рівненського обкому Компартії України – авт.] рекомендації, ще слабо і безсистемно ведеться необхідна профілактична робота щодо переконання віруючих їх керівників до переходу в зареєстровані громади євангельських християн баптистів і припинення тим самим їх антигромадської нелегальної діяльності. В Обкомі Компартії України (Рівненська область) відзначали, що там де п'ятидесятницькі групи припинили свою нелегальну діяльність і просили про реєстрацію у місцевих органів влади, останні здебільшого не розглядають у законному порядку заяви про реєстрацію в продовжують діяти в «не зовсім виправданих рамках правового поля», а саме відмовляють в реєстрації з малопереконливими мотивами або ж продовжують накладати штрафи нібито за самовільне проведення п'ятидесятниками своїх молитовних зібрань [8, арк. 23].

Рівненський облвиконком своїм рішенням від 25 квітня 1974 року зобов'язав Березівський райвиконком «вжити відповідних заходів щодо припинення незаконної діяльності протестантів села Поляни». Однак бажаних успіхів і результатів для Компартії України у цьому питанні не досягнуто. У підсумку, віруючі не тільки не знизили активності, а цілими групами відвідували союзні, республіканський партійні і радянські органи з вимогою реєстрації громади євангельських християн баптистів у селі Поляни. Радянська / республіканська ради у справах релігій, враховуючи активність віруючих села Поляни не погодилися з рішенням райвиконкому і облвиконкому і відповідно до Положення про Ради у справах релігій, у супереч рішенням місцевих органів влади, зобов'язали останніх переглянути рішення і зареєструвати релігійну общину євангельських християн-баптистів у селі Поляна. У Раді у справах релігій при Раді Міністрів УРСР відзначили, що у Волинській, Житомирській, Київській областях місцеві органи влади «для розрядки ситуації, в окремих випадках» реєструють релігійні громади [8, арк. 25].

Загалом у Рівненській області станом на 23 серпня 1976 р., за даними Уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР у Рівненській області Г. Личковахи, нараховувалося 12 незареєстрованих груп п'ятидесятників, із яких сім груп не подавали заяв на реєстрацію і не виявляли бажання переходити до зареєстрованих релігійних громад євангельських християн-баптистів. Такі релігійні групи діяли у селах Бистричі, Вітковичі Березівського району, Кричильськ, Тинне-Чабель Сарненського району, Шпанів-Рівне, Волошки-Черепашник і Бегень Рівненського району Рівненської області. Уповноважений ради у справах релігій зазначав, що наприкінці 1975 року посилилась тенденція до «утворення окремих автономних п'ятидесятницьких груп і навіть виходу окремих релігійних груп із зареєстрованих релігійних громад євангельських християн-баптистів» [8, арк. 29].

Планом роботи апарату уповноваженого ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР щодо припинення діяльності релігійних громад, які не перебували на реєстрації в Івано-Франківській області на 1981–1985 роки передбачалося: 1. Припинити діяльність незареєстрованих релігійних громад у наступні терміни: 1981 рік – село Кунисівці Городенківського району, а також села Верхня і Слобідка Калушського району; 1982 рік – село Марків Богородчанського району, село Топорівці Городенківського району, село Узин Івано-Франківського району; 1983 рік – село Брошнів Рожнятівського району; 1984 рік – село середній Угринів і Добровляни Калушського району; 1985 рік – село Голинь Калушського району і селище Перегінськ Рожнятівського району, село Кривець Богородчанського району. 2. Освоїти недіючі культові споруди: 1982 рік – село Марків Богородчанського району (музей), села Топорівці і Кунисівці Городенківського району (музей), село Вехня і Слобідка Калушського району (музей, склад відповідно); 1983 рік – село Узин Івано-Франківського району (знести), село Брошнів Рожнятівського району (музей); 1984 рік – село Перегінськ Рожнятівського району (музей); 1985 рік – село Середній Угринів, село Добровляни і село Голинь Калушського району (склад, спортзал і музей відповідно), село Кривець Богородчанського району (музей). У цей же час планувалося відкрити православні церкви у 12 населених пунктах області [7, арк. 93].

Серед порушників радянського законодавства про релігійні культу значну увагу державно-партійні органи влади приділяли греко-католикам. Так, в «Інформації про процеси і тенденції в середовищі залишків прихильників колишньої уніатської церкви» уповноважений ради релігій в Івано-Франківській області повідомляв, що «уніатські авторитети як і раніше сподіваються на відновлення діяльності колишньої уніатської церкви». Зважаючи на цей факт, вони «дотримуються уніатського віровчення і обрядовості, підтримують між собою контакти, монахині проживають маленькими групами по 2–3 особи...» [9, арк. 63]. Окремі священнослужителі – М. Волосянко, М. Сімкайло «прямо ставлять питання про реєстрацію об'єднань віруючих греко-католицького віровчення» [9, арк. 63]. Священнослужителі (М. Волосянко, М. Сімкайло, М. Остапак, О. По-

горецький, С. Дмитерко, Г. Гаецький, М. Матійцев, М. Косило, П. Чучман, М. Остапак, Р. Проців, В. Корніцький та ін.) проводять релігійні обряди [9, арк. 61]. Загалом відзначимо, що тільки в Івано-Франківській області на початку 1980-х рр. проживало 47 священнослужителів [9, арк. 62].

У цьому контексті у місцевих органів влади виникало чимало запитань до ефективності роботи атеїстичних бригад, лекторів-агітаторів. Для прикладу, у селі Пороги (Івано-Франківська область) комісія за контролем щодо дотримання законодавства про культу (голова – В. Дроздик) відповідно до звітних документів «займалася постійною атеїстичною роботою». Про ефективність такої роботи красномовно свідчать факти: у 1982 році із 69 новонароджених дітей, 67 були хрещені, а з 28 зареєстрованих шлюбів, 21 подружня пара вінчалися у Церкві. У селі Марків (Івано-Франківська область) із 53 новонароджених, 29 – хрещені (54 відсотки), із 17 зареєстрованих шлюбів, 8 подружніх пар і вінчалися у Церкві села Манява. Із 19 померших у 1982 році тільки два члени КПРС М. Мундяк і М. Кріца були поховані відповідно до радянської обрядовості, хоча й у цих випадках згодом на їх могилах обеліски були замінені на хрести [10, арк. 162].

Бюро Львівського обкому Компартії України вважало, що районні комітети партії радянський та адміністративні органи Городоцького, Стрийського, Яворівського районів недооцінили серйозність дії екстремістів уніатів щодо їх спроб активізувати католицьку церкву, відновити уніатство втратили, політичну гостроту в цих питаннях, допустили грубі прорахунки у виховній роботі серед населення. Тривалий час у селах Мишана, Завадів, Мужилівичі прихильники уніатства проводили масові збори на релігійному ґрунті, створювали конфліктні ситуації, постійно порушували громадський порядок, запрошували для задоволення релігійних потреб колишніх уніатських священиків [11, арк. 2].

Районні комітети партії своєчасно не дали принципової оцінки протизаконним діям «залишків уніатства», не забезпечили чіткої координації зусиль партійних організацій, радянських адміністративних органів. Громадський актив цих сіл вів себе пасивно, втратив політичну пильність, не інформував партійні, радянські органи про положення, яке створилося у вказаних селах, не протидіяв спробам релігійних екстремістів відновити уніатство. Політико виховна робота в Завадіві, Мшані, Мужилівичах, як і в інших селах цих районів, велася формально, була занедбана індивідуальна робота з віруючими, зовсім не використовувалися громадська думка трудових колективів де працювали уніати [11, арк. 2].

Зважаючи на складну релігійну ситуацію, Львівський Обком Компартії України вважав необхідним: 1. Провести обласні міські, районні семінари-практикуми партійно-радянського ідеологічного активу у питаннях контролю за дотриманням законодавства про культу, припинення спроб активізувати Католицьку Церкву і відновити уніатство; 2. Обговорити на бюро міськомів, райкомів партії питання про перебудову атеїстичного виховання населення, посилення контролю за дотриманням законодавства про культу, припинення діяльності «залишків уніатства»; 3. Взяти на особливий облік

усіх прихильників уніатства, релігійного фанатизму та екстремізму, організувати з ними конкретно цілеспрямовану ідеологічну роботу. Створити в населених пунктах оперативні групи з числа працівників радянських, адміністративних органів, членів добровільних народних дружин (ДНД) і ідеологічного активу; 4. В усіх населених пунктах, де проявляли активність уніати, проаналізувати діяльність установ культури, народної освіти, зміцнити їх матеріальну базу, встановити щоквартальний контроль за ходом виконання накреслених заходів [11, арк. 2].

Якщо подивитися на географію поширення греко-католицького руху у Львівській області, підстави для паніки у партійного керівництва області справді були. Так, серед населених пунктів Львівської області, де проявляли активність греко-католицькі віруючі Львівський, Обком Компартії України виокремив такі села: Бродівський район – Пеняки, Маркопіль, Стиборівка та ін.; Буський район – Олесько, Утішків, Кудрявці; Городоцький район – Кліцько, Добряни, Березець, Путятичі, Зелений Гай, Нове Село, Градівка, Мости та ін.; Дрогобицький район – Верхні Гаї, Смільне, Биків, Снятинка та ін.; Золочівський район – Поморяни, Зозулі, Вороняки та ін.; Кам'яно-Бузький район – Колоденці, Жовтанці, Желдець та ін.; Миколаївський район – Старий Розділ, Бродки, Новий Розділ, Пісочне, Вербіж та ін.; Мостиський район – Зав'язанці, Хоросниця, Заріччя, Судова Вишня та ін.; Жовківський (у 1981 р. – Нестерівський) район – Боянець, Деревня, Запків, В'язова, Забір'я, Зарудці та ін.; Перемишлянський район – Ладанці, Тучне, Вовків, Бібрка та ін.; Пустомитівський район – Давидів, Водяне, Соکیلники, Старе Село та ін.; Радехівський район – Криве, Поздимир, Нестаничі та ін.; Самбірський район – Подільці, Підгайчики, Вістовичі, Бісковичі, Задністрияни та ін.; Сколівський район – Верхне Синевидне, Труханів, Ямельниця та ін.; Сокальський район – Бендюга, Воловин, Добрячин та ін.; Стрийський район – Завадів, Грибівці, Дідушичі, Воля, Монастирець та ін.; Турківський район – Мохнате, Матків; Яворівський район – Мужилівичі Добровиця, Калинівка, Рясне та ін. [11, арк. 12].

На початку 80-х років ХХ століття значна активність віруючих помітна у Закарпатській області. Зокрема у 1980 році за порушення законодавства про релігійні культу було притягнуто до адміністративної відповідальності трьох представників протестантських громад та однієї православної (порушники законодавства платили штраф від 25 до 50 рублів). У 1981 році зафіксовано уже 15 випадків порушення законодавства. Уповноважений Ради у справах релігій після візиту у Закарпатську область був змушений визнати, що у місцевих виконкомах, сільських радах не знають точної кількості віруючих незареєстрованих релігійних громад. Більше того, місцеві органи влади називають у своїх документах євангельських християн баптистів і п'ятидесятниками і п'ятидесятниками-суботниками і просто баптистами-суботниками. «Кваліфікованої різниці між різними релігійними групами немає», – резюмував М. Шостак [10, арк. 36].

Висновки з даного дослідження і перспективи. У досліджуваний період в УРСР ра-

дзяньско-партійні органи влади фіксували значну кількість порушень законодавства про релігійні культури представниками православних, католицьких, протестантських конфесій, що підтверджувало факт збереження високої релігійності населенням республіки. Активна діяльність віруючих викликала опір місцевих партчиновників, які були змушені вдаватися до нових форм протидії, серед яких – посилення атеїстичної роботи, заборона реєстрації окремих релігійних

громад, закриття культових споруд, переслідування активних релігійних активістів тощо. Зважаючи на поверхневність роботи комуністичних активістів окреслені заходи не приносили очікуваних для Компартії України результатів, сприяли поглибленню кризи у державно-церковних відносинах. Перспективний напрям подальших досліджень – боротьба КПУ з релігійністю населення у західноукраїнських областях у період розвинутого соціалізму.

Список літератури:

1. Бажан О., Данилюк В. Випробування вірою: боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950–1980-х рр. Київ, 2000. 329 с.
2. Бондарчук П. Релігійна свідомість віруючих УРСР (1940–1980-і роки): повсякденні прояви, трансформації. Київ, 2012. 321 с.
3. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. Київ, 2005. 741 с.
4. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. Івано-Франківськ, 2004. 464 с.
5. Пашенко В. Греко-католики в Україні. Від 40-х рр. ХХ ст. до наших днів. Полтава, 2002. 616 с.
6. ДАЛО. Ф. Р-1332. Оп. 2. Спр. 43. 115 арк.
7. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 6. Спр. 162. 98 арк.
8. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 127. 150 арк.
9. ДАІФО. Ф. Р-338. Оп. 1. Спр. 48. 178 арк.
10. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 8. Спр. 207. 202 арк.
11. ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 58. Спр. 63. 67 арк.

References:

1. Bazhan O., Danyljuk V. (2000) Vyprobuvannja viroju: borotjba za realizaciju prav i svobod virujuchykh v Ukraini v drughij polovyni 1950–1980-kh rr. [The Test of Faith: The Struggle for the Realization of the Rights and Freedoms of Believers in Ukraine in the Second Half of the 1950s and 1980s]. Kyiv. (in Ukrainian)
2. Bondarchuk P. (2012) Religijna svidomistj virujuchykh URSR (1940–1980-i roky): povsjakdenni projavy, transformaciji [Religious consciousness of believers of the USSR (1940–1980s): everyday manifestations, transformations]. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Vojnalovych V. (2005) Partijno-derzhavna polityka shhodo religiji ta religijnykh instytucij v Ukraini 1940–1960-kh rokov: politologhichnyj dyskurs [Party-State Policy on Religion and Religious Institutions in Ukraine in the 1940s and 1960s: Political Science Discourse]. Kyiv. (in Ukrainian)
4. Marchuk V. (2004) Cerkva, dukhovnistj, nacija. Ukrajinsjka ghreko-katolycjka cerkva v suspiljnomu zhytti Ukrainy KhKh st. [Church, spirituality, nation. Ukrainian Greek Catholic Church in the public life of Ukraine in the twentieth century]. Ivano-Frankivs'jk. (in Ukrainian)
5. Pashhenko V. (2002) Ghreko-katolyky v Ukraini. Vid 40-kh rr. XX st. do nashykh dniv [Greek Catholics in Ukraine. From the 40's of the twentieth century. to this day]. Poltava. (in Ukrainian)
6. DALO. F. R-1332. Op. 2. Spr. 43. 115 ark.
7. TsDAVO Ukrainy. F. 4648. Op. 6. Spr. 162. 98 ark.
8. TsDAVO Ukrainy. F. 4648. Op. 7. Spr. 127. 150 ark.
9. DAIFO. F. R-338. Op. 1. Spr. 48. 178 ark.
10. TsDAVO Ukrainy. F. 4648. Op. 8. Spr. 207. 202 ark.
11. DALO. F. P-3. Op. 58. Spr. 63. 67 ark.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-11>

УДК 36.036:398

Околович І.М., Кутняк І.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ МУЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ХУДОЖНЬО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Анотація. Встановлено особливості використання концептуальних положень музичного виховання в художньо-освітньому просторі нової української школи; розкрито зміст історично сформованих концепцій музичного виховання; виявлено вимоги нової української школи щодо розбудови художньо-освітнього простору. У процесі розвитку проблема музичного виховання зазнала модифікацій: від пріоритету ідеї про здійснення музичної освіти на основі національної фольклорної спадщини з використанням релятивної сольмізації (за З. Кодая) і до вимоги концепції Нової української школи про зв'язок музичної освіти із загальноосвітньою метою формування життєво необхідних компетенцій як особистісно набутих здатностей.

Ключові слова: концепція, музичне виховання, Нова українська школа, художньо-освітній простір.

Okolovych Ivan, Kutnyak Ivan

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

MODERN CONCEPTS OF MUSIC EDUCATION IN THE ART AND EDUCATIONAL SPACE

Summary. The article reveals the peculiarities of the use of conceptual provisions of music education in the artistic and educational space of the new Ukrainian school; the content of historically formed concepts of music education is revealed; the reformist requirements of the new Ukrainian school for the development of artistic and educational space were revealed. Through sensory, rational and emotional-image influence, the artistic-educational space forms the aesthetic consciousness of students, models the image of the world, attitude to nature, culture and people. In different periods of development of art pedagogy the conceptualization of music education was carried out by figures of Ukrainian and foreign culture E. Jacques-Dalcroze, Z. Zhovchak, D. Kabalevsky, Z. Kodai, K. Orff, O. Rostovsky, O. Rudnytska, V. Shatska, B. Yavorsky and others. In the process of historical and pedagogical development, the problem of music education has undergone certain modifications: from the priority of the idea of music education in addressing the national folklore heritage using relative solmization (according to Z. Koday) and the requirement to connect music education with vital needs and demands. child, the general educational purpose of the formation of vital competencies as personally acquired abilities. The reform called "New Ukrainian School" conceptualizes the ideas of modern art education: focus on the student's personality, creating an artistic and educational environment to provide students with opportunities for self-knowledge, self-development, acquisition of vital competencies, opportunities to learn about the world and communicate with language and music. art. The process of music education in primary school forms the student's ability to perceive, understand and create music, develops a sensual attitude to the world in alternative definitions of harmony, order, rhythm – chaos, beautiful – ugly, tragic – comic; high, valuable – low, low, insignificant; true, truthful – deceptive, false, etc.

Keywords: concept, music education, New Ukrainian School, art and educational space.

Постановка проблеми. Проблема музичного виховання шкільної молоді в художньо-естетичному просторі закладу освіти та поза ним визначена теоретичним і практичним значенням результатів її дослідження, інтегративним характером у взаємозв'язках шкільних предметів різних освітніх галузей, зокрема мистецтва, мови та інших.

Художньо-естетичне, мистецьке виховання є важливим для досягнення мети всебічного і гармонійного розвитку учнів, оскільки формує світогляд на основі принципів прекрасного, оптимістичного сприйняття світу і себе в ньому, сприяє саморозвитку та самоудосконаленню особистості учня та навколишнього світу. Напрямок художнього виховання поєднує сферу духовної культури особистості та спільноти з матеріальною, оскільки прекрасне на рівні його сприйняття в об'єктивному світі та світі культури, в процесі створення артефактів є здобутком людства в культурно-історичному розвитку, що належить

до загальнолюдських цінностей, є умовою і кінцевою метою суспільного і людського життя.

В культурно-історичному розвитку мистецтва, педагогіки надбано значний досвід музичного виховання молоді, який за змістом є міжгалузевим. В українському мистецтвознавстві та педагогіці питаннями естетичного, музичного виховання учнівської молоді займалися видатні вчені в минулому і в сьогоденні. Провідною думкою більшості досліджень сьогодні є необхідність створення цілісної системи безперервної естетичної освіти і виховання учнівської молоді, її концептуалізація відповідно до теоретико-методологічних вимог нової української школи, врахування напрацювань і досвіду попередніх років, потреб і запитів сучасних учнів.

У розв'язання проблеми музичного виховання учнів у закладі загальної середньої освіти та поза ним важливо врахувати реформаторські настанови Нової української школи щодо розбудови нового художньо-освітнього простору,

створити належні педагогічні умови навчання, виховання та розвитку учнів, опираючись на положення сучасних концепцій музичної освіти та виховання. Художньо-освітній простір сучасної школи шляхом сенсорного, раціонального, емоційно-образного сприйняття дійсності формує естетичну свідомість учнів, моделює естетичний образ світу, ставлення до природи, культури та людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему художньо-естетичного виховання учнів, вплив мистецтва на формування духовності особистості та суспільства розробляли на міжгалузевій основі педагоги, мистецтвознавці, культурологи в минулому і сьогодні, зокрема І. Зязюн, М. Лещенко, Л. Масол, Н. Миропольська, О. Оніщенко, О. Поліщук, О. Рудницька, В. Шульгіна, О. Щолокова та низка інших. У різні періоди розвитку мистецької педагогіки концептуалізація музичного виховання здійснена діячами української та зарубіжної культури Е. Жак-Далькросом, З. Жовчаком, Д. Кабалевським, З. Кодаєм, К. Орфом, О. Ростовським, О. Рудницькою, В. Шацькою, Б. Яворським та ін., в якій відображено тенденції традиційного та інноваційного напрямків у розвитку світового та національного музично-естетичного виховання. Так, зокрема, для системи музичного виховання Е. Жака-Далькроса характерною є вимога надати процесу музичного виховання емоційності та евричності. К. Орф особливу увагу приділяв інструментальному та співацькому музикуванню в орієнтації на природні задатки дитини, а також фольклорну творчість як основу музичної культури спільноти та особистості. З. Кодай значну увагу приділяв масовості у музичному вихованні, розвитку музичної грамотності, хорової культури з урахуванням національної інтонаційно-ладової та мелоритмічної основи. Д. Кабалевський трактував музичне виховання в освітньому процесі як мистецтво, засноване на відповідності культурним цінностям та індивідуальності дитини. Б. Яворський розробив процес формування музичного сприймання і музичної творчості учня, який включає 5 етапів, названих педагогом-музикантом «уведенням у творчість»: 1) накопичення вражень; 2) спонтанне вираження творчого начала у сенсорно-моторних і мовних виявах; 3) імпровізація – рухова, мовна, музична, ілюстрації у малюнках; 4) створення власних композицій; 5) музична творчість [6, с. 128].

У процесі історико-педагогічного розвитку вирішення проблеми музичного виховання в художньо-освітньому просторі закладу освіти відбулися певні модифікації: від пріоритету ідеї про здійснення музичної освіти у зверненні до національної фольклорно-пісенної спадщини з використанням релятивної сольмізації (за З. Кодаєм) і до вимоги про зв'язок музичної освіти з життєвими потребами і запитами дитини, загальноосвітньою метою формування життєво необхідних компетенцій як особистісно набутих здатностей.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З'ясування теоретичних та практичних аспектів досліджуваного питання виявили суперечність між розмаїттям і вимогами різних концепцій музичного виховання в художньо-освітньому просторі і потребою їх реалі-

зації в процесі музичної освіти учнів в закладах освіти різного типу та підпорядкування. Прагнення зняти існуючі суперечності, а також актуальність проблеми особливостей художньо-освітнього простору сучасного закладу загальної середньої освіти обумовили обрання теми даної статті.

Метою статті є виявлення та обґрунтування особливостей використання сучасних концепцій музичного виховання в художньо-освітньому просторі нової української школи. У межах поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- розкрити зміст історично сформованих, авторських і державних концепцій музичного виховання;

- виявити реформаторські вимоги нової української школи щодо розбудови художньо-освітнього простору;

- з'ясувати особливості використання концептуальних положень музичного виховання учнів в сучасному закладі освіти.

Виклад основного матеріалу. Художньо-освітній простір є частиною цілісного освітнього середовища сучасного закладу загальної середньої освіти, який у відповідності до реформаторських вимог Нової української школи означено поняттям «новий освітній простір».

Новим освітнім простором називаємо безпечне та доступне середовище в закладі освіти, яке включає фізичний та духовний простір пізнавально-розвивальної діяльності, спілкування та відпочинку. Освітній простір нової української школи належить дітям [5]. Відповідно, в цілісному багаторівневому освітньому просторі закладу освіти функціонує **художньо-освітній простір як створене середовище розвивально-пізнавальної, мистецько-творчої діяльності вчителів та учнів.**

Художньо-освітній простір сучасної школи в особистісному вимірі створення та функціонування надає можливість реалізувати мету і завдання мистецької освітньої галузі, яка в чинному Державному стандарті початкової освіти (редакція від 24.07.2019) визначена як формування культурної та інших компетентностей, цінностей у процесі пізнання мистецтва та художньо-творчого самовираження в особистому та суспільному житті, повага до національної та світової мистецької спадщини. Учень виявляє художньо-образне, асоціативне мислення у процесі художньо-творчої діяльності через образотворче, музичне та інші види мистецтва; пізнає мистецтво, інтерпретує художні образи, набуваючи емоційно-чуттєвого досвіду, виявляє ціннісне ставлення до мистецтва; пізнає себе через художньо-творчу діяльність та мистецтво [1].

Розв'язання проблеми про художньо-освітній простір функціонування сучасних концепцій музичного виховання вимагає здійснення аналізу в розмежуванні і, водночас, триєдності концептів «художнє», «освітнє» і «концепції музичного виховання». Такий підхід визначає художню культуру як форму суспільної свідомості, яка репрезентує засобами мистецтва соціальний та екзистенційний досвід буття людини, національної спільноти і людства, а також вироблення освітньої парадигми для формування компетенцій сприйняття, всебічного вивчення, виконання та створення нових взірців культури, зокрема

музичного мистецтва. Отже цілісне осмислення функціонування художньо-освітнього простору, визначення його динаміки, методичного інструментарію в освітньому процесі формування мистецької компетентної особистості в інтеракціях життєвого світу потребує опертя на концептуальні розробки музичного виховання учнівської молоді в часі і просторі його історичного розвитку.

З другої половини ХХ ст. і до сьогодні музична освіта в Україні, як зазначає Т. Медвідь, пройшла такі етапи:

у 70-ті роки минулого століття в художньо-освітньому просторі розпочався **етап становлення загальної музичної освіти** на рівні державного визначення важливості естетичного виховання учнівської молоді засобами музичного мистецтва (постанови 1976, 1978 рр.);

у 80-ті – на основі реформування принципів, змісту і методів, розробки і впровадження адаптованого до українських шкіл варіанту програми музичного навчання Д. Кабалевського (авторський колектив: З. Бервецький, Р. Марченко, О. Ростовський, Л. Хлебнікова) розпочався **етап розвитку загальної музичної освіти**;

з 1991 року розпочинається **етап відродження духовності і національної музичної освіти**, в якому заохочувався новаторський пошук, творча ініціатива, подолання ідеологічних стереотипів у системі освіти (розробка нових та оновлення існуючих програм, методичних рекомендацій з музичної освіти авторськими колективами у складі: А. Авдієвський, З. Бервецький, А. Болгарський, І. Гадалова, З. Жофчак, Р. Марченко, О. Ростовський, Л. Хлебнікова);

у першому десятилітті ХХІ ст. утвердилися тенденції розвитку музичної педагогіки на національній основі і розпочався **етап модернізації загальної музичної освіти**, характерними рисами якого є перехід від монополізму програмно-методичного забезпечення до багатоваріантності підручників, посібників та програм, що сприяло активізації науково-дослідницької роботи, педагогів, мистецтвознавців, фольклористів тощо [4, с. 212–215]. В модернізаційних процесах української освіти важливою є чинна реформа під назвою «Нова українська школа», в межах якою концептуалізовано ідеї сучасної мистецької освіти.

Розробка і впровадження ідей Нової української школи розпочалося у 2016 році створенням Концепції [3], а завершення реформи відбудеться у 2029 році – з першим випуском 12-річного шкільного навчання. Основними положеннями Концепції є:

- формування життєвих компетентностей – для самопізнання та самореалізації;
- внутрішня мотивація вчителя та учня, що спонукає до навчання, розвитку та професійного вдосконалення;
- зв'язок процесу виховання із формуванням цінностей;
- ефективне управління життям закладу освіти та децентралізація, що забезпечує йому реальну автономію;
- партнерські стосунки учня, вчителя та батьків, що реалізує принцип педагогіки партнерства;
- визначення завдань освітнього процесу в орієнтації на інтереси і потреби дитини, що становить суть принципу дитиноцентризму;

– оновлення змісту і здобуття учнями життєво необхідних компетентностей;

– відкриті можливості для усіх у здобутті якісної освіти;

– створення належних умов, використання засобів ІКТ в сучасному освітньому середовищі для навчання та учіння як в умовах школи, так і поза нею [5, с. 7].

Пакет документів законодавчо-правової бази визначає процес реформування системи освіти в Україні, зокрема це: Закон України «Про освіту» [2], Концептуальні положення Нової української школи [3; 5], Державний стандарт початкової освіти [1]. Передбачено досягнення трьох рівнів загальної середньої освіти (початкова, базова середня, профільна середня) тривалістю навчання – 12 років. Здійснення реформи відбувається у декілька етапів. Упродовж 2019–2022 років триватиме другий етап, пов'язаний із роботою базової школи за новими освітніми стандартами на компетентнісній основі, проектування роботи закладів профільної школи тощо.

Концептуальні зміни Нової української школи відображено не лише у змісті освітніх програм, а й у теоретико-методологічних підходах до освітнього процесу. Це перебудова освітньої парадигми як перехід:

від накопичення суми знань, повідомлення та відтворення інформації до здобуття життєво важливих компетенцій,

від нав'язливої регламентації та стандартизації до дитиноцентризму та особистісно-індивідуального підходу,

від авторитарної педагогіки з жорстким контролем, примусом та покаранням до педагогіки партнерства.

У відповідності до цих методологічних вимог визначено мету мистецької освітньої галузі у початковій школі, а саме: всебічний художньо-естетичний розвиток особистості, освоєння культурних цінностей у процесі пізнання мистецтва, шанобливе ставлення до національної та світової мистецької спадщини, формування ключових, предметних та міжпредметних компетентностей, які необхідні сучасній людині для художньо-творчого самовираження в особистому та суспільному житті. У процесі досягнення поставленої мети необхідно розвивати почуттєву сферу учнів, сприяти набуттю ними досвіду емоційно-естетичних переживань, пробуджувати інтерес до пізнання творів мистецтва, формувати уміння художньо-естетичного сприйняття та висловлювання з використанням мистецтвознавчої термінології, освоювати способи художньо-творчої діяльності та презентації її результатів, зокрема з використанням цифрових технологій, формувати здатність встановлювати зв'язок між мистецтвом, яка творить віртуальну, художню реальність, і подіями, явищами життя, власним життєвим досвідом тощо. Відповідно до визначеної мети і завдань сформульовано очікувані результати освітньої мистецької галузі.

В концепції мистецького виховання в Новій українській школі освітня мистецька галузь може бути реалізована в інтегрованих курсах або в предметах вивчення окремих видів мистецтва – музичного, образотворчого, хореографічного.

Висновки. Сучасна концепція музичного виховання була розроблена і реалізовується в межах мети і завдань загальної та художньо-естетичної освіти, які визначені концепцією Нової української школи.

Сучасна концепція музичного виховання увібрала позитивні надбання попередніх (авторських і державних) концептуальних розробок. Однак суттєвою відмінністю її положень від інших є орієнтованість на особистість учня як суб'єкта музично-педагогічної взаємодії, створення такого художньо-освітнього середовища, належні педагогічні умови в якому забезпечать учням самопізнання і саморозвиток, можливість робити власний вибір, здобувати життєво необхідні компетенції, пізнавати світ і спілкуватися з ним мовою і засобами музичного мистецтва.

Художньо-освітнє середовище сучасного закладу освіти поєднує надбання духовної та матеріальної культури, а також наукового педагогічного

і мистецтвознавчого знання, практичних, досвідних дій та діяльності людини у сфері шкільної/позашкільної освіти, музичного мистецтва, наукового пізнання (педагогіка, мистецтвознавство та інші).

Музичне виховання в закладі загальної середньої освіти є цілісним і безперервним процесом, зокрема у початковій школі формує здатність учня сприймати, розуміти і творити музику, розвиває почуттєве ставлення учня до навколишнього світу, людей, природи, мистецтва в альтернативних визначеннях гармонії, ладу, ритму – хаосу, прекрасного – потворного, трагічного – комічного; високого, ціннісного – низького, нищого, нікчемного; істинного, правдивого – оманливого, брехливого тощо.

Перспектива подальших досліджень проблеми полягає у визначенні методичного інструментарію впровадження інноваційних технологій музичного виховання в освітній процес початкової школи.

Список літератури:

1. Державний стандарт початкової освіти : Постанова КМУ № 87 від 21 лютого 2018 року (у редакції постанови від 24 липня 2019 року № 688). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
2. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради. 2017. № 38–39. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
3. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 року № 988-р. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/ua-sch-2016>
4. Медвідь Т.О. Розвиток музичного навчання у загальноосвітніх закладах України в кінці ХХ – на початку ХХІ століття : дисертація ... кандидата педагогічних наук : 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Дрогобич, 2015. 287 с.
5. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. В.М.: Б.В., 2016. 34 с.
6. Шульгіна В. Українська музична педагогіка. Київ : ДАКККіМ, 2005. 271 с.

References:

1. Derzhavnyj standart pochatkovoji osvity [State standard of primary education]: Postanova KМУ № 87 vid 21 ljutogho 2018 roku (u redakciji postanovy vid 24 lypnja 2019 roku № 688). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (in Ukrainian)
2. Zakon Ukrajinu «Pro osvitu» [Law of Ukraine «On Education»]. Vidomosti Verkhovnoji Rady, 2017, № 38–39. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (in Ukrainian)
3. Konceptcija realizaciji derzhavnoji polityky u sferi reformuvannja zaghaljnoji serednjoji osvity «Nova ukrajinsjka shkola» na period do 2029 roku [The concept of implementation of state policy in the field of reforming general secondary education «New Ukrainian School» for the period up to 2029]: skhvalena rozporjadzhennjam Kabinetu Ministriv Ukrajinu vid 14 ghrudnja 2016 roku № 988-r. Available at: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/ua-sch-2016> (in Ukrainian)
4. Medvidj T.O. (2015) Rozvytok muzychnogho navchannja u zaghaljnoosvitnikh zakladakh Ukrajinu v kinci XX – na pochatku XXI stolittja [Development of music education in secondary schools of Ukraine in the late XX – early XXI century]: dysertacija ... kandydata pedaghoghichnykh nauk: 13.00.01 – zaghaljna pedaghoghika ta istorija pedaghoghiky. Droghobych, 287 p. (in Ukrainian)
5. Nova ukrajinsjka shkola. Konceptualjni zasady reformuvannja serednjoji shkoly (2016) [New Ukrainian school. Conceptual principles of secondary school reform]. В.М.: Б.В., 34 p. (in Ukrainian)
6. Shuljghina V. (2005) Ukrajinjsjka muzychna pedaghoghika [Ukrainian music pedagogy]. Kyiv: DAKKKiM, 271 p. (in Ukrainian)

РОЛЬ ВОКАЛЬНО-ХУДОЖНЬОГО РЕПЕРТУАРУ В СИСТЕМІ НАВЧАННЯ Й У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЕСТРАДНОГО СПІВАКА

Анотація. Статтю присвячено визначенню ролі вокально-художнього репертуару в системі навчання й у професійній діяльності естрадного співака. Головну увагу зосереджено на важливості вмілого складання і володіння репертуаром з метою удосконалення вокально-виконавської майстерності. Окреслено основні принципи добору і корегування репертуару. Запропоновано класифікацію вокальних творів для підготовки естрадних співаків, в якій виділено романси, арії з популярних опер, оперет, мюзиклів, естрадні пісні, народно-пісенну творчість. Обґрунтовано, що ефективний добір цікавого вокально-художнього репертуару сприяє підвищенню рівня успішності студента. Узагальнено, що функції репертуару виявляються як в дієвості засобів покращення якості навчального процесу, так і в професійній музичній комунікації.

Ключові слова: вокально-художній репертуар, вокальний твір, естрадний співак, вокально-виконавська майстерність, творча діяльність.

Faryna Nataliia, Ushakova Oksana

Rivne State Humanitarian University

THE ROLE OF VOCAL AND ARTISTIC REPERTOIRE IN THE SYSTEM OF EDUCATION AND IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF A POP SINGER

Summary. The article is devoted to defining the role of vocal and artistic repertoire in the system of education and in the professional activity of a pop singer. The main focus is on the importance of skillful composition and mastery of the repertoire in order to improve vocal and performing skills. The repertoire forms the creative face of the vocalist, the style of performance, demonstrates talent, develops creative activity, interests; it is a criterion of the vocalist identity. It is important to update and expand in the context of the world musical heritage of different eras, styles, directions, schools, caring for a high artistic level, genre and musical-stylistic diversity, aesthetic content and accessibility of musical and literary text, diversity melodies, rhythms, intonations and musical-artistic images. The main principles of selection and adjustment of the repertoire have been outlined. The selection of the vocal repertoire must be realized in accordance with the vocal and technical abilities, acting abilities of the vocalist, individual features of his voice, age, temperament and level of intelligence, universal moral and aesthetic values, taking into account educational value, originality, logic of concert performances. Musical styles, manners of performance must correspond to the plot, be modern and fashionable. The repertoire can be adjusted depending on the degree of assimilation. A classification of vocal works for the preparation of pop singers have been proposed. It may include not only pop songs, but also romances, arias from popular operas, operettas, musicals, folk song. The effective selection of interesting educational and artistic repertoire helps to increase the level of student success. It forms high qualification, expands musical and artistic worldview, creates productive musical and creative activities in vocal classes, enriches musical and artistic impressions. The fact that the functions of the repertoire are manifested both in the effectiveness of means of improving the quality of the educational process and in professional musical communication have been generalized.

Keywords: vocal and artistic repertoire, vocal work, pop singer, vocal and performing skills, creative activity.

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою фахової підготовки естрадного співака у вищій школі і його майбутньої професійної діяльності є ефективний добір вокально-художнього репертуару. У процесі удосконалення художньої і технічної сторін вокально-виконавської майстерності надзвичайно важливого значення набуває його оновлення і розширення в контексті світової музичної спадщини різних епох, стилів, напрямків, шкіл, дбаючи одночасно про високий художній рівень, жанрову та музично-стилістичну різноманітність, естетичний зміст і доступність музичного та літературного тексту, різноманітність мелодій, ритмів, інтонацій і музично-художніх образів, урахування діапазон вокаліста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми вибору і роботи над репертуаром у процесі організації концертно-виконавської діяльності досліджуються у наукових працях учених-мистецтвознавців, відомих виконавців, музичних педагогів, зокрема Гавацко Е. П. [1],

Горбової Н. Г. [2], Гмиріної С. В. [3], Ісупової А. В. [4], Остапенко Л. В. [5], Фарини Н. П. [7; 8], Черкасова В. Ф. [9]. Відбір музичного репертуару є одним з основних принципів музично-освітньої галузі й одним із вирішальних чинників музичного виховання [1, с. 69; 5, с. 14].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на широкий контекст формування репертуару, дослідження його ролі в системі навчання у вищій школі й у професійній діяльності естрадного співака є актуальним науково-теоретичним та прикладним завданням у галузі музичного мистецтва. Цікавими для дослідження залишаються питання зростання вокальної майстерності і зміцнення музичної пам'яті через вміння складання та оволодіння репертуаром, оптимізацію рівня його складності, аспекти використання при цьому сучасних музичних стилів тощо.

Мета статті – дослідження ролі вокально-художнього репертуару в системі навчання і професійної діяльності естрадного співака.

Виклад основного матеріалу. Добір цікавого музично-виконавського репертуару є суттєвим чинником успішної виховної роботи засобами співу. Музикознавці і вчені-педагоги стверджують: гармонія образного яскравого тексту та виразної мелодії несе в собі неабиякий виховний потенціал. У цьому сенсі, саме пісня, як носій різноманітних образів, є унікальним навчально-виховним матеріалом. Доторкнутись до душі, викликати співпереживання, допомогти усвідомленню таких понять, як краса, радість, добро, гідність – основна мета роботи над кожним художнім образом [4, с. 247].

Сенс творчої діяльності соліста-вокаліста полягає в тому, щоб його репертуар здійснював не лише гедонічну функцію мистецтва, а й виховну – розвивав культуру та збагачував духовність слухачів/глядачів, прищеплював гарний смак завдяки художньо досконалим творам. Складаючи репертуар, слід прагнути, аби між поетичною і музичною складовими пісні була органічна єдність без естетичного різнобою, а художня цінність – такою, щоб твір і через багато-багато років після прем'єри можна було слухати із зацікавленням та естетичним задоволенням [5, с. 204–205].

Головні критерії підбору репертуару: психофізіологічні можливості вокаліста; відповідність художньої основи твору можливостям сприйняття; теситурні умови; дихання; технічні можливості твору; інтерес, який викликає твір; репетиційний план (кількість занять на тиждень); достатня кількість творів [6, с. 34]. З перших кроків навчання співака в роботі над вокально-педагогічним художнім репертуаром слід прищепити дбайливе уважне ставлення до поетичного тексту і глибоке проникнення в художній задум композитора [2, с. 18]. Вміле складання і володіння репертуаром дозволяє зростати у вокальній майстерності, розвивати музичну пам'ять.

Формування репертуару відбувається на конкретних художніх творах. Навчальний репертуар добирається згідно з навчальною програмою відповідно до вокально-технічних можливостей та акторських здібностей студента, індивідуальних особливостей його голосу, темпераменту і рівня інтелекту, загальнолюдських морально-естетичних цінностей з метою закріплення та вдосконалення навчально-виконавських навичок, оволодіння нормами сценічної культури, накопичення різножанрового пісенного репертуару, досягнення розуміння унікальності вокаліста публікою.

Репертуар відіграє важливу роль у творчому зростанні вокаліста, формує його творче обличчя, демонструє різні грані таланту, є критерієм самобутності виконавства, розвиває творчу активність й інтереси, формує стиль естрадного виконавства. Створюючи репертуар, окрім художньої цінності, доступності, різноманітності, мелодійності, відповідності віку виконавців, ритмічності слід керуватися ще й такими принципами як виховне значення, оригінальність, ритмічність, логіка побудови концертних виступів.

Навчальну програму студентів класу естрадного вокалу можуть складати не лише естрадні пісні, а також арії з опер і романси (класичні та побутові) за умови відповідного аранжування музичного матеріалу (вокальної партії й інструментального супроводу) [3]. Музичні стилі, манери виконання повинні відповідати сюжету, бути сучасними.

Репертуар може корегуватися залежно від ступеня засвоєння. Твори, призначені для первинного вивчення, повинні відповідати оптимальним можливостям вокалістів і бути зрозумілими.

Заскладний твір може стати проблемою, що відобразиться на продуктивності роботи і викличе негативне ставлення вокаліста до твору, емоційну та фізичну втому. В той же час велика кількість легких творів у репертуарі теж повинна бути обмеженою, бо полегшений репертуар не завжди є стимулом до професійного зростання.

Ураховуючи викладене, класифікацію вокальних творів для підготовки естрадних співаків можна представити таким чином:

I. Романси:

- українських композиторів-класиків;
- сучасних українських композиторів;
- романси зарубіжних композиторів-класиків та їх послідовників.

II. Арії з популярних опер, оперет, мюзиклів.

III. Естрадні пісні:

- відомих українських композиторів;
- відомих зарубіжних композиторів;
- вокальні твори з репертуару вітчизняних і зарубіжних виконавців мовами оригіналу;
- пісні з відомих вітчизняних та зарубіжних кінофільмів різних років мовами оригіналу;
- ретро-пісні;
- пісні в джазовому стилі;
- пісні у роковому стилі;
- дитячі пісні.

IV. Народно-пісенна творчість:

- українські народні пісні і думи;
- пісні народів світу;
- пісні патріотичного спрямування;
- бардівські пісні.

Одним із головних завдань в системі навчання у вищій школі є підвищення рівня успішності студента, який стане професійним вокалістом. З нашої точки зору, цьому якнайкраще сприяє саме ефективний добір вокально-художнього репертуару, що безпосередньо формує високу кваліфікацію у галузі музичного мистецтва, розширює музично-художній світогляд, від викладача вимагає знання психології студентів і створює продуктивну музично-творчу діяльність на заняттях з вокалу, збагачує музично-художні враження від занять.

Висновки і пропозиції. Таким чином, функції репертуару виявляються як в дієвості засобів покращення якості навчального процесу, оскільки він відіграє провідну роль у професійній підготовці естрадних виконавців, так і в системі професійної музичної комунікації. Репертуар вокаліста відповідно до естетичних потреб дає можливість максимально ефективно використати основні засоби музичної виразності для вдалої виконавської інтерпретації твору, а також допомагає у формуванні цілісної системи музично-художніх знань з метою самостійного створення якісного музичного продукту.

Робота над репертуаром є індивідуальною і враховує вікові, психологічні та інші особливості естрадного співака, забезпечуючи цілісне музичне виховання, а також гармонізує систему ціннісних музичних орієнтацій вокаліста, допомагає глибшому усвідомленню ним ролі співу в особистому і професійному житті. Поряд із практичним значенням репертуару доречно не забувати про формування художніх смаків, стилю, світогляду співака тощо.

Список літератури:

1. Гавацко Е. П. Формування вокальних навичок у вихованців студії естрадного співу : Науково-методичний посібник. Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти. Ужгород, 2017. С. 18.
2. Горбова Н. Г. Три компоненти роботи в класі сольного співу. Мистецька освіта майбутнього: методичні аспекти : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 29 квіт. 2020 р. / за заг. ред. М. М. Бриль. Київ : ДНМЦЗКМО, 2020. С. 69.
3. Гмиріна С. В. Методи роботи студентів над вокальними творами у класі сольного співу. *Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі*. 2019. № 4. С. 77–83.
4. Ісупова А. В. Проблема репертуару в класах сольного співу. Сучасні педагоги-композитори. Сучасна мистецька освіта: реалії та перспективи. Збірник тез науково-практичного семінару / Редкол.: О. М. Грисюк, В. М. Малиневська, С. В. Малишко, С. В. Сакір, В. М. Суховерський. Чернігів : Чернігівська філія НАКККіМ, 2018. С. 247–252.
5. Остапенко Л. Засади формування пісенного репертуару : Матеріали щорічної науково-практичної інтернет-конференції професорсько-викладацького складу, докторантів, аспірантів, магістрів та студентів «Музика в діалозі з сучасністю: мистецькі, педагогічні, комунікаційні аспекти музичної культури України XXI століття». Київ : КНУКіМ, 2020. С. 204–206.
6. Рекомендації для самостійної роботи студентів мистецьких спеціальностей : Навчально-методичний посібник / Укладачі: Цюряк І. О., Федорченко В. К., Борисенко Н. С. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2018. С. 34.
7. Фари́на Н. П. Концертно-виконавська діяльність студентів-вокалістів: педагогічний аспект. Мистецька освіта та розвиток творчої особистості : зб. наук. пр. / Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, Uniwersytet Rzeszowski wydział Muzyki, Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, Ін-т мистецтв. Рівне : Волинь. Береги, 2018. Вип. 4. С. 124–130.
8. Фари́на Н. П., Тимошенко Т. Г. Студія естрадного співу в сучасній системі мистецької освіти. *Нова педагогічна думка* : Науково-методичний журнал. 2020. № 1(77). С.143–147.
9. Черкасов В.Ф. Основи наукових досліджень у музичноосвітній галузі : [підручник] / Володимир Черкасов. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка; Харків : ФОП Озеров, 2017. 316 с.

References:

1. Havatsko E. P. (2018) Formuvannya vokalnykh navychok u vykhovanciv studiyyi estradnogo spivu: naukovometodychnyj posibnyk [Formation of vocal skills in pupils of pop singing studio: scientific and methodical manual]. Uzhhorod: Transcarpathian Institute of Postgraduate Pedagogical Education. (in Ukrainian)
2. Gorbova N. H. (2020) Try komponenty roboty v klasi solnogo spivu [Three components of work in a solo singing class]: Proceedings of the Mysteczka osvita majbutnogo: metodychni aspekty: Vseukrayinska naukovo-praktychna internet-konferenciya (Ukraine, Kyiv, April 29, 2020) (eds. Bryl M. M.), Kyiv: Mysteczka osvita majbutnogo: metodychni aspekty, p. 69.
3. Hmyrina S. V. (2019) Metody roboty studentiv nad vokalnymy tvoramy u klasi solnogo spivu [Features of functioning and problematic issues of development of the payment system of Ukraine]. *Scientific View: Musical Art in Educational Discourse*, no. 4, pp. 77–83.
4. Isupova A. V. (2018) Problema repertuaru v klasax solnogo spivu. Suchasni pedagogy-kompozytory [The problem of repertoire in solo singing classes. Modern teachers-composers]: Proceedings of the Suchasna mysteczka osvita: realiyi ta perspektyvy: naukovo-praktychnyj seminar (Ukraine, Chernihiv, 2018) (eds. Hrysiuk O. M., Malynetska V. M., Malysheva S. V., Sakir S. V., Sukhoverskyi V. M.), Kyiv: Suchasna mysteczka osvita: realiyi ta perspektyvy, pp. 247–252.
5. Ostapenko L. (2020) Zasady formuvannya pisenного repertuaru [Principles of song repertoire formation]. Proceedings of the Muzyka v dialozi z suchasnistyu: mysteczki, pedagogichni, komunikacijni aspekty muzychnoyi kultury Ukrainy XXI stolittya: shhorichna naukovo-praktychna internet-konferenciya profesorsko-vykladaczьkogo skladu, doktorantiv, aspirantiv, magistriv ta studentiv (Ukraine, Kyiv, 2020), Kyiv: Muzyka v dialozi z suchasnistyu: mysteczki, pedagogichni, komunikacijni aspekty muzychnoyi kultury Ukrainy XXI stolittya, pp. 204–206.
6. Tsiuriak I. O., Fedorchenko V. K., Borysenko N. S. (ed.) (2018) Rekomendaciyi dlya samostijnoyi roboty studentiv mysteczkykh specialnostej [Recommendations for independent work of students of art specialties]. Zhytomyr: ZhSU named after Ivan Franko. (in Ukrainian)
7. Faryna N. P. (2018) Koncertno-vykonavska diyalnist studentiv-vokalistiv: pedagogichnyj aspekt [Concert and performance activities of student vocalists: pedagogical aspect]. *Scientific View: Art Education and Development of Creative Personality*, no. 4, pp. 124–130.
8. Faryna N. P., Tymoshenko T. G. (2020) Studiia estradnogo spivu v suchasnij systemi mysteckoyi osvity [Studio of pop singing in the modern system of art education]. *Scientific View: A new pedagogical idea*, no. 1(77), pp. 143–147.
9. Cherkasov V. F. (2017) Osnovy naukovykh doslidzhen u muzychnoosvitnij galuzi: pidruchnyk [Fundamentals of scientific research in the field of music education: textbook]. Kharkiv: KSPU named after V. Vynnychenko. (in Ukrainian)

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-13>

УДК 373.24

Кондратюк С.Г., Мандзяк Н.М.

Педагогічний інститут
Київського університету імені Бориса Грінченка

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ІГОР В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті висвітлено теоретичні засади використання психологічних ігор в закладах дошкільної освіти (ЗДО) для дітей старшого дошкільного віку; визначено вплив психологічних ігор на емоційний стан та розвиток дитини; розкрито організацію, алгоритм, супровід та підготовку проведення психологічних ігор вихователем та психологом в ЗДО. Керуючись завданнями освітнього напрямку «Дитина в соціумі» Базового компоненту дошкільної освіти та методичними рекомендаціями й освітньою програмою «Дитина» доведено, що проведення психологічних ігор в дошкільних закладах здійснює формування позитивних установок та контр установок, що суттєво впливають на формування особистості, її ставлення до власного «Я», самооцінку. З'ясовано необхідність врахування питання алгоритму проведення ігор психологічного спрямування в умовах ЗДО. Уточнено поняття психологічні ігри. Доведено надважливість проведення психологічних ігор з дітьми дошкільного віку. Проаналізовано психолого-педагогічні дослідження, що висвітлюють особливості впливу психологічних ігор на формування та розвиток дітей старшого дошкільного віку та окреслено коло питань, пов'язаних із впливом психологічних ігор на зростаючі прояви агресивності та страху у дітей старшої вікової групи в сучасних умовах. Доведено, що психологічні ігри, які спрямовані на подолання агресії та страху мають позитивну динаміку і врівноважують емоційний стан дитини і можуть бути використані з метою корекційної роботи. Зазначено важливість ролі психологічних ігор у формуванні психічного розвитку та взаємодії й комунікації батьків з дітьми, дітей з ровесниками та наголошено на важливості дотримання певної структури під час проведення ігор такого типу. Наголошено, що психологічна гра є ключовим методом для подолання фрустрації, агресії, страху у дітей та дорослих. Ефективність впровадження в освітній процес різноманітних ігор психологічного спрямування залежить від рівня професіоналізму педагогів. Використання таких ігор у освітньому просторі ЗДО забезпечить розв'язання конкретних завдань практичного характеру, що дозволить поліпшити процес спілкування усіх учасників освітнього простору.

Ключові слова: діти дошкільного віку, ігрова діяльність, психологічні ігри, психолого-педагогічний супровід, установка, страх, агресія.

Kondratiuk Svitlana, Mandziak Natalia

Pedagogical Institute,
Borys Grinchenko Kyiv University

METHODS OF CONDUCTING PSYCHOLOGICAL GAMES IN PRESCHOOL EDUCATION

Summary. The article highlights the theoretical foundations of the use of psychological games in preschool education institutions (PEI) for older preschool children; the influence of psychological games on the emotional state and development of the child is determined; the organization, algorithm, support and preparation of psychological games by an educator and a psychologist in the PEI are revealed. Guided by the tasks of the educational direction «Child in Society» of the Basic component of preschool education and methodical recommendations and educational program «Child» it is proved that conducting psychological games in preschool institutions forms positive attitudes and counter-attitudes that significantly affect the formation of personality «I», self-esteem. The necessity of taking into account the issue of the algorithm of conducting psychological games in the conditions of PEI has been clarified. The concept of psychological games is specified. The importance of conducting psychological games with preschool children has been proved. Psychological and pedagogical research is analyzed, which highlights the impact of psychological games on the formation and development of older preschool children and outlines a range of issues related to the impact of psychological games on the growing manifestations of aggression and fear in older children in modern conditions. It is proved that psychological games that are aimed at overcoming aggression and fear have a positive dynamics and balance the emotional state of the child and can be used for corrective work. The importance of the role of psychological games in the formation of mental development and interaction and communication of parents with children, children with peers and stressed the importance of following a certain structure during games of this type. It is emphasized that psychological play is a key method for overcoming frustration, aggression, fear in children and adults. The effectiveness of the introduction of various psychological games in the educational process depends on the level of professionalism of teachers. The use of such games in the educational space of PEI will ensure the solution of specific tasks of a practical nature, which will improve the communication process of all participants in the educational space.

Keywords: preschool children, play activities, psychological games, psychological and pedagogical support, attitude, fear, aggression.

Постановка проблеми. Дошкільникам, як і людині будь-якого віку, важливо розуміти свій емоційний стан, щоб мати можливість приймати правильні рішення у різних життєвих ситуаціях. Педагоги переконані, що психологічні ігри корисні для дітей, адже практикуючи їх в роботі, їх дієвість та ефективність підтверджується через можливість впливу на підсвідомість дитини (людини). Цей вид ігор дозволяє ефективніше працювати з переживаннями, страхами, агресією та прихованою підсвідомою інформацією, що перешкоджає освітньому процесу.

Не менш актуальним сьогодні є дослідження причин виникнення страху в дітей дошкільного віку, що інколи може супроводжувати особистість впродовж усього її життя. Сучасні реалії світу показують, що на дитину діє безліч несприятливих чинників, що призводять до виникнення та переживання страху. Виникнення такого емоційного стану у дітей, призводить до підвищення їх збудливості та тривожності й може перешкоджати розвитку в цілому. Тому навіть у ранньому віці вихователів, педагогові бажано розуміти причини та наслідки переживання дітьми стресових станів, пов'язаних зі страхами, володіти найпростішими методиками їх подолання та корекції.

Багато батьків, не розуміючи можливих наслідків, можуть нашкодити своїй дитині шляхом покарання або залякування, не розуміючи, що страх є одним з основних емоційних станів людини, що змушує її активно як розвиватися, так і гальмує її розвиток, інколи викликає непереборне почуття й дискомфорт з яким не тільки дитина, а й дорослий не завжди може впоратися. Варто зазначити, що дитячі страхи обумовлені віковими особливостями розвитку і носять тимчасовий характер. Якщо використати правильний підхід до розуміння причин їх появи, то вони можуть бути подолані особистістю назавжди.

Поняття агресії науковці Л. Г. Гусякова, С. Г. Чудова визначають та пояснюють як мотивовану деструктивну поведінку, що суперечить нормам і правилам співіснування людей у суспільстві, й спричиняє шкоду об'єктам нападу [1]. Отже агресія – це негативна чи асоціальна поведінка, яка, практично, не має стосунку до благополуччя психічного здоров'я.

Дж. Доллард вважав, що агресія – це не потяг, що автоматично виникає, а реакція на фрустрацію [2]. Це в першу чергу, спроба подолати перешкоду на шляху до задоволення потреб. Агресія завжди є наслідком фрустрації, а фрустрація завжди тягне за собою агресію. Фрустрація виникає тоді, коли з'являється перешкода здійсненню реакції. Потужність фрустрації залежить від сили мотивації щодо виконання бажаної діяльності, від значущості перешкоди на шляху до мети і від кількості спроб, після яких виникає фрустрація.

Працюючи з дітьми дошкільного віку, для впливу на підсвідомість під час спілкування з дитиною психолог, психотерапевт чи вихователь повинні використовувати установки, які дадуть можливість допомогти дитині побороти страх, переживання та агресію під час проведення психологічних ігор. Найбільш доречним у цьому питанні виступає робота з установками дитячої особистості. У психології установкою називається неусвідомлювана готовність, схильність певним

чином сприйняти, зрозуміти, осмислити об'єкт або діяти з ним відповідно до минулого досвіду. Оскільки дитячий досвід ще невеликий, то вихователь, педагог, дорослий може сформувати його значну частину у позитивному ключі.

Вивченням та формуванням фіксованих установок, що визначають поведінку особи, займався Д. Н. Узнадзе, що стверджував, що соціальні установки формуються впродовж життя під впливом виховання, культурного середовища, спираючись на власний досвід [3]. Установки можуть бути позитивними й негативними, такими, що набувають характеру упередження. Це дозволяє висунути гіпотезу про те, що формування позитивних установок у дитячому віці є основою для подолання страхів та стресових станів у більш пізніх вікових періодах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Висвітлення особливостей проблеми дитячих страхів, вікові особливості таких емоційних станів, пошук ефективних засобів їх діагностики досліджували такі науковці як: С. Крюкова, Т. Липська, С. Мамонтов, Н. Мирошніченко, М. Мовчан, В. Назаревич, С. Ольховецький, О. Скляренко Л. Акоюн, І. Бабарикіна, О. Богучарова, О. Захаров, Н. Карпенко, М. Кузнецов, та інші.

Нині існує широке коло досліджень, пов'язаних з емоційним станом страху, як у вітчизняній так і зарубіжній психології. Цікаво психологи трактують це поняття по-різному. З. Фрейд, зазначає, що страх відчувається на фізичному рівні, у всьому тілі відбувається певна внутрішня напруга. Якщо людина відчуває страх, то навіть напругу в її органах можна зафіксувати приладами. Чим сильнішим є страх, тим відчутнішою є внутрішня напруга [4]. На думку К. Ізарда, людина, предмет або ситуація можуть стати джерелом страху в результаті формування гіпотез, очікування шкоди та безпосереднього зіткнення зі сконструйованим (уявним) об'єктом страху [5]. О. Захаров, одним із перших розглянув причини виникнення та розвитку страхів у дітей і визначив страх як афективне (емоційно загострене) відображення у свідомості конкретної загрози для життя і благополуччя людини [6]. Більшість причин такого стану ґрунтуються на сімейних стосунках і таких діях дорослих, як: потурання, непослідовність вчинків, негативне або занадто вимогливе ставлення до дитини, яке породжує в ній тривогу і далі формує ворожість до світу або відповідний страх.

В педагогіці та психології проблемою агресії займалися вітчизняні науковці: М. М. Кольцова, Т. А. Комісаренко, Н. Д. Левітон, С. Я. Мухіна, Л. І. Божович, Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, С. Л. Рубінштейн, що наголошували, що прояв тривожності і страху в дитини є основою агресії – захисного механізму внутрішнього стрижня особистості. Е. Фромм визначає агресію як заподіяння шкоди не тільки живому, але і будь-якому неживому об'єкту. Агресивна поведінка людини є, насамперед, реакцією на фізичний і психічний дискомфорт, стреси, фрустрації. Г. Корнадт відзначає, що агресія пов'язана з гнівом, викликаним перешкодою на шляху до досягнення мети, загрозою або заподіянням болю, а гальмування агресії – з очікуванням негативних наслідків її прояву.

3. Фрейд вважав, що гра є основним соціальним прийнятним шляхом корекції агресивності дітей дошкільного віку. Саме тому варто ґрунтовно розглянути можливість використання гри з метою подолання фрустрації, агресії, страху.

В старшому дошкільному віці дитину цікавлять стосунки з іншими людьми, їх дії в повсякденному житті. Саме тому Д. Б. Ельконін трактує гру як діяльність, що виникає на певному етапі розвитку дитини, як одну з провідних форм розвитку психічних функцій і способів пізнання дитиною світу дорослих [7]. Процес гри для дошкільників є важливішим, ніж сам її результат. Хоча зберігається прагнення досягти мети, комунікації та отримання емоційних надбань, які виникають в процесі самої гри. Про вплив гри на психічний розвиток дошкільника досліджували багато науковців такі, як: Л. С. Виготський, О. М. Леонтєв, О. В. Запорожець, А. П. Усова, Ф. І. Фрадкін та ін. Ігри які базуються на основі синтезу гештальттерапії, психодрами були розроблені Клаусом Фопелем. Він пояснював, що, насамперед, ці ігри є профілактичними і будуються на гуманістичних принципах психології та партнерської взаємодії. Атмосфера взаємної довіри, відкритість та розкутість є невід'ємною частиною психологічних ігор. К. Фопелем представлено ряд книг про психологічні ігри для дітей («Як навчити дітей співпрацювати?».) Використовуючи ці ігри в ЗДО педагогам буде легше налагоджувати зв'язок з вихованцями [8].

Філософи, психологи та мислителі – В. Вундт, Ф. Шиллер, Г. Спенсер також вивчали теорію гри. І зазначали, що вона є найбільш поширеним явищем в дошкільному віці. Дж. Селі, зазначав, що під час гри в дитини «...розвивається ініціатива і уява, творчі здібності...» (здатність перетворювати, змінювати дійсність). «Вона привчається діяти в колективі і підпорядковувати свої дії вольовому контролю» [9].

Психологи сучасності – Л. Петрановська, Ю. Гіпенрейтер пропонують також ряд психологічних ігор, які допомагають педагогам навчити дітей приймати правильні рішення в непередбачуваних обставинах (зустріч із злом собакою, як діяти коли дражнять однолітки та ін.). С. Ройз дотримується думки, що чим більше діти дошкільного віку проводять часу в грі, тим вища буде в них мотивація до навчання. І ці ігри мають містити різні канали сприйняття. «Гра – це завжди – і розвиток, і терапія, і адаптація» Дитячий та сімейний психолог також пропонує ряд дитячих «тихих» ігор, які допомагають контролювати мовлення дитини («Опера», «Передай думки на відстані» та ін.). Гра асоціюється з чимось приємним, захоплюючим, що дозволяє розкритися людині і менш травматично впливати на її внутрішній психічний простір, а також допомагає швидше та легше знайти рішення.

Виявлення психологічних чинників, які можуть сприяти виникненню дитячих страхів та пошуку шляхів їх подолання чимало досліджень присвятили В.Г арбузов С. Єфимова, С. Журбенко, А. Захаров, Ю. Александровський, М. Безруких, Г. Бурменська. Робота з дитячими страхами є складною, оскільки дітям важко попросити про допомогу. Якщо їх охоплює страх, їм важко пояснити чого саме вони бояться, натомість дорос-

лому вкрай важливо зрозуміти чого саме боїться дитина: «монстра», темноти чи самотності. І тут знову на допомогу приходять гра, яка є єдиним і найбільш результативним способом подолання дитячих страхів. Вона дасть можливість відкрито виявляти свої почуття. В результаті чого дитина матиме можливість самоактуалізуватися, змінити своє ставлення до об'єкта страху чи ситуації, пов'язаної з ним. Звісно, існують й інші фактори, які впливають на появу в дитини страхів, але найчастіше вони виникають через батьківське навчання та неправильну поведінку дорослих.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема проявів частої агресії, страху серед дітей дошкільного віку є дуже актуальною. Сьогодні психологічний портрет сучасного світу показує інші людські стосунки, іншу систему цінностей, ніж та, що була навіть рік тому. Тут присутні розлади та тривоги, які спричинені світовою пандемією, а в Україні ще й війною. Спостерігається переломний момент змін у стосунках людських, економічних, політичних. Технічний прогрес, який дуже швидко змінюється і, як наслідок, люди не встигають переосмислювати події, що відбувається довкола. Змінюється світ і, відповідно, діти народжуються з іншими цінностями та життєвими орієнтирами [10].

За допомогою психологічних ігор з елементами психотерапії, психологічних установок та тренінгових вправ можна допомогти дітям виходити на комфортний та психічно здоровий емоційний рівень. Але ефективність використання вище перелічених інструментів буде високою тоді, коли в цьому процесі будуть брати активну участь батьки, педагоги, психотерапевти та психологи, що матимуть розуміння того, яким шляхом варто проводити психологічні ігри, їх особливості.

Насамперед вихователь, що хоче використовувати у своїй діяльності такі ігри має працювати над власним особистісним розвитком і бути носієм високоморальних та духовних цінностей. Це, у свою чергу, дозволить йому формувати професійні якості, які необхідні у роботі з дітьми, адже потрібно розуміти дитину і в потрібний час підтримати, а також розвинути в ній всі найкращі якості, якими наділила природа. Головне не «пошкодити» душу дитині та уникати помилок у своїй роботі, бо інакше буде втрачено контакт з малюком.

Знання психології має допомогти вихователю взаємодіяти як з комунікабельними дітками, так і з проблемними та малоактивними. В кожному ЗДО у відповідності до його типу та форми власності повинна надаватися психологічна підтримка, проводитися психологічні тренінги та навчання, які дадуть змогу розпізнати багато факторів та причин дитячої поведінки. Враховуючи дані аналітичного звіту дослідження якості дошкільної освіти, де повну вищу педагогічну освіту мають лише половина вихователів (53 %) [11], варто проводити їх попереднє анкетування на знання щодо теми психологічних установок, причин виникнення дитячої агресії та страху, адже будь-яка, особливо психологічна, гра – це втручання в особистісну сферу дитини, що залишає свої сліди на довгі роки, ба навіть назавжди. Маючи необхідні знання, педагог зможе «проектувати» розвиток вихованців, знаходити кращі

раціональні способи та методи досягнення освітньої мети. Важливим та необхідним є розуміння педагогами, вихователями та психологами систематичності проведення психологічних ігор, їх доречності та необхідності співпраці з батьками та психологами.

Зараз є достатньо збірників та інтернет-джерел для педагогів, батьків, вихователів, що містять психологічні ігри на різну тематику, як для дошкільників так і для школярів, але в більшості випадків без зазначення методики їх проведення. Для того, аби використання тих чи інших психологічних ігор давало позитивний результат необхідно проводити їх з дотриманням алгоритму підготовки та проведення. Попри напрацювання та дослідження сучасних науковців, мало уваги приділено саме необхідності дотримання чіткого алгоритму проведення психологічних ігор в ЗДО, їх діагностики та попередньої підготовки фахівців.

Мета статті: опрацювання теоретичних психолого-педагогічних основ використання психологічних ігор у ЗДО та їх вплив на формування й психічний розвиток дітей старшого дошкільного віку.

Завдання: визначити особливості впливу психологічних ігор на формування та розвиток дитини дошкільного віку. Показати алгоритм проведення психологічних ігор в ЗДО, необхідність його дотримання задля ефективності результатів у питанні подолання агресії та страху.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні психологічний портрет сучасного світу показує особливі людські стосунки, що страждають від розладів підвищеної тривожності, які спричинені світовою пандемією, та війнами. Спостерігається переломний момент змін у стосунках людських, економічних, політичних. Технічний прогрес, який дуже швидко змінюється, і люди не встигають переосмислювати, що відбувається довкола. Змінюється світ і, відповідно, діти народжуються з іншими цінностями та орієнтирами [12]. Розвиток дитини, її психічне здоров'я, в першу чергу залежить від її батьків. І головним тут виступає «здорова» комунікація між ними. Перешкодою в необхідній комунікації батьків з дітьми є самі батьки, які в міру своєї завантаженості роботою дають дітям гаджети. Той час який дошкільнята мали б гратися зі своїми однолітками – просиджують у віртуальному світі. Таким чином діти ізольовані від «здорового» спілкування. В них присутній емоційний «голод» який негативно впливає на розвиток емоційного інтелекту. Втрачається розуміння необхідності взаємодопомоги, доброзичливості, а натомість присутній егоїзм, самотність, страх, агресія.

На превеликий жаль, існує ще одна загроза щодо гармонійного розвитку дитини дошкільного віку: зараз значна частина дітей перебуває під постійним суворим контролем як батьків так і вихователів. Чи може дитина розкритися, мати достатньо свободи у виборі, особливо сьогодні, коли особистість протягом дня чує від батьків вдома і від вихователя в ЗДО постійні заборони: «Не йди туди!», «Не можна!», «Сядь!», «Стань!», «Вгамуйся!», і цей ряд ще довго можна продовжувати... Такі формулювання з вуст дорослого схожі на дресирування, а не на виховання. Як

відчуття в цей момент переживає дитина? Чи дозволяють дорослі мати дитині можливість самостійно вирішувати проблеми? Чи достатньо має дитина можливостей для спілкування з однолітками? Як наслідок така настанча породжує роздратованість, агресивність, яка переростає у фрустрацію. Втрачаються чи не набуваються здібності, які необхідні, щоб справлятися з невдачами, проявляти терпимість та стійкість. Під час гри діти вчаться справлятися з фрустрацією своїми способами, що різняться від того, як подібні проблеми вирішують дорослі. Їх організм ще не готовий до сильних переживань, тому вони відходять швидше, але все одно можуть мати емоційне виснаження. Саме тут і виникає стан фрустрації. Фрустраційну теорію ще в 1930-х роках була сформульована Д. Доллардом. Він стверджував, що «агресія – це результат фрустрації, розчарування внаслідок неможливості подолання перешкод, які виникають на шляху цілеспрямованих дій суб'єкта». Л. Берковіц вніс найбільш значні поправки і уточнення в фрустраційну теорію агресії. Так, вчений вказує, що фрустрація продукує тенденцію до агресії. Негативний афект – головний підбурювач агресивних схильностей [13]. Тобто, на думку Л. Берковіца, фрустрації породжують агресивні тенденції лише в тій мірі, в якій вони переживаються як негативні емоції.

Причиною виникнення агресії може бути:

- 1) Реакція на приниження гідності дитини, висміювання, знуцання.
- 2) Наслідок обмеження самостійності людини, надмірна опіка.
- 3) Прояв суперництва між дітьми у сім'ї (особливо у багатодітних).
- 4) Результат гнітючого переживання невдач.
- 5) Взаємостосунки в сім'ї між батьками (гучне з'ясування стосунків перед дітьми).
- 6) Едіпів комплекс (агресивність до однієї статі – дівчата до жіночої, хлопці – до чоловічої).

Прояв дитиною агресії є наслідком у неї якогось серйозного неблагополуччя у ході її розвитку. Агресивність достатньо стабільна у часі, й велика імовірність того, що агресія у дитинстві може перейти у стійку асоціальну чи антисоціальну поведінку у підлітків та юнаків [13].

У дошкільному віці несвідомі агресивні імпульси проявляються не прямо, знаходячи свій прояв у фантазіях та іграх дітей, зміст яких може аналізуватись з метою виявлення захисних механізмів, які застосовує «Я» дитини. Дитячі психоаналітики А. Фрейд і М. Клайн запропонували використовувати ігри в якості засобу аналізу та терапії. Основним шляхом корекції агресивності соціально прийнятним способом за дослідженнями З. Фрейда є гра. Е. Крейрн стверджує, що одне з важливих завдань – допомогти дітям усвідомити свої почуття і навчити володіти ними. Основними шляхами подолання негативних емоцій вона також вважає катарсис та усвідомлення почуттів, бажань, тобто формування свідомої регуляції поведінки. А. І. Захаров пов'язує агресію із заниженою самооцінкою, яка формується під впливом почуття незадоволеності, втрати любові. За агресивно-недружелюбним ставленням до інших людей приховується прагнення заслужити повагу до себе. Іншим проявом

агресивності є самоприниження, почуття провини. До факторів що впливають на емоційний стан дитини та викликають агресію належать:

- зовнішні (фактори мікросередовища), що характеризуються системою сімейного виховання, фізичні умови оточуючого середовища;

- внутрішні – це вікові та індивідуальні особливості дошкільника, зокрема і почуття страху.

Актуальність теми дитячих страхів обумовлена прикладною значущістю даного психологічного феномена. Сьогодні дитина піддається впливу безлічі несприятливих чинників, які підвищують зростання числа дітей з різноманітними страхами, що супроводжуються підвищеною збудливістю і тривожністю. Для пошуку найбільш ефективних шляхів, виявлення та подолання страхів у дошкільному віці пропонуємо вихователям та психологам використовувати методику «Страхи в будиночках» (О. Захарова, М. Панфілової). Вона дозволяє проаналізувати та виокремити домінуючі страхи дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Метою тестування є виявлення і уточнення переважаючих видів страхів (страх темряви, самотності, смерті, медичні страхи тощо) у дітей 6-7 років. Особливу увагу варто приділити фаховості педагогів щодо бази знань, яка необхідна для використання установок в роботі з дітьми. Для цього можна провести анкетування, опитування.

Перед проведенням вищезгаданих діагностик, вихователь має звернутися до психолога і запропонувати разом з ним провести її в групах. Алгоритм підготовки та проведення діагностики має важливе значення, тож ми пропонуємо наступний:

- внутрішня мотивація вихователя та психолога щодо необхідності проведення діагностики;
- підготовка опитувальника для батьків на дозвіл проведення діагностики;
- проведення опитування батьків та отримання дозволу для діагностики;
- підготовка матеріалів та обладнання для проведення діагностики;
- вивчення інструкції для проведення діагностики за методикою;
- мотивація дітей до психологічної гри;
- занурення в процес та проведення гри;
- узагальнення проведення психологічної гри;
- рефлексія;
- опрацювання отриманих результатів;
- оформлення висновків.

Для досягнення ефективності проведення діагностики варто проводити психологічну просвіту батьків, застосовувати інтерактивні форми взаємодії педагогів з батьками, наприклад, анкети-опитувальники, за І. М. Марковською та О. І. Захаровою («Взаємодія батька з дитиною») [14].

Під час проведення психологічних ігор педагогу та психологу важливо давати позитивні установки дітям. За своєю сутністю натура людини гармонійна та збалансована у всіх своїх складових, що й забезпечує індивідуальний вибудований еволюцією шлях адаптації її в суспільстві. З самого народження і до кінця життя повсякденно виникають та формуються установки. Одні з них сильні, інші слабкі, інші принципові. Найсильніші ті, що виникли найпершими. Звісно, найперші установки в житті дитини форму-

ють батьки на основі власних цінностей. В першу чергу дитина спостерігає ставлення батьків до сусідів, до інших людей та членів родини, до роботи та до життя. Гарбузов В. І. запевняє, що якщо установка (негативна чи позитивна) вже виникла, то в майбутньому вона нікуди не зникне. Працюючи з негативними установками психотерапевт зможе допомогти їх виправити, але глибоко в душі, вона залишиться і буде мати вплив на підсвідомість людини. Роль вихователя під час роботи з дітьми має полягати лише у формуванні позитивних установок. Вихователь має залучати до співпраці психолога, адже маючи необхідні знання в галузі психології він краще зрозуміє природу внутрішнього стану дитини.

Основна задача вихователя під час проведення психологічних ігор – це допомога дитині у подоланні страху чи агресії. Саме завдяки таким іграм людина внутрішньо розкривається, освоює нові навички. Перевагою психологічних ігор є те, що вони регламентовані правилами і включають розумову діяльність людини. За допомогою психологічних ігор легше та швидше приймати рішення. Людина вирішує проблеми, починає жити в гармонії та досягати поставлених цілей.

Діти 6 та 7 років життя проявляють цікавість до участі в психологічних іграх. В старшій віковій групі дитину потрібно готувати до наступної сходинки соціуму – початкової школи, а використання психологічних ігор сприятиме цьому процесу (зокрема такі комунікативно-психологічні ігри, як «Ображалки», «Копліменти», «Я злюсь» тощо).

Що ж являє собою поняття «психологічна гра»? Психологічна гра – це інструмент психотерапії та аналізу взаємодії, де кожен учасник отримує досвід взаємодії з оточенням, можливість побачити себе зі сторони та отримати відповіді на запитання які турбують.

Здійснюючи завдання освітнього процесу потрібно зосередити увагу на захисті й збереженні психічного здоров'я не тільки дітей, а й педагогів. Професійне вигорання та емоційне виснаження в умовах сучасності дуже часто являється серед педагогів. Тому для вдосконалення навичок міжособистісного спілкування та соціальних компетентностей потрібно використовувати методики психологічних обстежень педагогів. Ця робота має здійснюватися систематично і бути запорукою психічного здоров'я як педагогічного персоналу, так і стосунків у дитячому колективі. Зрозуміло, що емоційний стан вихователя діти відчують та «прочитують» і це впливає на їх поведінку та взаємини з педагогом. В кожному ЗДО відповідно до його типу та форми власності повинна надаватися психологічна підтримка, проводитися психологічні тренінги та навчання, які дадуть змогу розпізнати багато факторів та причин дитячої поведінки. Педагог зможе «проекувати» розвиток вихованців, знаходити кращі раціональні способи та методи досягнення педагогічної мети.

Висновки. Опрацювавши та проаналізувавши результати досліджень науковців, психологів та педагогів, ми переконалися у надважливості використання психологічних ігор на практиці в ЗДО. Саме цей вид гри допомагає дітям зрозуміти свій емоційний стан, налагодити комунікацію з батьками та однолітками. Фахова підготовка

вихователів щодо проведення психологічних ігор, знання чіткого алгоритму їх проведення, систематичне застосування у процесі роботи є запорукою ефективного освітнього впливу на дитину.

Теоретично доведено, що систематичне використання психологічних ігор під час освітньої діяльності з дітьми в ЗДО дає позитивні результати щодо психічного розвитку дитини 6-7 років, а саме: зниження рівня агресії та розуміння свого емоційного стану, що дає можливість налагодити позитивну комунікацію як з однолітками, так і батьками. З'ясовано, що саме через те, які

стосунки в сім'ї залежить поведінка дитини під час комунікації. Наріжним питанням залишається мотивація педагогів та батьків щодо психологічної просвіти та бажання систематичності використання психологічних ігор згідно чітко спланованого алгоритму.

Ми переконалися, що саме фахова підготовка та обізнаність педагога щодо особливостей використання й проведення психологічної гри, співпраця з психологом та з батьками дозволить отримати позитивні результати під час роботи з дітьми старшого дошкільного віку.

Список літератури:

1. Словарь-справочник родителей, имеющих детей с ограниченными возможностями / под ред. Л. Г. Гуслияковой, С. Г. Чудовой. Барнаул, 2001. 92 с.
2. Бэрон Р. Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. СПб. : Питер, 2000. 352 с.
3. Узнадзе Д. Н. Общая психология / Д. Н. Узнадзе / Пер. с грузинского Е. Ш. Чомахидзе / Под ред. И. В. Имедадзе. Москва : Смысл; СПб. : Питер, 2004. 413 с.
4. Фрейд З. Введение в психоанализ : Лекции / Изд. подгот. М. Г. Ярошевский. Москва : Наука, 1989. 455 с.
5. Изард К. Э. Психология эмоций. СПб. : Питер, 2012. 464 с.
6. Захаров А. Дневные и ночные страхи у детей. СПб. : Питер, 2000. 448 с.
7. Арсентьева В. П. Игра – ведущий вид деятельности в дошкольном детстве : Учебное пособие. Москва : ФОРУМ, 2009. 144 с.
8. Фопель К. Как научить детей сотрудничать? Психологические игры и упражнения : Практическое пособие / Пер. с нем.; В 4-х томах. Т. 2. Москва : Генезис, 1998. 160 с.
9. Рижкова О. С. Психологічні ігри. URL: <https://vseosvita.ua/library/psihologicni-igri-226256.html> (дата звернення: 20.08.2021).
10. Кондратюк С., Кушнір І. Теоретичні основи використання ігор психологічного спрямування в роботі з дітьми дошкільного віку. URL: <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2020.3.7> (дата звернення: 25.08.2021).
11. Дослідження якості дошкільної освіти: складові освітнього середовища / МОН України ДНУ «Інститут освітньої аналітики». URL: <https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/DO-1.pdf> (дата звернення: 26.08.2021).
12. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : Навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
13. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. СПб. : Прайм – Еврознак, 2002. 512 с.
14. Лидерс А. Г. Психологичне обстеження сім'ї : навч. посібник-практикум для студ. фак. психології вищ. навч. закладів. 2-е вид., стер. Москва : Видавничий центр «Академія», 2007. 432 с.

References:

1. Husliakova L. H., Chudova S. H. (2001) *Slovar-spravochnik rodytelei, ymeiushcheykh detei s ohranychennymy vozmozhnostyamy* [Dictionary-reference book for parents with children with disabilities]. Barnaul. (in Russian)
2. Baron R., Richardson D. (2000) *Aghressyja* [Aggression]. SPb: Pyter. (in Russian)
3. Uzadze D. N. (2004) *Obshhaya psikhologhiya* [General psychology]. Moscow: Sense, SPb: Pyter. (in Russian)
4. Frejd Z. (1989) *Vvedeniye v psikhooanaliz* [Introduction to psychoanalysis] Moscow: Nauka. (in Russian)
5. Izard K. E. (2012) *Psihologiya emocij* [Psychology of emotions] SPb: Pyter. (in Russian)
6. Zaharov A. (2000) *Dnevnye i nochnye strahi u detej* [Day and night fears in children]. SPb.: Pyter. (in Russian)
7. Arsent'eva V. P. (2009) *Igra – vedushchij vid deyatel'nosti v doshkol'nom detstve* [Game is the leading type of activity in preschool childhood]. Moscow: FORUM. (in Russian)
8. Fopel K. (1998) *Kak nauchit' detej sotrudnichat'? Psihologicheskie igry i upravneniya: Prakticheskoe posobie* [How to teach children to cooperate? Psychological games and exercises: A Practical Guide]. Moscow: Genезis. (in Russian)
9. Ryzhkova O. S. (2020) *Psihologhichni ighry* [Psychological games]. Available at: <https://vseosvita.ua/library/psihologicni-igri-226256.html> (accessed 20 August 2021).
10. Kondratiuk S., Kushnir I. (2020) *Teoretychni osnovy vykorystannja ighor psikhologhichnogho sprjamuvannja v roboti z ditjmy doshkilnogho viku* [Theoretical foundations of the use of psychological games in working with preschool children]. Available at: <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2020.3.7> (accessed 25 August 2021).
11. МОН України ДНУ «Інститут освітньої аналітики» (2019) *Doslidzhennja yakosti doshkil'noji osvity: skladovi osvitnjogho seredovyshha* [Research of the quality of preschool education: components of the educational environment]. Available at: <https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/DO-1.pdf> (accessed 26 August 2021).
12. Dutkevych T. V. (2012) *Dytjacha psikhologhija* [Child psychology]. Kyiv: Centr uchbovoho literatury. (in Ukrainian)
13. Berkovyc L. (2002) *Aghressyja: pryhypy, posledstvyja y kontrol* [Aggression: causes, consequences and control]. SPb.: Prajm-Evroznak. (in Russian)
14. Lyders A. Gh. (2007) *Psihologhichne obstezhennja sim'ji: navch. posibnyk-praktikum dlja stud. fak. psikhologhiji vyshh. navch. zakladiv* [Psychological examination of the family: textbook. manual-practicum for students. fac. psychology higher. textbook institutions]. Moscow: «Akademija». (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-14>

УДК 373.3

Нос Л.С., Мандзяк М.М.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КАЗКИ ДЛЯ ПОЯСНЕННЯ ГРАМАТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

Анотація. У статті розглянуто роль та значення використання лінгвістичної казки як ефективного прийому формування іншомовної комунікативної компетентності в учнів початкової школи. Підґрунтям для успішного оволодіння іншомовною комунікативною компетентністю є володіння учнями граматичними навичками на достатньому рівні задля грамотної побудови своїх висловлювань. На основі опрацьованої науково-педагогічної літератури визначено, що одним із ефективних прийомів подолання граматичних труднощів в учнів початкової школи є застосування лінгвістичних казок на уроках англійської мови. У статті основна увага зосереджена на проблемі самостійного створення педагогом лінгвістичної казки задля доступного викладу граматичного матеріалу своїм вихованцям. Також проаналізовано значення понять «казка» та «лінгвістична казка», виокремлено відмінності між поняттями. Крім того, у статті охарактеризовано ключові умови та особливості створення лінгвістичної казки. Запропоновано чіткий алгоритм дій. Більш того, надана низка рекомендацій стосовно застосування лінгвістичних казок на уроках англійської мови в початковій школі.

Ключові слова: граматичні труднощі, здобувачі початкової освіти, іншомовна комунікативна компетенція, лінгвістична казка, методика викладання англійської мови.

Nos Liubov, Mandziak Marta

Ivan Franko National University of Lviv

PECULIARITIES OF CREATION LINGUISTIC TALE FOR EXPLANATION GRAMMAR AT ENGLISH LESSONS IN PRIMARY SCHOOL

Summary. In modern world more and more often changes requirements to specialist in various spheres of activity. One of valuable advantage is knowledge of English. It broadens the horizons and creates a range of opportunities. In order to provide the future specialist with this skill, great role plays school. Now in Ukraine continue implementing the concept of New Ukrainian School, whose main aim is to provide pupils with all necessary skills for everyday life. One of them is foreign communication skills. In general, the process of learning English can be accompanied with a number of obstacles. Pupils can't cope with all difficulties on their own. In this case, loyal assistant should be teacher, who all the time analyses his/her professional activity and finds new effective methods, which simplify learning material for pupils. The article is devoted to the problem of overcoming grammar difficulties by pupils in primary school. Authors state that knowledge of grammar is essential part of forming foreign-language communicative competence. Authors offer to use linguistic tales at English lessons. The reason for it is that fairy tales create an appropriate atmosphere in which children easier perceive information and remember it for a long time. The secret power of tale is fascinating plot, heroes and their life situations. Fairy tales accompany children from the birth and teacher should remember it and try to use them at lessons. According to the survey, teacher mostly use linguistic tale of the other authors. A small part of teachers try to create linguistic tale by themselves. In article is offered the procedure of creating linguistic tale step by step in order to clarify all considerable details. What is more, in article is given and compared definitions of such terms as "fairy tale" and "linguistic tale". Besides, authors point out on some crucial peculiarities which are condition of successful creation and implementation a linguistic tale at English lessons in primary school. On the whole, linguistic tales provide pupils with unforgettable grammar associations. This approach is more effective than just telling a grammar rule at English lesson.

Keywords: grammar difficulties, primary school pupils, foreign-language communicative competence, linguistic tale, English teaching methodology.

Постановка проблеми. На теренах української освіти відбувається реалізація реформи Нова українська школа. Одним із основних стержнів її реалізації є втілення компетентнісного підходу. Серед усіх запропонованих десяти ключових компетентностей НУШ, якими має оволодіти учень впродовж навчання в школі, значне місце посідає вміння спілкуватися іноземними мовами.

Такий підхід в освіті є виправданим, оскільки в умовах швидкого темпу розвитку сучасного світу, виникає потреба кваліфікованих фахівців в тій чи іншій сфері. Відповідно до цього

характер вимог до передового фахівця щоразу змінюються згідно до вимог часу. Знання англійської мови, зокрема, буде тим невід'ємним додатковим елементом, який розширить спектр можливостей самореалізації особистості в певній галузі.

З огляду на це, в Державному стандарті початкової освіти чітко зазначено ряд обов'язкових результатів навчання та окреслено мету іншомовної освіти, яка відображає сутність обраного курсу реформ в освіті: «Метою іншомовної освіти є формування іншомовної комунікативної компетентності для безпосереднього та опосе-

редкованого міжкультурного спілкування, що забезпечує розвиток інших ключових компетентностей та задоволення різних життєвих потреб здобувача освіти» [2].

На нашу думку, для успішного формування іншомовної комунікативної компетентності в учнів важливим підґрунтям, яке пронизує грамотність висловлювання під час спілкування іноземною мовою, є володіння граматичною компетентністю на достатньому рівні.

Безпосередньо в процесі формування значна роль належить вчителю. Він повинен проаналізувати, продумати, вміло урізноманітнити та подати навчальний матеріал своїм учням. Варто зазначити, що аудиторія здобувачів початкової освіти не продемонструє високий рівень зацікавленості до представленого граматичного матеріалу у форматі лише розповіді чи пояснення лекційного характеру. Педагог повинен врахувати вікові особливості та презентувати навчальний матеріал, у такому форматі, який близький та зрозумілий дітям.

На основі аналізу численних прийомів подачі граматичного матеріалу, представлених у низці наукових статей та праць, ми вважаємо не меншої уваги заслугове використання лінгвістичних казок на уроках англійської мови, які спрощують та водночас урізноманітнюють урок англійської мови в початковій школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ефективності використання казок на уроках англійської мови зацікавило багатьох вчених. О.С. Казачінер вивчала позитивний вплив лінгвістичної казки на рівень мотивації учнів до вивчення англійської мови. Л.Р. Сливкою було досліджено оволодіння учнями граматичними навичками за допомогою лінгвістичної казки. На думку, Л.В. Бурмістрової, Т.О. Зоріної, Л.І. Новікової, О.С. Боднар казки слугують дієвим засобом спрощування та подальшого засвоєння складного навчального матеріалу. Психологічний вплив казки розглядали Л. Гурович, М. Лященко, А. Виноградова, Т. Алієва та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проаналізувавши питання використання казок на уроках у початковій школі, можна впевнено стверджувати, що чимало аспектів та тонкощів застосування казок було досліджено та охарактеризовано. Проте, ми ще віднайшли одну ланку у сфері застосування казок, яка потребує більш детального розгляду. Ми здійснили онлайн-опитування, серед учителів 60 учителів англійської мови із різних куточків України. Опитування стосувалося різноманітних дотичних питань до теми використання казок під час представлення нового граматичного матеріалу на уроках англійської мови в початковій школі.

Тішить, що серед опитаних респондентів близько 74% у своїй педагогічній діяльності використовують казки під час презентації граматичного матеріалу. Серед запропонованих запитань, було одне запитання, яке стосувалося створення казки вчителем самотужки. Більша частка опитаних використовує вже готові казки, а лише 8 респондентів часто поринають у світ фантазії та придумують казки для своїх учнів, беручи за основу вподобання та зацікавлення

своїх вихованців. З огляду на отримані результати, ми зацікавилися питанням збільшення кількості вчительської аудиторії, яка самостійно б створювала казки для своїх учнів. Тому виникла необхідність більш детально з'ясувати усі тонкощі особливостей створення лінгвістичної казки.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є виокремити та обґрунтувати особливості створення лінгвістичної казки для подальшого застосування її як засобу презентації нового граматичного матеріалу з англійської мови учням початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Казка – невід'ємний елемент дитинства кожного з нас. Казка є тим вірним провідником і другом, який допомагає дитині навчитися жити у світі, який її оточує. Казка демонструє і тлумачить закони життя, різноманітні життєві ситуації та моделі поведінки в них за допомогою низки казкових героїв, різних за характером та звичками. Саме за допомогою казки дитина поступово починає розуміти багатство та різноманіття людських цінностей, бачить яким чином себе варто поводити, а в яких випадках необдумані певною мірою здійснені вчинки чітко ілюструє негативні наслідки, яких можна було б уникнути. Про виховну цінність можна навести чимало прикладів, які дають можливість спостерігати явище того, що разом із казкою поступово духовно росте й дитина.

Серед численних виховних переваг казки варто зазначити й те, що казка володіє великою кількістю навчальних потужностей. Оскільки, атмосфера казки є комфортним середовищем, вчитель повинен про це не забувати і пробувати гармонійно поєднувати навчання із загадковою атмосферою казки.

Мабуть, кожен вчитель під час здійснення своєї педагогічної діяльності помічав проблему труднощів усвідомлення учнями певних граматичних явищ. Цінним інструментом для вирішення згаданої проблеми є застосування лінгвістичних казок, які допоможуть розтлумачити «складні та неприступні» граматичні правила зрозумілою та більш доступною мовою. Одними із головних помічників у цій справі постануть харизматичні герої із непередбачуваними подіями їхнього життя.

Перед тим, як перейти до ознайомлення особливостей лінгвістичної казки вважаємо за потрібне насамперед з'ясувати сутність та різницю між поняттями «казка» та «лінгвістична казка».

Зокрема у літературознавчому словнику-довіднику можна знайти таке визначення поняття: «казка – жанр народної творчості, епічний, повістувальний, сюжетний художній твір усного походження. В основі К. – захоплююча розповідь про вигадані події і явища, які сприймаються і переживаються як реальні. К. відомі з найдавніших часів у всіх народів світу. ... Для них характерні традиційність структури і композиційних елементів (зачини, кінцівки та ін.), контрастне групування дійових осіб, відсутність розгорнутих описів природи і побуту. Сюжет К. багатоепізодний, з драматичним розвитком подій, зосередженням дії на героєві і щасливим закінченням» [4, с. 321].

Словник-довідник із української лінгводидактики дає таке тлумачення лінгвістичної казки: «лінгвістична казка – особлива дидактична розповідь, в якій використовується казкова фабула або побутова ситуація для передачі повідомлення про мовні факти, правила, закони і закономірності мови» [5, с. 127].

Проаналізувавши, подані тлумачення обох понять, можна провести такі три основні паралелі відмінностей між казкою та лінгвістичною казкою, яка спрямована на пояснення граматичного матеріалу:

- сюжет лінгвістичної казки концентрується на доступній подачі певних граматичних законів мови;

- персонажі лінгвістичної казки – граматичні явища;

- фольклорна казка слугує в певній мірі джерелом для лінгвістичної казки, оскільки поява другої відбулася значно пізніше.

Казка має низку різновидів. Традиційним, прийнятим у сучасній науці є поділ казок на казки про тварин (птахів, рослин, комах), чарівні (їх іноді називають героїчні чи фантастичні) та суспільно-побутові (реалістичні, новелістичні), з окремими розгалуженнями чи підвидами у кожній з названих груп [1, с. 68].

Не є винятком і лінгвістична казка, вона теж має свої різновиди. Зокрема, Жулій Т. та Теплицька О. погрупували лінгвістичні казки за метою використання на такі групи:

- інформативні казки, за допомогою яких вчитель вводить нові поняття, факти, знайомить із законами мови;

- казки-ігри, що передбачають активну участь школярів в сюжетній дії казки;

- казки-проблеми, завдання, загадки, що активізують мовленнєву діяльність учнів, підштовхуючи їх до самостійних припущень і відкриттів;

- казки-вправи, що дозволяють вчителю формувати певні уміння і навички школярів [1, с. 69].

Процес створення лінгвістичної казки теж завдання з непростих. Оскільки для того, щоб казка була справді ефективною має бути враховано низку особливостей. Однією із найбільш важливих, на нашу думку, особливостей, на яку насамперед потрібно звернути увагу – врахування усіх тонкощів сутності та функціонування обраної граматичної структури. Щоб вдало реалізувати цю умову, вчитель повинен володіти усіма необхідними знаннями щодо обраного граматичного явища. Образ героя має цілком відповідати сутності граматичної структури, оскільки герой згодом буде слугувати певним образом-асоціацією, спираючись на яку учень буде використовувати її під час безпосереднього іншомовного спілкування. Під час створення образу та плану розгортання подій педагог повинен врахувати все вищесказане, оскільки у протилежному випадку якась одна недоцільна деталь може сформувати хибні уявлення учня про те чи інше граматичне явище.

На основі опрацьованої літератури, можна виділити такий алгоритм створення лінгвістичної казки для пояснення граматичного матеріалу з англійської мови:

1. Бути обізнаним у спектрі захоплень та зацікавлень учнів.

- Такий підхід допоможе створити ефективну розповідь, яка зацікавить значно більшу кількість вихованців, оскільки базуватиметься на улюблених героях.

2. Обрати граматичну структуру, яку Ви хочете відобразити у вигляді казки.

3. Проаналізувати та перелічити усі ключові моменти сутності обраного граматичного явища (можна для зручності прописати на окремому аркуші паперу).

4. Базуючись на сутності особливостей граматичного поняття продумати як гармонійно пов'язати події казки, щоб вони максимально відображали застосування обраного граматичного поняття.

5. Внесення лінгвістичної казки в конспект уроку.

6. Представлення лінгвістичної казки на уроці англійської мови перед учнями.

На додаток, до шостого пункту алгоритму варто згадати одну цінну деталь – для того, щоб представлення лінгвістичної казки було успішним необхідний зоровий контакт педагога з учнями, тобто вчителю потрібно розповідати казку, не забуваючи при цьому про гру інтонації.

Окрім цього, цінною на нашу думку, є порада Казачінер О. С., яку варто взяти до уваги педагогам під час створення лінгвістичної казки – обсяг казки не повинен бути надто великим, оскільки кожна хвилинка уроку є цінною і нам потрібно раціонально її використовувати. Загалом тривалість представлення казки не повинна перевищувати 5-6 хвилин уроку [3, с. 2].

Також варто зазначити, що для кращого запам'ятовування учнями сюжету казки можна розповідь казки супроводжувати демонстрацією ілюстрацій подій, які відбувалися у казці. Іншим не менш ефективним варіантом є зображення подій казки самими учнями. Таким чином, учні відобразять свої уявлення про героїв лінгвістичної казки і ще краще запам'ятають зміст почутої казки.

Висновки і пропозиції. Як бачимо, процес створення лінгвістичної казки досить непростий та клопіткий. Однак, результат здійсненої праці повертається сторицею – задоволені та захоплені обличчя учнів і супровідні питання: «Яка історія буде наступна?» дають самі про себе знати.

Ми надіємось, що кількість педагогів, які випробують свої сили та спробують створити свої власні казкові історії буде збільшуватися. Однією із провідних умов – знайти вільний час, наважитися зробити перший крок, поринути у світ дитинства, перевірити чи всі особливості створення казки було реалізовано і труднощів із засвоєння граматичного матеріалу в учнів початкової школи як не було.

Перспективи подальших наукових пошуків бачимо у детальному вивченні особливостей застосування лінгвістичних казок, спрямованих на полегшення вивчення лексичного та фонетичного матеріалу з англійської мови здобувачами початкової освіти.

Список літератури:

1. Городнича Л.В. Підготовка майбутніх учителів до використання лінгвістичної казки на уроках англійської мови в початковій школі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2013. Вип. 111. С. 68–72.
2. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
3. Казачінер О.С. Використання лінгвістичних казок під час навчання англійської мови. *Англійська мова і література*. 2007. № 33. С. 2–5.
4. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. Київ : Академія, 2007. 752 с.
5. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб. / Кол. авторів за ред. М.І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2015. 320 с.

References:

1. Horodnycha L.V. (2013) Pidhotovka maibutnikh uchyteliv do vykorystannia lnhvistychnoi kazky na urokakh anhliiskoi movy v pochatkovii shkoli [Preparation for future teachers to implement linguistic tales at English lessons in primary school]. *Visnyk of Chernihiv National Pedagogical Univesity*, vol. 111, pp. 68–72.
2. Derzhavnyi standart pochatkovoї osvity [State Standart of Primary Education]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
3. Kazachiner O.S. (2007) Vykorystannia lnhvistychnykh kazok pid chas navchannia anhliiskoi movy [Usage of linguistic tales during teaching English]. *English language and literature*, no. 33, pp. 2–5.
4. Hromiak R.T., Kovaliv Yu.I., Teremok V.I. (2007) *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk* [Literary dictionary]. Kyiv: Academia. (in Ukrainian)
5. Pentyliuk M.I. (2015) *Slovnyk-dovidnyk z ukrainskoi lnhvodydaktyky* [Dictionary of Ukrainian linguodidactics]. Kyiv: Lenvit. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-15>

УДК 373.3.016:7/9]:004.032.6

Паламар С.П., Линник О.І.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЗАСОБІВ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ НА УРОКАХ ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ

Анотація. У статті обґрунтовано важливість впровадження медіазасобів у сучасній початковій школі та висвітлено проблему використання медіа в змісті початкової освіти. Проаналізовано вітчизняний досвід щодо підвищення якості навчання через медіатехнології та аналіз дидактичних умов впровадження медіазасобів на уроках у початковій школі. З'ясовано, що використання медіазасобів на уроках української мови та літературного читання в початкових класах сприяє індивідуалізації навчально-виховного процесу з урахуванням рівня підготовленості, здатностей, інтересів і потреб учнів. Встановлено, що важливим етапом розвитку початкової освіти є впровадження сучасних інноваційних технологій, мета яких полягає в тому, щоб забезпечити вдосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність початкової освіти. Розглянуто основні види медіазасобів, які є важливим елементом на уроці в початковій школі. З'ясовано, що різні види медіазасобів дозволяють моделювати умови навчальної діяльності на уроках української мови та літературного читання в початкових класах, реалізовувати їх у різноманітних тренувальних вправах ситуативного характеру.

Ключові слова: медіазасоби, медіаграмотність, мультимедіа, медіапростір, сучасні інформаційні технології.

Palamar Svitlana, Lynnyk Olena

Borys Grinchenko Kyiv University

INTRODUCTION OF MEDIA IN PRIMARY SCHOOL IN THE LESSONS OF THE HUMANITARIAN CYCLE

Summary. The article substantiates the importance of the introduction of media in modern primary school and highlights the problem of using media in the content of primary education. The domestic experience in improving the quality of education through media technologies and multimedia is analyzed and the didactic conditions of implementation in primary school lessons are analyzed. The main types of media, which are an important element in the primary school lesson, are considered. It is analyzed that the use of media in Ukrainian language lessons in primary school contributes to the individualization of the educational process, taking into account the level of preparation, abilities, interests and needs of students. The ways of introduction of media means and formation of media literacy of junior schoolchildren at lessons of Ukrainian language and literary reading in the process of independent activity for armament by the system of reading actions in expedient use of media means are covered. Positive and negative possibilities of application of works of art, media texts for perception, development of world outlook of junior schoolboys are opened. It is proved that the introduction of media helps to raise the school lesson to a qualitatively new, modern level, and it certainly contributes to the development of research, analytical, creative abilities not only of students but also teachers; help to provide such conditions under which all students will be involved in learning, the process of self-learning, self-expression, cooperation, change of standard thinking to critical, the ability to analyze, express and defend their plans and ideas. It is established that an important stage in the development of primary education is the introduction of modern innovative technologies, the purpose of which is to ensure the improvement of the educational process, accessibility and effectiveness of primary education. It was found that different types of media allow to model the conditions of educational activities in the lessons of Ukrainian language and reading in primary school, to implement them in various training exercises of a situational nature.

Keywords: media, media literacy, multimedia, media space, modern information technologies.

Постановка проблеми. Безперервний потік нової інформації, застосування комп'ютерних технологій практично у всіх галузях життя суспільства впливають на формування дитини і на сприйняття нею навколишнього світу.

У Концепції загальної середньої освіти вказано: «Освіта XXI століття – це освіта для людини XXI століття, це час переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства, у якому якість людського потенціалу, рівень освіченості й культури всього населення набувають вищого значення для економічного і соціального поступу країни».

Важливість даного питання актуалізується у державних законодавчих документах таких як: Закон України «Про освіту» (2017), «Про загальну середню освіту» (2020), Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної

середньої освіти «Нова українська школа» (2016), Галузевій Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти (2013), Указі Президента України «Про національну стратегію освіти в Україні на період до 2021 року» (2013) та інших.

Медіаграмотність орієнтує на впевнене, а водночас критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією дома, в школі, у публічному медіапросторі та приватному спілкуванні [10, с. 2516]. Відповідно сучасний урок вимагає від педагога знаходження нових методів для подання інформації. Впровадження медіазасобів допомагає підняти шкільний урок на якісно новий, сучасний рівень, та безперечно це сприяє розвитку дослідницьких, аналітичних, творчих здібностей не тільки школярів, а й педагогів.

У сучасних умовах мультимедійні засоби є найпопулярнішими у навчальному процесі, оскільки вони представляють різні форми інформації на одному носії, такі як текст, графіка, аудіо, цифрові дані, анімація, відео та рухомі чи нерухомі зображення [5, с. 23].

Обраний курс на технологізацію усіх ланок освіти зумовили вибір теми нашого дослідження з пошуку оптимальних шляхів впровадження сучасних засобів та інформаційних технологій, які відповідають сьогоденнішим вимогам та сприяють процесу інноваційності на уроках гуманітарного циклу в початковій школі. Тому структурна перебудова загальної середньої освіти потребує не лише перегляду та вдосконалення загальноосвітнього змісту відповідно до нових завдань сучасного суспільства, а й посилення організації навчально-виховного процесу. З огляду на це, питання використання медіа (мультимедійних) засобів навчання (МЗН) у навчальному процесі набуло важливого значення. Під МЗН ми розуміємо сукупність різних засобів навчання, текстових, графічних, аудіо та відео файлів, які спрямовані на здобуття учнями знань та вдосконалення їх умінь та навичок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення Нової української школи відбувається на засадах компетентнісного підходу, гуманізації, дитиноцентризму, інтеграції, індивідуалізації та медіаінформатизації освітнього процесу, про що свідчать фундаментальні положення вітчизняних і зарубіжних науковців.

Важливе місце у розробці загальних теорій використання медіа в освіті у своїх дослідженнях розглядали В.П. Агеев, В.П. Безпалько, В.Ю. Биков, А.С. Васюра, Б.С. Гершунський, Р.С. Гуревич, А.П. Єршов, П.М. Жданович, К. Кастро, Г. Кедрович, Г.М. Клейман, К.К. Колін, Р.А. Осипа, П. Піндера, Н.В. Роберт, С.С. Свириденко, Р.В. Селезнєва, Т.А. Сергєєва.

Наукові пошуки проблеми створення і застосування мультимедійних навчальних програм зосереджено у працях Р.І. Адамова, В.М. Афанасєва, О.Ю. Гаєвського, А.М. Горшкова, М.З. Грузмана, С.В. Дмитрієва, О.Ю. Соколова, А.Ф. Старкова, В.В. Таргонської; використання мережевих інформаційних технологій у навчанні (Л.В. Брескіна, М.Ю. Кадемія, В.І. Ключко, О.В. Козачук, В.М. Кухаренко, В.Л. Малорян, Н.В. Морзе, Л.А. Назаренко, Л.Л. Неживої, С.П. Паламар, П.В. Стефаненко, О.І. Шувалова); технічні характеристики медіа (Д. Бок, М. Гук, М.А. Гурієв, В. Інгенблек, М.Г. Коляда, І.І. Мархель, С.А. Новосельцев, Л.Дж. Скібб, С. Хейфмейстер, А.М. Чеснат, А.В. Хуторський, О.Є. Шереметьєв); вплив медіатехнологій на психологічний розвиток особистості (Ю.Д. Бабаєва, О.В. Вітюк, А.Є. Войскунский, А.В. Гордєєва, Л.П. Гурєва, Г.С. Костюк, Л.Н. Ланда, Б.О. Ломов, Ю.І. Машбиць, П.А. М'ясоїд, С.П. Паламар, О.К. Тихомиров, В.М. Харченко).

Сучасні дослідження психологів та педагогів (П.Г. Агоянц, Н.В. Апатова, В.П. Беспалько, Б.С. Гершунський, В.М. Глушков, В.С. Гриценко, М.І. Жалдак, В.Б. Коєн, М.Д. Мерілл, Е.Л. Носенко, Б.Я. Сліпак, Л.Г. Стрельникова, Ю.С. Рамський та ін.) переконують в необхідності залучення медіазасобів до навчально-виховного процесу взагалі, так і в початковій школі зокрема [6, с. 7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Світова освітянська спільнота зіштовхнулася в 2020 році з глобальним викликом, зумовленим пандемією, спричиненою поширенням коронавірусу SARS-CoV-2. У зв'язку з цим, сьогодні ставити нові виклики перед педагогами. Педагогам необхідно шукати нові методи та засоби для проведення синхронного та асинхронного навчання, які передбачають гнучкість та мобільність. Медіазасоби в дистанційному навчанні початкових класів покращують ефективність роботи в класі та створюють умови для всіх учнів для участі в активному та творчому навчанні, самостійному навчанні, самореалізації, навчанні співпраці, критичному мисленню, аналізу, вираженню та відстоюванню своїх ідей та задумів.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у висвітленні шляхів впровадження медіазасобів та формування медіаграмотності молодших школярів на уроках української мови та літературного читання у процесі самостійної діяльності для озброєння системою читацьких дій у доцільному використанні засобів медіа. Завдання – дати уявлення про теоретичні напрацювання вчених щодо медіаосвіти, сприймання, емоцій, викликаних використанням засобів медіа літератури; показати позитивні й негативні можливості застосування художніх творів, медіатекстів для сприймання, розвитку світогляду молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з основних сфер застосування медіа є освіта. У широкому сенсі вона включає навчальні програми та курси, відео енциклопедії, довідники, словники, інтерактивні посібники, тренажери та ситуативні рольові ігри. Вирішення проблеми поєднання різних модальностей інформаційного потоку (звуку, тексту, графіки, відео), що робить комп'ютери універсальним інструментом практично у всіх галузях знань та діяльності людини. Витрати на апаратне та програмне забезпечення мультимедіа стрімко знижуються, поліпшуються технологічні та споживчі характеристики, а розвиток оригінальних авторських програм призвів до того, що освітні медіазасоби почали створюватися великою кількістю компаній, навчальних та дослідницьких установ та приватних осіб. Це значно наповнило ринок освітніх продуктів різних галузей та професій.

Потрібно зважати на те, що до школи приходять нові сучасні діти, які перебувають в інформаційному, динамічному, емоційно напруженому середовищі. Інформаційні технології з кожним днем стають могутнім багатофункціональним засобом навчання. Їх застосування допомагає школяру жити в інформаційному середовищі, стимулює та заохочує учнів до інформаційної культури.

Одним з основних пріоритетів нашої країни є ціль побудувати орієнтоване на інтереси громадян, відкрите для всіх і зосереджене на розвиток інформаційного суспільства, в якому кожен міг би створювати і нагромаджувати інформацію та знання, мати до них безперешкодний доступ, застосовувати їх та обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повністю реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному і особисто-

му розвитку. Варто зазначити, що Типові освітні програми розроблені на основі компетентнісного підходу, саме тому пропонований зміст передбачає конструювання знань, формування уявлень, розвиток умінь учнів через практичний та життєвий досвід, активну діяльність. Ініціатори реформи пропонують змінити форми організації освітнього процесу і методи навчання на інтерактивні, зокрема проекти (інформаційні, мистецькі, дослідницькі), сюжетно-рольові ігри, інсценізації (театралізації), моделювання, ситуаційні вправи, екскурсії тощо. Таким чином нова українська школа виховує особистість, здатну емоційно сприяти, творчо мислити, проектувати, моделювати, змінювати світ на краще [9, с. 132].

Основне завдання початкової загальноосвітньої школи – це використання інформаційно комунікативних технологій під час освітнього процесу. Застосування медіазасобів на уроках у початковій школі допомагають зробити урок ефективним, забезпечити такі умови, за яких всі школярів будуть залучені до навчання, процесу самонавчання, самовираження, співпраці, зміна стандартного мислення на критичне, вміння аналізувати, висловлювати й обстоювати свої думки та ідеї. Відповідно, запровадження новітніх інформаційних технологій та медіазасобів на уроках стає однією з нагальних питань методики викладання предмета [8, с. 15].

Як ми вже переконаємось, комп'ютер допомагає не тільки розвитку самостійності, творчих здібностей учнів, його використання дозволяє змінити саму технологію викладання, зробити урок більш наочним і захоплюючим, а також забезпечує активну діяльність вчителя та учнів на уроці, допомагає врахуванню індивідуальних та вікових особливостей учнів, розвитку здібностей та талантів, формуванню предметних компетентностей, посилює інтеграцію. В сумі це все дає можливість покращити якість навчання.

На даний час сучасного школяра дуже важко вразити, тим більше зацікавити, проте в освітніх закладах, де застосовувалися медіазасоби, навчально-виховний процес вирізнявся такими перевагами: набагато краще сприймався матеріал учнями, їхня зацікавленість зростала, проводилася індивідуалізація навчання, використовувалися різні мультимедійні засоби (музика, графіка, анімація) з ціллю підвищити активність дітей, матеріал стало можливим подавати у динамічній формі, забезпечуються позитивні умови для формування самооцінки школяра та виконання його самостійної роботи [4, с. 57].

Найголовніше, що готуючись до уроку з використанням медіазасобів це допомагає встановити міждисциплінарні зв'язки, які мають значення не лише для однієї дисципліни, а й для інших предметів. Крім того, щоб підготуватися до такого уроку, діти навчаються виступати перед іншими учнями, коротко висловлювати свою думку та конспектувати думки інших. Під час такого навчання вони набувають навичок міжособистісного спілкування та вміння користуватися сучасними технологіями, які вони обов'язково будуть використовувати у майбутньому навчанні та повсякденному житті [3, с. 64].

Уроки з використанням мультимедійних засобів вимагають від педагогів великої підготов-

ки. Вчителі повинні вміти використовувати різні програми: графічними, *flash*-анімації, мережеві редактори, програми для створення презентацій, програми для обробки аудіо та відео тощо. Це дозволяє подавати інформацію у вигляді відео, презентацій, веб-сторінок, що містять різні відео [7, с. 63].

Мультимедійні засоби, що використовуються у практиці початкової освіти, можна поділити на такі категорії:

- 1) мультимедійна презентація;
- 2) навчальні відео;
- 3) мультимедійний тренажер;
- 4) електронні навчальні матеріали (електронні підручники, різноманітні навчальні матеріали, енциклопедії, атласи тощо);
- 5) медіаресурси з мережі Інтернет.

Мультимедійні презентації дозволяють взаємодіяти з об'єктами або процесами, що відображаються на екрані для імітації реальності. Дослідник Д. Гнатюк зауважила, що мультимедійні презентації є різновидом спеціальних засобів навчання, що базуються на сучасних технологіях подання інформації. Оскільки, для ефективного впливу учні є одночасно читачами, слухачами та аудиторією [2, с. 15]. Мультимедійна презентація відзначається тим, що вчитель має можливість замість дошки й крейди використати могутній інструмент для представлення інформації різного формату (текст, звук, графіка, анімація, відео та ін). Однією з найважливіших можливостей мультимедійних презентацій є організація віртуальних екскурсій учнів, що дає змогу впроваджувати освітні технології в початковій школі на абсолютно новому рівні [1, с. 91].

В даний час існує велика кількість електронних ресурсів, які дозволяють організувати віртуальні подорожі для учнів початкових класів на уроках. Зокрема, StreetSide (Bing Map Service) може не тільки надавати школярам високоякісні 3D-панорами, а й інтегруватися з Twitter та Photosynth для надання описів пам'яток, подій тощо [11, с. 179].

Програма Google карти набула широкого поширення останні часом. Наприклад, з її допомогою ви можете використовувати високоякісні «банки» зображень для візуалізації пейзажів, візуалізації панорам із супутника, масштабування зображень з космосу до перегляду будинків на своїй вулиці, проглядати різноманітні архітектурні 3D-конструкції тощо [3, с. 375].

Навчальні відеоролики відтворюють певні процеси у вигляді справжніх спеціальних кадрів (документальних фільмів або «живих» відео) або ж 3D-комп'ютерної графіки. Факти довели, що документальні фільми є найефективнішим засобом розуміння при вивченні нової теми. У більшості випадків навчальні фільми використовують як частину більш широких проектів – медіанавчальних систем, але їх також можна створювати як окремі продукти. Головною перевагою відео є можливість наочно демонструвати інформацію, яка простіше сприймається, а також легше і швидше засвоюється.

Використання мультимедійного тренажера дозволяє учням початкових класів практикувати різні стилі навчання. Вчителі початкових класів мають можливість використовувати мультимедійні засоби

медійні тренажери, такі як: «Тренажер дитячої грамотності», «Аліса вивчає українську мову», «Українська абетка», «Буквар Котигорошка», «Грамотійка та її друзі» тощо.

Слід зазначити, що використання медіазасобів на уроках української мови та літературного читання в початкових класах сприяють індивідуалізації навчального процесу з урахуванням рівня підготовки учнів, здібностей, інтересів та потреб; зміні характеру пізнавальної діяльності молодших школярів і мотивувати учнів до постійного самовдосконалення та готовності до самостійного перенавчання; посилювати міжпредметні зв'язки в освітньому процесі, комплексному дослідженню явищ та подій; підвищувати гнучкість, мобільність навчального процесу та його безперервне, динамічне відновлення.

Використання медіазасобів є важливою частиною роботи сучасних вчителів. Відповідно до цього, медіазасоби на уроках гуманітарного циклу дають можливість урізноманітнювати форми подання інформації, навчальних завдань, індивідуалізувати освітній процес, розширює самостійність школярів, посилює їх навчальну роботу та активізує їх ролі як суб'єкта навчальної діяльності.

Варто зауважити, що для забезпечення ефективності застосування медіа-засобів у навчанні, необхідно враховувати, що якість програмного забезпечення на уроці не єдина ціль; екран не може замінити дошку; традиційними методами й засобами навчання не можна нехтувати; мультимедійними технологіями не варто перенасичувати навчальний процес. У процесі підбору медіазасобів педагогу варто враховувати особливості визначеної навчальної дисципліни, враховувати специфіку певної науки, особливості методів дослідження, її закономірностей. Мультимедійні засоби навчання мають відповідати меті і завданням уроку й органічно вписуватися в навчальний процес. Також, не потрібно переоцінювати можливості медіазасобів навчання. По-перше, ніщо

не може замінити живої комунікації вчителя з учнями. По-друге, є певна кількість недоліків у використанні медіазасобів, як-от: кожен учень має мати доступ до пристрою; необхідно спеціальне обладнання для роботи певних програм (комплекс мультимедіа); системи мультимедіа – це наповнене інформацією середовище, й для того, щоб використати їх у повному обсязі, необхідно добирати велику кількість матеріалів; окремим учням важко сприймати інформацію з монітора.

Проаналізувавши низку наукових досліджень з даного питання засвідчуємо необхідність обізнаності вчителів початкової ланки щодо здатності методично правильно організації освітнього процесу орієнтуючись на комбінацію традиційних та інноваційних технологій навчання.

Підсумовуючи, виділяємо присутність проблеми розуміння переваг і недоліків використання засобів медіа в процесі навчання української мови та літературного читання, залежить від професійності педагога, технічного забезпечення класу.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, наукові підходи щодо впровадження та застосування медіазасобів у навчальний процес початкової школи, зумовлюють до пошуку оптимальних шляхів підготовки фахівців початкової школи до застосування сучасних технологій та засобів, які відповідають вимогам сьогодення та сприяють процесу інноватизації. Сучасний вчитель повинен володіти навичками медіаграмотності та вміти створювати медіапродукти, оскільки сучасні вчителі працюють із поколінням дітей, які щодня користуються інтернет контентом. Варто було б зосередити увагу на використанні якісних медіаресурсів для навчання і медіаінструментів для створення ефективних продуктів комунікації, що залучать до цікавої роботи на уроках української мови та літературного читання.

Список літератури:

1. Вовк С.В. Використання інформаційних технологій у процесі методичної підготовки майбутніх учителів біології. *Альянс наук: вчений – вченому* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., Дніпропетровськ, 2012. С. 91–93. URL: http://www.confcontact.com/2012_03_15/pe4_vovk.php (дата звернення: 03.08.2021).
2. Гнатюк Д.Т. Інформаційні технології – перепустка до майбутнього. *Директор школи*. 2003. № 47. С. 15–16.
3. Данилова О.В. Мультимедіа власноруч : текст, графіка, аудіо, анімація, відео. Київ : Шкільний світ, 2006. 57 с.
4. Дементієвська Н.П., Морзе Н.В. Як можна комп'ютерні технології використати для розвитку учнів та вчителів. Київ : Міленіум, 2005. Т. 8. 238 с.
5. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». *Урядовий кур'єр*. Київ, 2007. С. 5.
6. Кітаєва М. Використання мультимедійних технологій. *Початкова освіта*. 2011. № 38. С. 7–9.
7. Коваленко В.В. Проблеми підготовки вчителя і соціального педагога до застосування мультимедійних засобів для формування основ здоров'я молодших школярів. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2013. № 5(37). С. 89. URL: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/-issue/view/62> (дата звернення: 01.08.2021).
8. Кух А.М., Кух О.М. Технічне забезпечення сучасного освітнього середовища : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : К-ПДПУ, інформаційно-видавничий відділ, 2005. 130 с.
9. Паламар С.П., Нежива Л.Л. Інноваційні технології в літературній освіті майбутніх учителів початкової школи. *Освітнологічний дискурс : електронне наукове фахове видання*. 2020. № 31(4). С. 129–142. ISSN 2312-5829
10. Palamar S.P., Vaskivska H.O., Nezhuva L.L. at al. Psychocultural training of senior pupils to adequately perceive the media space challenges. *Wiadomości Lekarskie*. 2020. № 11. P. 2515–2522. ISSN 0043-5147
11. Петухова Л. Теоретико-методичні засади формування інформаційних компетентностей майбутніх учителів початкових класів : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Херсон, 2009. 564 с.

References:

1. Vovk S.V. (2012) Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u protsesi metodychnoi pidhotovky maibutnykh uchyteliv biolohii [The use of information technology in the methodological training of future biology teachers]. *Alians nauk: vchenyi – vchenomu: materialy VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Dnipro*, pp. 91–93. Available at: http://www.confcontact.com/2012_03_15/pe4_vovk.php (accessed 03 August 2021). (in Ukrainian)

2. Hnatiuk D.T. (2003) Informatsiini tekhnologii – perepustka do maibutnoho [Information technology is a pass to the future]. *Dyrektor shkoly*, no. 47. (in Ukrainian)
3. Danylova O.V. (2006) Multimedia vlasnoruch: tekst, hrafika, audio, animatsiia, video [Multimedia yourself: text, graphics, audio, animation, video]. Kyiv: Shkilnyi svit. (in Ukrainian)
4. Dementiievska N.P., Morze N.V. (2005) Yak mozhna kompiuterni tekhnologii vykorystaty dlia rozvytku uchniv ta vchyteliv [How computer technology can be used to develop students and teachers]. Kyiv: Milenium. (in Ukrainian)
5. Law of Ukraine «Pro osnovni zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini na 2007–2015 roky» (2007) [“On the basic principles of development of the information society in Ukraine for 2007–2015”]. *Uriadovyi kurier*. Kyiv, p. 5.
6. Kitaieva M. (2011) Vykorystannia multymediinykh tekhnologii [Use of multimedia technologies]. *Pochatkova osvita*, no. 38, pp. 7–9. (in Ukrainian)
7. Kovalenko V.V. (2013) Problemy pidhotovky vchytelia i sotsialnoho pedahoha do zastosuvannia multymediinykh zasobiv dlia formuvannia osnov zdorovia molodshykh shkoliariv. Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia. [Problems of teacher and social pedagogue preparation for the use of multimedia tools for the formation of the basics of health of primary school children]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*, no. 5(37), p. 89. Available at: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/-issue/view/62> (accessed 01 August 2021). (in Ukrainian)
8. Kukh A.M., Kukh O.M. (2005) Tekhnichne zabezpechennia suchasnoho osvitnoho seredovyscha [Technical support of the modern educational environment]: navch.-metod. posib. Kamyanets-Podilskyi: K-PDPU, informatsiino-vydavnychnyi viddil. (in Ukrainian)
9. Palamar S.P., Nezhyva L.L. (2020) Innovatsiini tekhnologii v literaturnii osviti maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly [Innovative technologies in the literary education of future primary school teachers]. *Educational discourse: an electronic scientific professional publication*, vol. 31(4), pp. 129–142. ISSN 2312-5829 (in Ukrainian)
10. Palamar S.P., Vaskivska H.O., Nezhuva L.L. at al. (2020) Psychocultural training of senior pupils to adequately perceive the media space challenges. *Wiadomości Lekarskie*, no. 11, pp. 2515–2522. ISSN 0043-5147
11. Petukhova L. (2009) Teoretyko-metodychni zasady formuvannia informatychnykh kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Theoretical and methodological principles of formation of computer competencies of future primary school teachers]: dys. ... d-ra ped. nauk. Kherson. (in Ukrainian)

ДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПЛАНШЕТУ GEOBOARD НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В 1 КЛАСІ

Анотація. У статті досліджуються дидактичні особливості застосування планшету Geoboard на уроках математики у початковій школі, на прикладі першого класу. Проаналізовано основні методичні прийоми роботи із сучасним планшетом на уроці математики в першому класі. Описані наукові підходи до ігрових технологій, та охарактеризовані дидактичні особливості застосування планшету Geoboard на уроках математики в першому класі з метою кращого сприйняття інформації та засвоєння її. Застосування планшету Geoboard на уроках математики впливає на розвиток дрібної моторики рук, здійснюється всебічний розвиток учнів, розвивається мислення та навички конструювати та створювати нові геометричні фігури, формується уявлення про навколишній світ, геометричні фігури, порівняння величин, арифметичні дії, будова цифр. Під час роботи з планшетом Geoboard в учнів розвиваються пізнавальні інтереси також під час гри діти усвідомлюють багато нової інформації та навчаються навичкам і умінь які знадобляться їм у подальшому житті.

Ключові слова: планшет Geoboard, початкова школа, уроки математики, застосування планшету Geoboard у початковій школі, ігрові технології, діти першого класу, урок математики, перший клас.

Romanenko Lyudmyla, Chornobai Viktoriia
Borys Hrinchenko University of Kyiv

DIDACTIC FEATURES OF USING THE GEOBOARD TABLET IN MATHEMATICS LESSONS IN 1ST GRADE

Summary. The article explores the didactic features of the use of the Geoboard tablet in mathematics lessons in primary school, on the example of the first grade. The basic methodical methods of work with a modern tablet in the lesson of mathematics in the first class are analyzed. Scientific approaches to game technologies are described, and didactic features of application of the Geoboard tablet at lessons of mathematics in the first class for the purpose of the best perception of the information and its assimilation are characterized. The use of the Geoboard tablet in mathematics lessons influences the development of fine motor skills of hands, comprehensive development of students, develops thinking and skills to design and create new geometric shapes, forms an idea of the world, geometric shapes, comparisons, arithmetic operations, structure of numbers. When working with the Geoboard tablet, children develop cognitive interests and during the game children become aware of a lot of new information and learn the skills and abilities that they will need in later life. The use of the Geoboard tablet in mathematics lessons will expand the possibilities of work in the lesson, teach children to build different shapes, help the child learn to count, help in the study of the composition of numbers, also develops fine motor skills. The role of game technology in teaching first graders is extremely important, because children feel really free while playing. During the game, the child reveals and develops his strengths. This activity is the most natural and interesting activity. During the game, the child does not even notice how he learns something new and interesting, that he deepens the already acquired experience and already known knowledge, remembers better because he is completely immersed in the world of play and easily perceives new information. Through play, the child begins to communicate freely with peers, and the relationship between student and teacher develops well. The main driving factor in an effective learning process is an understanding of mathematical laws and a full interest in them.

Keywords: Geoboard tablet, elementary school, math lessons, application of Geoboard tablet in elementary school, game technologies, first grade children, math lesson, first grade.

Постановка проблеми. Реформування освіти в Україні на даному етапі це «Нова українська школа» (НУШ) яка є платформою реформування середньої освіти, що бере початок з молодшої школи. Сьогодні уроки математики у початковій школі потребують послідовного удосконалення та урізноманітнення з метою підвищення пізнавальної активності й зацікавленості учнів першого класу до вивчення математики.

Гуманізація навчального процесу та вдосконалення якості освіти, орієнтація на розвиток творчої особистості є основним напрямком роботи нової української школи. І один з найважливіших підходів до рішення цього питання є використання освітніх можливостей з допомогою ігрових технологій, що є загально важливим для удосконалення уроків математики в першому класі.

Ігрові технології разом забезпечують оптимізацію навчального процесу, що потребує удосконалення засобів виразності навчальних матеріалів шляхом персоналізації та диференціації навчальної діяльності учнів першого класу на уроках математики. Пошук нових, ефективних та сучасних методів викладання математики в першому класі – це основа ефективного навчання учів.

Вивчення математики в першому класі ефективне, коли інформація для сприйняття проста і зрозуміла для учня. Поєднання різних вправ та завдань у ігровій формі, є дієвим інструментом, котрий здатний підвищити ефективність математичної освіти у початковій школі. Одним із методів, котрі викликали інтерес в учнів 1 класу до вивчення математики у школі є планшет

Geoboard, особливості якого ми проаналізуємо у нашому дослідженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями методик навчання математики у першому класі присвячені роботи багатьох українських науковців, серед яких варто згадати М. Богдановича, Л. Коваль, О. Комар, Л. Кочина, Г. Лишенка, С. Логачевську, Т. Логачевську, О. Онопрієнко, Н. Руденко, С. Скворцову та багатьох інших. Проблеми застосування планшету Geoboard у освітньому процесі присвячені роботи М. Гладакова, М. Кадемія, М. Козянського, Л. Маркіна та інших. Особливості застосування планшету Geoboard в початковій школі були досліджені у роботах В. Коткової, М. Левшина, Ю. Мельника, Л. Романенко, Л. Петухової, О. Співаковського та інших. Упровадження ігрової діяльності з використанням планшету Geoboard у практиці початкової школи вивчали Н. Бібік, Я. Коломінський, Н. Кудикін, В. Мухін, О. Проскура, О. Савченко, Н. Скрипченко та ін.

Незважаючи на існування досить багатьох досліджень та методичних розробок щодо використання планшету Geoboard на уроках математики у першому класі було виявлено, що більшість із них унікальні для ігрових прийомів під час роботи з учнями початкової школи.

Виділення невирішених частин проблеми. Навіть з наявністю великою кількістю дослідження про ігрові технології навчання математики учнів першого класу, а саме дослідження про математичний планшет, більшість їх носить загальний характер і не спрямована на вивчення питання застосування планшету Geoboard безпосередньо в роботі з навчання математики школярів 1 класу. Отже, на сьогодні практично відсутні методичні розробки системного застосування планшету Geoboard у навчанні математики учнів початкових класів. З огляду на це, особливого значення набуває дослідження дидактичних особливостей та можливостей планшету Geoboard.

Мета дослідження полягає у визначенні дидактичних особливостей застосування планшету Geoboard на уроках математики в першому класі.

Виклад основних результатів дослідження. О.Я. Савченко відзначала, що принцип наочності зберігає своє важливе значення у сучасній початковій школі, оскільки забезпечує чуттєву основу сприйняття, запобігає формальному засвоєнню невідомих явищ і понять, уможливує передачу навчальної інформації [7].

Ефект від засвоєння зорової інформації посилюється, коли інформація для сприйняття проста і зрозуміла для учня. Бажаний образ запам'ятовується учням першого класу, тому ці об'єкти слід розглядати з різних точок зору. Форма предмету в планшеті Geoboard робить особливий вплив на сприйняття об'єкта у візуальній інформації. Слід зазначити, що учні в даному випадку стають більше чутливими до моделювання конкретних об'єктів.

Geoboard, або математичний планшет – це багатофункціональна ігрова геометрична дошка для конструювання зображень на площині [5]. Однією з різновидностей математичного планшету є Geoboard, або геометрична дошка, яку винайшов і популяризував в середині ХХ сто-

ліття єгипетський математик Каліб Гаттегно. Geoboard складається з квадратної дерев'яної основи з нерухожими кілочками або цвяхами, розташованими колонами і рядами. За допомогою нього учні моделюють різні геометричні фігури на площині, на чуттєвому досвіді розуміють, що у прямокутника чотири сторони і чотири кути, а у трикутника – три кути і три сторони.

Geoboard складається з плоского поля і штирів, розташованих на полі рівновіддалено один від одного по горизонталі і вертикалі. Для роботи з Geoboard також потрібні гумки – це можуть бути звичайні латексні канцелярські або тонкі кольорові для волосся.

Одягаючи гумку на два штирі, можна отримати пряму лінію, на три – трикутник, на чотири – квадрат. З ліній і фігур можна створювати різні зображення, що просто неможливо не використовувати в іграх і навчанні дітей. Geoboard можна придбати в магазині або зробити своїми руками.

По-перше, він розвиває пізнавальні здібності дитини: просторове та асоціативне мислення, увагу, пам'ять. По-друге, це сприяє розвитку психосенсорних рухів і розвиває дрібну моторику (розтяжка, гумки на штирях, корисне сенсорне «навантаження» для пальців). По-третє, математичні планшети дозволяють розробляти власні образи, щоб розвивати уяву та творчі здібності учнів першого класу на уроках математики. По-четверте, це чудовий спосіб розслабитися і зняти фізичне та психологічне напруження учнів. Крім того, в процесі гри з математичним планшетом учень засвоює складні геометричні поняття, такі як форма, розмір та симетрія.

Також учні на практиці бачать якщо до прямокутника додати колеса – виходить автобус або додати трикутник – виходить будиночок. Також на математичному планшеті учень має змогу викладати малюнки за схемою. Учні викладають цифри, букви, фігури, а також придумують і малюють свої сюжети, казки, переносячи їх на схему, а потім розповідають їх. Дуже ефективно і цікаво, коли учні організують групи для колективної роботи, об'єднують кілька планшетів з намальованими схемами і придумують єдину історію [7].

Навколо кілочків можна обмотати гумки і таким чином створювати різноманітні форми. Спочатку Гаттегно запропонував Geoboard як інструмент для ефективного вивчення математичних понять, таких як лічба, додавання, віднімання, площа, периметр, положення, масштаб, площа, кути, тощо. Але виявилось, що Geoboard також може широко використовуватися як платформа для мистецьких робіт, дизайну та ігор. У ранньому віці, Geoboard розвиває дрібну моторику та покращує навчання. Він також підходить як навчальний інструмент для учнів з особливими потребами.

В умовах сучасної початкової освіти заняття із учнями 1 класу потребують технічного удосконалення, яке б сприяло запровадженню та використанню інноваційних технологій навчання. На перший погляд складно уявити поєднання початкової освіти і інноваційних технологій навчання, проте в даному напрямку сьогодні працює безліч педагогів, вчених та науковців. Тому сьогодні доречно виділяти активну взаємодію

вчителя, учнів початкових класів із планшетом Geoboard математичної освіти та її удосконалення у початковій освіті набуває все більшої популярності останнім часом то постає проблема пошуку засобів та форм навчання на заняттях із учнями першого класу. Звісно, на відміну від інших типів навчальних закладів обрати ті форми роботи, які будуть ефективно забезпечувати надання належного та якісного рівня освіти стає дедалі складніше. Проте, сучасні інноваційні технології спрямовані виключно на створення якісного освітнього середовища у початкових закладах освіти з метою запровадження якісної взаємодії всіх учасників освітнього процесу із планшетом Geoboard.

За рахунок використання ігор із математичним планшетом Geoboard учні мають можливість: ознайомитися із системою взаємних відносин між людьми та способами їхньої комунікації, оскільки спочатку це відбувається більше на емоційному рівні, що згодом переростає на інтелектуальний; ефективне залучення емоційної та розумової сфери діяльності, де відбувається ознайомлення учнів із всіма спектрами почуттів, котрі притаманно відчувати людині; учні вчаться розрізняти позитивні та негативні вчинки людей, котрі в соціальному середовищі сприймають по-різному; формування загальноприйнятих моральних та етичних норм поведінки у соціальному середовищі [3].

Для якісного застосування математичного планшету Geoboard у закладах освіти першого ступеня необхідно враховувати й індивідуальні інтереси учнів молодшого шкільного віку до тієї чи іншої теми, котра була запропонована вчителем до опрацювання на уроці математики. При використанні математичного планшету Geoboard прийнято за основу брати інтереси учнів 1 класу, які будуть зацікавлені у створенні продукту та результату від вивчення окремих тем з математики, котрі пропонує опрацювати вчитель [4].

Серед основних вимог впровадження математичного планшету Geoboard на уроці математики у 1 класі варто відмітити наступні: наявність проблеми в пропонованому дослідженні, яка зацікавить та мотивує учнів у пошуковій діяльності із зазначеної вчителем теми; кінцева значущість отриманих результатів дослідження. Важливо, щоб учні в ході створення проекту працювали на результат з розумінням того, навіщо вони це роблять та де саме зможуть використати дані навички в повсякденному житті; чітко визначена структура зі створення власної діяльності із залученням математичного планшету Geoboard, якою мають керуватися учні в ході вивчення математики; обов'язкове використання пошукових та дослідницьких методів у роботі із математичним планшетом Geoboard; необхідність у моделюванні вчителем умов, в яких мають працювати учні 1 класу на уроці математики над темою дослідження, що включає в себе: постановка цілей дослідження; підбір основних методів дослідження; дослідження; розв'язання проблеми дослідження; організація та проведення апробації отриманих результатів дослідження спільно з вчителем; представлення та захист проектів; корекція та доопрацювання [5, с. 58–59].

Одними із найбільш перспективних інно-

ваційних технологій навчання, котрі активно використовують в початковій школі на уроках з математики є математичний планшет Geoboard. Його можна використовувати в різних цілях під час навчання дітей 1 класу на уроці математики. Серед основних цілей використання математичного планшету можна визначити: дослідницькі, в даному випадку учні 1 класу повинні дотримуватися алгоритму та чіткої структури виконання завдань із математики із активним залученням математичного планшету Geoboard. Наявність актуальності, цілей, об'єкту та предмету дослідження, організація дослідження та підбір методів, які допомогли реалізувати це дослідження, формулювання висновків та захист власно проробленої дітьми роботи; творчі – де учні можуть опрацювати певну тему з математики та на її підставі створити чи розробити газету, буклет, листівку та інше із використанням математичного планшету Geoboard. Такі типи роботи на уроці математики із математичними планшетами не мають чіткої структури, як дослідницькі, але спрямовані на розвиток творчого підходу з боку учнів початкової школи.; ігрові та пригодницькі, що також не мають чіткої структури створення, але в таких видах роботи із математичним планшетом Geoboard учні можуть розігрувати діалог обираючи героїв та персонажів під час складання алгоритму розв'язання математичних задач та ситуацій; інформаційні – містить чітку структура та спрямований на самостійний збір учнями 1 класу необхідних матеріалів для його подальшого захисту та загального представлення роботи, котра ними була виконана на уроці математики; практично-організаційні – спрямовані на розробку певних рекомендацій, щодо обраної теми математичного дослідження учнями 1 класу.

Звісно, застосування математичного планшету Geoboard розвиває в учнів 1 класу навички самостійної роботи, індивідуальний та творчий підхід, навички самостійності та колективної роботи на уроках математики. Тож, такі технології навчання є доволі вигідними навіть при дистанційному форматі роботи з учнями початкової школи.

Відомо, що молодший шкільний вік потребує активного запровадження новітніх засобів навчання та виховання з метою розвитку становлення дітей. Саме в цей період в учнів відбувається перше активне знайомство із оточуючим світом, першими досягненнями та невдачами. Тому, постає необхідність запровадження таких засобів навчання та виховання на заняттях у закладах освіти, які виступатимуть потужним виховним фундаментом учнів.

Гра для учнів не лише українських, а й зарубіжних закладів початкової освіти виступає провідним видом діяльності через який вчителі та батьки можуть прослідкувати відношення учня до світу, подій, певних явищ, які вона обговорює, зображує чи про які мрії. Ігри із математичним планшетом Geoboard мають на меті моделювання певного типу вирішення завдання, котрі розвивають навички самостійності прийняття рішення та пошуку можливостей вирішення того чи іншого завдання. Таким чином учні наче приміряють на себе певні соціальні ролі та вчаться правильно та ефективно взаємодіяти один із одним. Важливо, що головною,

в даному випадку, виступає роль, котру учні при-міряють на себе з метою формування комуніка-тивних та соціальних навичок, які адаптують їх до життя в оточенні інших людей [1, с. 78].

Основними функціями математичного планшету Geoboard, які використовують на за-няттях із дітьми є навчання, можливість ви-ховувати психічно-вольові та емоційні якості, математичні та статистичні навички обчислю-вання та ведення підрахунків. Варто відмітити, що й математичний планшет Geoboard на уро-ках математики у 1 класі необхідно використо-вувати раціонально. Це необхідно для того, аби математичні планшети Geoboard були супутни-ком заняття для вчителя та дітей, а не іграшкою в очах дітей. Тож, для цього прийнято виділяти основні напрями застосування математичного планшету Geoboard на заняттях: створення за-вдань з математики з досліджуваної теми дітей; підвищений рівень зацікавленості учнів 1 класу та налаштування їх на творчу співпрацю та ви-вчення навчального предмету; підвищений темп сприйняття інформації учнями за рахунок вищо-го рівня вмотивованості до занять; у разі, якщо вчителем чи учнями були помічені помилки у підготовленому матеріалі до заняття є можли-вість обговорити їх колективно та відредагувати спільним зусиллями; матеріал для опрацювання створювати динамічним, цікавим із активним залученням учнів до навчальної та дослідниць-кої діяльності під час заняття; математичний планшет Geoboard дає можливість працювати в умовах реального часу [2].

Як наголошувала Дичківська І.М., вчите-лі початкових класів на уроках математики у 1 класі у становленні початкової освіти по-винні використовувати математичні планшети Geoboard для: передачі та отримання необхід-ного теоретичного та практичного навчального матеріалу з певної теми із вихованцями та вза-ємний обмін інформацією між дітьми; форму-вання в учнів 1 класу здатності до комунікації одне з одним, виявлення лідерських якостей, здатності працювати наодинці, в парі та групі; необхідності формування міжособистісних кон-тактів з метою обміну інформацією з вивченої теми; розвитку в учнів умінь організувати по-шукову діяльність, яка передбачена проектни-ми технологіями та вміння її зібрати, обробити й представити на результат [1].

В ході застосування математичного план-шету Geoboard у 1 класі на уроках математики з'ясовано ряд суттєвих переваг та недоліків у по-рівнянні з традиційними засобами навчання [2].

М. Захаревич, Л. Романенко та Gattegno С. роз-глядають застосування математичного планше-ту Geoboard, як педагогічну технологію навчання за типом організації та управління пізнаваль-ною діяльністю: структурно-логічні технології навчання (поетапне формулювання дидактич-них завдань, вибору способу їх розв'язання, діа-гностики та оцінювання одержаних результатів); інтеграційні технології (дидактичні системи, які забезпечують інтеграцію різнопредметних знань і вмінь, різних видів діяльності на рівні інтегро-ваних курсів, навчальних тем, навчальних про-блем та інших форм організації навчання); ігрові технології (ігрова форма взаємодії педагога і ді-тей, яка сприяє формуванню вмінь розв'язувати завдання на основі компетентного вибору альт-ернативних варіантів через реалізацію певного сюжету). В освітньому процесі застосовують мате-матичний планшет Geoboard, як діалогову техно-логію (пов'язані зі створенням комунікативного середовища, розширенням простору співробітн-цтва на суб'єкт-суб'єктному рівні: «учень – учи-тель», «учитель – автор», «учень – автор» та ін.); тренінгову технологію (система діяльності щодо відпрацювання певних алгоритмів навчально-пізнавальних дій і способів розв'язання типових завдань у процесі навчання – тести, психологічні тренінги інтелектуального розвитку, розв'язання управлінських задач) [6; 9].

Тож, математичні планшети Geoboard відкри-вають великі можливості, спрямована на духовне й професійне становлення особистості дитини через організацію активних способів дій на за-няттях дітей 1 класу з математики. Математичні планшети Geoboard мають наблизити навчаль-ний процес до життя, до потреб дітей, навчаль-ний матеріал адаптувати до реальних життєвих ситуацій, а головне – робить навчання дітей 1 класу на уроках математики цікавим і змістов-ним, а процес набуття знань простим і доступ-ним. У застосуванні математичних планшетів Geoboard слід враховувати проблему визначен-ня вчителями цілей навчання, розвитку та ви-ховання. Не всі вчителі можуть сформулювати цілі особистої діяльності, звідси слабо уявляють, якими мають бути цілі учнів, що оволодівають

Таблиця 1

Переваги та недоліки застосування планшету Geoboard (за Житеньовою Н.В.)

Переваги	Недоліки
оперативний зв'язок із викладачем та однокласниками;	потребує наявності знань (в деяких випадках потрібне широке розуміння теорії, понять, ознак, тощо);
наочність не лише основна, а й додаткова;	невіддільність від практики (вирішення задач іноді зай-має багато часу у порівнянні з тим часом, що є на уроці, через це іноді потрібно корегувати структуру уроку);
можливість індивідуального підходу до навчання кожного учня та надання консультативних послуг з метою підвищення рівня оволодіння навичок самостійної чи колективної співпраці з однокласниками в ході виконання проекту чи звичного вивчення теми;	платформа для вивчення суміжних дисциплін (має бути утворена основа базової підготовки).
можливість організації групових занять;	
ймовірність виконання завдань вихованцями у форматі часових обмежень, які виставляються вчителем	

не тільки новим змістом, але і новими вміннями: спостерігати, аналізувати, порівнювати, скласти гіпотезу, продумувати експеримент.

Висновки. Окремі в ході вивчення дидактичних особливостей застосування математичного планшету Geoboard на уроках математики в першому класі з'ясовано, що математичні планшети Geoboard у сучасному освітньому середовищі як педагогічна технологія несе в собі ряд переваг: здійснює оперативний зв'язок із вчителем та однокласниками; є наочністю не лише основною, а й додатковою; реалізує можливість індивідуального підходу до навчання кожного учня та надання консультативних послуг з метою підви-

щення рівня оволодіння навичок самостійної чи колективної співпраці з однокласниками в ході виконання проекту чи звичного вивчення теми та можливість організації групових занять; надає можливість виконання завдань вихованцями у форматі часових обмежень, які виставляються вчителем та позитивно впливає на отримання й усвідомлення нової навчальної інформації учнями початкової школи. Саме завдяки математичному планшету Geoboard учні з легкістю розрізняють форми, розміри тих чи інших геометричних фігур. Планшет Geoboard допомагає вчителю урізноманітнити сучасні уроки математики у першому класі.

Список літератури:

1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.
2. Житеньова Н.В. Сутність візуалізації в навчальному процесі на уроці математики. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Серія «Педагогіка»*. 2013. № 19. С. 18–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_ped_2013_19_8 (дата звернення: 16.10.2020).
3. Захаревич М.А. Підвищення педагогічної ефективності навчання при використанні математичного планшету Geoboard. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць*. Вінниця, 2012. С. 134–140.
4. Кудикіна Н.В. Теорія ігрової діяльності дітей : монографія. Київ : НМЦВД КУ імені Бориса Грінченка, 2012. 235 с.
5. Лук'яненко К. Ігри на уроках математики з планшетом Geoboard. *Фізико-математична освіта. Науковий журнал*. Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка. 2014. № 1(2). С. 19–25.
6. Романенко Л.В., Романенко К.А., Венцеславська А.О. Дидактичні можливості інтернет-сервісу geoboard на уроках математики в початковій школі. *Молодий вчений*. 2020. № 11(87). С. 398–402.
7. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. Київ : Грамота, 2012. 504 с.
8. Финкельштейн Б.Б. Математический планшет. Математика, геометрия, развитие речи : Учебно-игровое пособие. Санкт-Петербург : ООО «Корвет», 2006. URL: <https://www.stranamam.ru/post/7122154/> (дата звернення: 30.10.2020).
9. Gattegno C. Geoboard Geometry. Educational Solutions Worldwide Inc. URL: https://issuu.com/eswi/docs/1027_geoboard_geometry (дата звернення: 30.10.2020).

References:

1. Dichkivska I.M. (2004) Innovative pedagogical technologies. Kyiv: Akademvydav, 352 p.
2. Zhitenyova N.V. (2013) The essence of visualization in the learning process in mathematics. *A collection of scientific papers Kamyanets-Podilsky National University Ivan Ogienko. Pedagogy*, no. 19, pp. 18–21. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_ped_2013_19_8 (accessed 16 October 2020).
3. Zaharevich M.A. (2012) Improving the pedagogical efficiency of learning using the mathematical tablet Geoboard. *Modern information technologies and innovative teaching methods in training: methodology, theory, experience, problems: coll. science*. Vinnytsia: DOV Vinnytsia, pp. 134–140.
4. Kudikina N.V. (2012) Theory of children's play activities: a monograph. Kyiv: NMTSVD KU name Borys Hrinchenko, 235 p.
5. Lukyanenko K. (2014) Games in math lessons with a Geoboard tablet. *Physical and mathematical education. Scientific journal*. Sumy: Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, no. 1(2), pp. 19–25.
6. Romanenko L.V., Romanenko K.A., Ventseslavska A.O. (2020) Didactic possibilities of the Internet service geoboard in mathematics lessons in primary school. *Young Scientist*, no. 11(87), pp. 398–402.
7. Savchenko O.Ya. (2012) Primary school didactics: a textbook. Kyiv: Gramota, 504 p.
8. Finkelstein B.B. (2006) Math tablet. Mathematics, geometry, speech development: Educational-game guide. St. Petersburg: LLC "Corvette". Available at: <https://www.stranamam.ru/post/7122154/> (accessed 30 October 2020).
9. Gattegno C. Geoboard Geometry. *Educational Solutions Worldwide Inc*. Available at: https://issuu.com/eswi/docs/1027_geoboard_geometry (accessed: 30 October 2020).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-17>

УДК [378.018.4:004.77](477)

Яремчук Н.Я., Лавро О.О.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ У ЗВО: МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Розглянуто питання щодо сучасного стану дистанційного навчання в Україні, тенденції розвитку дистанційної професійної підготовки вчителів та доцільності застосування дистанційної форми навчання у сучасних закладах освіти. Проаналізовано праці та публікації наукових дослідників які працювали над темою питання дистанційного навчання. Зроблено спробу розмежувати поняття «дистанційна освіта» та «дистанційне навчання». Охарактеризовано переваги та недоліки дистанційного навчання, визначено основні завдання, які потребують подальшого дослідження. Описано суперечності які посилюють інтерес до вивчення питання організації дистанційного навчання у закладах вищої освіти. Виділено характеристики щодо взаємодії «викладач-студент» у процесі навчання, а також, узагальнено перспективи та можливості використання системи дистанційного навчання у системі вищої професійної підготовки у ЗВО.

Ключові слова: дистанційне навчання, тенденції розвитку, професійна підготовка, ЗВО, форма навчання.

Yaremchuk Natalia, Lavro Olha

Ivan Franko National University of Lviv

DISTANCE LEARNING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: OPPORTUNITIES AND PROSPECTS

Summary. The article considers the relevant issue of the 21st century, the problem of distance learning. An attempt is made to distinguish between the concepts of "distance learning" and "distance education". The advantages and disadvantages are singled out and substantiated implementation of distance learning in the system of higher education. Contradictions that increase interest in studying the organization of distance learning are described. The tendencies of development of distance professional training of teachers and expediency of application of the distance form of training in modern educational institutions are analyzed. The characteristics of the teacher-student interaction in the learning process are highlighted, as well as the prospects and possibilities of using the distance learning system in the system of higher professional training are generalized. The relevance of the study of this problem is reinforced by a number of contradictions between this issues: public demand for the organization of distance learning in higher education in a pandemic and lack of understanding of a qualitatively new learning technology; the importance of taking into account the peculiarities of the market of educational services and the development of progressive ideas of foreign experience in teacher training and their lack of research in pedagogical science; the need for accelerated development of the distance learning system and inadequate attention from the state, the lack of specialists to ensure quality work in the distance education system; the social order of the modern information society on the introduction of distance learning in the educational process and the insufficient level of development of scientific and theoretical support for the organization of distance learning in higher education. The advantages and disadvantages of distance learning are characterized, as well as the characteristics of teaching interaction are determined. The necessity of using distance vocational training in higher education institutions in accordance with the challenge of time is substantiated.

Keywords: tendencies of development, distance learning, distance education, professional training, teacher.

Постановка проблеми. Динамічний прогрес впровадження інноваційних інформаційних та цифрових технологій у вимір суспільного життя поставив перед нами нові виклики потенціалу системи освіти та пропонує нові методології та організаційні методи для проектування освітніх просторів у закладах освіти. Як результат, шляхом використання платформ електронного навчання, створення курсів електронного навчання та використання технологій онлайн-навчання, на сучасному етапі метод побудови навчального процесу вищих навчальних закладів абсолютно інший. Дистанційне навчання відповідає цим вимогам, воно сприяє самореалізації та самомотивації студентів, посилює самостійну пізнавальну діяльність, допомагає формувати і розвивати особисті та професійні здібності. Ця форма навчання довела свою універсальність під час пандемічної кризи, коли постала гостра необхідність збереження навчального процесу у період карантинних обмежень. Дистанційне навчання успішно реалізується у контексті освіти впродовж життя, глобаліза-

ції географічної приналежності та створення можливостей навчання для людей з особливими освітніми потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Явище дистанційної форми навчання сьогодні знаходиться у центрі уваги, адже є новим у системі вищої освіти, відповідно, його регулювання в законодавчій та нормативно-правовій площині має межовий характер. Визначальним правовим інструментарієм є: Закон України «Про вищу освіту» (2014), «Концепція забезпечення якості вищої освіти в Україні» (2014), Закон України «Про Національну програму інформатизації» (1998), Положення про дистанційне навчання (наказ МОН № 466 від 25.04.2013 р.) та низка розпорядчих документів кожного ЗВО із переходом на дистанційну форму навчання у зв'язку із пандемією.

Вивченням питань дистанційного навчання займалися як вітчизняні так і зарубіжні науковці. Ми звертались до праць вітчизняних науковців, які досліджували питання присвячені змісту дистанційного навчання (М. Карпенко, С.Г. Лит-

винова, В. Кухаренко, Е. Полат, А. Хуторський), проблеми наукового забезпечення професійної дистанційної освіти (В. Биков, Л. Лещенко, М.І. Нежуріна, С.А. Нестеренко), організації дистанційного навчання за кордоном і в Україні (В. Олійник, Н. Корсунська), психолого-педагогічні аспекти дистанційного навчання (Т. Олійник, Н. Сиротенко, О.О. Андреев, М.Ю. Бухаркіна).

Серед зарубіжних наукових досліджень, хотіли б відзначити праці таких науковців як М. Аллена, Б. Хана, М. Торпа, Дж. Данієля, Д. Кігана, М. Мура, Д. Шейка, О. Петереса та деяких інших. Питання сучасного стану дистанційної форми навчання та перспективи розвитку розглянуті в працях Ст. Віллера, Дж. Андерсона.

Важко заперечити факт що проведений аналіз сучасних джерел наукової інформації свідчить про те, що тенденції розвитку дистанційної форми навчання у системі вищої освіти, зокрема професійної освіти, ще не стали предметом фундаментального науково-педагогічного дослідження.

Формулювання цілей статті. Інтерес до вивчення питання щодо дистанційного навчання посилюється деякими суперечностями між:

1. Відсутністю обізнаності щодо якісно нової форми навчання та потребами організації дистанційного навчання у ЗВО в умовах пандемії.

2. Прискореним розвитком системи дистанційного навчання і недостатністю фахівців, які б забезпечували якісну роботу в системі дистанційного навчання (недостатня увага зі сторони держави).

3. Недостатнім рівнем розробленості науково-теоретичного забезпечення організації дистанційного навчання у закладі вищої освіти та соціальним замовленням зі сторони сучасного інформаційного суспільства.

4. Важливістю врахуванням особливостей ринку освітніх послуг та прогресивних ідей зарубіжного досвіду.

Мета статті: теоретично обґрунтувати та з'ясувати стан дистанційного навчання в Україні на сучасному етапі. Проаналізувати тенденції розвитку дистанційної професійної підготовки вчителів та доцільності застосування дистанційної форми навчання у сучасних закладах освіти.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що поняття «дистанційне навчання», ми розглядаємо як таке, що відповідає традиціям вивчення педагогіки у взаємозв'язку з поняттями «навчання» та «освіта». Навчання інтерпретуємо як цілеспрямований, систематичний, організаційний процес оволодіння знаннями, уміннями, навичками, «цілеспрямований процес пізнання явищ навколишнього світу, його закономірностей, історії розвитку, засвоєння способів діяльності, в результаті взаємодії студента з викладачем» [1, с. 7]. На нашу думку, терміни «дистанційне навчання» і «дистанційна освіта», які часто використовують як взаємозамінні, не є тотожними. Адже вважаємо, що процес освіти контролюють освітні установи та викладачі, проте за навчання відповідає здобувач освіти. Як підсумок, дистанційне навчання приймаємо як результат дистанційної освіти.

Дослідження особливостей ринку освітніх послуг, зокрема розвитку дистанційного навчан-

ня, з огляду на світові тенденції, показують, що відповідно до вимог сучасності, темпи його росту вражають. Згідно з результатами всеукраїнського опитування щодо стану використання технологій дистанційного навчання у закладах вищої освіти України, кожний ЗВО зацікавлений у виході на ринок надання послуг «дистанційного навчання» [4]. У країнах Європи та США послуги «дистанційного навчання» оцінюються мільярдами доларів.

Дистанційне навчання має безліч незаперечних переваг. Зокрема, здобувачі вищої освіти можуть навчатися у зручний для них час, комфортно і звично для них середовищі, та власному темпі, відповідно до їх розкладу; крім того, студенти також мають можливість брати участь у навчальних курсах на різних рівнях освіти. При цьому студенти отримують можливість навчатися без відриву від роботи тощо. Також, варто враховувати потенційно нижчу вартість такого виду навчання, оскільки більше немає необхідності орендувати приміщення, платити великій кількості працівників та витратити час для доїзду.

Влучно зазначає І. Гращенко та В. Хмурова, що «дистанційну форму навчання інколи ототожнюють із заочною формою освіти, проте перша передбачає постійну самоосвіту та роботу із засвоєння знань, постійний контакт з викладачами та іншими здобувачами вищої освіти, а інша – спілкування з викладачем лише декілька разів на рік» [5, с. 136].

Доходимо висновків, що враховуючи усі переваги дистанційної форми навчання, класична освіта як така частково втрачає своє значення. Погоджуємось із дослідницею Н. Глуховською, що «на відміну від традиційного дистанційне навчання орієнтоване на впровадження в навчальний процес принципово інших моделей навчання, що передбачають проведення конференцій, проектні роботи, тренінги та інші види діяльності з комп'ютерними та нетрадиційними цифровими технологіями [2].

Довготривале дистанційне навчання під час пандемії коронавірусу також дозволило виявити певні труднощі та недоліки в організації дистанційних навчальних просторів, а саме:

– *Технічні та методологічні проблеми.*

1) Студенти та викладачі мають недостатній рівень сформованих навичок цифрової роботи;

2) Відсутність теоретичної та методичної підготовки викладачів, які не можуть працювати у дистанційному просторі та переносити свої навчальні курси в онлайн;

3) У плануванні навчальних програм відсутній баланс між практикою та теорією.

– *Психологічні та особисті труднощі.*

1) Проблеми зі встановленням педагогічної взаємодії;

2) Несформовані навички студентів письмового спілкування у мережі Інтернет та нездатність вести дискусії у віртуальному просторі;

3) Відсутність спілкування у реальному часі та місці;

4) Слабка координація спільних дій учасників освітнього процесу та відсутність нормативно-правового забезпечення, що сприятиме прискоренню процесу дистанційного навчання.

Безперечно, що в умовах модернізації системи освіти в Україні суттєво змінюються вимоги до професійної підготовки і діяльності вчителя, оскільки «основою всіх перетворень в освіті має стати реальне знання потенційних можливостей студента, прогнозування потреб і моделей розвитку особистості» [2, с. 67]. Вивчення найкращого способу професійної підготовки вчителів повинно проводитися в контексті сучасних парадигм освіти.

Насамперед, в основі діяльності при дистанційному навчанні у системі професійної підготовки вчителів повинна бути – інтенсивна, цілеспрямована та керована самостійна пізнавальна діяльність студента. Важлива роль відводиться тут і викладачеві, як досвідченому та мудрому куратору освітнього процесу у закладі вищої освіти. «Роль науково-педагогічних працівників суттєво змінюється. На нього покладаються такі функції, як координування пізнавального процесу, коригування навчального курсу, консультування слухачів під час впорядкування індивідуального навчального плану, керування їхніми навчальними проектами тощо. Викладач допомагає студентам у їхньому професійному самовизначенні» [4, с. 68].

Якщо розглядати характеристики дистанційного навчання з точки зору спілкування вчитель-студент, можна визначити такі характеристики взаємодії викладання:

– Самоосвіта, як основа дистанційного навчання, передбачає самомотивацію студентів до власного навчання та певний ступінь самоорганізації;

– Викладачі та студенти спілкуються за принципом «взаємно», що відповідає формі та змісту індивідуального консультування;

– «Взаємне» спілкування та взаємодія не виключає взаємодії «один-до-багатьох», оскільки викладач одразу працює з великою кількістю здобувачів згідно з попередньо встановленим графіком;

– Взаємодія «багато-до-багатьох» означає, що ви можете спілкуватися з багатьма студентами, які одночасно можуть ділитися досвідом та враженнями [6].

Висновки. З отриманих результатів дослідження можна зробити висновок, що дистанційне навчання є не лише викликом сьогодення, але і основою для значного оновлення форм, методів та принципів вищої освіти. Саме дистанційна організація навчання впливає на характер взаємодії між методами навчання, джерелами інформації та освітніми структурами, і звісно ж на зміни взаємодії між освітніми суб'єктами, час навчання, хід і місце розташування.

Незважаючи на певні труднощі та недоліки, ми вважаємо, що дистанційна форма навчання, особливо у системі підготовки вчителів, має можливість реалізовувати потреби освіти, сприяти розвитку системи професійної підготовки майбутніх фахівців та забезпечити якість вищої освіти.

Вважаємо, що з метою удосконалення системи дистанційного навчання виникає необхідність розробки детальнішої «не межової» нормативно-правової бази з питань організації освітнього процесу у сучасних умовах.

Список літератури:

1. Бордовская Н.В., Рефн А.А. Учебник для вузов. Питер, 2000. 300 с.
2. Глуховська Н.А. Проблеми і перспективи дистанційного навчання в системі підготовки майбутніх фахівців в умовах євроінтеграції. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. 2016. № 2. С. 67–71.
3. Кухаренко В.М., Бондаренко В.В. Екстрене дистанційне навчання в Україні : монографія. Харків : Вид-во КІП «Міська друкарня», 2020. 409 с.
4. Лавро О.О. Особливості освітнього простору дистанційної професійної підготовки вчителів початкової школи : Матеріали студ. наук. конф. «Актуальні проблеми української освіти». 2020. Вип. 14. С. 67–70.
5. Хмурова В., Гращенко І. Дистанційна освіта в період пандемії COVID-19. *Вісник КНТЕУ*. 2020. № 3. С. 136.
6. The course “fundamentals of distance learning in primary education” as a component of lifelong education of primary school teachers. DOI: <https://doi.org/10.14308/ite000497>

References:

1. Bordovskaya N.V., Refn A.A. (2000) *Uchebnik dlya vuzov*. Piter, 300 p.
2. Hlukhovska N.A. (2016) *Problemy i perspektyvy dystantsiinoho navchannia v systemi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv v umovakh yevrointehratsii* [Problems and prospects of distance learning in the system of training future professionals in the context of European integration]. *Aktualni problemy pedahohiky, psykhologhii ta profesiinoi osvity*, no. 2, pp. 67–71.
3. Kukharenko V.M., Bondarenko V.V. (2020) *Ekstrene dystantsiine navchannia v Ukraini* [Emergency distance learning in Ukraine]. Kharkiv: «Miska drukarnia», 409 p.
4. Lavro O.O. (2020) *Osoblyvosti osvitnoho prostoru dystantsiinoi profesiinoi pidhotovky vchyteliv pochatkovoї shkoly* [Features of the educational space of distance professional training of primary school teachers]: *Proceedings of the Stud. nauk. konf. «Aktualni problemy ukrainskoi osvity»*, vol. 14, pp. 67–70.
5. Khmurova V., Hrashchenko I. (2020) *Dystantsiina osvita v period pandemii COVID-19* [Distance education during the COVID-19 pandemic]. *Visnyk KNTEU*, no. 3, 136 p.
6. The course “fundamentals of distance learning in primary education” as a component of lifelong education of primary school teachers. DOI: <https://doi.org/10.14308/ite000497>

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-18>

УДК 821.161.2

Легерко Т.О.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

КОНЦЕПТОСФЕРА ЖИТТЯ/СМЕРТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ РОСЛИННОЇ МЕТАФОРИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей розуміння, реалізації та сприйняття концептів життя і смерті у поетичній творчості Лесі Українки за посередництвом флористичних метафор, що надає можливість розширити значимість флористичного аспекту у ліриці мисткині. Було з'ясовано на конкретних прикладах, що попри традиційне розуміння явищ у віршованих творах авторки вони існують не лише як бінарні опозиції, а й нерозривно, циклічно. Фізична смерть не сприймається ліричною героїнею як кінець, а як проміжний етап, натомість творче життя і творчість загалом усвідомлюється як життя вічне. Флористичні метафори відіграють важливу роль у розкритті специфіки концептосфери життя/смерть, бо в рослинні образи окремо вкладено часто символічний зміст, виходячи з якого відкриваються нові обшири для дослідження творчості Лесі Українки. Під час наукової розвідки до уваги був взятий біографічний фактор, що допомогло детальніше розкрити сенси вживаних авторкою метафоричних образів, які прямо чи опосередковано стосуються понять життя і смерті.

Ключові слова: флористична метафора, концептосфера, лірична героїня, поезія, образотворення, творчість.

Leherko Tetiana

Lesia Ukrainka National University of Volyn

CONCEPTOSPHERE OF LIFE / DEATH THROUGH THE PRISM OF PLANT METAPHORS (BASED ON THE POETRY OF LESYA UKRAINKA)

Summary. The article is devoted to the study the peculiarities of understanding, realization and perception the concepts of life and death in the poetic work of Lesya Ukrainka through floristic metaphors, which provides an opportunity to expand the significance of the floristic aspect in the artist's lyrics. It was found out by concrete examples that despite the traditional understanding of the phenomena in author's poetic works, they exist not only as binary oppositions, but also inseparably, cyclically. Physical death is not perceived by the lyrical heroine as the end, but as an intermediate stage, but creative life and creativity in general are perceived as eternal life. Such ideas are realized both in poetry related to the theme of the artist and art, and especially in works that are included in artist's intimate lyrics. Floristic metaphors play an important role in revealing the specifics of the life/death conceptual sphere, because plant images are often embedded with often symbolic meaning, based on which new scope is opened for the study of Lesya Ukrainka's work. The role of flowers in revealing the conceptsphere of life/death lies precisely in the author's use of plant metaphors, which are entrusted not only with an aesthetic function, but also with a symbolic meaning. Flowers in Lesya Ukrainka do not symbolize the ephemerality and beauty of life, but its eternity, which is realized in art (poetry), which is not a traditional understanding of the image, too metaphorical. The meanings of plant images in metaphors and beyond are often superimposed on each other and flow into each other, which is a sign of high literary skill. The study focuses on the influence and realization of understanding the phenomena of life and death through the plant prism metaphors, explores its significance in artist's poetic work and clarifies the connection of personal relationships and inner experiences and metamorphoses with the semantic content of poetic texts. Scientific research took into account the biographical factor, which helped to reveal in more detail the meanings of the metaphorical images used by the author, which directly or indirectly relate to the concepts of life and death, to trace the relationship between the psycho-emotional state of the artist and the process of poetry.

Keywords: floristic metaphor, conceptsphere, lyrical heroine, poetry, formation, creativity.

Постановка проблеми. Окремою складовою в образотворенні поетичної спадщини авторки, яку важко залишити поза увагою, є рослинна метафорика. Досить часто доводиться мати справу із ботаноморфною метафорою, або ж антропоморфною, надто коли це стосується дослідження лірики мисткині. Проте, якщо квіти – це зазвичай про проминальність і недовговічність, адже відцвітають вони досить швидко, то у поезії Лесі Українки, як можемо переконатися, вони символізують часто діаметрально протилежні явища і поняття, найчастіше – вічне життя у творчості. Тим не менше, розгляд і аналіз квітів як виключно позитивно маркованого

образу, символу радості і буяння життя є не зовсім справедливим, адже в цілому ряді поезій квіти пов'язані зі згасанням і смертю. Такий контраст є цілком виправданим, тому що впливу біографічного чинника на процес творчості ніхто не відміняв, і, звісно ж, не випускаймо з уваги те, що модерний митець (а саме такою була Леся Українка) живе як пише і пише, як живе. Це, власне, зумовило, спрямувало і націлило на дослідження понять життя і смерті та їх співвідношення на матеріалі метафоріки у ліриці Лесі Українки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці неодноразово зверталися до досліджень

специфіки творчості і образотворення Лесі Українки, спираючись і на біографічні дані, адже достовірні висновки можливі лише в результаті розгляду будь-яких текстів невідривно від особистості авторки, і на її психологічний портрет, і на традиції та тенденції доби, в якій вона жила, і, безперечно, на різносторонню розвиненість і обізнаність мисткині не лише у галузі літератури, серед них – Е. Боева, Я. Козачок, С. Михида. С. Романов, С. Кожевнікова та інші. Тим не менше, системного підходу до аналізу та інтерпретації саме рослинних мотивів і образів, надто на рівні метафорики і їхньої ролі у формуванні концептосфери життя/смерть здійснено не було. Іншими словами, ми маємо достатньо матеріалу, аби відштовхуватися від нього і не лише розширювати, а й поглиблювати студіювання життя як творчості і творчості як життя Лесі Українки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У статті концентруємо увагу на впливі та реалізації розуміння явищ життя і смерті через призму рослинної метафорики, досліджуємо її значимість у поетичній творчості мисткині та з'ясовуємо взаємозв'язок особистих стосунків і внутрішніх переживань та метаморфоз із смисловим наповненням поетичних текстів. З цього приводу **метою статті** є висвітлення нових аспектів понять життя та смерті і їх взаємозв'язків у творчості Лесі Українки, що безпосередньо стосуються впливу флористичних мотивів, а саме рослинних метафор.

Виклад основного матеріалу. Як правило, істинно значимі і навіть геніальні твори пишуться під час найбільших життєвих потрясінь. Справа не в трагічній закономірності і жорсткому цинізмі долі щодо митців, мовляв, страждати і відчувати можуть тільки вони, безперечно, всім відомий біль втрати. Справа в тому, що він породжує, чи то пак, до яких роздумів і настроїв скеровує. С. Михида стверджує: «Аналіз творчості письменниці переконує в тому, що інтелектуалізм текстів розширював горизонти української літератури, виводив її на європейський рівень багатством мотивів, збагаченням образної системи, формальним розмаїттям, а вічності залишилися глибоко особистісні переживання, художня трансформація підсвідомих порухів, які у геніальної авторки легко долали межу, раціоналізуючись у слові» [5, с. 208]. Поезію «Квіток, квіток, як можна більше квітів...» було написано в один день із «Уста говорять: він навіки згинув!» і «Ти не хтів мене взяти, полишив мене тут на сторожі...» одразу після смерті Сергія Мержинського. Очевидно, що у цих віршах (і багатьох інших) лірична героїня тісно сплетена із особистістю авторки. З цього приводу С. Романов зазначає: «Органічна єдність/співдія приватно-біографічного та універсально-творчого рівнів художнього дискурсу й забезпечує віршам Лесі Українки ту переконливу «ваготу», що про неї мовиться у вимірах ідеалу. Поваб і поклик «неземної краси» полонив душу поетеси. Її історія кохання стала тим найпевнішим магнічним ключем, що допоміг вийти з індивідуального рівня реально-життєвого сюжету на всезагальні обшири вічних сенсів. Ідеться про внутрішню духовно-світоглядну кризу і коли не повну онову, то значну перебудову особистості, а отже, нову якість творчості» [6, с. 69]. Твори наскрізно пронизані

глибокою тугою і відчаєм, Леся Українка довіряє рядкам, а відтак і читачам, найсокровенніше – біль від чи не найбільшої втрати. Це, у свою чергу, не тільки виправдовує і пояснює використання рослинних образів як елементу жалоби, а й дозволяє по-новому поглянути і досягнути глибинності думок мисткині і майстерність їх відображення на рівні художньому.

«...Мій бідний друже, / Я принесла тобі всі квіти, що дала / Скупа весна твого скупого краю, / Я всі збирала і в труну вложила, / Всю ту весну убогу поховала», – пише Леся Українка [4, с. 305]. Поряд із трагічним образом квітів як останнього дарунку з'являється оксюморонний «весна убога», котрий у даному контексті як ніколи доречний, хоча протилежний до звичного для нас образу весни. Традиційно ми її сприймаємо, перш за все, у контексті розмаїття квітів і цвіту в тому числі, проте для ліричної героїні і цього мало, аби вшанувати світлу пам'ять померлого, адже квіти «дала... скупа весна». Образ квітів як останнього дарунку плавно і майже непомітно переходить у інший, символічний, коли квіти уособлюють творчість. Різниця, по суті, ледь вловима і для усвідомлення її потрібно не просто читати, а відчитувати текст на як мінімум двох різних смислових рівнях:

Я дам живих квіток, зрощу їх крив'ю,
І заблищать вони, немов рубіни, –
Не так, як ті бліді, убогі квіти
Весни лихої, – і не будуть в'януть,
І в землю не підуть, і не умруть,
І ти знов оживеш в вінку живому... [4, с. 305]

Легко простежити двоїстість образу квітів, навіть протиставлення «весняні квіти» і «вірші-квіти», в котрих як адресат поезії, так і її авторка житимуть вічно попри фізичну загибель. Квіти, котрі символізують творчість (назвемо їх ментальними), вивищені над весняними квітами (так би мовити, фізичними), вони «...і в землю не підуть, і не умруть...» – загострення антитези, своєрідного конфлікту авторка досягає шляхом уживання метафори. Леся Українка усвідомлює творчість не просто як сублимацію чи можливість висловитися – для неї це виклик фізичній смерті, протидія їй. Несподіваним і якоюсь мірою оксюморонним є також образ живого вінка, підсилений звукописом за допомогою стилістичного прийому тавтолою «оживеш в вінку живому», адже якраз під вінком ми розуміємо вже зірвані, а отже неживі, і сплетені квіти. Таким чином Леся Українка стоншує кордони і навіть стирає грань між поняттями життя і смерті.

Схожу, майже ідентичну ситуацію в образотворенні бачимо в іншому, названому раніше ліричному творі «Уста говорять: він навіки згинув!», квіти тут теж постають на різних смислових рівнях – фізичному, творчому і навіть тому ж таки ментальному (творчість як дарунок іншому), ба більше, вони персоніфікуються, утворюючи уже антропоморфну метафору:

І кожний раз як стане він бреніти,
Тремтять в моєму серці тії квіти,
Що ти не міг їх за життя зірвати,
Що ти не хтів їх у труну сховати,
Тремтять і промовляють враз зо мною:
«Тебе нема, але я все з тобою!» [4, с. 303]

Реалізується таким чином ідея безкінечності життя у творчості. Не останню роль у творенні особливої концептосфери життя\смерть у творчості Лесі Українки відіграє й те, що життя і смерть невіддільні одне від одного і навіть циклічні – одне змінює інше. Звідси робимо висновок про те, що фізична смерть для авторки – не кінець, а своєрідний початок (недарма мовознавці стверджують про походження цих двох слів від одного кореня), вихід на новий, ментальний, тобто вищий, рівень існування та пізнання дійсності.

Важливу роль у розкритті значення життя і смерті та, власне, неможливості їх розмежування є цикл «Осінні співи». Сама назва наштовхує на певні асоціації: осінь – пора красивого згасання життя, співи про згасання, смерть, так чи інакше відсилають до жанру реквієма. Показовим у цьому циклі є вірш «Остатні квітки», де вже у першій строфі маємо рослинні метафори, які репрезентують зіставлення, навіть зіткнення життя і смерті:

Ох, розкрились троянди червоні,
наче рани палкі, восени,
так жадібно тремтять і палають –
прагнуть щастя чи смерти вони? [4, с. 317]

С. Кожевнікова пише: «Символічне звучання осінньої троянди пов'язується за часом в творчості Лесі Українки з хворобою смертю близького друга Сергія Мержинського. Тоді знову, як і на початку творчого шляху, з'являється у поезіях безліч квітів. Але це квіти смутку. Вони як недомовлені речі, недописані листи, остання воля приреченого почуття («Квіток, квіток, як можна більше квітів», «Твої листи пахнуть зов'язаними трояндами», «Останні квіти»)» [2, с.64]. Леся Українка свідомо грає на сенсах, значеннях і навіть стереотипах, мовляв, троянди червоні – символ любові і життя, але ж невідомо, чи прагнуть вони щастя, чи смерті у своєму відчайдушному горінні. Напрошується думка: жага до життя, прагнення пізнати і увібрати всі його радощі й блага якомога швидше – чи не є насправді вірною дорогою до смерті і швидкого згасання? Далі в поезії мова йде якраз таки про трагічну, проте цілком очікувану загибель троянд:

Не осипляться тихо ті квіти,
не настане життя в них нове,
ні, ударить мороз до схід сонця
і прибіє поривання живе.
І зчорніють червоні троянди,
наче в ранах запечена кров...
Ох, нехай же хоч сонця нап'ються,
поки ще їх мороз не зборов! [4, с. 317]

На перший погляд, вкотре зреалізовано ідею проминальності краси і життя вцілому, але, тим не менше, відчуваємо не просто настрої і почут-

тя приреченості, фатальності, невідворотності фізичного кінця, а відсутність страху перед ним: попри те, що трояндам судилась загибель, вони мусять напитися сонця, тобто насолодитися radoщами життя.

Рослинну метафорику іншого плану представлено у, напевно, одному із найвідоміших ліричних творів Лесі Українки «Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти...». Авторка досить просто, але водночас надзвичайно глибоко розкриває тему спорідненості, ідеальної сумісності і довершеності людських взаємин на прикладі руїни і плюща:

...Плющ їй дає життя, він обіймає,
Боронить від негоди стіну голу,
Але й руїна стало так тримає
Товариша, аби не впав додолу [4, с. 298].

Слід зазначити, що мисткиня неодноразово у листуванні порівнювала себе із плющем, та й образ цієї рослини не поодинокий і навіть певною мірою наскрізний у її творчості. Тут концептосфера життя і смерті представлена з іншого ракурсу: що руїна, що плющ, балансують на межі, існування їх окремо один від одного означає неминучу загибель. Далі у тексті Леся Українка ще більше підкреслює їх нероздільність і вводить образ тополі, наголошуючи: що для одного порятунком, те може стати смертю для іншого з одного боку, з іншого – абсолютно немає сенсу у негармонійному співіснуванні:

Їм добре так удвох, – як нам з тобою, –
А прийде час розсипатись руїні, –
Нехай вона плюща сховає під собою.
Навіщо здався плющ у самотині?
Хіба на те, аби валятися долі
Пораним, пошарпанім, без сили
Чи з розпачу повитись на тополі
І статися для неї гірш могили? [4, с. 298]

Плющ цілком можна вважати у цьому тексті алегорією (плющ – лірична героїня), але якщо зазирнути в етимологію цієї рослини поза текстом, стає цілком зрозуміло, що тут таки очевидним є символізм, адже плющ означає безсмертя, вічне життя, відданість, що, власне, й розкрито в поезії.

Підведемо підсумки: життя і смерть у творчості Лесі Українки існують у нероздільній єдності: вони змінюють одне одного, тобто є циклічними явищами, що яскраво представлено рослинною метафорику, котра відіграє далеко не останню роль у розкритті розуміння та усвідомлення їх авторкою. Шляхом метафоризації флористичних образів, а відтак розширення їх значень, Леся Українка виводить поетичні тексти на нові смислові рівні, що надає можливість аналізувати глобальні концепти через призму творчого світобачення і світовідчуття поетки.

Список літератури:

1. Боева Е. Символіка рослинної номінації у драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня». *Леся Українка і сучасність* : Зб. наук. пр. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Т. 4, кн. 2. С. 266–275.
2. Кожевнікова С. «Квітчасті вірші» Лесі Українки. *Вісник Житомирського педагогічного університету*. 2001. Вип. 7. С. 63–65.
3. Козачок Я. Світогляд та естетика мислення Лесі Українки в давніх і новіших інтерпретаціях. *Леся Українка і сучасність* : Зб. наук. пр. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. Т. 4, кн. 2. С. 73–84.
4. Леся Українка. Повне академічне видання творів у 14 томах. Том 5. Поетичні твори. Ліро-епічні твори / ред. О. Вісич, С. Кочерга; передм. С. Романов; упоряд., комент. С. Романов, О. Кицан, М. Моклиця та ін. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 928 с., 24 с. іл.

5. Михида С. У психопоетикальному світі Лесі Українки (Стаття третя). *Лесь Українка і сучасність* : Зб. наук. пр. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. Т. 4, кн. 1. С. 205–214.
6. Романов С. Смерть і/як творчість у художньому всесвіті митця: Лесь Українка. *Слово і Час*. 2010. № 8. С. 55–71.

References:

1. Boieva E. (2008) Symbolika roslynnoi nominatsii u drami-feierii Lesi Ukrainky «Lisova pisnia» [Symbolism of plant nomination in Lesya Ukrainka's drama extravaganza "Forest Song"]. *Lesia Ukrainka i suchasnist: Zb. nauk. pr.* Lutsk, «Vezha» Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky, vol. 4, pp. 266–275.
2. Kozhevnikova S. (2001) «Kvitchasti virshi» Lesi Ukrainky [Lesia Ukrainka's «Floristic poems»]. *Visnyk Zhytomyrskoho pedahohichnoho universytetu*, no. 7, pp. 63–65.
3. Kozachok Y. (2008) Svitohliad ta estetyka myslennia Lesi Ukrainky v davnikh i novishykh interpretatsiakh [Lesya Ukrainka's worldview and aesthetics of thinking in ancient and modern interpretations]. *Lesia Ukrainka i suchasnist: Zb. nauk. pr.* Lutsk: «Vezha» Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky, vol. 4, pp. 73–84.
4. Lesia Ukrainka (2021) Povne akademichne vydannia tvoriv u 14 tomakh. Tom 5. Poetychni tvory. Liro-epichni tvory [Complete academic edition of works in 14 volumes. Volume 5. Poetic works. Lyro-epic works] / red. O. Visych, S. Kocherha; peredm. S. Romanov; uporiad., koment. S. Romanov, O. Kytsan, M. Moklytsia ta in. Lutsk: Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, 928 p.
5. Mykhyda S. (2008) U psykhopoetykalnomu sviti Lesi Ukrainky (Stattia tretia) [In the psychopoetic world of Lesya Ukrainka (Article third)]. *Lesia Ukrainka i suchasnist: Zb. nauk. pr.* Lutsk: «Vezha» Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky, vol. 4, pp. 205–214.
6. Romanov S. (2017) Intymna liryka Lesi Ukrainky ta Oleksandra Olesia kriz spivmirnist pryvatnoho dosvidu ta khudozhnoi rekonstruktsii [Lesia Ukrainka's and Oleksandr Oles'es intimate lyric through the combination of private experience and artistic reconstruction]. *Slovo i Chas*, no. 4, pp. 67–78.

ФЛОРИСТИЧНА ОБРАЗНІСТЬ ЛІРИКИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (ПОЕЗІЯ ПОЗА ЗБІРКАМИ)

Анотація. Стаття присвячена аналізу флористичних образів у поезіях Лесі Українки, які не увійшли до збірок. У ході дослідження було з'ясовано, що рослинні образи, вжиті поеткою, не обмежуються лише конкретними номінативами, а подекуди є узагальненими для розширення їх значення у межах тексту. Також флористичний аспект в образах для дослідження текстів представлений образами, котрі є наскрізними у творчості Лесі Українки (терен, плющ, троянда), а вживання рослинних образів авторкою слугує засобом не лише естетизації, а й сакралізації поезії. Біографічний фактор має великий вплив на образотворення і від того на загальну концепцію флористичних мотивів у межах текстів та поза ними. Переважна більшість образів рослин мають символічне значення, що дозволяє трактувати їх як метатекстові одиниці. Дослідження поезії Лесі Українки з точки зору флористики дало можливість глибше оцінити мотиви і значення її творчості, розширити межі розуміння і вивести його на новий рівень.

Ключові слова: флористичний аспект, рослинний мотив, образність, значення, символ, метафорика, поетика, творчість.

Leherko Tetiana

Lesia Ukrainka National University of Volyn

FLORISTIC IMAGE OF LESYA UKRAINKA'S LYRICS (POETRY OUTSIDE COLLECTIONS)

Summary. The article is devoted to the analysis of floral images in Lesya Ukrainka's poems, which were not included in the collections. In the course of the research it was found that the plant images used by the poet are not limited to specific nominatives, but sometimes are generalized to expand their meaning within the text: an indicative feature and feature of floral imagery in Lesya Ukrainka's lyrics is the use of it is deprived of additional concretization, which enhances the suggestive effect and allows the recipient to perceive poetry on a somewhat higher, sacred level. The biographical factor has a great influence on the formation and therefore on the general concept of floral motifs within and outside the texts. In poems where plant motifs are indicative, the author's deep personal experiences are especially noticeable, which makes it possible to better understand the mechanisms of creativity, trace common motives, connect them with the poet's lyrical "I" and highlight the psycho-emotional component as one of the most important in creative process. It is convincing that the vast majority of images of plants have a symbolic meaning, which allows us to interpret them as metatextual units that can fully function outside it, even in the specific meanings given to them by the author. Lesya Ukrainka's plant imagery is devoid of stereotypes and often classical interpretation, which allows us to assert the uniqueness of the poet's creative method. Sequences or patterns in the author's use of plant images are not noticed, it is only possible to note certain trends and evolution in view of the previous year's works (the author departs from the allegorical image of plants, but almost all floral images acquire a symbolic meaning). However, the artist's frequent appeal to the origins has been noticed, because she does not ignore folk-song motives. An important component of poetry outside the author's collections is intimate lyrics, where floral imagery is one of the central elements of the ideology of the works. The study of Lesya Ukrainka's lyrics from the point of view of floristics gives an opportunity to deepen the motives and significance of her work, expand the boundaries of understanding, bring it to a new level and thus distinguish and elevate it among others.

Keywords: floral aspect, plant motif, imagery, meaning, symbol, metaphor, poetics, creativity.

Постановка проблеми. Світ природи у творах Лесі Українки вражає: в яких обставинах не опинялися би персонажі її драм чи ліричні герої віршів – всюди він є органічним доповненням чи в багатьох випадках навіть центральною частиною твору. Особливої уваги заслуговують рослинні образи, адже вони вирізняються своєю багатогранністю і багатопаровістю трактування їх значень та особливостей. У вживанні флористики поетка залишається на високому і неординарному рівні, навіть якщо це стосується класичних образів, які давно справедливо зачислені до так званих вічних, як от троянда, дуб, кипарис, лавр, терен та чимало інших.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників які так чи інакше торкалися поетичної творчості Лесі Українки і багатьох її аспектів загалом, так і флористичної образності

у ній зокрема, на праці яких ми спиралися у ході наукової розвідки – С. Романов, Г. Левченко та С. Кожевнікова. Варто зазначити, що попри великий обсяг ґрунтовних досліджень не лише названих вище авторів весь потенціал і значимість рослинної образності, її аналіз і підхід до нього із різних аспектів до кінця не був зреалізований, в тому числі й у віршах, які не увійшли до збірок.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У статті зосереджено увагу на особливостях вживання і функціонування флористичних образів у ліричних творах Лесі Українки з огляду на їх значення в межах тексту і поза ним, з'ясовано специфіку їх впливу на текст поезії, її тональність та ідейність. Тому, **метою статті** є глибше дослідження флористичних мотивів і їх значення у творчості Лесі Українки, а

відтак розширення меж розуміння рослинних образів і виведення їх на новий рівень значимості.

Виклад основного матеріалу. В Лесі Українки будь-яка рослина – не просто номінатив, а деталь, котра опинилася на своєму місці не випадково і в будь-якому випадку є доречною і з певним смисловим навантаженням. Поезії, що не ввійшли до збірок, тому не виключення, адже там, як ніде до того, можна простежити результат еволюції флористичних мотивів. Тим не менше, помітне і звернення до витоків, що дозволяє мистикі залишатися на високому творчому рівні. За тематикою поезія цієї частини доробку досить різнопланова, адже тут маємо і народно-пісенні мотиви, притаманні кожному періоду творчості Лесі Українки, і одвічну тему митця і мистецтва, швидкоплинності часу і минулості життя, неприманності справжніх почуттів, вкраплення громадянської лірики і, звісно ж, надзвичайно чуттєву та насичену емоційно інтимну лірику.

Про закономірність чи якусь послідовність поетки у вживанні рослинних образів говорити важко, адже творчість – процес, котрий часто поза усіма законами логіки і на межі містики (надто, коли йдеться про Лесю Українку), але основні тенденції висвітлити, безперечно, можливо. Почнімо із доволі простих, але, тим не менше, показових прикладів, як от у поезії «Шлю до тебе малий сей листочок...», де флористичні мотиви більшою мірою представлені за посередництвом влучних порівнянь: «Бо я прагну від тебе привіта, / Як дощу деревце те зелене», «Мої мрії найкращі в'януть, / Мов розквітлі в осені квіти» [3, с. 258]. Загалом, у Лесі Українки досить поширеним є зіставлення мрій із квітами, більше того – вони є невід'ємним атрибутом творчості, її символом. Галина Левченко вважає і з її думкою важко не погодитися: «Образи квітів постають не просто елементом екстравагантного модерного декору, а й часто провідними символами енігматичної дійсності; ці образи вказують на ескапістичну позицію ліричних героїв чи виражають їхні еротичні фантазії та мрії, естетизують відразливі й жахливі моменти буття або ж постають означником чогось небуденного, екзотичного, подекуди еkleктично поєднуючи цілу низку різнорідних значень» [2, с. 23]. Часто авторка вживає узагальнений образ квітів, позбавлений додаткової конкретизації, що лише посилює сугестивний ефект, адже дає змогу реципієнту сприймати таке порівняння не лише на рівні естетичному, а й на децю вищому, сакральному. Таким чином відбувається безпосередня участь читача у процесі творчості, бо, коли ми маємо просто образ квітів, це надає можливість заглибитися і уявити ті квіти, котрі значимі для нас, тоді поезія набуває унікальних, особливих для кожного барв. Переконаймося, у вірші «На пам'ять 31-го іюля 1895 року» образ квітів – не що інше як символ високого і прекрасного:

Кохались я думала для тебе на прощання
Увити гарне «рондо» чи «сонет»
І рифмами уквітчати навколо,
Немов гільце весільне, – та шкода!
Торік бувало тут, над сим потоком,
Звивала я тобі вінки барвисті,
Тоді ж у мене і квітчасті вірші
Жартуючи, лилися з-під пера... [3, с. 269]

Лірична героїня не просто віршує, а уквітчує, прикрашає буденність і справедливо вважає процес творчості прекрасним, про це яскраво засвідчує порівняння «немов гільце весільне» і не менш виразний епітет «квітчасті вірші», які є очевидно позитивно маркованими на протигагу наступній частині поезії. Подальші рядки ніби обривають, здавалося б, ідилічну картину, звучать слова, подібні самовироку:

Але тепер нема квіток для мене
Ні в полі, ні в діброві, ні в душі... [3, с. 269]

Наскрізим у творі є меланхолійний, навіть ностальгійний настрій, а моменти творчості і легкості передані як на правду щасливі та безжурні життєві епізоди, тому варто ще й відзначити протиставлення, вибудоване на основі настрійового контрасту.

Розмаїттям флористичних образів вирізняється ще один із показових віршів Лесі Українки «Ти хотів би квіток на дорозі моїй...». Узагальнений образ квітів тут також є прямою вказівкою на його символічність, адже однобоко його трактувати неможливо (і чи потрібно?). Квіти так само є уособленням прекрасного, ознакою процвітання, у нашому випадку, швидше за все, таланту та визнання:

Ти хотів би квіток на дорозі моїй?
Нащо сипати їх попід ноги?
Хай живуть вони в ніжній красі чарівній, –
я сама їх знайду край дороги [3, с. 313].

Звернемо увагу на образ дороги, біля якої за сюжетом поезії ростуть квіти: як відомо, дорогу часто розглядають як в художньому, так і в повсякденному мовленні, як життєвий шлях, тобто у словах «я знайду їх сама» криється своєрідне кредо, мовляв, кожен сам пише свою долю і має вибір помічати прекрасне, творити його для себе, чи ігнорувати. Іншого рівня сенсів поезія набуває далі, коли з'являється образ терну. Загалом, у творчості Лесі Українки терновий вінок трапляється чи не найчастіше, але не в класичному значенні: цей образ ніби злився із образом вінка лаврового – того, яким нагороджують переможців, і тими ж таки квітами. Терновим вінцем у авторки увінчано якраз таки митця, і терен взагалі неминучий на його шляху, якщо наміри його ширі і він є істинним служителем мистецтва. Слід зауважити, що терновий вінок для справжнього митця є не мукою, а нагородою, своєрідною ознакою того, що він на правильному шляху. Повернімося до конкретної поезії, де якраз таки проілюстроване саме таке розуміння образу терну:

...обережно та ніжно лицем притулюсь,
стрівши в білім убранні тернину.
Будуть шарпати одіж суворі гілки
і скривавлять колючками руки,
та гілкам не допоможуть лагідні квітки,
ні, вони надгородять за муки [3, с. 313].

Бачимо, що квіти – нерозривні з терном – символом творчих мук, і репрезентовані у цьому випадку ще й як символ нагороди.

Далі Леся Українка звертається до конкретних образів, аби підкреслити ідею поезії:

Не плямив поцілунок мій зроду квіток,
чи то пишні були туберози,
чи квітки, що зродив найпростіший садок,
чи до краю вражливі мімози [3, с. 313].

Квіти як творчість, настільки вразливі, що не терплять будь-якого втручання ззовні, навіть якщо то легкий цілунок, який виражає прихильність і захоплення.

Тим не менше, розгляд і аналіз квітів як виключно позитивно маркованого образу, символу радості і буяння життя є не зовсім справедливим, адже в цілому ряді поезій квіти пов'язані зі згасанням і смертю. Такий контраст є цілком виправданим, тому що впливу біографічного чинника на процес творчості ніхто не відміняв, і, звісно ж, не випускаймо з уваги те, що модерний митець (а саме такою була Леся Українка) живе як пише і пише, як живе. Поезію «Квіток, квіток, як можна більше квітів...» було написано в один день із «Уста говорять: він навіки згинув!» і «Ти не хтів мене взять...» одразу після смерті Сергія Мерджинського. Очевидно, що у цих віршах (і багатьох інших) лірична героїня тісно сплетена із особистістю авторки. «Органічна єдність/співдія приватно-біографічного та універсально-творчого рівнів художнього дискурсу й забезпечує віршам Лесі Українки ту переконливу «ваготу», що про неї мовиться у вимірах ідеалу. Поваб і поклик «неземної краси» полонив душу поетеси. Її історія кохання стала тим найпевнішим магічним ключем, що допоміг вийти з індивідуального рівня реально-життєвого сюжету на всезагальні обшири вічних сенсів. Ідется про внутрішню духовно-світоглядну кризу і коли не повну онову, то значну перебудову особистості, а отже, нову якість творчості», – пише Сергій Романов [4, с. 69]. Твори наскрізно пронизані глибокою тугою і відчаєм, Леся Українка довіряє рядкам, а відтак і читачам, найсокровенніше – біль від втрати близької людини. Це, у свою чергу, не тільки виправдовує і пояснює використання рослинних образів як елементу жалоби, а й дозволяє по-новому поглянути і осягнути глибинність думок мисткині і майстерність їх відображення на рівні художньому.

«...Мій бідний друже, / Я принесла тобі всі квіти, що дала / Скупа весна твого скупого краю, / Я всі збрала і в труну вложила, / Всю ту весну убогу поховала», – пише Леся Українка. Поряд із трагічним образом квітів як останнього дарунку з'являється оксюморонний «весна убога», котрий у даному контексті як ніколи доречний, але протилежний до більш відомого і звичного для нас образу весни, прописаного в рядках «Була весна: весела, щедра, мила, / промінням грала, сипала квітки...». Образ квітів як останнього дарунку плавно і майже непомітно переходить у інший, знайомий нам символічний, коли квіти уособлюють творчість. Різниця, по суті, ледь вловима і для усвідомлення її потрібно не просто читати, а відчитувати текст на як мінімум двох різних смислових рівнях:

Я дам живих квіток, зрощу їх крив'ю,
І заблищать вони, немов рубіни, –
Не так, як ті бліді, убогі квіти
Весни лихої, – і не будуть в'януть,
І в землю не підуть, і не умруть,
І ти знов оживеш в вінку живому... [3, с. 305]

Легко простежити двоїстість образу квітів, навіть протиставлення «весняні квіти» і «вірші-квіти», в котрих як адресат поезії, так і її автор житиме

вічно попри фізичну загибель. Леся Українка усвідомлює творчість не просто як сублімацію чи можливість висловитися – для неї це виклик фізичній смерті, протидія їй. Саме цим можемо пояснити величезну творчу спадщину письменниці попри те, що життя її було нетривалим. Сергій Романов з цього приводу зазначає: «...прагнення встигнути якомога більше наштовхувалося на об'єктивну неспроможність фізичної оболонки відповідати потребам духу, витримувати неймовірне внутрішнє горіння. Саме ця непереборна колізія, постійне невдоволення собою і своїми творами, мабуть, і вирізняє генія. Звідси й своєрідне сприйняття власного життя, його тягlosti в часі» [5, с. 67].

Ту ж закономірність в образотворенні бачимо в іншому, названому раніше, «Уста говорять: він навіки згинув!», квіти тут теж постають на різних смислових рівнях – фізичному, творчому і навіть ментальному (творчість як дарунок іншому), ба більше, вони персоніфікуються, утворюючи антропоморфну метафору:

І кожний раз як стане він бреніти,
Тремтять в моєму серці тії квіти,
Що ти не міг їх за життя зірвати,
Що ти не хтів їх у труну сховати,
Тремтять і промовляють враз зо мною:
«Тебе нема, але я все з тобою!» [3, с. 303]

Реалізується таким чином ідея безкінечності життя у творчості: за її допомогою можна увіковічнити не лише себе, а й того, про кого і для кого пишеш (не забуваємо про образ живого вінка із минулої поезії).

Рослинні образи іншого плану представлено у, напевно, одному із найвідоміших ліричних творів Лесі Українки «Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти...». Авторка досить просто, але водночас надзвичайно глибоко розкриває тему спорідненості, ідеальної сумісності людей на прикладі руїни і плюща:

...Плющ їй дає життя, він обіймає,
Боронить від негоди стіну голу,
Але й руїна стало так тримає
Товариша, аби не впав додолу [3, с. 298]

Слід зазначити, що мисткиня неодноразово у листуванні порівнювала себе із плющем, та й образ цієї рослини не поодинокий і навіть певною мірою наскрізний у її творчості. Далі у тексті Леся Українка ще більше підкреслює нероздільність плюща і руїни і неможливість їх окремого існування, вводить образ тополі, мовляв, що для одного порятунок, те може стати смертю для іншого:

Їм добре так удвох, – як нам з тобою, –
А прийде час розсипатись руїні, –
Нехай вона плюща сховає під собою.
Навіщо здався плющ у самотині?
Хіба на те, аби валятись долі
Пораненим, пошарпанним, без сили
Чи з розпачу повитись на тополі
І статися для неї гірш могили? [3, с. 298]

Плющ цілком можна вважати у цьому тексті алегорією (плющ – лірична героїня), але якщо зазирнути в етимологію цієї рослини поза текстом, стає цілком зрозуміло, що тут таки очевидним є символізм, адже плющ означає безсмертя, вічне життя, відданість, що, власне, й розкрито в поезії.

Висновки дослідження. Незавжди перекона-тися, що флористика у творчості Лесі Українки є, по перше, далеко не випадково обраною і, по дру-ге, покладена не тільки на виконання естетичної функції, як це часто буває у поезії. Звісно, авторка проходить шлях від естетизації та алегоризації творів шляхом використання рослинних моти-вів до надання їм символічного значення, відтак вони починають існувати не тільки у межах одно-

го тексту, а й, власне, поза ним, стають наскріз-ними елементами творчості. Це – беззаперечний ар-гумент на користь унікального художнього чуття, особливого сприйняття світу та виняткової май-стерності мисткині. Саме ці риси, різні можливос-ті трактування образності у її багатоаспектності, в тому числі флористичної, відкривають широкі перспективи для подальших досліджень рослин-них мотивів у творчості Лесі Українки.

Список літератури:

1. Кожевнікова С. «Квітчасті вірші» Лесі Українки. *Вісник Житомирського педагогічного університету*. Вип. 7. Житомир, 2001. С. 63–65.
2. Левченко Г. Квітковий стиль та уламки орфічного міфу в ліриці Лесі Українки. *Слово і Час*. 2012. № 2. С. 21–31.
3. Леся Українка. Повне академічне видання творів у 14 томах. Том 5. Поетичні твори. Ліро-епічні твори / ред. О. Вісич, С. Кочерга; передм. С. Романов; упоряд., комент. С. Романов, О. Кицан, М. Моклиця та ін. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. 928 с., 24 с. іл.
4. Романов С. Інтимна лірика Лесі Українки та Олександра Олеся крізь співмірність приватного досвіду та художньої реконструкції. *Слово і Час*. 2017. № 4. С. 67–78.
5. Романов С. Смерть і/як творчість у художньому всесвіті митця: Леся Українка. *Слово і Час*. 2010. № 8. С. 55–71.

References:

1. Kozhevnikova S. (2001) "Kvitchasti virshi" Lesi Ukrainky [Lesia Ukrainka's "Floristic poems"]. *Visnyk Zhytomyrskoho pedahohichnoho universytetu*, no. 7, pp. 63–65.
2. Levchenko H. (2012) Kvitkovyi styl ta ulamky orfichnoho mifu v lirytsi Lesi Ukrainky [Flower style and fragments of the orfeus myth in Lesia Ukrainka's lyrics]. *Slovo i Chas*, no. 2, pp. 21–31.
3. Lesia Ukrainka (2021) Povne akademichne vydannia tvoriv u 14 tomakh. Tom 5. Poetychni tvory. Liro-epichni tvory [Complete academic edition of works in 14 volumes. Volume 5. Poetic works. Lyro-epic works] / red. O. Visych, S. Kocherha; peredm. S. Romanov; uporiad., koment. S. Romanov, O. Kytsan, M. Moklytsia ta in. Lutsk: Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, 928 p.
4. Romanov S. (2017) Intymna liryka Lesi Ukrainky ta Oleksandra Olesia kriz spivmirnist pryvatnoho dosvidu ta khudozhnoi rekonstruktsii [Lesia Ukrainka's and Oleksandr Oles'es intimate lyric through the combination of private experience and artistic reconstruction]. *Slovo i Chas*, no. 4, pp. 67–78.
5. Romanov S. (2010) Smert i/yak tvorchist u khudozhnomu vesviti myttsia: Lesia Ukrainka [Death and/as creativity in the artist's universe: Lesia Ukrainka]. *Slovo i Chas*, no. 8, pp. 55–71.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-20>

УДК 82-1/-9

Гайнігова Л.

Масариків університет, Філософський факультет, м. Брно

КОРОТКО ПРО РОЗВИТОК ЖАНРУ ЧИКЛІТ НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ НАТАЛКИ СНЯДАНКО ТА СВІТЛАНИ ПИРКАЛО¹

Анотація. У статті досліджується генеза цього подекуди нового жанру популярної літератури, який з'явився перший раз у дев'яностих роках в англомовній літературі («Щоденник Бріджит Джонс» з року 1996 британської авторки Гелен Філдінг), та описується його прояв у сучасній українській, популярній прозі для жінок. Здійснено аналіз наукових праць, які досліджують жанр чикліт (світова рецепція жанру, статті українських дослідниць). Ключова частина статті виходить з аналізу вибраних популярних жіночих творів українських авторок нового тисячоліття, зокрема романів Світлани Пиркало («Зелена Маргарита», «Не думай про червоне: Роман не для молодшого шкільного віку») та Наталки Сняданко («Коллекція пристрастей, або Пригоди молоді українки»), під оглядом рис, типових для жанру чикліт і відношення цих творів до фемінізму та постфемінізму.

Ключові слова: чикліт, українська популярна література, література для жінок, нове покоління прозаїчек, Наталка Сняданко, Світлана Пиркало, фемінізм, постфемінізм.

Heinigova Linda

Masaryk University, Faculty of Arts, Brno

A BRIEF HISTORY OF A LITERARY GENRE CHICK LIT IN UKRAINIAN LITERATURE (IN NOVELS BY N. SNIADANKO AND S. PYRKALO)

Summary. It has been more than two decades since the first publication of the pioneering literary work in a genre which would be later called the chick lit; the novel was named after its main protagonist and it was published in the year 1996 – “Bridget Jones’s Diary” by a British author Helen Fielding. However, the term chick lit had been used a year before Fielding’s iconic heroine appeared in bookstores and libraries, it was an ironic title of Cris Mazza and Jeffrey DeShell’s collection of short stories written by women “Chick Lit Postfeminist Fiction” (published in 1995). Ever since the emergence of Fielding’s novel on that single, thirty-something, clumsy, funny and ironic Bridget Jones – a young British woman living in the megalopolis of London, who struggles with both her job and her personal life, there have appeared a quiet few of alike novels all over the Anglophonic Western world (novels by Sophie Kinsella, Candace Bushnell and others), and it was not so much later when a young generation of Ukrainian women-writers picked up the formula of a chick lit and began writing same-spirited novels. The main protagonist of the chick lit novel would always be a woman between the age of twenty and thirty, often single, (well-)educated, usually working in media and often surrounded by her friends, who also function as her family. Although there is not an obligatory happy ending, a conclusion of these books is usually carried out in a positive way. The present study concentrates its interest on the emergence of this new, modern literary genre of women’s prose since its appearance in the middle nineties in English written popular literature to the beginning of 2000s in Ukrainian literature written by women-authors, above all in novels of Natalka Sniadanko („The Passion Collection, or The Adventures and Misadventures of a Young Ukrainian Lady“) and Svitlana Pyrkalo (“Green Margarita“ and „Don’t Think about Red“) while demonstrating occurring elements of the new genre and pointing out its evident symbiosis with postfeminist trends in contrast to feminism which is being taken as an outdated movement or an ideology, no longer necessary in today’s society.

Keywords: chick lit, Ukrainian popular literature, women’s literature, generation gap, Natalka Sniadanko, Svitlana Pyrkalo, feminism, postfeminism

Постановка проблеми. У даній статті розгортається проблематика виникнення жанру чикліт від самого його початку в англомовній літературі до його появи в українській літературі. Завдяки новим дослідженням іноземних (американських, британських, німецьких та інших) літературознавців (літературознавиць) та соціологів (соціологинь), ми можемо побачити цілий феномен жанру чикліт у новому світлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як уже говорить сама назва статті, цілий ряд учених про проблематику нового жанру чикліт писали та говорили з самого початку його появи, тобто з кінця дев'яностих років минулого століття; між науковцями з англомовного світу слід назвати принаймні дослідниць Кріс Мацца, Стефа-

ні Гажевські, Сюзен Феррісс та Меллори Янг, або теж німецьку літературознавицю Гайке Мізлер. Якщо йдеться саме про українське літературне середовище, то дослідженням та аналізом даної проблематики займалися та досі займаються багато українських дослідниць. Згадаймо хоч дослідження Мирослави Крупки, Марини Рябченко або Софії Філоненко та інші.

Мета статті. Основною метою даного дослідження є представлення жанру чикліт з погляду історичного та генетичного, з використанням компаративної методи при аналізі прозаїчних творів сучасних української письменниць Наталки Сняданко та Світлани Пиркало.

Виклад основного матеріалу. На початку другого тисячоліття в українській літературі

¹ This publication was written at Masaryk university as part of the project Ztracení na hraně staletí: Mladí lidé v současných prózách postkomunistického prostoru number MUNI/A/1360/2021 with the support of the Specific University Research Grant, as provided by the Ministry of Education, Youth and Sports of the Czech Republic in the year 2021.

сформувалося нове покоління молодих прозаїчок, що продовжує літературні тенденції, розпочаті в попередніх роках. Із творчості молодшої генерації письменниць, утім, зникла феміністична ангажованість, притаманна літературі дев'ятидесятих років. І хоча тексти сучасних авторок не є першочергово та програмово феміністичними, вони безумовно ілюструють жіночий досвід у сучасному українському суспільстві.

Характерним спільним первнем у творчості багатьох українських авторок, що дебютували після 2000 року, досі є сильна суб'єктивізація та автобіографізм [16, с. 279–284], однак у прозі частіше доходить до зміцнення кодів високого та популярного мистецтва.

Зародження т.зв. «чикліту» – нового літературного жанру, осучасненого типу популярного читива для жінок – тісно пов'язане з популяризаційними тенденціями в культурі та гендерному дискурсі загалом.

Уперше термін чикліт (англ. *chick lit*) було використано 1995 року американською письменницею Кріс Мацца та її колегою, прозаїком Джеффри ДеШеллем у назві антології тодішньої сучасної жіночої прози, виданої за їх редакцією «Чикліт: Постфеміністична художня література» (англ. *Chick Lit: Postfeminist Fiction*). Пізніше у статті «Хто сміється тепер? Стисла історія чикліту й збочення жанру» (англ. *Who's Laughing Now? A Short History of Chick Lit and the Perversion of a Genre*), в якій досліджується генеза чикліту, а також йдеться про наведену збірку оповідань, К. Мацца прокоментувала вибір назви наступним чином: «У цьому полягав іронічний задум нашої назви. Замість підтримки образу жінок як залицяльниць і легковажних істот ми хотіли навпаки взяти часткову відповідальність за цей упереджений і довготривалий стереотип². Тож початково термін «чикліт» було замислено як іронічне посилання на прояви постфеміністичних тенденцій у літературі.

Постфеміністичними тенденціями зазвичай називають критичну переоцінку ідей емансипації та фемінізму, дистанціювання не лише від правил патріархального суспільства, але й віднедавна від західних феміністичних ідеалів. У дев'ятидесятих роках втілення ідей фемінізму (наприклад, беззаперечність права жінок на працю, рівноцінна фінансова винагорода за її виконання чи право розпоряджатися власним тілом) сягнуло на Заході цілком нового рівня сприйняття і схвалення [10, с. 18]. Постфемінізм на відміну від другої і третьої хвилі фемінізму розуміється багатьма дослідниками радше як соціокультурний феномен, аніж політичний рух зі своєю ідеологією. Хоча громадськість інколи сприймає постфемінізм як четверту, самобутню хвилю феміністичних рухів, його слід було б розглядати як паралельну форму фемінізму третьої

хвилі³. Українська дослідниця літератури Марина Рябенко слушно зауважує, що постфемінізм можна розуміти як осучаснену критику фемінізму: постфеміністки виказують небажання суцільної жінки підпорядкувати власне життя пуританській та чоловіконевазиницькій ідеології феміністок; постфеміністки вважають, що жінка має право вибору, чи присвятити своє життя побудові успішної кар'єри, або вирішити утворити родину та стати домогосподаркою [5, с. 290–295]. Постфемінізм одночасно протистоїть позірному сприйняттю жіночої сексуальності та узагальненню жінок як жертв системи – сексуальність жінки у ньому підноситься, а не засуджується.

Сьогодні, під оглядом літературних критиків, істотними для обговорюваного жанру є його тематика, головний герої, цільова, аудиторія, стиль оповідання. Чикліт є жіночою популярною літературою, зорієнтованою на жіночу аудиторію. Протагоністкою виступає молода незаміжня жінка віком від двадцяти до тридцяти років, яка намагається сумістити кар'єру й особисте життя [1, с. 3]. Як навмисно іронічна назва антології спричинила появу жанру, якому цей термін приписують сьогодні? Провина лежить передусім на американському культурному критикові Джеймсові Волкотту та його статті, випущеної для тижневика *The New Yorker* у квітні 1996 року – «Почуй мій нявкіт: Морін Дауд і сходження постфеміністичного чикліту» (англ. *Hear Me Purr: Maureen Dowd and the rise of postfeminist chick-lit*). У ній автор пише про новий жанр поплітератури для жінок у стилі газетних колонок. Пізніше британський книжковий ринок відреагував на Волкоттову інтерпретацію чикліту як популярної постфеміністичної літератури, згадавши тоді щойно опублікований роман Гелен Філдинг «Щоденник Бріджит Джонс» (1996)⁴, що актуалізував жанрову характеристику чикліту [8, с. 21–24]. У наступних роках британський та американський книжковий ринки охопила хвиля схожих текстів⁵.

Спільним знаменником завжди була жінка-автор, а головною героїнею – молодша жінка, яка мешкає у великому місті. Звичною тематикою стали міжособистісні стосунки (гетеросексуальний любовний роман, ставлення героїні до її партнерів, котрі замінюють родину), реалістичне зображення сексуального життя жінки; обов'язкова наявність грайливого та гумористичного тону оповідання в першій особі, а також невдоволення власним фізичним виглядом і завзяття до самовдосконалення. Історія кохання майже завжди переплітається з кар'єрним зростанням (часто-густо протагоністка працює в якомусь відгалуженні моди або в медіа).

Стефані Гажевські, американська літературознавиця, наголошує на невід'ємності сучасного жанру й літературної традиції т.зв. вихов-

² „This was the ironic intention of our title: not to embrace an old frivolous or coquettish image of women but to take responsibility for our part in the damaging, lingering stereotype.“ [8, с. 18].

³ С. Гажевські вважає, що переконання феміністок третьої хвилі у застарілості другої хвилі фемінізму корелює з ідеями, які приписують постфемінізму [5, с. 149–186]. За словами Гайке Мізлер, постфемінізм у свою чергу є гіперонімом на означення багатьох поглядів поза феміністичним рухом, які проявилися на початку 1990-х рр. [10, с. 25], чим підкріплює неодноразові припущення про їх одночасне виникнення з фемінізмом третьої хвилі.

⁴ В академічних колах «Щоденник Бріджит Джонс» (*Bridget Jones's Diary*, 1996) часто називають єдиним праобразом жанру чикліт [1, с. 1–15].

⁵ Серед уже «канонізованих» чикліт-романів відмітимо бодай «Секс і місто» (1996) американської журналістки Кендес Бушнелл, «Зізнання шопоголіка» (1999) Софі Кінселли і «Диявол носить "Прада"» (2003) Лорен Вайсбергер.

ного роману⁶, який на початку дев'ятнадцятого століття культивувала, наприклад, англійська письменниця Джейн Остін. Гажевські вбачає схожість центральної романтичної сюжетної лінії та критичне, стримане ставлення до зв'язку між жінкою та чоловіком [5, с. 8]. Утім, найміцніший зв'язок авторка помічає між чиклітом і оригінальними любовними романами (у чеській літературній традиції – *červená knihovna*, укр. *червона книгозбірня*) [4, с. 29–46]. До цього вона додає: «На відміну від арлекінок, чикліт переміщує елементи любовного роману [червоної книгозбірні] до міського середовища [...]»⁷. На думку дослідниці, жанр чикліт містить безумовно менше романтики, ніж його попередник. Зображення міжособистісних стосунків навпаки є реалістичнішим, з чим пов'язано і відсутність невідворотного гепенду – лише малий відсоток книжок закінчується укладенням шлюбу героїні та її обранця [4, с. 29–46]. Погоджуючись із тезою Гажевської про зв'язок старіших, традиційних жанрів літератури для жінок та новішого жанру чикліт, який, у власний спосіб розвиваючи своїх попередників, йде по їхніх стопах (нехай і будучи осучасненим), ми вважаємо за потрібне додати, що більше ототожнюємо свою думку з ідеєю Гайке Мізлер. Вона стверджує, що частий відхід чикліту від головної сюжетної лінії унаочнює його схожість радше з виховним (нім. *Bildungsroman*), аніж з любовним романом, бо в центрі уваги лежить особистісний розвиток героїні, розглянутий зсередини [10, с. 31]. Історія кохання в чикліті стоїть позаду, що принципово відрізняє його від червоної книгозбірні. У любовному романі панівною тематикою є зображення романтичних стосунків гетеросексуальної пари – історія описує поступове зближення персонажів і зазвичай підсумовується або щасливим шлюбом, або принаймні освідченням головних героїв у вічному коханні [11, с. 86–89]. При цьому, децентралізація любовного зв'язку в жанрі чикліт – це не єдина відмінна, хоч і беззаперечна риса, коли йдеться про відхід від класичних любовних романів. На відміну від них, героїня чикліту не ідеальна, її недоліки може бути пов'язано як з характером, так і з зовнішністю. Не в останню чергу, аби твір було віднесено до чикліту, його тексту не мусить бракувати гумору й (само-)іронії – це більше віддає оповідання традиційних любовних романів, де розважальна функція тексту відсутня.

Типовими атрибутами жанру чикліт наділена і деяка проза українських авторок покоління двотисячників, зокрема тексти Світлани Прикало та Наталки Сняданко, що літературно дебютували на самому початку нового тисячоліття. Так, першотвори цих письменниць часто пов'язані з поетичними практиками сучасного жанру жіночої літератури: автобіографічність, оповідання від першої особи (з перспективи гомодієгетичної оповідачки), сповідальний стиль (потужна суб'єктивізована фабула), переважан-

ня теми міжособистісних стосунків та зображення нового жіночого досвіду в сучасному, мінливому світі.

У минулому першотвір уродженки Полтавської області Світлани Пиркало «*Зелена Маргарита*» уже встигали охрестити першим українським твором жанру чикліт. Уперше повість було опубліковано 2000 року київським видавництвом «Смолоскип». Повість стала бестселером і, як пише літературний критик Александр Кратохвіл, першим українським попроманом [6, с. 5–6]. Про успіх книжки серед читачів свідчить і те, що до цієї миті її перевидано двічі.

Головною героїнею та гомодієгетичною оповідачкою повісті «*Зелена Маргарита*» є недавня випускниця Київського університету й новинарка (чи радше авторка, що пише на замовлення рекламні оголошення, рецензії косметики та харчових закладів) Марина Погрібна, яка на час подій мешкає в Києві. У вступній частині оповідачка скромно визнає, що її книжка не є великим романом, а лише опис кількох звичайних днів у її житті⁸. На сторінках повісті читач стежить за життям героїні у перебігу неповних трьох весняних тижнів кінця двадцятого століття. За своєю композицією текст розділено на окремі дні, де оповідачка виписує повсякденні радощі й турботи, чим у значній мірі нагадує щоденникову форму літературного витоку жанру чикліт «Щоденник Бріджит Джонс». Щоправда, на відміну від традиційного роману чикліт, героїня «*Зеленої Маргарити*» є щасливою у партнерських стосунках, і хоча її обранець у книзі не фігурує, Марина часто згадує про нього: «*До речі, треба подзвонити батькам мого коханого і подякувати їм за нього. Якби не він, я б жила удвох із котом*»⁹.

На відміну від типової героїні чикліту, Марині напевно не бракує здорової впевненості. Читач, ознайомлений з поетичними прийомами, характерними для чикліту, теж не знайде в книзі аж так багато гумору й самоіронії, як можна було б очікувати. Це пов'язано з тим, що повість написано у грайливому та легкому тоні, за стилістикою – мов колонки в часописі. Якщо у вступній частині статті ми зазначили, що жанр є типовим проявом постфемінізму, неможна оминати, як себе проявляє в його дусі Марина Погрібна – вона постійно декларує, що є феміністкою, оскільки [sic!] читає філософські есеї Оксани Забужко, радить читачеві ознайомитися з Симоною де Бовуар і сама написала статтю про феміністичні міфи (вбудована до книжного тексту), але з іншого боку визнає:

«*Є й інша причина, чому не всім жінкам так уже потрібні ті права. Права – це відповідальність. Право самій забезпечувати себе матеріально означає, що вже не вийде так солодко й безтурботно висіти на чоловічій шії [...]»*¹⁰.

Другим літературним твором Світлани Пиркало став роман 2004 року «Не думай про чер-

⁶ В англійському середовищі також вживається термін «роман звичай» (англ. *novel of manners*).

⁷ „*Chick lit transports elements of the romance into an urban setting, as opposed to Harlequins [...]*“ [4, с. 29–46]. У цьому перекладі слово «арлекінки» застосовується або на позначення, або синонімічно до любовних романів.

⁸ „*Ця історія – не гостросюжетний роман, а просто оповідь про пару-десять днів, проведених мною, – кілька звичайних днів*“ [13, с. 2].

⁹ „*До речі, треба подзвонити батькам мого коханого і подякувати їм за нього. Якби не він, я б жила удвох із котом*“ [13, с. 43].

¹⁰ „*Є й інша причина, чому не всім жінкам так уже потрібні ті права. Права – це відповідальність. Право самій забезпечувати себе матеріально означає, що вже не вийде так солодко й безтурботно висіти на чоловічій шії [...]*“ [13, с. 46].

воне: Роман не для молодшого шкільного віку», який частково продовжує «Зелену Маргариту». Своєю структурою та стилем оповідання роман ніяк не відрізняється від авторського дебюту, однак загалом, на наш погляд, постає більш (само-)іронічним та гумористичним¹¹, наближаючись до британських та американських чикліт-текстів. Так само, як і в першотворі, оповідання здійснюється від першої особи, гомодієгетичної оповідачки та головної героїні Павлини Стопудів – двадцятип'ятирічної, незаміжньої, амбітної новинарки, яка переїжджає з Києва до Лондона, де їй запропонували місце закордонної кореспондентки *BBC News*. Протягом цілого роману наблюдаємо постійні зусилля Павлини возз'єднатися зі своїм колишнім коханцем, американським саксофоністом Джимом, з яким вона познайомилася ще студенткою сім років тому на музичному фестивалі в Луцьку. Таким чином, читач може припустити, що вигідна пропозиція працевлаштування не була єдиним стимулом для переїзду Павлини до Лондона, до того ж героїня часто зізнається у незгаслих та пристрасних почуттях музикантові¹². Хоча їхня зустріч відбудеться після багатьох невдалих спроб, Павлина усвідомлює, що її вабить не щире почуття до коханого, а скоріше викривлений образ минулого й звичайна туга за емоційною близькістю. Мирослава Крушка, літературознавиця, яка у своїй професійній діяльності приділяє особливу увагу українській жіночій літературі, висловила думку, що у романі С. Пиркало ідеалізацію очей у любовних стосунках треба розуміти радше як фантазію про кохання, а не бажання її реалізації. Сенсом життя стають не самі почуття, а прагнення можливості їх досягнути, очікування любові [7, с. 73–79].

Центральною темою роману однак лишається, як це буває у текстах, які належать до жанру чикліт, зображення щоденного життя молоді, незалежної жінки. Окрім опису життя в британському мегаполісі (час, проведений з друзями, знайомство з новими людьми, стосунки на роботі, посиденьки в різноманітних барах, вечірки, шопінг) щире вираження власної сексуальності є характерним не лише для жанру чикліт, а й загалом для нової жіночої прози¹³.

Павлина неодноразово зізнається, що не дістає тілесної насолоди. Цю тему вона обговорює з друзями чи сповідається читачам¹⁴ у монолозі. Щойно вона вирішує діяти, секс, як задоволення суто фізичної потреби, перетворюється на засіб, за допомогою якого жінка досліджує власну

ідентичність. Таким чином, у тексті руйнуються застарілі гендерні стереотипи про жінок як простих об'єктах статевої активності. З іншого боку, треба зазначити, що сексуальні сцени у жанрі чикліт зрідка коли зображуються яскраво і детально, а бувають найчастіше описані стисло і предметно¹⁵.

Важливою ознакою роману є його автобіографічність. Як слушно зауважує Марина Рябченко, автобіографічність (або ж автобіографізм, див. вище) найбільше сигналізує пряма назва свого імені або зрима алюзія на нього [16, с. 279–284]. На наш погляд, утім, найбільш виразним проявом автобіографізму в романі опиняється точна дата народження та місце, які збігаються як з авторкою, так і з її протагоністкою¹⁶.

Крім того, вони обидві вивчали філологію в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Пиркало в дійсності переїхала на початку 2000-х рр. до Лондона, де, обійнявши посаду новинарки *BBC News*, провела майже десять років.

Істотним відхиленням від жанру чикліт є присутність у романі роздумів щодо реальних подій – смерті двох друзів і пов'язаного з цим стеження за політичним перебігом на Близькому Сході протягом 2000-х років.

Роман західноукраїнської письменниці Наталки Сняданко «*Колекція пристрастей або Пригоди молоді українки*» було вперше опубліковано 2001 року львівським видавництвом Піраміда. Кількома роками пізніше в Україні дочекалися не лише на друге видання (харківське видавництво «Фоліо», 2008), а й переклад іншими мовами (текст було перекладено чеською, польською, німецькою та російською мовами; частину роману було перекладено англійською та видано у збірці української жіночої прози «*Herstories: Anthology of New Ukrainian Women Prose Writers*»¹⁷), що принаймні доводить його популярність серед читачів.

Наратив роману презентує іронічну, значною мірою жартівливу, динамічну й читабельну розповідь галицької дівчини про колекцію чоловіків у своєму житті. Викладений у формі особистого щоденника, роман складається з семи розділів, у яких проаналізовано формування особистості головної героїні – від дитячих років до ранньої зрілості, що відрізняє його від прозових творів Світлани Пиркало і типових представників чикліту. Тут варто згадати гіпотезу Г. Мізлер, яка вказує [10, с. 31] на очевидні збіги наративного розвитку в жанрі чикліт і виховного роману, про

¹¹ „[...] можливо, я доживуся колись до такої старості, що доведеться іти в Сохо і купувати собі штучний член, щоб просто не забути, як він виглядає“ [14, с. 27].

¹² „Я побачила чоловіка з чорними очима, погляд яких мені сниться досі. [...] У мене забрало сім років, щоб приїхати до міста, де він колись жив – тільки щоб збагнути, що його тут більше немає. [...] але готова витратити ще скільки завгодно років і змінити скільки завгодно країн, аби його побачити“ [14, с. 49].

¹³ Софія Філоненко звертає увагу на цілковиту відсутність у 1980-х рр. сексуальної проблематики в жіночій прозі. Стосунки між чоловіками і жінками було зведено до романтичного, асексуального рівня, а тему жіночої сексуальності взагалі замовчано. Тодішня жіноча проза була позафеміністичною, себто літературою патріархально налаштованих жінок, чия жіночність формувалася за радянської ери. Таким чином, ця література відображала всі стереотипи радянської жінки. Наприклад, чоловік був для героїні центром веселити, жінка ж пізнавала себе лише у світлі його емоційної прив'язаності, суто як об'єкт [2, с. 11–28]. Помітні зміни в гендерному дискурсі почали з'являтися в 1990-х рр., коли українська література поповнилася низкою нових, вагомих авторок, чимало з яких активні до сьогодні.

¹⁴ „Мені бракувало чоловіків. Мені хотілося зайнятися з кимось сексом [...]. Поки я йшла на роботу, я встигала побачити десятки гарних чоловіків, із якими можна було б переспати“ [...] „Хто б міг подумати, що Павлина Стопудів у багатомільйонному місті не знатиме, з ким переспати“ [14, с. 79].

¹⁵ „Ми зайнялися тм, заради чого сюди прийшли. Сказати, що з цього вийшов би гарний порнофільм, я не можу, але перебирати мені не доводилося“ [14, с. 85].

¹⁶ „[...] жіночої статі, народженої 18 липня 1976 року в Україні, місто Полтава [...]“ [14, с. 4].

¹⁷ Viz НАЙДЕН, М. (ed.). *Herstories: An Anthology of New Ukrainian Women Prose Writers*. Лондон: Глагослав, 2014.

які зазначено вище. Роман приховує в собі виразно автобіографічні риси. Так, одне лиш ім'я протагоністки, Олеся Підобідко, свідчить про alter ego письменниці. Іншою характерною рисою автобіографічності є вивчення Олесею української філології у Львівському університеті, а також перебування в західнонімецькому Фрайбурзі та Баден-Бадені у дев'яностих роках, що майже нічим не відрізняє її від авторки.

Олеся Підобідко є молодою, емансипованою, розумною та впевненою в собі жінкою. Інтелект і самовпевненість, якими Олеся пригнічує будь-кого і за будь-якої ситуації, її відділяє від типової героїні чикліту. Втім, час від часу вона кепкує з себе, роблячись людянішою та ближчою до героїнь жанру:

«У перші дні мій «середньо-початковий рівень [німецької мови] виявляв себе переважно в тому, що я брала в руку яблуко і старанно повторювала за фрау Де Ляфорте: “дер апфель”, потім міняла яблуко на грушку і знову старанно повторювала: “ді бірне”, а потім, щоб продемонструвати свою не повну вже дрімучість, хапала банан і радісно посміхаючись, повідомляла: “айне банане”» [17, с. 123].

Як ми вже казали, жанр чикліт часто згадується в тандемі з постфеміністичними тенденціями. Британська соціологиня і теоретичка культури Анджела МакРоббі у своїй монографії *«Наслідок фемінізму: гендер, культура та соціальна зміна»* (2009) визначає постфеміністичні настанови як антифеміністичні, однак парадоксально засновані на припущенні, що фемінізм був проявом здорового глузду [9, с. 40, 130]. Олесю Підобідко, як і Марину Погрібну чи Павлину Стопудів, можна вважати через її погляди постфеміністкою: *«Після прочитання всіх» наведених вище історій у декого може скластися враження, що героїня надто вже несвідомо ставиться до питань, пов'язаних з емансипацією. У когось навіть може зародитися підозра, що авторка – затята феміністка. Або ж навпаки, що вона – проти емансипації. [...] Тому відразу уточню, що ототожненням «пристрасть і жінка» я зовсім не хочу продовжувати довгий ряд статей дискримінацій, яких жіноцтву довелося зазнати протягом усієї історії людства, як не маю на увазі й представлення жінки лише як об'єкта сексуальної уваги. Так, ніби пристрасть може виникати тільки до жінки. Хоча ясна річ, у боротьбі за права жінок найважливіше – вчасно зупинитися» [17, с. 223–224].*

У іншому місці роману героїня сперечається зі своїм німецьким приятелем, переконаним феміністом, про необхідність самого фемінізму – з численних Олесиних поглядів випливає, що, погоджуючись із засадничим ідеями, вона стверджує, що жінка завжди мала б мати право вибору:

«[...] Але мені здається, що фемінізм – це таке саме перебільшення, як і патріархат, просто в інший бік. Сама потреба доводити те, що

жінка – настільки ж повноцінна особистість, як і чоловік, принизлива. [...] Усі ми різні, і чому б не припустити, що деяким жінкам подобається бути залежними від їхніх чоловіків, що для них сім'я важливіша за самореалізацію, роботу і все інше? [...] Але навіть, коли це влаштовує і їх, і їхніх чоловіків? [...]» [17, с. 206–207].

Висновки і пропозиції. Жанр чикліт, як прояв постфеміністичних тенденцій в культурі та суспільстві, став із початком нового тисячоліття часто обговорюваним феноменом. Про його генезу та невідворотній занепад, характерні риси, довготривалість і різні піджанри написано незлічені праці у багатьох країнах по всьому світу. З одного боку, про чикліт відгукуються схвально через його «інший», реалістичніший погляд на світ, із яким себе ідентифікує чимало сучасних жінок. З іншого боку, через стереотипові оповідні практики та шаблонних персонажів (особливо чоловічих) його нерідко відносять до масової літератури сумнівної якості, до пляжного читива, інколи до ролі арлекінок нової доби.

Нова доба вимагає нових підходів, незалежно від того, йдеться про зміни у суспільстві чи культурі. Як бачимо вище, письменницьке покоління українських двотисячників (двотисячниць) слідує тенденціям, розпочатим у жіночій прозі в дев'яностих роках. Однак через те у творчості міленіалок присутні очевидні спроби змінюватися, просуватися далі. У новому тисячолітті вже мало кого шокують раніше табуйовані, суто жіночі теми, такі як пологи, аборти, оргазм, фригідність або менструація. Зрідка хто сьогодні обурюється вульгаризмам з під-пера авторки порівняно з серединою дев'яностих років [sic!]¹⁸. У літературі ніхто вже навіть не зупиняється перед нецензурованою сексуальністю, перед яскраво, майже натуралістично зображеними сценами сексу. Деякі з прозаїчек відчули зміни в гендерному дискурсі та вирішили втілити їх на папері. Тоді в українській літературі з'явився чикліт. Будьмо однак вельми обережними в своїх твердженнях, оскільки говорити про феномен чикліту в українській літературі як про цілком сформований, самотутній жанр, було б щонайменше неточно – правильніше констатувати, що деякі його елементи унаочнює жменька прозових творів українських письменниць. Наприклад, трансформація любовного роману, яка надійшла з Британії (або, якщо взяти друге за згадуваністю джерело жанру чикліт – *«Секс і місто»* (1996), то, мабуть, доречно казати про походження цього явища в англомовній літературі в цілому). Уперше про жанр чикліт в українській літературі розповіла вчена-літературознавиця Софія Філоненко. Це тривало недовго, і жанр привернув увагу інших експертток (нікого не має дивувати, що більшість зацікавлених є жінками), таких яких Марина Рябченко, Олеся Романенко і Мирослава Крупка. Окрім того, соціологиня Зоя Шевченко включила слово «чикліт» до свого *Словника гендерних термінів*¹⁹.

¹⁸ Скандал тоді спричинив прозовий дебют Оксани Забужко *«Польові дослідження з українського сексу»* (1996). Літературні критики (важливо підкреслити, передусім чоловіки) висловили, серед усього іншого, своє невдоволення мовними засобами, використаними авторкою в романі: *«Головний аргумент критики: як могла жінка дозволити собі таку відвертість, лайливі вислови та зображення еротичних сцен? (Те, що давно дозволяється будь-якому чоловікові)»* [12, с. 181–187].

¹⁹ ШЕВЧЕНКО, Зоя. *Словник гендерних термінів*. Черкаси, 2016. [Електронне джерело]. Доступне за посиланням: <http://a-z-gender.net/ua/wp-content/uploads/2018/05/Slovyuk-gendernyh-terminiv.pdf>

Обидві письменниці (майже однолітки²⁰), твори яких ми обрали для порівняльного аналізу, дебютували на самому початку нульових років. Для кожної це були їхні першотвори (за винятком роману «*Не думай про червоне*»). Усі три тексти бодай частково відповідають характеристикам жанру чикліт. «*Зелена Маргарита*», «*Колекція пристрастей або Пригоди молоді українки*» та «*Не думай про червоне*» є передусім гумористичною, подеколи іронічною (іноді навіть саркастичною) жіночою прозою популярної літератури, для якої характерні надзвичайно суб'єктивізовані фабули, що до певної міри нагадують записки у щоденнику. Протагоністки романів – Марина Погрібна, Павліна Стопудів та Олеся Підобідко – це молоді емансиповані жінки, що мешкають у великих містах. Їх можна вважати майже взірцевими героїнями чикліту, а через автобіографічність творів Пиркало і Сняданко – alter ego'ом письменниць.

Вони не бояться висловити свої погляди і здебільшого вважають фемінізм старомодним рухом, нездатним задовільнити потреби сучасної жінки. І Марина, і Павліна, і Олеся без докорів сумління насолоджуються своєю сексуальністю і відверто говорять про це, не боячись подвійного сексуального стандарту, який, на думку МакРоббі [9, с. 10–11], є важливим аспектом постфеміністичних тенденцій. Крім того, усі вони, обожаюючи фінансову незалежність, більш ніж спроможні забезпечити себе. Героїні Світлани Пиркало, як і декотрі їхні попередниці²¹, репрезентують споживацький спосіб життя, охоче тішаться дорогим предметом одягу чи косметикою, а також часто витрачають великі суми в барах, клубах чи ресторанах.

На відміну від любовних романів, у центрі уваги цієї прози відсутня любовна лінія, що мала б неминуче привести до гепенду у вигляді весілля, освідчення в нескінченному коханні та вірності аж до гробу.

Як правило, чикліт надає реалістичніше зображення романтичних стосунків чи життя незаміжної жінки, проте ані в новелі «*Зелена Маргарита*», ані в романах «*Не думай на червоне*» та «*Колекції пристрастей...*» – проза Світлани Пиркало закінчується більш-менш відкрито – читач не може передбачити, що Марина задоволена своїм положенням. На неї чекає хіба що нелегке рішення щодо здобуття освіти за кордоном в осяжному майбутньому. Наприкінці роману «*Не думай про червоне*» Павліна залишається сама, проте висловлює надію, що все обернеться на краще, а Олеся, персонаж Сняданко, ще на сторінках роману встигне вийти заміж, але про зміну свого сімейного стану вона згадує лише мимохідь, а читачеві не підтверджує жодних подробиць.

На мовному рівні жанр чикліт, включно з відібраними нами творами, постає новаторським і спонукає до вживання експресивних виразів, грубопців. Як у прозі Світлани Пиркало, так і романі Сняданко подибуємо елементи суржика, а також вульгаризми. Сняданко охоче використовує галицизми, тоді як Пиркало притаманне неодноразове вживання англіцизмів.

Факт лишається фактом – чикліт належить до жанру популярної літератури. З огляду на це його тематика багатьом критикам та вимогливим читачам може здатися поверховою, персонажі – шаблонними, а оповідна цінність – близькою до нуля. Проте, якщо ми глибше поринемо в тексти, то дійдемо висновку, що безумовна приналежність чикліту до масової культури аніскільки його принижує. Він без проблем виконує свою розважальну, а іноді також соціальну й пізнавальну функції. Додаймо до цього властивий чикліту ескапізм, можливість отожднення читачки з героїнею або, як зазначає Мізлер, втіху, що може полягати в ознайомленні з вигаданим світом, дуже схожим на той, в якому живе сама читачка, і тоді ми зможемо зрозуміти, чому цей жанр так цінується читачками ось уже понад два десятиліття.

Список літератури:

1. Гажевські С. Традиція та зміщення в новому романі манерів. In: Чикліт: Нова жіноча проза (ед. Феррісс С., Янг М.). Нью-Йорк : Роутлідж, Тейлор енд Френцис Груп, 2006.
2. Гажевські С. Чикліт і постфемінізм. Шарлоттсвілл : Університет Вирджинія Пресс, 2011.
3. Кратохвіл А. Поп-література: покоління 90+. Критика. Київ, 2009. Ч. 5-6.
4. Крупка М. Художні версії любовних драм у сучасному прозовому дискурсі (Романи О. Забужко, І. Карпи, С. Пиркало). Київ : Слово і час, Літературна критика, 2007. Ч. 7.
5. Мацца К. І хто тепер сміється? Стисла історія жанру чикліт й збочення жанру. In: Чикліт: Нова жіноча проза (ед. Феррісс С., Янг М.). Нью-Йорк : Роутлідж, Тейлор енд Френцис Груп, 2006.
6. МакРоббі А. Наслідки фемінізму: Гендер, культура та соціальні зміни. Лондон : Сейдж, 2009.
7. Мізлер Г. Культурна політика жанру чикліт: Популярна фікція, постфемінізм і репрезентація. Нью-Йорк : Роутлідж, Тейлор енд Френцис Груп, 2017.
8. Моцна Д., Петерка Й. Енциклопедія літературних жанрів. Прага/Літомишль : Пасека, 2004.
9. Павличко С. Виклик стереотипам: Нові жіночі голоси в сучасній українській літературі. In: Фемінізм (ед. Агеева В.). Київ : Видавництво Основи, 2002.
10. Пиркало С. Зелена Маргарита. 2000. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Pyrkalo_Svitlana/Zelena_Marharyta.pdf?PHPSESSID=dfa001b011407cb81ca92f4df755ee75
11. Пиркало С. Не думай про червоне : Роман не для молодшого шкільного віку. 2004. URL: <http://maxima-library.org/knigi/year/b/213917> (пагінація 1-158).
12. Рябенко М. Елементи чикліт прози в сучасній українській літературі (на матеріалі творів Наталки Сняданко, Світлани Пиркало). Славянські літератури й кантійексе сусетнай. Мінськ, 2011.
13. Рябенко М. Жанрова дифузія в сучасній українській прозі (на матеріалі творів Н. Сняданко, М. Соколян, С. Пиркало). Літературознавчі студії, 2013.
14. Сняданко Н. Колекція пристрастей, або Пригоди молоді українки. Харків : Фоліо, 2008.

²⁰ Світлана Пиркало (*1976), Наталка Сняданко (*1973).

²¹ Один з найвідоміших романів чикліту – «Зізнання шопоголіка» (1999) Софі Кінселли, де головна героїня є взірцевим утіленням споживацького стилю життя.

15. Ферріс С., Янг М. Чикліт: Нова жіноча проза. Нью-Йорк : Роутлідж, Тейлор енд Френціс Груп, 2006.
16. Філоненко С. Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-х років ХХ століття. Київ, Ніжин : ТОВ Видавництво «Аспект Поліграф», 2006.
17. Філоненко С. Масова література в Україні Дискурс/гендер/жанр. Донецьк : Ландон ХХІ, 2011.

References:

1. Harzewski, Stephanie (2006) Tradition and Displacement in the New Novel of Manners. In: Chick Lit: The New Woman's Fiction (ed. FERRISS, Suzanne and Mallory YOUNG). New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
2. Harzewski, Stephanie (2011) Chick Lit and Postfeminism. Charlottesville: University of Virginia Press.
3. Kratochvil, Aleksander (2009) Pop-literatura: pokolinnya 90+. Krytyka. Kyiv, pp. 5–6.
4. Krupka, Myroslava (2007) Chudozhni versii lyubovnych dram u suchasnomu prozovomu dyskursi (Romany O. Zabuzhko, I. Karpy, S. Pyrkalo). Kyiv: Slovo i chas, Literaturna krytyka, 2007, p. 7.
5. Mazza, Cris (2006) Who's Laughing Now? A Short History of Chick Lit and the Perversion of a Genre. In: Chick Lit: The New Woman's Fiction (ed. FERRISS, Suzanne and Mallory YOUNG). New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
6. McRobbie, Angela (2009) The Aftermath of Feminism: Gender, Culture and Social Change. London: Sage.
7. Mißler, Heike (2017) The Cultural Politics of Chick Lit: Popular Fiction, Postfeminism, and Representation. New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
8. Мочна, Dagmar a Josef PETERKA. Encyklopedie literárních žánrů. Praha/Litomyšl: Paseka, 2004.
9. Pavlychko, Solomiya (2002) Vyklyk stereotypam: Novi zhinoci holosy v suchasniy ukrainskiy literaturi. In: Feminism (ed. AHEIEVA, Vira). Kyiv: Vydavnytvo Osnovy.
10. Pyrkalo, Svitlana. Zelena Marharyta (2000) [online]. Available at: https://shron1.chtyvo.org.ua/Pyrkalo_Svitlana/Zelena_Marharyta.pdf?PHPSESSID=dfa001b011407cb81ca92f4df755ee75
11. Pyrkalo, Svitlana (2004) Ne dumaj pro chervone: Roman ne dlya molodshoho shkilnoho viku [online]. Available at: <http://maxima-library.org/knigi/year/b/213917>
12. Riabchenko, Maryna (2011) Elementy «chicklit» prozy v suchasniy ukrainskiy literaturi (na materialy tvoriv Natalky Sniadanko, Svitlany Pyrkalo). In: Slavjanskija literatury j kantjeksce susvetnaj. Minsk.
13. Riabchenko, Maryna (2013) Zhanrova dyfuziya v suchasniy ukrajinskiy prozi (na materialy tvoriv N. Sniadanko, M. Sokolyan, S. Pyrkalo). Literaturoznavchi studiii.
14. Sniadanko, Natalka (2008) Kolekciya prystrastey, abo Pryhody molodoyi ukrainky. Kharkiv: Folio.
15. Ferriss, Suzanne and Mallory Young (2006) Chick Lit: The New Woman's Fiction. New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
16. Filonenko, Sofiia (2006) Koncepciya osobystosti zhinky v ukrajinskiy zhinochiy prozi 90-kh rokiv XX stolittya. Kyiv, Nizhyn: TOV Vydavnytvo «Aspekt Polihraf».
17. Filonenko, Sofiia (2011) Masova literatura v Ukraini: Dyskurs/gender/zhanr. Doneck: Landon XXI.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-21>

УДК 343.98

Кулик Я.О.

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛІСТИКИ В УКРАЇНІ

Анотація. Статтю присвячено вивченню сучасних тенденцій розвитку вітчизняної криміналістики. Проведено огляд останніх наукових досліджень з проблем криміналістики в Україні. Розглянуто основні підходи в літературі до засад розвитку теорії, методології та практики криміналістики. Визначено основні детермінанти розвитку криміналістики за останні роки: зростання ролі інформаційних технологій у житті суспільства та зростання обсягу злочинів, пов'язаних із їх використанням; погіршення криміногенної ситуації у зв'язку із збройним конфліктом на Сході та анексією АР Крим; вплив пандемії вірусу COVID-19. Визначено та охарактеризовано основні тенденції розвитку криміналістики у зв'язку із впливом вищезгаданих факторів: поглиблення міждисциплінарної інтеграції криміналістики; впровадження інноваційних інформаційних та технологічних продуктів у криміналістичну діяльність; поглиблення співпраці з міжнародними криміналістичними організаціями.

Ключові слова: криміналістика, криміналістичні дослідження, розвиток криміналістики, міждисциплінарна інтеграція криміналістики, правоохоронна діяльність.

Kulyk Yana

Kharkiv Scientific Research Forensic Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF CRIMINAL SCIENCE IN UKRAINE

Summary. The article is devoted to the study of current trends in the national criminology. The aim of the article is a comparative analysis of debatable problems of modern criminology, characteristics of new criminogenic factors and their impact on the theory and methods of forensic research, characteristics of the main trends in forensics. For this purpose werestudied the latest scientific researches on the problems of criminology in Ukraine. Also were considered the main approaches in the literature to the principles of development of the theory, methodology and practice of criminology. Were identified the main determinants of the development of criminology in recent years: the growing role of information technology in society and increase in the number of crimes, committed using these technologies; deterioration of the criminogenic situation in connection with the armed conflict in eastern Ukraine and the annexation of the Autonomous Republic of Crimea; the impact of the COVID-19 virus pandemic. Were identified and characterized the main trends in the development of criminology in connection with the influence of the above factors: deepening of interdisciplinary integration of criminology; introduction of innovative information and technological products in forensic practice; deepening cooperation with international forensic organizations. The results of the study allow us to conclude that the trends in the development of criminology have both scientific-theoretical and practical background. The development of theory and methodology is dictated by the need for interdisciplinary integration of criminology with computer science, cybernetics, information analytics; deepening criminological research in the field of international economics and comparative law research in international law, etc. Development of methodology – is based on forensic research of new types of crimes, crimes committed with the use of information and computer technology, illegal criminal activity of international organized crime. Prospects for further research are in the development of the legal basis for the use of innovative information and technological tools of forensic research.

Keywords: criminology, forensic research, development of criminology, interdisciplinary integration of criminology, law enforcement.

Постановка проблеми. Розвиток вітчизняної криміналістики в Україні вже тривалий час є об'єктом активних дискусій у наукових колах. До числа факторів, які роблять зміни у теорії та практиці криміналістичних досліджень невідворотними слід віднести вплив науково-технічного прогресу, запит практики на поглиблення міждисциплінарного зв'язку криміналістики з іншими науками, підвищення ролі інформаційних технологій у житті суспільства та ін. У двадцятирічній ретроспективі сумарний вплив цих чинників не лише змінив способи реалізації прав громадян у суспільних відносинах, але й певним чином сприяв удосконаленню методів вчинення правопорушень; забезпечивши криміналістичну

діяльність новими потужними інструментами – поставив перед галуззю нові виклики, зумовлені розвитком засобів протиправної діяльності. Вище згадані чинники не є вичерпними, окрім них діють інші та продовжують з'являтися нові. Складністю та багатоаспектністю проблематики удосконалення криміналістичної діяльності зумовлено необхідність в узагальненні накопиченого матеріалу та визначенні сучасних тенденцій розвитку криміналістики в Україні.

Огляд останніх досліджень і публікацій.

Питання розвитку вітчизняної криміналістики є різнобічно дослідженими у наукових працях. Так, основними напрямками вивчення є питання теорії та термінології (Л. Гапонова, В. Коно-

валова, О. Линник), поглиблення міждисциплінарної інтеграції криміналістики та інших наук (М. Даньшин, В. Журавель, М. Панов), підходи до переоцінки теоретичних основ сучасної криміналістики, сформованих у радянський період розвитку (Р. Степанюк, С. Лапта), питання методології криміналістичних досліджень (В. Коновалова, В. Шевчук, О. Булулуков) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне внеску попередників відзначимо, що подальших досліджень у галузі криміналістики потребують нові криміногенні фактори, а також злочини, вчинені із застосуванням сучасних технічних засобів.

Метою статті є порівняльний аналіз дискусійних проблем сучасної криміналістики, характеристика нових криміногенних факторів та їх впливу на теорію та методи криміналістичних досліджень, характеристика основних тенденцій розвитку криміналістики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна криміналістика в Україні зіткнулася із багатьма проблемами практичного та теоретичного характеру. В останніх дослідженнях по різному розкриваються фактичні передумови розв'язання цих проблем. Так, на думку В.М. Шевчука, широкий спектр теоретико-методологічних проблем криміналістики, які виникають на ґрунті відставання традиційних методичних підходів від сучасних способів вчинення злочинів потребують формування нової ідеології криміналістики, яка «...повинна бути спрямована на збереження і подальший позитивний розвиток криміналістики як юридичної науки спеціального, прикладного характеру, виконання нею важливих функцій з забезпечення практики сучасними знаннями, засобами, методами і рекомендаціями, що підвищують ефективність діяльності органів правопорядку у протидії кримінальним проявам та викликам сучасності». На думку вченого, розв'язання теоретичних протиріч між оновленими та традиційними поглядами на криміналістичну науку на користь бездумного запозичення іноземного досвіду несе ризику «...руйнування базисних положень криміналістики...», «...появи безлічі суб'єктивно і абстрактно сформульованих суджень ... втрати довіри слідчої практики до криміналістичної науки...» [6, с. 243].

Ефективність адаптації криміналістики до сучасних викликів В. Лукашевич вбачає у посиленні впливу міждисциплінарних інтеграційних процесів: через розширення бази її наукової методології; використання так званих «міжнаукових інтеграторів» і формування на їх основі окремих інтегративних криміналістичних теорій, у межах яких і мають розроблятися дієві практичні рекомендації [3, с. 31; 6, с. 236].

Схожого погляду дотримується В.Ю. Шепітько, розглядаючи перспективи розвитку криміналістики у світлі розмежування: питань теорії та проблематики правозастосовної практики [8, с. 150]. Розкриваючи міждисциплінарний характер криміналістики вчений зазначає, що внаслідок накопичення наукового знання засоби прийому і методи криміналістики не лише успішно використовуються в інших видах правоохоронної діяльності, але й дозволяють встановлювати факти, що лежать поза кримінально-пра-

вовими явищами (у цивільному, господарському, адміністративному процесі). При цьому, криміналістика залишається наукою про закономірності злочинної діяльності та її фіксацію в джерелах інформації. У свою чергу, ці знання стають основою «...засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки і використання доказів з метою розкриття, розслідування, судового розгляду та попередження злочинів» [8, с. 144], «...тим самим, допомагаючи у вирішенні головного завдання, що стоїть перед органами правопорядку» [7, с. 144].

Характеризуючи підходи до розвитку теорії, методології та практики криміналістики В. Юсупов звертається до її соціальної функції – сприяння правоохоронним органами у протидії злочинності. На думку дослідника, реалізація цієї функції у конкретних завданнях криміналістики здійснюється через «...повне і своєчасне техніко-криміналістичне забезпечення та супровід розкриття, розслідування злочинів та запобігання їм, їх судового розгляду» [9, с. 163]. Виходячи з цього твердження дослідник вбачає розвиток криміналістики у таких найважливіших напрямках: криміналістичної теорії, техніки, тактики та криміналістичної методики [9, с. 163–166].

Вищенаведене дає підстави констатувати, що розвиток криміналістики, в першу чергу, зумовлюється потребами правоохоронної діяльності і у загальному розумінні полягає у постійному удосконаленні методології та інструментарію криміналістичних досліджень. Загальними орієнтирами розвитку практики криміналістики є суспільний запит на вивчення нових видів злочинів, злочинів із використанням інформаційних технологій, злочинів міжнародних угруповань тощо.

Завдяки загальному поширенню інформаційних технологій, комп'ютерні мережі утворили специфічну сферу суспільних відносин. Поруч із позитивними наслідками, комп'ютерні технології активно використовуються зловмисниками для вчинення «традиційних» злочинів (шпигунство, шахрайство, крадіжка, особиста образа, тощо), а також стали середовищем для виникнення нових видів злочинів (наприклад, навмисного розповсюдження шкідливих програм, кібертероризму, викрадення персональних даних користувачів інтернет-ресурсів, платіжних систем тощо). У країнах ЄС злочини, вчинені із застосуванням інформації та комп'ютерних технологій класифікуються наступним чином:

- злочини, що порушують таємницю приватного життя;
- злочини, пов'язані із розповсюдженням забороненої інформації;
- економічні злочини, несанкційований доступ до інформації та саботаж;
- злочини у сфері інтелектуальної власності [1, с. 5].

Порівняно нещодавно у фокус уваги правоохоронців потрапили злочини, які полягають у використанні каналів інтернет-комунікації для психологічного впливу на користувачів інтернет-ресурсів через поширення недостовірної та маніпулятивної інформації про події, факти, явища, які мають значний суспільний резонанс. За допомогою таких інформаційних впливів мо-

жуть досягатися суспільно-політичні, економічні цілі та ін., які ставлять під загрозу певні аспекти національної безпеки, забезпечення правопорядку, ефективного здійснення правоохоронної діяльності.

Одним із системних чинників погіршення криміногенної ситуації в державі є триваючий на території Луганської та Донецької областей збройних конфлікт, анексія Автономної Республіки Крим. Факт настання цих подій актуалізував потребу в удосконаленні методології криміналістичного дослідження злочинів проти основ національної безпеки України (зокрема, передбачених ст.ст. 109-111, 113-114 Кримінального кодексу України). Наслідком збройної агресії стала активізація організованої злочинної діяльності із контрабанди зброї, наркотичних речовин, інших порушень митного та міграційного законодавства, тощо.

Організована злочинність в Україні дедалі відчутніше інтегрується в систему міжнародної організованої злочинності та поширює свій вплив на найважливіші системи забезпечення економічної безпеки держави: фінансово-кредитну та банківську системи, сферу зовнішньоекономічної діяльності. Основними видами злочинної діяльності є вивіз стратегічної та інших видів сировини й матеріалів, відмивання коштів та їх «легалізація» шляхом вкладення у нерухомість, цінні папери, валюту, коштовності, фінансування комерційної діяльності, тощо [5, с. 11].

Наведене свідчить про те, що такі системні чинники криміногенної ситуації як збройний конфлікт на Сході України та поглиблення інтегрованості українських злочинних угруповань у міжнародну організовану злочинність посилює потребу в постійному оновленні криміналістичних знань. Методологія криміналістичних досліджень, ресурсне забезпечення та засоби криміналістики повинні ефективно відповідати викликам сьогодення: уміти протистояти злочинності в умовах глобалізації економічних та юридичних зв'язків, посилення корупції у різних сферах державного управління, поширення маніпулятивних інформаційних впливів.

Одним із найвпливовіших факторів практики криміналістичної діяльності є пандемія вірусу COVID-19. Вплив цього чинника є різноспрямованим. У першу чергу, впроваджені протиепідемічні заходи певним чином обмежують діяльність криміналістів із дослідження злочинів.

У другу чергу, змінилися підходи до вчинення майнових злочинів, злочинів у сфері інформації, які також враховують обмеження, впроваджені протиепідемічними заходами на користь злочинців.

У третю чергу, зросла кількість злочинів, пов'язаних із контрабандою виробів медичного призначення та лікарських засобів, їх підrobкою, тощо.

Насамкінець слід відмітити зростання побутових злочинів, вчинених унаслідок обмеження пересування громадян (унаслідок виконання місцевими підприємствами-перевізниками протиепідемічних обмежень на перевезення пасажирів), переведення працівників на дистанційну роботу, вимушеного безробіття.

Набули поширення також випадки зараження коронавірусною інфекцією інших осіб, у тому

числі й умисного, та масове розповсюдження недостовірної інформації про наслідки пандемії коронавірусу, що викликає посилення страху та паніки серед населення [7, с. 145–146].

Окреслені вище чинники визначають такі основні тенденції розвитку криміналістики.

По-перше, необхідність протистояти злочинності в умовах інформаційного суспільства, глобалізації легальних та незаконних економічних зв'язків, підвищення логістичної доступності країн світу (зокрема, європейського континенту та Азії) зумовлює зміну змісту і структури криміналістичних знань [7, с. 151]. Міждисциплінарна інтегрованість криміналістики у царині інформаційних технологій зумовлює підвищення вимог до змісту та якості базової підготовки фахівців, зокрема, підвищення компетентності у галузі криміналістичної інформатики та криміналістичної інформації.

Розвиток інформаційних технологій має супроводжуватися розвитком криміналістичної техніки. Як зазначають сучасні дослідники, її перспективними напрямками є впровадження інноваційних інформаційних, цифрових, телекомунікаційних технологій у правозастосовну діяльність; удосконалення та створення криміналістичних засобів дослідження звукових, електронних слідів, ДНК людини; пристосування новітньої техніки для техніко-криміналістичного супроводу слідчих (розшукових) дій [9, с. 164]. Актуальним є поповнення криміналістичних обліків такими новими видами, як фіксація райдужної сітківки ока, відеокон'ютерне розпізнавання людини за зображенням, рентгенограма тулуба, геномні портрети [4, с. 26]. Доцільним є використання безпілотних літальних апаратів, систем спостереження та відеоконтролю, електронний контроль за пересуванням осіб у просторі та повітрі, ідентифікаційні системи розпізнавання за обличчям, тощо. Відтак, значно має активізуватися робота по застосуванню штучного інтелекту для забезпечення розглядуваних видів діяльності та вирішення практичних завдань [7, с. 151].

По-друге, ситуація з пандемією вірусу COVID-19 та його штамів вказує на необхідність розроблення методичних рекомендацій про проведення слідчих дій в умовах карантину та вірусної (біологічної) загрози. Ці рекомендації можуть стосуватися тактики проведення експертизи, вчинення певних процесуальних дій, проведення криміналістичних досліджень на місці вчинення злочину, участі у слідчих діях інших суб'єктів (свідків, підозрюваних, потерпілих тощо).

По-третє, успішна протидія міжнародній злочинності базується на міжнародній співпраці криміналістичних та експертних установ України з національними криміналістичними установами інших країн та професійними міжнародними об'єднаннями. Так, активно розвивається міжнародне співробітництво для розслідування корупційних правопорушень [2, с. 70]. Іншим прикладом є спільна роботи експертних установ України з Європейською мережею судово-експертних установ.

Така співпраця має позитивний вплив на впровадження у роботу вітчизняної криміналістики інформаційних та технологічних інновацій. Взаємовигідність співпраці також забезпечує-

ся створенням консолідованих ресурсів криміналістичної інформації (інформації про докази) для ефективнішого викриття міжнародних злочинців. Прикладом такої співпраці є діяльність наукових та криміналістичних товариств як Fingerprint Society, International Association for Identification, European Society of Criminology, Polish Forensic Association та ін.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Узагальнення всього вищенаведеного дозволяє констатувати, що тенденції розвитку криміналістики мають як науково-теоретичні, так і практичні передумови. Розвиток теорії та методології продиктовано необхідністю міждисциплінарної інтеграції криміналістики

з комп'ютерними науками, кібернетикою, інформаційною аналітикою, поглибленням кримінологічних досліджень у галузі міжнародної економіки та порівняльно-правових досліджень міжнародного права тощо. Розвиток методології – відбувається на основі криміналістичних досліджень нових видів злочинів, злочинів, вчинених із використанням інформаційних та комп'ютерних технологій, протиправної злочинної діяльності міжнародної організованої злочинності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розвитку правових основи використання інноваційних інформаційних та технологічних засобів криміналістичних досліджень.

Список літератури:

1. Амелін О. Злочини у сфері інформаційних відносин в міжнародно-правових актах. *Науковий часопис національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 1–9.
2. Ахтирська Н.М. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження щодо корупційних правопорушень: суб'єкти та повноваження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. № 34. Т. 3. С. 67–70.
3. Лукашевич В.Г. До поняття криміналістичної методології. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 вересня 2003 р. Харків : Гриф, 2003. С. 29–32.
4. Сокурєнко В.В. Сучасні тенденції розвитку кримінального процесу та криміналістики. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф., 24 листопада 2017 р. : у 2-х ч. Київ, 2017. Ч. 1. С. 26–28.
5. Чаплинський К.О. Тактичне забезпечення розслідування діяльності злочинних угруповань : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2010. 304 с.
6. Шевчук В.М. Сучасний стан та тенденції розвитку криміналістики: актуальні проблеми сьогодення. *Проблеми законності*. 2019. № 146. С. 234–246.
7. Шевчук В.М. Сучасні проблеми криміналістики в умовах епідемічних загроз та інформаційних впливів. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів* : матеріали VIII міжнародного круглого столу (Одеса, 5 червня 2020 р.). Одеса : Гельветика, 2020. С. 144–152.
8. Шепитько В.Ю. Криміналістика в системі юридических наук и ее роль в глобальном мире. *Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика* : зб. наук. пр. : у 2-х т. Харків, 2014. Т. 1. 544 с.
9. Юсупов В. Сучасні напрями розвитку криміналістики в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 3. С. 163–166.

References:

1. Amelin O. (2016) Zlochyiny u sferi informatsiinykh vidnosyn v mizhnarodno-pravovykh aktakh [Crimes in the sphere of information relations in international legal acts]. *Scientific journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, no. 2, pp. 1–9.
2. Akhtyrskaya N.M. (2015) Mizhnarodne spivrobitnytstvo pid chas kryminalnoho provadzhennia shchodo koruptsiinykh pravoporushen: subiekti ta povnovazhennia [International cooperation during criminal proceedings in relations to corruption offenses: subjects and plenary powers]. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, no. 34, vol. 3, pp. 67–70.
3. Lukashevych V.H. (2003) Do poniattia kryminalistychnoi metodolohii [To the concept of forensic methodology]: Proceedings of the *Aktualni problemy kryminalistyky: mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, September 25-26, 2003)*, Kharkiv: Hryf, pp. 29–32.
4. Sokurenko V.V. Suchasni tendentsii rozvytku kryminalnoho protsesu ta kryminalistyky [Modern trends in criminal procedure and criminology]: Proceedings of the *Aktualni pytannia kryminalnoho protsesu, kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy: materialy mizhvidom. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, November 24, 2017)*, Kyiv, no. 1, pp. 26–28.
5. Chaplynskyi K.O. (2010) *Taktychne zabezpechennia rozsliduvannia diialnosti zlochyynykh uhrupovan* [Tactical ensure the investigation of criminal gangs]. Dnipropetrovsk: Lira LTD. (in Ukrainian)
6. Shevchuk V.M. (2019) Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku kryminalistyky: aktualni problemy sohodennia [Current status and trends in criminology: actual problems of today]. *Problems of Legality*, vol. 146, pp. 234–246.
7. Shevchuk V.M. (2020) Suchasni problemy kryminalistyky v umovakh epidemichnykh zahroz ta informatsiinykh vplyviv [Modern problems of criminology in the conditions of epidemic threats and information influences]: Proceedings of the *Informatsiine zabezpechennia rozsliduvannia zlochyyniv: VIII mizhnarodnyi kruhlyi stil (Odesa, June 5, 2020)*, Odesa: Helvetyka, pp. 144–152.
8. Shepytko V.Yu. (2014) Kryminalistyka v systeme yurydycheskykh nauk y ee rol v hlobalnom myre [Criminalistics in the system of legal sciences and its role in the global world]. *Criminalistics and forensics: science, study, practice*. Kharkiv: Apostil, vol. 1, pp. 142–153.
9. Yusupov V. (2014) Suchasni napriamy rozvytku kryminalistyky v Ukraini [Modern directions of criminology development in Ukraine]. *Entrepreneurship, Economy and Law*, no. 3, pp. 163–166.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-22>

УДК 343.982

Самойлова О.Ф., Печерська І.О.Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ДОКУМЕНТІВ
ЗІ ЗМІНЕНИМ ЗМІСТОМ ТЕКСТУ**

Анотація. Документи різного вигляду та змісту відносяться до об'єктів, які найчастіше надаються на криміналістичне дослідження. Це пояснюється широким застосуванням їх в різних сферах діяльності людини та поширеним використанням в злочинних цілях. Однією з обов'язкових вимог до документу є закріплення його змісту у письмовому вигляді, що може бути виконано рукописним, друківаним або іншим способом, а також за допомогою технічних засобів. Документи – це речові докази, які є носіями матеріальних слідів злочину та інформації про злочинця, тому вони можуть бути використані для розслідування та розкриття злочинів, покарання винних. Дослідження цінних паперів, документів та грошових знаків – один з найбільш складних видів техніко-криміналістичного дослідження, яке потребує застосування різноманітних спеціальних знань. Під час дослідження цих документів, судовий експерт виділяє, вивчає та оцінює ознаки, які характеризують об'єкти дослідження. У зв'язку з цим для проведенням всебічного, повного та об'єктивного дослідження судовому експерту-криміналісту необхідно володіти системними та глибокими знаннями у різних галузях науки та техніки, щоб встановлювати способи та ознаки підробки.

Ключові слова: документ, техніко-криміналістичне дослідження документів, люмінесценція, методи, ознаки підробки, дописка.

Samoilova Olha, Pecherska IrinaKharkov Scientific-Research Expert-Criminalistic Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine**PROBLEM ISSUES IN THE STUDY OF DOCUMENTS
WITH CHANGED TEXT CONTENT**

Summary. Documents of various types and contents are among the objects that are most often submitted for forensic investigation. This is due to their widespread use in various spheres of human activity and widespread use for criminal purposes. Documents, different in form and content, are an integral part of human life and activity. One of the obligatory requirements to the document is to fix its content in writing, which can be done by hand, printed or otherwise, as well as by technical means. Documents are material evidence that are carriers of material traces of the crime and information about the offender, so they can be used to investigate and solve crimes, punish the perpetrators. The study of securities, documents and banknotes is one of the most complex types of forensic research, which requires the application of various specialized knowledge. During the examination, the forensic expert identifies, studies and evaluates the features that characterize the objects of study. Therefore, in order to conduct a comprehensive, complete and objective examination, a forensic expert must have a systematic and in-depth knowledge in various fields of science and technology to establish the methods and signs of forgery. The documents are accompanied by: creation, preservation, circulation of material values; the activity of persons is regulated and registered. They serve as a basis for obtaining material benefits. Therefore, with the advent of documents, the facts of their forgery began to appear. Special protections of documents, laws which are directed on the termination of similar actions of criminals are created. Currently, the number of cases when criminals commit partial or complete forgery of documents, which are most often related to obtaining material goods, is constantly growing. Significant material damage is inflicted on the state and citizens, so to protect the interests of the state, its citizens and create preventive measures to prevent crimes related to forgery, law enforcement agencies carefully study and analyze documents whose content has been amended by criminals. Forensic examination of documents is appointed when it is necessary to find out the method of preparation of the document, what technical means and materials were used; to establish the fact of making any changes in the document, establishing the content of the changed and damaged documents.

Keywords: document, forensic examination of documents, luminescence, methods, signs of forgery, addition to the document.

Постановка проблеми. Експертна практика свідчить, що при встановленні факту дописки не виключає, а іноді, потребує участі у дослідженні документа, у відношенні якого є підозра про наявність в ньому змін первинного змісту, судових експертів різного профілю.

Виникає необхідність призначення комплексної експертизи. На практиці при встановленні дописки, вкрай рідка, залучаються експерти, які володіють спеціальними фізичними та хімічними методами дослідження.

Через необізнаність деякими судовими експертами суті явищ, які знаходяться в основі різноманітних методів дослідження, може відбуватися неповне вивчення об'єкта зі зміненим змістом – шляхом дописки. Тому, що судові експерти не завжди можуть відрізнити дослідження об'єкта у відображених ультрафіолетових променях від вивчення об'єкта дослідження за допомогою видимої люмінесценції, яка збуджена ультрафіолетовими променями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у технічне дослідження докумен-

тів та виявлення способів підробки документів, а саме криміналістичного дослідження документів зі змінами первинного змісту здійснили такі вчені, як: Белкін Р.С., Воробей О.В., Мельник І.М., Волошин О.Г., Яблоков Н.П., Гордон Б.Е., Макаренко В.Я., Розкин М.Я., Микуленко В.В., Павлов Л.В., Селезнев М.М., Слезко Г.Ф., Шевченко Э.А. та багато інших. Проте наукових робіт, безпосередньо присвячених криміналістичному дослідженню документів зі змінним змістом, останнім часом зустрічається замало.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Під час дослідження документів зі змінами первинного змісту, перед судовими експертами, ініціатори дослідження, ставлять дві основні задачі: це встановлення факту змін та встановлення первинного змісту документа. Виникає необхідність у подальшій розробці пропозицій та рекомендацій, які можуть використовуватися в практичній діяльності експертів-криміналістів, зокрема, для вдосконалення методики технічного дослідження документів зі змінним змістом.

Мета статті. Головною метою є формування взаємодії з іншими напрямками судової експертизи (наприклад, почеркознавчої експертизи, експертизи матеріалів документів та інших) при вирішенні поставлених перед судовим експертом запитань у рамках експертного дослідження об'єктів зі змінами первинного змісту. Необхідна співпраця судових експертів-криміналістів з судовими експертами-фізиками та судовими експертами-хіміками при рішенні окремих задач судово-технічної експертизи, зокрема, тих, які вимагають проведення комплексного дослідження та навчати судових експертів-практиків чітко розуміти технічні можливості того чи іншого методу дослідження при вирішенні питань встановлення дописки та оцінці значимості виявлених ознак.

Виклад основного матеріалу. Під документом розуміють: об'єкт, що містить певну інформацію, призначену для передачі у часі та просторі (наприклад, фотоплівка); офіційний, діловий папір, що підтверджує певний факт, інформацію, право на щось і т. ін.; офіційне посвідчення особи (паспорт і т. ін.).

Документами супроводжуються: створення, збереження, обіг матеріальних цінностей; регулюється та реєструється діяльність осіб. Вони служать підставою для отримання матеріальних благ. Тому з появою документів почали з'являтися факти їх підробки [1, с. 107].

Створені спеціальні захисти документів, закони, які спрямовані на припинення подібних дій злочинців. У теперішній час кількість фактів, коли злочинці здійснюють часткову або повну підробку документів, які найчастіше пов'язані з отриманням матеріальних благ, постійно зростає. Державі та громадянам наслідиться значний матеріальний збиток, тому для захисту інтересів держави, її громадян та створення профілактичних заходів щодо запобігання злочинів, пов'язаних з підробкою документів, правоохоронні органи ретельно вивчають, аналізують документи, в зміст яких злочинцями були внесені зміни.

Дослідження цих документів дозволяє: з'ясувати механізм скоєння злочину за допомо-

гою підроблених документів; встановити збиток, заподіяний злочинцями; уточнити окремі обставини злочину; надати допомогу у встановленні особи потерпілого (потерпілих); викрити злочинця.

Документи стають речовими доказами в силу конкретних причин або обставин, що викликані діями особи, схильної до правопорушення. Вони повністю або частково втрачають свої функціональні властивості та набувають ознак, що вимагають спеціального вивчення для встановлення їх ролі, як письмових актів певного призначення в скоєнні злочину або правопорушення, або зв'язків з його обставинами, що викликані діями правопорушника [2, с. 7].

Підставами для віднесення документів до речових доказів можуть бути: перекручення фактів у правильному по формі документі; невірне зазначення джерела, часу, місця та інших обставин та умов складання документа; наявність ознак, що вказують на штучне виконання тексту, будь то рукописного або друкованого, підпису, відбитків печаток та штампів та інше; зміни, що пов'язані зі способом скоєння правопорушення або злочину та його приховування (підчистки, травлення, дописки і т.д.). Також це можуть бути час, місце та інші обставини виявлення документа, його стан, якщо ці факти мають значення для кримінального провадження, належність особі, використання документа учасником злочину. Виходячи з цих ознак, документи, які пов'язані зі злочинцем, що розслідується, можливо поділити на чотири види речових доказів, а саме:

- документи, що служили знаряддям злочину;
- документи, що зберегли на собі сліди злочинців;
- документи, які були об'єктом злочинних дій;
- документи, що можуть бути засобами для розкриття злочину чи правопорушення, або викрити злочинця чи правопорушника, або пом'якшення вини обвинуваченого.

Техніко-криміналістичне дослідження документів виявляє ознаки змінення їх первинного змісту, можливість встановити залітні, закреслені тексти, розірвані, спалені бланки; виявити ознаки технічної підробки підписів, якими засвідчувалися документи; виявити ознаки відбитків печаток та штампів; встановити систему та конкретний екземпляр друкуєної машини, на якій надрукований досліджуваний текст; виявити спосіб друку та які саме знакодуючі засоби використовувалися для друкування тексту.

В розслідуванні злочинів або правопорушень найчастіше правоохоронці мають справу з двома великими групами документів:

- документами – носіями інформації об обставинах, які пов'язані з діями по скоєнню злочинів (писемними доказами);
- документами – речовими доказами.

Криміналістичному дослідженню підлягають офіційні та неофіційні документи. Перші можуть служити для посвідчення будь-яких юридичних фактів, та є стандартними. Офіційні документи виготовляються у відповідності зі встановленими зразками, їх видають установи, підприємства та організації. Вони містять певні реквізити, без яких вони є недійсними. Реквізитами бланка документа є: його форма, розмір, колір, наявність

захисних елементів (кольорових волокон, захисних сіток, водяних знаків та тощо), використання способів (друку) нанесення зображень, наявність відбитків печаток та штампів, фотокартки, підписів та інше. Неофіційними документами вважаються ті, що надійшли від приватних осіб. Ці документи можуть бути з відомим джерелом походження (вони мають дату, підпис) і анонімні (без підпису) або складені від імені вигаданої особи. За призначенням вони можуть засвідчувати будь-які права або факти та певні відомості. Документи поділяються на справжні та підроблені. В свою чергу справжні документи можуть бути дійсними або недійсними (коли термін дії документа закінчився (посвідчення або пропуск)). Документи, в яких зміст не відповідає дійсності, а реквізити змінені або викривлені, вважаються підробленими.

На судову техніко-криміналістичну експертизу документів надаються документи, які засвідчують особу, в тому числі паспорта громадян України, різного роду посвідчення та свідоцтва, дипломи про закінчення учбових закладів, платіжні відомості, чекові книжки та інше.

Судова техніко-криміналістична експертиза документів призначається, коли необхідно з'ясувати спосіб виготовлення документу, які технічні засоби та матеріали використовувалися; встановити факт внесення в документ будь-яких змін, встановлення змісту змінених та пошкоджених документів. Найчастіше до судових експертів звертаються, щоб з'ясувати та встановити наявність або відсутність змін первинного змісту документа, чи є в наявності на документах підчистки, дописки, травлення або інші сліди фальсифікацій. Змінам піддаються тексти, відбитки печаток та штампів, замінюються аркуші в багатоаркушному документі, фотокартки, марки та тощо. Зміст текстів змінюють найчастіше шляхом дописки, але дописці майже завжди зазвичай передують підчищенням штрихів первинного тексту або знебарвлення штрихів за допомогою хімічних речовин [3, с. 10].

При зміні первинного змісту документа судовий експерт після вирішення першої задачі (коли він встановив факт дописки конкретних записів), одночасно вирішує другу задачу (встановлює, коли це можливо, первинний зміст документа).

Дописка – це спосіб зміни первинного змісту тексту документа, при якому нові записи вносяться на вільні від тексту місця (на поверхню між строк, слів, цифр та знаків) або на ділянки, де записи були видалені підчисткою або травленням. Такі записи можуть являти собою як смислові фрагменти (слова, букви та цифри), так і окремі штрихи (елементи букв, цифр або інших позначень), у випадку коли дописуються окремі штрихи судові експерти мають на увазі домалювання, як різновид дописки. Таким чином змінюють прізвище, ім'я, по батькові, рік та місце народження, місце та час реєстрації, термін дії документа та інші дані, коли домалюванням, змінюють первинний зміст тексту шляхом додавання окремих штрихів до знаків (букв, цифр та тощо), схожими по написанню. Таким чином, цифра «3» переробляється в цифру «8», а цифра «0» – цифру «6» або цифру «9». Прикладом до-

писки є зміна прізвища, наприклад «Сомов» на «Хомов» шляхом домалювання ліворуч від великої букви «С» напівовалу чи змінення цифр суми «100» на «400» або на «700» домалюванням відповідно вертикального або двох горизонтальних штрихів до цифри «1».

При направленні на судову експертизу документа у відношенні якого є підозра о наявності в ньому зміни первинного змісту шляхом підчистки та нанесенням нових записів на місці підчистки, шляхом дописки, перед судовим експертом ставлять зазвичай наступні запитання:

– Чи мають місце зміни первинного змісту документу, наданого на дослідження?

– Яким способом вносилися зміни в документ, наданий на дослідження?

– Який первинний зміст тексту, в який були внесені зміни?

Вирішення вищезазначених питань потребує насамперед застосування комплексу традиційних методів судово-технічної експертизи документів, таких як загальнонаукових (спостереження, вимірювання, описання, порівняння) та спеціальних (візуального, мікроскопічного та фотографічного) методів дослідження (у різних режимах освітлення, у видимій і невидимій зонах спектру, світлової мікроскопії, люмінесцентного аналізу, дослідження у відображених інфрачервоних та ультрафіолетових променях, вологового копіювання тощо). При необхідності можливо, а іноді і рекомендується використовувати спеціальні фізичні та хімічні методи аналізу складу матеріалів письма (емісійний, спектральний та рентгенівський аналіз, спектрофотометрії в ультрафіолетовій, видимій та інфрачервоній зоні спектра, паперова та тонкошарова хроматографія, крапельний аналіз тощо).

Не дивлячись на великий арсенал рекомендованих методів, не завжди вдається встановити факт дописки. Найбільш складна задача для судового експерта виникає, коли первинний зміст змінюють шляхом домалювання окремих елементів. Іноді злочинці або правопорушники при формуванні документа спеціально залишають місце для внесення до тексту подальших змін. При цьому використовують один і той самий писальний прилад та матеріал письма, а дописку відтворює та ж особа, яка виконувала основний текст документа. В цьому випадку вирішити питання дописки занадто складно. Судовому експерту набагато простіше встановити факт дописки, коли вона (дописка) проводилася особою, яка не виконувала текст всього досліджуваного документа, заздалегідь не було передбачено, використання барвника, що не відрізняється за своїм якісним складом від барвника штрихів основного тексту і особливо в тому випадку, коли ці речовини відносяться до різних родів (класів), наприклад кулькова ручка та ручка з чорнилами на гелевій основі.

Особливості дописки, як способу підробки документа є те, що записи, які раніше були в документі зберігаються (не видаляються, не замальовуються та тощо), а зміст цих записів змінюється за рахунок додавання нових штрихів.

Особа, яка працює з документом, в який вона вносить зміни шляхом дописки, намагається робити це непримітно: ретельно підбирає писальні

прилади з відповідними барвниками, матеріали письма, схожі з писальними приладами та матеріалами письма, якими виконаний первинний текст досліджуваного документу, дотримується відповідного натиску, який спостерігається в первинних записях досліджуваного документу, особливостей розташування записів у документі, знаходить також саму (схожу) підкладку. Однак встановити всі обставини виконання початкових записів у документі важко, особливо, коли дописку виконувала особа, яка не створювала первинний текст. Тому в результаті експертного дослідження встановлюються ознаки, які свідчать про виконання фрагментів документа в різних умовах, які і є ознаками дописки. Дописка не рідко намагаються приховати. Коли є потреба замаскувати дописку чи домалювання, злочинці або правопорушники намагаються наслідувати почерк виконавця тексту, який знаходиться у документі, підбирають відповідні писальні прилади, барвники, проводять повторне обведення частини або всього тексту документа.

Ефективність застосованих методів та об'єм дослідження, які проводилися судовими експертами, залежать від характеру внесених у документ змін, властивостей барвної речовини, штрихів первинного та нового тексту, умов його виконання.

Для дописаних записів характерно: незвичайне розташування цих записів (знаків та їх елементів) відносно первинного тексту, ліній графлення, країв та полів документу; суміщення лінії строки (піднімаються або опускаються закінчення тексту в строчці); стислість дописаного тексту в порівнянні з основним текстом; скорочення слів у дописаному тексті за браком вільного місця; зменшення знаків у кінці строки. Наприклад, в платіжних відомостях, в колонках цифрових записів, порушується розташування цифр по розрядам, може спостерігатися викривлення лінії рядка, тощо. Ці ознаки можуть і не проявитися у досліджуваному документі. В цілому висновок судового експерта дається на основі оцінки конкретної сукупності встановлених ознак.

Цінна інформація може бути встановлена при почеркознавчому дослідженні документа, вивченні взаємного розташування частин тексту, визначенні хронологічної послідовності виконання фрагментів документа по штрихам, що перетинаються.

Ознаки дописки – це наявність невідповідностей у реквізитах документа (змісту тексту, підписах, відбитках печаток та штампів, резолюціях); розбіжність почерку в первинному тексті та у дописаній частині. Під час виконання дописки, важко оцінювати загальні ознаки почерку. В загальних ознаках проявляються розбіжності – у розмірі букв, нахилу, а у зв'язності та натиску в меншому ступені. Судовий експерт при дослідженні документа, в якому є ознаки дописки звертає увагу на такі ознаки почерку як уповільнення темпу, що проявляється в уривчастості виконання письмових знаків та їх елементів, наявності тупих початків і закінчень штрихів, невинуваті, безпідставні зупинки писального приладу, недиференційованому натиску. Все це нерідко супроводжується зниженням координації рухів першої групи (звивистість, хвилястість

штрихів, кутастисть овалів, тупі початки і закінчення штрихів).

Винести категоричний висновок та правильно охарактеризувати загальні ознаки наданого на дослідження короткого рукописного запису може бути важко через вкрай обмежений об'єм графічного матеріалу. Під час дослідження ознак почерку необхідні спеціальні знання в галузі почеркознавства, але необхідно враховувати, що розбіжні ознаки почерку можуть з'явитися, коли дописка виконана однією і тією ж особою, але умови письма суттєво відрізняються.

Така ознака, як різний ступінь вдавненості штрихів (натиск) може з'явитися при виконанні дописаних записів, як з іншим натиском, так і з тим же натиском, але виконанням на іншій підкладці (вона може бути м'яка або тверда). Дослідження дописки при цьому проводиться у косо направленому освітленні, зйомка в токах високої частоти. При цьому важливо вивчити судовим експертом на тільки лицьовий, а і зворотній бік документа.

Така ознака, як зміна ширини штрихів може з'явитися при виконанні дописаних фрагментів та основного тексту різними писальними приладами. Зміна ширини штрихів може бути викликана зміною підкладки, збільшення (зменшення) натиску. Виявити різницю штрихів по ширині можливо за допомогою виміральної лупи, мікроскопа, відео-спектральних компараторів.

Під час дослідження штрихів дописки може бути встановлені розбіжності мікроструктури штрихів дописаних фрагментів та штрихів основного тексту. Мікроструктура штрихів обумовлена низкою факторів, це в першу чергу, склад матеріалів письма, та особливості взаємодії матеріалів письма з основою (папером або іншими матеріалами) документа. Наприклад, пасти кулькових ручок в штрихах розподіляються найчастіше не рівномірно, невелика кількість пасти збирається на пишучому вузлу та залишає на поверхні штрихів згустки. Штрихи, виконані чорнилами, рівномірно забарвлені, мають чіткі краї, по краям можуть спостерігатися мікророзпливи. Графітний олівець (у відповідності з його твердістю) залишає штрихи у вигляді трас від твердих частинок каоліну, краї таких штрихів чіткі. Тому, коли використовується при дописці інший матеріал письма, спостерігається різниця не тільки в кольорі, але і у мікроструктурі штрихів первинних записів та дописок. Мікроструктура штрихів також залежить від особливостей конкретного писального приладу та підкладки. Наприклад, у штрихах виконаних кульковою ручкою, спостерігається специфічна мікроструктура поверхні пишучого вузла, що обумовлена його будовою. Структура рельєфу підкладки чітко відображається у олівцевих штрихах. Коли дописка виконується в інших умовах (зміна підкладки, писального приладу), мікроструктура дописаних штрихів буде відрізнятися від штрихів первинних записів, при зміні підкладки можуть з'явитися забруднення зворотного боку досліджуваного документа в місці розташування дописаних штрихів (вона буде або збільшена, або зменшена), але інша ніж в місці розташування первинних записів. Вивчення мікроструктури

штрихів проводиться з використанням збільшуваних приладів, а саме лупи, мікроскопа, електронних мікроскопів; фіксується фотокамерами та відео-спектральними компараторами.

Експертна практика свідчить, що при встановленні факту дописки є необхідність участі в дослідженні документа у відношенні якого є підозра о наявності в ньому зміни первинного змісту, судових експертів різного профілю, тобто виконання комплексної експертизи, на практиці при встановленні дописки в край рідка залучаються експерти, які володіють спеціальними фізичними та хімічними методами дослідження. Не завжди використовується комплекс рекомендацій традиційних методів судово-технічної експертизи документів. У результаті чого питання, які ставить слідчий суддя або слідчий перед судовим експертом залишаються не вирішеними, а висновки судових експертів, виходять недостатньо обґрунтованими. Все це відбувається з наступних причин: не достатнє володіння судовими експертами-практиками загальною методикою вирішення окремих задач судово-технічної експертизи, зокрема, тих, які вимагають проведення комплексного дослідження за участю судових експертів-фізиків та судових експертів-хіміків; із-за відсутності чіткого розуміння судовими експертами про технічні можливості того чи іншого методу і невірної оцінки значимості виявлених ознак. Так, недосвідчені експерти, при встановленні дописки, іноді обмежуються дослідженням окремих властивостей матеріалів, якими виконані штрихи. Досліджуючи їх копіювальні, люмінесцентні властивості, їх поглинаючу здібність у відбитих інфрачервоних променях тощо. Іноді виникають конкретні ситуації, коли не встановлюються розбіжності в цих властивостях. Без встановлення розбіжностей робиться недостатньо обґрунтований висновок про відсутність дописки в дослідженому документі, стверджуючи, що барвні речовини мають однаковий якісний та кількісний склад. Це не є допустимим, оскільки, всі барвні речовини, які використовуються при оформленні документів, по своєму складу багатоконпонентні, тобто до їх складу входять барвник (барвники) і безколірові компоненти (антисептики, згущувачі, розчинники, смоли тощо).

Для встановлення компонентного складу пасти кулькових ручок з однаковим кольором барвника, був проведений експертний експеримент, під час якого було встановлено розбіжності у компонентному складі барвників [4, с. 288].

Для експертного експерименту було взято дві кулькові ручки – умовно позначені – кулькова ручка «А» та кулькова ручка «Б», пасти цих кулькових ручок були висушені, після чого був вивчений їх компонентний склад за допомогою тонкошарової хроматографії, а саме було встановлено, що спирторозчинний блакитний фталоціаніновий (барвник) у ручці «А» складає – 17,3% від маси, а у ручці «Б» – 19,5% від маси; жиророзчинний фіолетовий (барвник) «К» спеціальний у ручці «А» складає – 4,7% від маси, а у ручці «Б» – 5,4% від маси; бензолоний спирт (розчинник) у ручці «А» складає – 17,8% від маси, а у ручці «Б» – 17,0% від маси; фенілгліколь у ручці «А» складає – 17,8% від маси, а

у ручці «Б» – він відсутній; 1.2 – пропіленгліколь – у ручці «А» складає – 5,0% від маси, а у ручці «Б» – 5,0% від маси; смола Фл-326 у ручці «А» складає – 32,1% від маси, а у ручці «Б» – 30,9% від маси; лувіскол К-90 – у ручці «А» – 0,3% від маси; а у ручці «Б» – 0,2% від маси; жирна кислота (олеїнова) – у ручці «А» – 5,0% від маси, у ручці «Б» – 5,0% від маси [5, с. 54].

Як бачимо, склад одноколірових паст «А» та «Б» різниться тільки відношенням компонентів, у той час як якісний склад матеріалів письма однаковий. Незначні розбіги в складі письма відповідно відображаються у властивостях штрихів, які нанесені кульковими пастами «А» та «Б».

Властивості штрихів незначно відрізняються один від одного, що з'ясувати ці відмінності за допомогою традиційних методів судово-технічної експертизи документів надзвичайно складно, а іноді неможливо, хоч факт дописки мав місце у досліджуваному документі. Тому, якщо у процесі вивчення тексту документа не виявлена різниця в окремих властивостях порівнюваних штрихів записів, недоцільно результати цього дослідження брати за основу висновку про відсутність дописки в досліджуваному тексті.

Коли виявлені розбіжності окремих властивостей порівнюваних штрихів, треба враховувати вплив на результати окремі фактори, так, на картину люмінесценції штрихів впливає не тільки склад матеріалів письма, але і наявність в ньому домішок, особливості розподілу барвної речовини у штрихах записів, умови зберігання досліджуваного документа. Експертна практика доводить, що збільшення щільності барвної речовини у штрихах записів впливає на інтенсивність люмінесценції – відбувається її зниження. Внаслідок цього, необхідно, обережно оцінювати відмінності люмінесцентних властивостей штрихів записів при встановленні факту домалювання у буквах, цифрах та знаках.

Вологе копіювання, подібне до люмінесцентного аналізу, також доцільно застосовувати при встановленні дописки, оскільки копіювальні властивості штрихів записів залежать від відносної давнини їх виконання та якісного складу матеріалів письма. При оцінці отриманих результатів слід враховувати, що на вологе копіювання впливають, такі фактори, як доцільний підбір розчинника, рівномірність змочування розчинником поверхні матеріалу, на який будуть копіювати та ступінь рівномірності розподілу сили тиску на копіюючий матеріал. Якщо не дотримуватися цих рекомендацій, можливо дійти до помилкових висновків.

Висновки і пропозиції. Слід зробити висновок, що основною проблемою, яка виникає при дослідженні документів зі зміненним змістом – є встановлення факту дописки. Бажано залучати судових експертів різного профілю, які володіють: знаннями у галузі почеркознавства, спеціальними фізичними та хімічними методами дослідження, а іноді в край необхідно це робити, призначаючи комплексну експертизу. Це усуває серйозні недоліки при виконанні судово-технічної експертизи документів зі зміненним змістом, шляхом дописки, що відображається на повноті та достовірності висновків судових експертів.

Список літератури:

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики: т. 3. Средства и методы судебного исследования и предотвращения преступлений. Москва, 1997. 512 с.
2. Воробей О.В., Мельник І.М., Волошин О.Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посібник. Київ : «Центр учбової літератури», 2008. 304 с.
3. Яблоков Н.П. Техническая экспертиза документов в криминалистике : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1954. 120 с.
4. Гордон Б.Е., Макаренко В.Я. Об определении вида красителей чернил. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев, 1971. Вып. 8. С. 288–290.
5. Розкин М.Я., Микуленко В.В., Павлов Л.В., Селезнев М.М., Слезко Г.Ф., Шевченко Э.А. Паста для шариковых авторучек. *Рубежанский филиал Харьковского политехнического института имени В.И. Ленина*. Москва, 1973. С. 66.

References:

1. Belkin R.S. (1997) *Kurs kriminalistiki: t. 3. Sredstva i metody sudebnogo issledovaniya i predotvrashheniya prestuplenij* [Forensics course: vol. 3. Means and methods of forensic research and crime prevention]. Moscow, 512 p. (in Russian)
2. Vorobey O.V., Melnik I.M., Voloshin O.G. (2008) *Tehniko-kriminalistichne doslidzhennja dokumentiv: navch. posibnik* [Techniko-kriminalistichne prelijennya dokumentiv: navch. posibnik]. Kyiv: "Center for Educational Literature", 304 p. (in Ukrainian)
3. Yablokov N.P. (1954) *Tehnicheskaja jekspertiza dokumentov v kriminalistike: avtoref. dis. ... kan. jurid. nauk* [Technical examination of documents in forensic science: avtoref. dis ... kan. jurid. nauk]. Moscow, 120 p. (in Russian)
4. Gordon B.E., Makarenko V.Y. (1971) *Ob opredelenii vida krasitelej chernil* [On the determination of the type of ink dyes]. *Forensic science and forensic examination*. Kiev, issue 8, pp. 288–290. (in Russian)
5. Rozkin M.J., Mikulenko V.V., Pavlov L.V., Seleznev M.M., Slezko G.F., Shevchenko J.A. (1973) *Pasta dlja sharikovyh avtoruchek* [Ballpoint pen paste]. *Rubezhanskij filial Harkovskogo politehnicheskogo instituta imeni V.I. Lenina*. Moscow, p. 66. (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-23>

УДК 35.071.6(477)

Соломаха А.Г.¹

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: ДОСЯГНЕННЯ, ВИКЛИКИ ТА АКТУАЛЬНІСТЬ РЕФОРМИ

Анотація. Досліджено актуальні аспекти практичної реалізації реформи місцевого самоврядування (децентралізації) через призму інституційних викликів та перспектив. У статті наголошено, що ключовим аспектом успішного проведення реформи децентралізації в Україні є взаємодія та співпраця політичних еліт, органів влади, місцевого самоврядування, громадянського суспільства. Водночас, наданий час варто враховувати актуальні виклики щодо інституційного становлення місцевого самоврядування, формування професійних органів управління, формування взаємовідносин органів управління з громадськістю. Автором статті підтримується теза про те, що результатом реформи з децентралізації влади має бути дієва система спроможних ОТГ та нових укрупнених районів. Інструментами втілення очікуваного результату мають стати внесення відповідних змін до Конституції та прийняття ряду нормативно правових актів, зокрема запровадження інституту префектів, утворення у районних та обласних рад власних виконавчих органів.

Ключові слова: децентралізація, адміністративно-територіальна реформа, об'єднані територіальні громади, місцева влада, місцеве самоврядування.

Solomakha Artem

Taras Shevchenko National University of Kyiv

DECENTRALIZATION IN UKRAINE: ACHIEVEMENTS, CHALLENGES AND RELEVANCE OF REFORM

Summary. Topical aspects of practical implementation of local self-government reform (decentralization) through the prism of institutional challenges and prospects are studied. The article emphasizes that the key aspect of successful decentralization reform in Ukraine is the interaction and cooperation of political elites, authorities, local governments, civil society. At the same time, the given time should take into account current issues regarding the institutional formation of local self-government, the formation of professional governing bodies, the formation of relations between governing bodies and the public. Topical aspects of practical implementation of local self-government reform (decentralization) through the prism of institutional challenges and prospects are studied. The article emphasizes that the key aspect of successful decentralization reform in Ukraine is the interaction and cooperation of political elites, authorities, local governments, civil society. At the same time, the given time should take into account current issues regarding the institutional formation of local self-government, the formation of professional governing bodies, the formation of relations between governing bodies and the public. The author of the article supports the thesis that the result of decentralization reform should be an effective system of prosperous united territorial communities and new expanded districts. The tool for implementing the expected result should be the introduction of appropriate amendments to the Constitution and the adoption of a number of regulations, including the introduction of the institution of prefects, the formation of district and regional councils of their own executive bodies, and as a result, all levels of local self-government will receive the powers guaranteed by the European Charter of Local Self-Government. Relevant factors for the successful completion of decentralization reform are also the fact that the legislative support of the reform should be accompanied by raising public awareness of the essence of the reform process, its timing, results and competencies for local authorities. The author of the article supports the thesis that the result of the decentralization reform should be an effective system of capable OTGs and new enlarged districts. The tool for implementing the expected result should be the introduction of appropriate amendments to the Constitution and the adoption of a number of regulations, including the introduction of the institution of prefects, the formation of district and regional councils of their own executive bodies, and as a result, all levels of local self-government will receive the powers guaranteed by the European Charter of Local Self-Government. Relevant factors for the successful completion of decentralization reform are also the fact that the legislative support of the reform should be accompanied by raising public awareness of the essence of the reform process, its timing, results and competencies for local authorities.

Keywords: decentralization, administrative-territorial reform, united territorial communities, local authorities, local self-government.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що держава як бюрократична інституція не може швидко реагувати на економічні, соціальні, гуманітарні, інфраструктурні та інші сучасні потреби своїх громадян. Актуальні питання життєдіяльності найбільш ефективно повинні вирішуватися на місцевому рівні, а саме на рівні громади. Аргументувати цей тезис можна тим, що місцева влада має більше можливостей для вра-

хування інтересів своїх жителів, достатньо можливостей для комунікації з ними та оперативного реагування на потреби громади [1]. На сьогодні, Україна має складну систему адміністративно-територіального устрою, а саме адміністративно-територіальні одиниці з різним статусом та різним обсягом повноважень: села, селища, селища міського типу, міста районного та міста обласного значення. Крім того, існують ще більш складні

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9305-7898>

територіальні утворення (так звані «матрьошки»), коли на одній території, паралельно та одночасно функціонують окремі адміністративно-територіальні одиниці та одразу декілька місцевих рад, що складає серйозний виклик реформі децентралізації, що з 2015 року розпочала власний інституційний етап становлення [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми децентралізації тривалий час досліджуються відомими науковцями та експертами. Насамперед, слід згадати про В. Оутса, який свого часу сформулював теорему децентралізації. Головна її ідея полягає в тому, що «якщо немає економічних переваг (економія від масштабу), пов'язаних із централізованим забезпеченням, то децентралізована модель надання публічних послуг, що враховує місцеві особливості різних юрисдикцій, буде покращувати добробут порівняно з результатами від централізованого надання таких послуг, який характеризується уніфікованими підходами і процедурами в усіх юрисдикціях» [3]. Значний внесок у розроблення теоретичних засад щодо функціонування колективних інститутів, створених для управління спільними ресурсами, зробила Нобелівська лауреатка Е. Остром. Зокрема, вона досить переконливо довела, що ефективність використання цих ресурсів залежить від особливостей кожної колективної групи (грумади), а також від встановлених правил використання цих ресурсів і контролю за їх дотриманням [4].

З-поміж досліджень окремої уваги заслуговують праці українських та зарубіжних вчених-правознавців у галузях теорії держави і права, конституційного та адміністративного права. Зокрема це дослідження таких зарубіжних вчених як: І. Альтузії, Д. Бахрах, Д. Бюлер, М. Варела, С. Кім, С. Махіна, А. Озмен, В. Протисов, В. Сміт, М. Сомерс, А. Шептулін та ін. Різноманітні аспекти децентралізації були предметом досліджень таких науковців, як Дж. Б'юкенен, Ш. Бланкарт, Я. Брюкнер, Р. Масгрейв, У. Нісканен.

Стосовно українських вчених якісно вирізняються праці М. Баймуратова, Ю. Барабаша, О. Батанова, В. Борденюка, О. Бориславської, К. Бриля, В. Брустінова, В. Величко, І. Грицяка, І. Диниса, І. Жаровської, І. Заверухи, С. Квітки, Т. Карабін, А. Коваленка, В. Ковальчука, І. Коліушка, Я. Лазура, А. Лелеченка, В. Малиновського, А. Матвієнка, М. Менджули, В. Молдована, Р. Натуркач, А. Онупрієнка, Ю. Панейка, О. Петришина, В. Погорілка, Р. Покрови, О. Рогача, В. Романа, М. Савчина, О. Скакун, О. Скрипнюка, І. Сухана, П. Ткачука, І. Хохлова, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та ін.

Варто наголосити на внесках ще й інших вчених в розуміння специфіки теми децентралізації на теренах української держави. Так, С. Закірова [5], досліджувала сучасний стан законодавчого забезпечення процесу реформування децентралізації в Україні. В. Венцель [1] аналізував реформу децентралізації в Україні в контексті реалізації соціальної функції держави. Аспект просування реформи децентралізації в умовах поширення пандемії COVID-19, вивчали Ю.Б. Іванов та О.Ю. Іванова [6]. В той же час, експерти Національного інституту стратегічних досліджень, Я.А. Жаліло, О.В. Шевчен-

ко, В.В. Романова та ін. [7] в 2019 р. підготували ґрунтовну аналітичну доповідь – «Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу». Доповнити можна і згадкою про дисертаційне дослідження О.В. Ременяк – «Децентралізація публічної влади в правовій теорії та державотворчій практиці» [8].

Мета статті полягає в актуалізації поточних результатів, викликів та перспектив реформи децентралізації як складової адміністративно-територіальної реформи, що триває в Україні з 2015 року та полягає у наданні більших повноважень органам місцевого самоврядування і трансформації адміністративно-територіального поділу.

Викладення основного матеріалу дослідження. В Україні процес децентралізації розпочато 2014 року з прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (01.04.2014), законів України «Про співробітництво територіальних громад» (17.06.2014), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (05.02.2015) та змін до Бюджетного і Податкового кодексів – щодо фінансової децентралізації. Цей процес дозволив формувати відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування значний дієвий і спроможний інститут місцевого самоврядування на базовому рівні – об'єднані територіальні громади (ОТГ) [9].

На сьогодні істотною рисою децентралізації є те, що вона загалом відбувається на добровільній основі, тим самим сприяючи розвитку місцевої демократії. Значною мірою низовий підхід до розробки структури і створення ОТГ та розробки «перспективних планів» на рівні області означає, що з моменту початку об'єднання громад у 2015 році багато українців здобули цінний досвід організації колективних дій, а також ресурси. Вони провели активні дебати щодо місцевих питань та взяли на себе відповідальність за спільне прийняття рішень. Після створення нових ОТГ проводяться місцеві вибори для більш владних органів місцевого самоврядування, відповідальних за розподіл державних коштів та виконання багатьох регуляторних функцій, які раніше виконувались регіональними та вищими субрегіональними державними органами [10]. На думку парламентарія В. Безгіна, ключовим результатом просування децентралізації є той факт, що в усіх громадах ОТГ, які об'єдналися, залишаються 60% податку на доходи фізичних осіб, 100% податку на нерухомість, 100% земельного податку, пряма освітня субвенція, додаткові кошти на розгортання мережі надання адміністративних послуг. Таким чином більше ресурсів і повноважень акумулюються на базовому рівні місцевого самоврядування і водночас суттєво ослаблюється субрегіональний, тобто районний рівень [11].

За 6 років реформи утворено 1070 ОТГ, у які добровільно об'єдналися 4882 громад. З них у 936 ОТГ відбулись перші місцеві вибори. Кабінетом Міністрів України затверджено перспективні плани формування територій громад 24 областей, які 100% охоплюють територію областей. Важливо відзначити, що в 2020 році було узгоджено й затверджено нову конфігурацію ОТГ, після цього було ліквідовано старі й створено нові укрупнені райони.

За словами Міністра розвитку громад та територій О. Чернишова, надалі, щоб реалізувати можливості децентралізації, необхідно розмежувати повноваження між органами місцевої влади. Для цього потрібно змінити законодавство про місцеве самоврядування та місцеві державні адміністрації [20]. На його думку, доцільним створити виконавчі органи районних та обласних рад, підзвітні та підконтрольні лише цим радам, і перерозподілити повноваження між виконавчими органами рад та районними й обласними державними організаціями таким чином, щоб максимальна кількість повноважень у вирішенні питань місцевого значення була закріплена за виконавчими органами відповідних рад (*на сьогодні такі повноваження згідно з чинним законодавством дублюються органами державної влади та органами місцевого самоврядування*) [12].

Станом на другу декаду 2021 року в політичному та експертному середовищі активізувалась дискусія щодо ряду «децентралізаційних законопроектів»: «Про службу в органах місцевого самоврядування» та «Про місцевий референдум». Попередньо обидва мали бути внесені на розгляд Верховної Ради України вже навесні 2021 р., проте на сьогодні дані законопроекти і далі розглядаються в комітетах ВРУ. У цьому контексті слід відзначити, що законопроект «Про місцевий референдум» має особливе значення як для розвитку народовладдя, так і запровадження реального контролю громади за органами та посадовими особами місцевого самоврядування. Так, частиною другою статті 78 чинного Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. встановлено, що повноваження сільської, селищної, міської, районної в місті ради можуть бути припинені достроково за рішенням місцевого референдуму. Водночас порядок проведення місцевого референдуму щодо дострокового припинення повноважень ради визначається законом про місцеві референдуми. Таким чином, єдиний законний на сьогодні механізм дострокового припинення діяльності зазначених органів місцевого самоврядування заблоковано через відсутність Закону «Про місцевий референдум». Ухвалення Закону «Про місцевий референдум» в Україні сприятиме поширенню демократичної практики контролю громади за органами й посадовими особами місцевого самоврядування та спонукатиме останніх до більш послідовної роботи на виконання вимог виборців і власних передвиборчих обіцянок [13].

Говорячи про позитивні проміжні результати впровадження реформи децентралізації та її перспективні вектори подальшої реалізації варто звернути уваги і на актуальні виклики реформи, особливо адміністративно-територіального характеру. Так, головним викликом для децентралізації до 2019 року в Україні був розрив між амбітною програмою реформаторів та обмеженою інституційною спроможністю для прийняття та реалізації політичних рішень, а також нових законів у попередньо передбачений термін 2014–17 рр. [14]. Після «Свромайдану» політики продемонстрували значний організаторський підхід та чітку волю до впровадження реформи, незважаючи на величезні зовнішні загрози безпеці та пов'язані з ними внутрішні виклики те-

риторіальній цілісності України. В той же час, основним досягненням децентралізації стала територіальна консолідація громад та супутне розширення можливостей місцевого самоврядування. Наприкінці 2014 р. та на початку 2015 р. було запроваджено фіскальну децентралізацію та розпочалося об'єднання малих місцевих муніципалітетів у більші та більш самодостатні об'єднані територіальні громади [10].

Наступний етап реформи (2019–2020 роки), що ставив перед собою амбітну ціль – збільшення темпів амальгамації задля того, щоб другий етап об'єднання громад і мав завершитися до загальнодержавних місцевих виборів восени 2020 року був ускладнений політичним календарем 2019 року, який мав три тури загальнонаціонального голосування на виборах президента та парламенту, а також подальшою ротацією персоналу в законодавчій, виконавчій, а також, частково, у судовій владі. Так, наприклад, проект Закону «Про засади адміністративно-територіального устрою України», сформульований тодішнім Міністерством регіонального розвитку, не був розглянутий Верховною Радою перед достроковими парламентськими виборами у липні 2019 р. Цей проект закону забезпечує правову основу для переформування районів згідно критеріїв, що застосовуються в ЄС. У ньому було запропоновано перетворити 490 районів (станом на 2019 р.) із середньою чисельністю населення близько 25 000 жителів в приблизно 100 нових, кожен з яких матиме близько 150 000 жителів, без необхідності внесення трудомістких змін до Конституції [10].

В умовах оновлення підходу державної влади до формування районів, змінюється і їх функція. На думку парламентарія, В. Безгіна, райони на сьогодні не є таким важливим. Влада, на сьогодні, за його словами, пропонує, що там (районні ради) буде безпосередньо державний нагляд, державна координація. Фактично це будуть органи префектурного типу. Як результат, повноваження і ресурс – усе спускається вниз. Райони, на думку Безгіна, не були повноцінно вилучені з адміністративно-територіального устрою України з ряду причин. Перша, це представництво центральних органів виконавчої влади, а отже відкрита доцільність з боку держави захищати суверенітет і конституційність, законність. Наступна причина, координування діяльності різних органів – як представництв міністерств, так і прокуратури, судів і так далі, тобто державна ланка державних представництв на території. Таким чином, робить висновок парламентар: «концентрація всього ресурсу буде з одного боку на базовому рівні, з іншого – де регіональний розвиток і державні стратегії. Це вже обласний рівень, рівень обласної ради, обласної держадміністрації» [11].

Не менш актуальним викликом для просування децентралізації в Україні є питання нагляду за рішенням органів місцевого самоврядування. На думку експертів, ідеальним варіантом було би запровадження інституту префектів, але це вимагає поправок до Конституції, і на даний момент виглядає малоімовірним. Так, зареєстрований у парламенті Президентом України проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) № 2598 від

13 грудня 2019 р. викликав свого часу критичні зауваження не лише опозиційних до влади політичних сил, а й представників місцевого самоврядування та неурядових організацій. Зокрема, було оприлюднено Спільну заяву міських, селищних, сільських голів, голів об'єднаних територіальних громад та експертів з питань децентралізації влади і місцевого самоврядування, в якій зазначено, що «запропоновані законопроектom № 2598 зміни, порівняно з чинною Конституцією України, містять ознаки централізації влади, звужують статус органів місцевого самоврядування та надмірно розширюють контрольні повноваження держави в особі префектів та Президента» [15].

В цілому варто погодитись з експертами в питанні децентралізації про те, що відсутність якісного законодавства, недостатнє фінансування, криза управлінських кадрів та невідповідність державної політики з реаліями життя у селах та селищах – основні проблеми, з якими доведеться зіткнутися команді В. Зеленського. З основних проблем це і відкрите питання планування територій, так і залучення закордонних інвесторів [16]. Сьогодні існує серйозна проблема, суть якої – дублювання багатьох функцій, які належать до компетенції органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Тобто законодавство передбачає, що одні і ті ж самі функції виконують як органи виконавчої влади, так і органи місцевого самоврядування. За таких умов виникає конфліктність та невизначеність повноважень між різними гілками влади. Також необхідно ухвалити закони щодо діяльності органів місцевого самоврядування, зокрема, щодо базової структури органів місцевого самоврядування, врегулювання питань оплати праці посадових осіб місцевого самоврядування, установчих та регулюючих документів ОТГ, документів, що регулюють взаємодію з громадськістю, закон про місцевий референдум та інші. Одночасно з цим необхідно формувати ефективну систему професійної підготовки кадрів. Зважаючи на нові повноваження та сучасні виклики, важливим елементом інституційного становлення місцевого самоврядування є належний рівень підготовки фахівців [1, с. 26].

На думку правника М. Тітова, дуже принциповим є питання про закріплення у нормах Конституції України базових повноважень місцевих рад всіх рівнів. Це забезпечить конституційні гарантії здійснення місцевого самоврядування. Експерт переконаний, що наявний районний поділ має бути змінений. Слід врахувати, що після завершення утворення об'єднаних територіальних громад значний перелік повноважень переходить до їх компетенції, а відтак зберігати райради та райдержадміністрації у незмінному стані недоцільно. Крім того, значна кількість ОТГ утворена в межах всього району, що унеможливує подальше існування в цих районах районних рад та районних державних адміністрацій [2].

Вчена О. Ременяк в свою чергу виділяє й такі групи проблем у сфері децентралізації публічної влади: ті, що виникають під час перегляду меж адміністративно-територіальних одиниць, що вже має місце на практиці у вигляді укрупнення

територіальних громад; проблеми щодо послаблення державного контролю органів місцевого самоврядування за реалізацією повноважень, які будуть їм передані; проблеми бюджетної сфери з питань фінансування повноважень органів місцевого самоврядування; проблеми з приводу зниження якості місцевого управління та легітимності прийнятих рішень; проблеми щодо утвердження в областях ідей, претензій у сфері політичних інтересів, які суперечать загальнонаціональним інтересам; проблеми, що зумовлені відсутністю правового закріплення чіткого обсягу повноважень органів публічної влади. На думку, О. Ременяк, важливо аби законодавчий супровід реформи децентралізації супроводжувався підвищенням рівня обізнаності суспільства з суттю процесу реформи, її термінів, результатів та компетентностей для представників місцевої влади в нових адміністративно-територіальних умовах [8].

Вельми цікаво в контексті теми статті буде наголосити на експертних думках щодо актуальних викликів перед територіальними громадами до 2031 року. Останні були отримані в рамках проекту «Громади України 2031: можливі сценарії розвитку». Далі окреслимо, найвірогідніші виклики децентралізації в Україні: 1) Незабезпеченість повноважень органів місцевого самоврядування фінансовими ресурсами та застаріла інфраструктура та мережа соціальних закладів, що не відповідають потребам громади. Невеликі громади потребують значних інвестицій в транспортну інфраструктуру та мережі водопостачання та водовідведення. Крім того, мережа закладів освіти потребує оптимізації (Роман Влащенко); 2) Великими проблемами стануть питання довкілля – нові вимоги до низької вуглецевої економіки, обмеження доступу до питної води, просування сухих зона на північ, що порушуватиме традиційне сільське виробництво (Анатолій Ткачук); 3) Викликом стане взаємодія між центром та периферією громади та взаємодія між мегаполісами та сусідніми громадами (Роман Лозинський); 4) Найбільша проблема – це кадрова. Нині дуже мало підготовлених і готових до роботи спеціалістів. Їх треба навчити, а це складний процес, який стримує розвиток громади. Ще однією проблемою є складнощі з передачею майна, яке є у власності районної ради, але знаходиться на території громади (Віталій Безгін); 5) Недостатнє розуміння населенням процесів розвитку громади, а орієнтованість лише на кінцевий результат, вилитиметься у постійне розчарування і створення соціального напруження, чим користуватимуться опонуючі сторони в боротьбі за владу. Рівень переданої відповідальності буде значно вищим за фінансову спроможність громад, що може призвести до низької якості адміністративних та соціальних послуг (Роман Полікровський); 6) Проведення в онлайн режимі: усіх адміністративних послуг, проведення загальних зборів територіальних громад, проведення прийому громадян, Створення та участь в агломераціях (Олександр Слобожан); 8) Інтенсифікація урбанізації. Міста продовжуватимуть зростати і витягуватимуть людський капітал із громад. Зміна клімату та безвідповідальне використання природних ресурсів уже відчуваються

в Україні та призводять до зміщення природних зон, а в деяких регіонах гостро піднімає проблему доступу до якісної питної води. Слабка або застаріла інфраструктура, насамперед транспортна, вимагатиме суттєвих витрат, які будуть не під силу окремим громадам (Віталій Шпак) [17].

Погоджуємось з позицією одного з провідних українських експертів та головних ініціаторів реформи децентралізації А. Ткачуком, який застерігає, що для України життєво важливим є дотримання правильної послідовності етапів реалізації плану децентралізації [18]. Ткачук стверджує, пріоритетом має лишатися амальгамація (об'єднання) та розширення можливостей муніципалітетів. Інші нововведення в рамках загальної реформи децентралізації, такі як об'єднання старих районів у більші субрегіональні адміністративні одиниці та створення нового офісу префектів президента, – далі на черзі. Відповідно до бачення Ткачука щодо подальшого просування реформи, на третьому етапі обласні ради повинні отримати конституційне право створення власних виконавчих комітетів.

Висновки і пропозиції. Реформа децентралізації посприяла суттєвим адміністративно-правовим, фінансовим змінам на місцях. Зокрема йде мова про зміни, які супроводжувалися передачею місцевим громадам частини матеріальних ресурсів, майна та перерозподілом надходжень від державного бюджету до місцевих бюджетів, що істотно посилило спроможність місцевих громад.

Аналізуючи законодавчі зміни і плани законопроектної роботи Верховної Ради України на 2020–2021 рр. очевидним є спільність намірів Президента, Парламенту й Уряду стосовно завершення реформи децентралізації. Разом із тим попередні спроби внесення змін до Конституції України в частині децентралізації, які не принесли успіху, відсутність узгоджених позицій влади й представників місцевого самоврядування щодо ключових проблемних питань, які стали головним «камнем спотикання», можуть стати суттєвими викликами для завершення децентралізації та фіналізації адміністративно-територіальної реформи. Погоджуємось, що необхідно упорядкувати систему адміністративно-територіального устрою таким чином, щоб вона, як у більшості європейських країн, мала, три рівні: базовий – муніципалітет, субрегіональний – район, регіональний – область. Реформування місцевого самоврядування повинно сформувати новий тип відносин між громадянами, громадою та державою. Новий формат відносин повинен ґрунтуватися на спільному володінні та спільному управлінні справами громади. Максимальне залучення громадян до управління громадою повинно підвищити ефективність управління, посилити відповідальність за ухвалені рішення та результати їх впровадження. Важливо, щоб мешканці громади були зацікавлені в її добро-

буті і не легітимізували можливі факти перевищення функціональної компетентності з боку владних інститутів на рівні громади, району та області.

Децентралізація безперечно є кроком від ідеї та адміністративною структурою, що мали місце бути в радянській Україні. Водночас для уможливлення фіналізації перспективи реформи децентралізації слід не лише на рівні ВРУ ще до реформування територіально-адміністративного устрою України визначити майбутні функції самоврядування на обласному та районному рівнях, а також по-перше, упереджувати «кадровий голод реформи»: мотивувати державних службовців старих (ліквідованих) районів та підтримувати в пошуку нової роботи в ОТГ та інших органах місцевого самоврядування; по-друге, варто предметніше визначити повноваження та відповідальність запропонованих регіональних префектів, що здійснюватимуть державний нагляд за місцевим самоврядуванням не втручаючись у муніципальні справи, але оперуючи консультативною функцією щодо ОТГ.

Варто не забувати про вже здобуті переваги реформи децентралізації, а саме розширення повноважень на місцях; громади здобули ресурс, фінанси, повноваження; право самостійно розпоряджатися фінансами; збільшення бюджетів міст; створення об'єднаних територіальних громад; доступність і якість послуг на місцях. Водночас погоджуємось, що реалізація форсованої децентралізації на основі застосування адміністративного ресурсу не принесе успіху – його забезпечить лише інклюзивний процес, що спиратиметься на вмотивовану участь громад, і насамперед – економічно активного населення та, зокрема, представників бізнес-середовища. Упорядкування адміністративно-територіального устрою і удосконалення системи організації влади – важливі часткові завдання комплексної реформи децентралізації.

На нашу думку, децентралізація в Україні може завершатись прагматично, за умов відповідальної взаємодії парламенту, уряду та громадянського суспільства, якщо актуальні для реформи завдання, а саме: розмежування повноважень органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади; переформатування місцевих держадміністрацій в органи префектурного типу; удосконалення форм міжмуніципального співробітництва громад; зміцнення муніципальної служби; удосконалення форми залучення жителів до прийняття управлінських рішень місцевого значення; визначення порядку розв'язання питань адміністративно-територіального устрою, не залишається суто імітацією намірів з боку представників органів державної влади, лобістів централізованої держави та зацікавлення з боку активу об'єднаних територіальних громад.

Список літератури:

1. Венцель В. Реформа децентралізації в Україні та соціальна функція держави: виклики та перспективи. *Аспекти публічного управління*. 2020. Т. 8. № 1. С. 18–29. doi: 10.15421/152002
2. Микола Косий. Децентралізація влади – нові виклики. *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/330457> (дата звернення: 29.08.2021).
3. Wallace E. Oates. On The Evolution of Fiscal Federalism: Theory and Institutions. *National Tax Journal*. 2008. Vol. LXI, No. 2, June. P. 313–334. doi: dx.doi.org/10.17310/ntj.2008.2.08

4. Ostrom E. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press, 1990. 295 p.
5. Закірова С. Децентралізація в Україні: сучасний стан законодавчого забезпечення процесу реформування. *Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ*. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2853:detsentralizatsiya-v-ukrajini-suchasnij-stan-zakonodavchogo-zabezpechennya-protse-su-reformuvannya&catid=8&Itemid=350
6. Іванов Ю.Б., Іванова О.Ю. Коронавірус проти децентралізації: ризики та виклики розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах пандемії. *Проблеми економіки*. 2020. Т. 2. № 44. С. 209–215.
7. Жаліло Я.А., Шевченко О.В., Романова В.В. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу. Аналітична доповідь. Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2019. 115 с.
8. Ременяк О.В. Децентралізація публічної влади в правовій теорії та державотворчій практиці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2019. 210 с.
9. Реформа децентралізації. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizatsiyi> (дата звернення: 29.08.2021).
10. Валентина Романова, Андреас Умланд. Досягнення та перспективи реформ децентралізації в Україні з 2014 року. *Вокс Україна*. URL: <https://voxukraine.org/dosyagnennya-ta-perspektivi-reform-detsentralizatsiyi-v-ukrayini-z-2014-roku/> (дата звернення: 29.08.2021).
11. Олена Зелінченко. Реформа децентралізації: перспективи та виклики для новостворених громад. *Українське радіо*. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=94058> (дата звернення: 31.08.2021).
12. Мишчак І. М. Законодавче забезпечення місцевого самоврядування в Україні та перспективи його удосконалення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 1. С. 54–57.
13. Мишчак І. Реформа децентралізації в Україні: основні тенденції та перспективи завершення. *Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти*. 2021. Т. 2 № 82. С. 3–7. URL: http://nbuviap.gov.ua/images/konstutuciynnyu_proces/2021/2.pdf. (дата звернення: 02.09.2021).
14. Concept of the Reform of Local Self-Government and Territorial Organization of Government in Ukraine. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. URL: <https://mfa.gov.ua/en/news-feeds/foreign-offices-news/21459-konceptsiya-reformuvanniamiscevogogo-samovryaduvannya-ta-teritorialnoyi-organizatsiyi-vladi-v-ukrajini> (дата звернення: 30.08.2021).
15. Спільна заява міських, селищних, сільських голів, голів об'єднаних територіальних громад та експертів з питань децентралізації влади і місцевого самоврядування. *Український кризовий медіацентр*. URL: <https://uacrisis.org.ua/74427-decentralization-common-statement> (дата звернення: 02.09.2021).
16. Наталя Білоусова, Оксана Тупальська. Децентралізація на паузі: 7 викликів президентові Зеленському та його команді. *AgroPolit*. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/573-detsentralizatsiya-na-pauzi-7-viklikiv-prezidentovi-zelenskomu-ta-yogo-komandi> (дата звернення: 01.09.2021).
17. Сергій Волохатий. Які виклики чекають територіальні громади України у найближчі 10 років? *Громадський Простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?news=yaki-vyklyky-chekayut-terytorialni-hromady-ukrajiny-u-najblyzhchi-10-rokiv> (дата звернення: 02.09.2021).
18. Інна Ведерникова. Автор реформи децентралізації Анатолій Ткачук: “Сейчас нельзя менять Конституцию. Усилим регионы – потеряем страну”. *Зеркало Недели*. URL: zn.ua/interview/avtor-reformy-decentralizatsii-anatoliy-tkachuk-seychas-nelzya-menyat-konstituciyu-usilim-regiony-poteryaem-stranu-330506_.html (дата звернення: 30.08.2021).
19. Анне Пінтш, Марина Рабінович. Синонім євроінтеграції: як децентралізація наблизить Україну до ЄС. *LexInform*. URL: <https://lexinform.com.ua/v-ukraini/synonim-yevrointegratsiyi-yak-detsentralizatsiya-nablyzyt-ukrayinu-do-yes/> (дата звернення: 01.09.2021).
20. Олексій Чернишов: у 2020 році створено фундамент децентралізації. *Портал «Децентралізація»*. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13065> (дата звернення: 01.09.2021).

References:

1. Ventsel V. (2020) Decentralization reform in Ukraine and the social function of the state: challenges and prospects. *Public administration aspects*, t. 8, no. 1, pp. 18–29. DOI: <https://doi.org/10.15421/152002>
2. Mikola Kosiy. Detsentralizatsiya vladi – novi vikliki [Decentralization of power – new challenges]. *Golos Ukrayini*. Available at: <http://www.golos.com.ua/article/330457>
3. Wallace E. Oates (2008) On The Evolution of Fiscal Federalism: Theory and Institutions. *National Tax Journal*, vol. LXI, no. 2, June, pp. 313–334. doi: [dx.doi.org/10.17310/ntj.2008.2.08](https://doi.org/10.17310/ntj.2008.2.08)
4. Ostrom E. (1990) *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press, 295 p.
5. Zakirova S. Detsentralizatsiya v Ukrayini: suchasny stan zakonodavchogo zabezpechennya protse-su reformuvannya [Decentralization in Ukraine: the current state of legislative support of the reform process]. *Tsentr doslidzhen sotsialnih komunikatsiy NBUV*. Available at: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2853:detsentralizatsiya-v-ukrajini-suchasnij-stan-zakonodavchogo-zabezpechennya-protse-su-reformuvannya&catid=8&Itemid=350
6. Ivanov Yu.B., Ivanova O.Yu. (2020) The Coronavirus against Decentralization: Risks of and Challenges for the Development of United Territorial Communities in the context of the Pandemic. *The Problems of Economy*, vol. 26, pp. 209–215. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-2-209-215>
7. Zhaililo Ya.A., Shevchenko O.V., Romanova V.V. (2019) Detsentralizatsiya vladi: poryadok denniy na serednostrokovu perspektivu [Decentralization of power: an agenda for the medium term]. *Analitichna dopovid. Natsionalniy Institut strategichnih doslidzhen*. Kyiv, 115 p.
8. Remeniak O.V. (2019) Decentralisation of the public authority in the legal theory and state-building practice. Thesis for the Candidate of Law Degree. Lviv Polytechnic National University. Lviv.
9. Reforma detsentralizatsiyi [Decentralization reform]. *Official website of Ukraine*. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizatsiyi>
10. Valentina Romanova, Andreas Umland. Dosyagnennya ta perspektivi reform detsentralizatsiyi v Ukrayini z 2014 roku [Achievements and prospects of decentralization reforms in Ukraine since 2014]. *VoxUkraine*. Available at: <https://voxukraine.org/dosyagnennya-ta-perspektivi-reform-detsentralizatsiyi-v-ukrayini-z-2014-roku/>

11. Olena Zelinchenko. Reforma detsentralizatsiyi: perspektivi ta vikliki dlya novostvorenih gromad [Decentralization reform: prospects and challenges for newly created communities]. *The National Radio Company of Ukraine*. Available at: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=94058>
12. Myshchak I.M. (2013) Legislative regulation of the self-government in Ukraine and perspectives for its improvement. *The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, vol. 1, pp. 54–57.
13. Mischak I. (2021) Reforma detsentralizatsiyi v Ukraini: osnovni tendentsiyi ta perspektivi zavershennya [Decentralization reform in Ukraine: main trends and prospects for completion]. *Konstitutsiyinyi protses v Ukraini: politiko-pravovi aspekti*, vol. 2, no. 82, pp. 3–7. Available at: http://nbuviap.gov.ua/images/konstutycynuy_proces/2021/2.pdf
14. Concept of the Reform of Local Self-Government and Territorial Organization of Government in Ukraine. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. Available at: <https://mfa.gov.ua/en/news-feeds/foreign-offices-news/21459-konceptija-reformuvannyamiscevogo-samovryaduvannya-ta-teritorialnoji-organizaciji-vladi-v-ukrajini>
15. Spilna zayava miskih, selischnih, silskih goliv, goliv obednanih teritorialnih gromad ta ekspertiv z pitan detsentralizatsiyi vladi i mistseвого samovryaduvannya [Joint statement of city, settlement, village mayors, heads of united territorial communities and experts on decentralization of power and local self-government]. *Ukraine crisis media center*. Available at: <https://uacrisis.org/ua/74427-decentralization-common-statement>
16. Nataliya Bilousova, Oksana Tupalska. Detsentralizatsiya na pauzi: 7 viklikiv prezidentovi Zelenskomu ta yogo komandi [Decentralization on pause: 7 challenges to President Zelensky and his team]. *AgroPolit*. Available at: <https://agropolit.com/spetsproekty/573-detsentralizatsiya-na-pauzi-7-viklikiv-prezidentovi-zelenskomu-ta-yogo-komandi>
17. Sergiy Volohatyy. Yaki vikliki chekayut teritorialni gromadi Ukraini u nayblizhchi 10 rokiv? [What challenges await the territorial communities of Ukraine in the next 10 years?] *Gromadskiy Prostir*. Available at: <https://www.prostir.ua/?news=yaki-vyklyky-chekayut-terytorialni-hromady-ukrajiny-u-najblyzhchi-10-rokiv>
18. Inna Vedernikova. Avtor reformy detsentralizatsii Anatoliy Tkachuk: “Seychas nelzya menyat Konstitutsiyu. Usilim regionyi – poteryaem stranu” [The author of the decentralization reform Anatoly Tkachuk: “Now the Constitution cannot be changed. We will strengthen the regions – we will lose the country”]. *ZN.UA*. Available at: zn.ua/interview/avtor-reformy-decentralizacii-anatolij-tkachuk-seychas-nelzya-menyat-konstituciyu-usilim-regiony-poteryaem-stranu-330506.html
19. Anne Pintsh, Marina Rabinovich. Sinonim Evrointegratsiyi: yak detsentralizatsiya nablizit Ukrainu do ES [Sinonim Eurointegratsii: how decentralization brings Ukraine closer to the EU]. *LexInform*. Available at: <https://lexinform.com.ua/v-ukraini/synonim-yevrointegratsiyi-yak-detsentralizatsiya-nablyzyt-ukrainu-do-yes/>
20. Oleksiy Chernyshov: the decentralisation basis was created in 2020. Portal «Detsentralizatsiya». Available at: <https://decentralization.gov.ua/news/13065>

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-8-96-24>

УДК 336.773

Богач О.В., Клименко Т.В.

Лозівська філія

Харківського державного автомобільно-дорожнього коледжу

АНАЛІЗ І ОЦІНКА ІНФЛЯЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Анотація. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що знецінення гривні підриває конкурентоспроможність економіки України. На сьогоднішній день рівень інфляції є одним з найважливіших показників розвитку економіки. Падіння курсу гривні щодо вільноконвертованих валют вже вплинуло на найбільш чутливі до коливань валют сегменти споживчого ринку. Інфляційні процеси призводять до глибоких змін і зачіпають всі сторони соціально-економічного розвитку країни. Зниження темпу інфляції сприяє нормалізації структури внутрішнього попиту, перетворюючи його в фактор розвитку вітчизняних підприємств замість скупки нерухомості, іноземної валюти, землі. Стабілізація купівельної спроможності гривні необхідна для зміцнення грошової системи як форми організації грошового обігу, поліпшення якості грошей і виконуваних ними функцій. В мінімізації інфляційних процесів окрему важливу роль відіграє Національний банк України. Його грошово-кредитна політика спрямована на стабілізацію валютного курсу.

Ключові слова: інфляція, антиінфляційна політика, прогнози, Україна.

Bohach Olena, Klimenko Tatyana

Lozovskaya branch of the Kharkov State Highway College

ANALYSIS AND ASSESSMENT OF INFLATION IN UKRAINE

Summary. The relevance of the topic of research is that the depreciation of hryvnia undermines the competitiveness of the Ukrainian economy, and strengthens the redistribution of national income in favor of monopolist enterprises of the shadow economy at the expense of reducing the real wages, pensions and other fixed income, strengthens the property differentiation of the Community. Modern inflation has a number of distinctive features: earlier inflation was local in nature, now it is widespread, comprehensive; earlier it covered a great deal or smaller period, i.e. It had a periodic character, now it is chronic. Modern inflation is experiencing many factors such as cash and non-monetary. Today, the inflation rate is one of the most important indicators of the development of the economy. Thanks to the growth of inflation rates, both the effectiveness of the state's economic policy as a whole, as well as the sustainability of the country's economic system can be estimated. In the economy, an exciting topic is the rise in prices. The fall of the hryvnia course relative to freely convertible currencies has already affected the most sensitive currency segments of the consumer market. Inflation processes lead to deep changes and affect all branches to the country's socio-economic development. Reducing the inflation rate contributes to the normalization of the structure of domestic demand, turning it into the factor in the development of domestic enterprises instead of buying real estate, foreign currency, and land. The stabilization of the purchasing power of the hryvnia is necessary to strengthen the monetary system as a form of organization of money circulation, improving the quality of money and the functions performed. This will reduce the scale of the dollarization and the Euroization of the economy of Ukraine. The strengthening of the hryvnia is necessary for displacement from the internal turnover of monetary surrogates, foreign currency, barter transactions. The National Bank of Ukraine plays in minimizing inflation processes. Its monetary policy is aimed at stabilizing the exchange rate. At the moment, the task of the NBU is to stabilize the National Monetary Unit.

Keywords: inflation, anti-inflation policy, forecasts, Ukraine.

Постановка проблеми. Питання з приводу управління інфляцією є одними із складних в економічній політиці. В даний час існують різноманітні методи впливу на рівень інфляції. Перш ніж застосовувати ці методи, необхідно проводити аналіз попередніх років, вивчити статистичні факти та їх наслідки. У даній статті використовуються річні дані за 2010–2020 роки для аналізу динаміки рівня цін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з актуальністю обраної теми, її досліджувало багато зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема: А. Безкровний, П. Гайдуцький, А. Гальчинський, П. Єщенко, Р. Кембелл, Дж. Кейнс, М. Коваль, Т. Ковальчук, С. Кораблін, С. Олійник, О. Петрик, В. Попов, П. Порошенко, В. Прісняков, А. Ревенко, С. Фішер, А. Щербак та багато інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання про рівень інфляції постійно стоїть гостро, так як є складним соціально-економічним явищем, яке вимагає постійного спостереження. Одна з глобальних невіршених проблем економіки України є рівень інфляції. Інфляція – це складне багатфакторне явище, яке характеризує порушення відтворювального процесу, є результатом макроекономічної нестабільності, визначеного дисбалансу між сукупним попитом і сукупною пропозицією і властиве економіці, що використовує паперово-грошовий обіг.

Мета статті полягає у визначенні соціально-економічних наслідків інфляції, основних напрямків вдосконалення антиінфляційної політики України на основі аналізу динаміки та особливостей інфляції.

Для досягнення поставленої мети передбачається постановка і вирішення таких теоретичних і практичних завдань:

- проаналізувати особливості інфляції в Україні;
- дослідити механізми розгортання інфляції та її соціально-економічні наслідки;
- виділити шляхи вдосконалення методів боротьби з інфляцією.

Виклад основного матеріалу. Інфляція – складне соціально-економічне явище, яке характерне безлічі країн, в тому числі і Україні. Високий рівень інфляції робить негативний вплив на економічну систему: перешкоджає довгостроковим інвестиціям і економічному зростанню, призводить до витіснення у внутрішньому обігу національної валюти іноземною, а також ускладнює стабільний розвиток соціальної, політичної та інших сфер суспільства.

На початку 1990-х рр. в Україні були досягнуті значні результати в стримуванні інфляції, але говорити про те, що в українській економіці вироблений ефективний механізм регулювання інфляційних процесів помилково.

В даний час, рівень інфляції в Україні постійно підвищується, а методи боротьби з інфляцією не дають очікуваного результату.

З цього випливає, що проблема інфляції для національної економіки залишається не вирішеною. Актуальним і необхідним завданням є дослідження інфляційних процесів, а також виявлення їх специфіки протікання в українській економіці.

У сучасній українській економіці існує не мала кількість причин інфляції. Однак складність і різнобічність проблеми перешкоджає створенню єдиної і несуперечливої концепції причин інфляції, не дивлячись на безліч присвячених цьому питанню досліджень, причому спрямованість цих досліджень найрізноманітніша. Залежно від різних економічних, а також політичних процесів, інфляція змінюється і деформується, тому необхідно досконально проаналізувати ці зміни і сформулювати основні причини інфляційних процесів.

Розглянемо інфляційні процеси в Україні в довгостроковому періоді. Проаналізуємо інфляцію в Україні з 2015 по 2020 рр.

Таблиця 1
Рівень інфляції в Україні за 2015–2020 рр., %

Період	Індекс інфляції, %	Інфляція, %
2015	143,3	43,3
2016	112,4	12,4
2017	113,7	13,7
2018	109,8	9,8
2019	104,1	4,1
2020	105	5

Проблема інфляції є важливою частиною економіки, так як її наслідки і результати соціально-економічного впливу займають значну роль в дослідженні оцінки економічного добробуту країни і всесвітнього господарства. Дане питання є досить актуальним в нашому сучасному суспільстві, що підтверджується необхідністю виявлення сутності, глибоких причин розвитку інфляції, її специфіки та основних напрямів антиінфляційної політики України. Несприятливі соціально-економічні результати інфляції змушують керівництво різних країн проводити економічно необхідну політику, яка спрямована на протистояння інфляції.

Інфляція – це стійке зростання загального рівня цін на товари і послуги. Вона вимірюється як щорічне відсоткове збільшення.

Інфляція – досить відоме, і в той же час, недостатньо пояснене явище соціально-економічного життя. У сучасному світі інфляція – це процес знецінення грошей, який відбувається внаслідок цілого комплексу чинників. Це служить підтвердженням того, що інфляція має не тільки грошовий характер, а й соціально-політичний, економічний.

На рівень інфляції впливають суспільні настрої і соціальна психологія. Тому цілком закономірно поява такого поняття, як «інфляційні очікування», якщо суспільство очікує інфляцію в найближчому майбутньому, то вона неодмінно виникне.

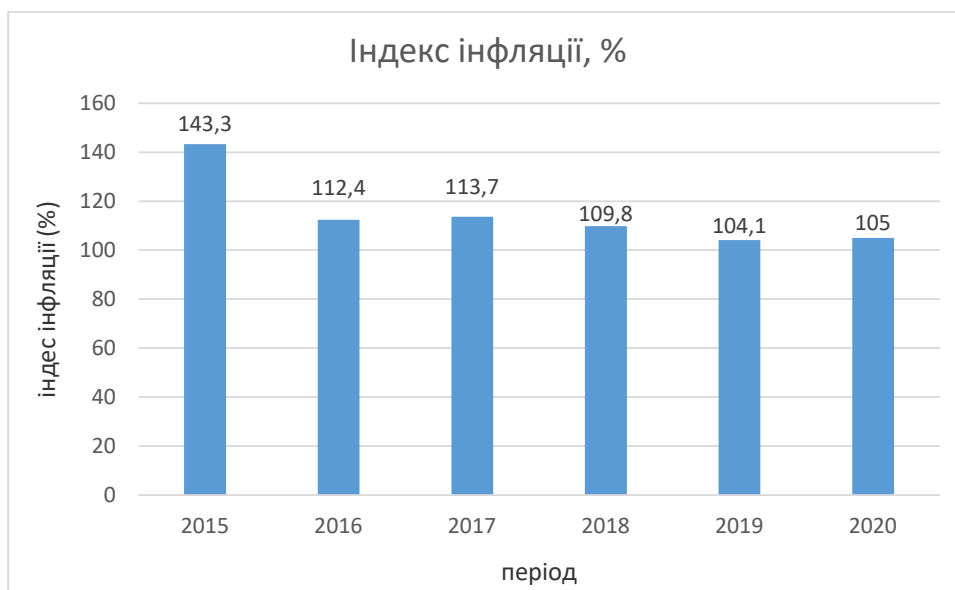

Рис. 1. Рівень інфляції в Україні за 2015–2020 рр., %

Джерело: розроблено авторами за [5]

Економічне становище України в останні роки можна охарактеризувати як кризу, викликану зовнішніми та внутрішніми шоками. Тому підвищення рівня інфляції не дивно. Насправді, можна сміливо говорити про те, що інфляція – це постійне явище в економіці будь-якої країни, проте, найбільш яскраво воно виражено в періоди криз, політичних негараздів і таке інше. Саме цей факт робить скрутним виявлення чітких, конкретних причин появи і зростання інфляції.

На наш погляд, якщо розглядати нинішній стан України, то можна виділити кілька найбільш серйозних причин прискорення зростання цін в країні. Перш за все, варто звернути увагу на світові ціни на енергоносії, адже значну їх частину Україна закуповує за кордоном. Таким чином, наші ціни знаходяться в сильній залежності від політичної ситуації. Також, не можна не сказати і про постійно зростаючі тарифи в сфері ЖКГ, які за рахунок нерівномірних підвищень завдають шкоди доходам споживачів і забезпечують зростання інфляції з року в рік.

Отже, до причин інфляції можна віднести:

По-перше, незбалансованість державних витрат і доходів, що виражається в нестачі держбюджету. У разі, якщо дефіцит державного бюджету заповнюється за рахунок зовнішніх запозичень, то це призводить до росту інфляції.

По-друге, присутність монополізму у виробництві, який призводить до встановлення високих цін на ринку.

По-третє, зі збільшенням «відкритості» економіки будь-якої держави, втягуванням її в світогосподарські взаємозв'язки підвищується загроза «імпортованої» інфляції. Це – зайве надходження в країну іноземної валюти; збільшення цін на імпортовані товари, занепад валютного курсу національної грошової одиниці.

Держава кожен раз зазнає впливу «зовнішнього» підвищення цін на імпортовані товари в умовах постійного курсу валюти.

По-четверте, інфляція набуває самопідтримуючий вид внаслідок інфляційних сподівань. Перевироблення інфляційних очікувань громадян і товаровиробників – найважливіша (навіть основна) мета антиінфляційної політичної діяльності.

Зрозуміло, існує безліч інших факторів, що впливають на інфляцію, однак, перераховані є найбільш поширеними і добре відображають специфіку нашої країни.

Одним з найбільш злободенних наслідків нинішньої економічної ситуації в країні є безробіття.

Другий негативний наслідок, який викликала інфляція – це значне зменшення реальних доходів населення.

Також можна помітити, що інфляція значно підірвала стимул до накопичення.

У нинішній економічній ситуації наша держава повинна приймати ряд заходів, які сприятимуть якщо не повного усунення інфляції, то утриманню її на вже існуючому рівні. До таких заходів, на наш погляд, можна віднести: всебічне стимулювання національного виробництва, інвестування у виробничі технології, жорсткий контроль над діяльністю монополій, «стиснення» грошової маси і таке інше.

Держава намагається підтримати інфляцію на необхідному їй рівні. Протистояння держави

і інфляції, а також розвиток антиінфляційної політики і є необхідний елемент підтримки економіки. Негативні наслідки інфляції соціального і економічного характеру штовхають уряд різних країн прийняти рішення про введення певної економічної політики. Антиінфляційна політика охоплює безліч найрізноманітніших бюджетних, грошово-кредитних заходів, податкових, а також програм, спрямованих на досягнення стабілізації і дій по регулювання і розподілу доходів.

Антиінфляційні заходи вимагають послідовності і виваженості. Необхідно розуміти, що для боротьби з інфляцією потрібно протистояти її основним причинам. Для досягнення потрібного ефекту в цій боротьбі головними цілями антиінфляційної політики повинні бути зменшення потенціалу інфляції, передбачувана динаміка інфляції, падіння інфляційних темпів, стабілізація цін.

Стратегічною метою антиінфляційної політики є приведення темпів зростання грошової маси відповідно до темпів зростання товарної маси, або ж з темпами реального ВВП в короткий період часу, а обсяг разом зі структурою сукупної пропозиції – з обсягом і структурою сукупного попиту в довгий період часу. Для того щоб вирішити ці завдання, необхідно здійснювання комплексу заходів, які направлені на стримування і регулювання всіх елементів інфляції: попиту, витрат і очікувань.

При оцінці характеру антиінфляційної політики виділяється два загальних підходи. У першому підході передбачається активна бюджетна політика для того, щоб впливати на платоспроможний попит. Внаслідок цього відбувається маневрування державними витратами і податками, тобто здійснюється обмеження державою своїх витрат і підвищення податків.

В кінцевому підсумку відбувається скорочення попиту, а також зниження темпів інфляції. Одночасний спад інвестицій і виробництва призводять до застою і до явищ, зворотних початковим цілям, помічається розвиток безробіття. При нестачі попиту відбувається здійснення програми державного капіталовкладення та інших витрат, а також зниження податків. Вважається, що завдяки цьому йде розширення попиту на споживчі товари і послуги. Однак посилення інфляції може відбуватися через стимулювання попиту бюджетними коштами. Якщо скорочення дефіциту бюджету буде відбуватися за допомогою зменшення витрат держави, то це означає, що витрати цієї політики лягають на сферу, яка фінансується за рахунок бюджету (це підприємства, які мають доступ до дешевих кредитів і дотацій і т.п.).

Якщо вона здійснюється за допомогою рахунків витрат податків на прибуток і тарифів експорту, то витрати несуть практично тільки підприємці і працівники недержавних підприємств.

Висновки та пропозиції. Негативні наслідки більш розвинутої інфляцією для національної економіки України полягають у наступному:

- знецінення доходів населення, особливо тих, хто зайнятий у бюджетній сфері;
- походження розподілу національного багатства від бідніших до багатших верств населення, що підіривають соціальну стабільність в суспільстві, і збільшується соціальне розшарування населення;
- грошова маса, накопичена підприємствами, знецінюється, неможливо здійснити інвестуван-

ня, не можна прийняти ніякі довгострокові рішення, руйнується база для економічного зростання.

У підсумку першою і головною метою в протистоянні інфляції є подолання економічного спаду, а також досягнення ефективної інвестиційної політики. І для того, щоб зрівняти диспропорції суспільного відтворення, потрібно сформувавши стабільну макроекономічну структуру ринку.

Для того, щоб досягти і підтримати стійку низьку інфляцію, необхідно забезпечити цінову стабільність в країні, що є головною метою єдиної грошово-кредитної політики. Кінцевою метою державної економічної політики є встановлення цінової стабільності, яка сприяє підвищенню і збереженню добробуту населення на якомога вищому рівні.

Список літератури:

1. Тиверіадська Л.В., Якименко А.М. Інфляційні процеси та їх соціально-економічні наслідки в Україні. *Економічний простір*. 2015. № 93. С. 175–188.
2. Гальчинський А. Теорія грошей : навч.-метод. посіб. Київ : Основа, 1998. 414 с.
3. Сусіденко Ю.В. Вплив інфляційних процесів на економіку України. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 18. № 1. С. 88–92.
4. Державна служба статистики України: URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 04.08.2021).
5. Індекс інфляції України / Фінансовий портал Мінфіну. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/index/inflation/> (дата звернення: 04.08.2021).
6. Періодичні видання Національного банку України. Оцінка інфляції. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#1> (дата звернення: 04.08.2021).

References:

1. Tiveriadska L.V., Yakymenko A.M. (2015) Inflacijni procesy ta yix socialno-ekonomichni naslidky v Ukraini. *Ekonomichnyj prostir*, no. 93, pp. 175–188.
2. Galchynskyy A. (1998) Teoriya groshej: navch.-metod. posib. Kyiv: Osnova. (in Ukrainian)
3. Susidenko Yu.V. (2014) Vplyv inflacijnyx procesiv na ekonomiku Ukrainy. *Ekonomichnyj analiz*, vol. 18, no. 1, pp. 88–92.
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Available at: www.ukrstat.gov.ua (accessed 04 August 2021).
5. Indeks infljacyji Ukrainy / Finansovyj portal Minfinu. Available at: <https://index.minfin.com.ua/economy/index/inflation/> (accessed 04 August 2021).
6. Periodychni vydannya Nacionalnogo banku Ukrainy. Ocinka infljacyji. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators#1> (accessed 04 August 2021).

ЕМІСІЙНА ПОЛІТИКА КОРПОРАЦІЙ

Анотація. Розглядається місце емісійної політики у системі фінансово-економічного забезпечення корпоративного управління. Представлено механізм фінансово-економічної підтримки корпоративного управління. Розглянуто механізм формування емісійної політики компанії, а також особливості реалізації емісійних заходів на кожному з її етапів. Проаналізовано активність корпорацій у збільшенні статутного капіталу на фондовому ринку та відстежено механізм реалізації фінансових інструментів, що використовуються при реалізації заходів емісійної політики, а також цілей, які акціонерне товариство переслідує при їх реалізації, описано. Розвиток ринкових відносин у компанії призвів до появи низки нових економічних об'єктів обліку та аналізу. Одним з них є капітал компанії як найважливіша економічна категорія і особливо власний капітал. Фінансова політика компанії є ключовим моментом для збільшення темпів її економічного потенціалу в умовах ринкової економіки з її жорсткою конкуренцією.

Ключові слова: емісійна політика, емітент, фондовий ринок, корпорації, фінансово-економічний механізм, ліверидж.

EMISSION POLICY OF CORPORATIONS

Summary. In the modern economy, the securities market is one of the main mechanisms for the accumulation and redistribution of investment capital and allows enterprises in industrialized countries to effectively solve their capital formation and management tasks by means of issuing operations. The development of issuing operations has not reached this level in Ukraine. Ukrainian companies, which have serious financing needs, however, rarely enter the organized securities market. Moreover, the process of making financing decisions by the management of Ukrainian companies is very different from that of developed countries. Therefore, the development of Ukrainian corporations and, eventually, Ukrainian economy, is impossible without the entry of domestic and foreign equity and debt capital markets. Thus, the development of the securities market becomes vitally important for the formation of Ukraine as a developed industrial power and the resolution of strategic tasks facing the country, such as doubling GDP, carrying out social reforms or modernizing fixed assets, is only possible with a steadily developing stock market and the effective functioning of national enterprises as its main participants. In this regard, the problem of efficient issuance operations on the capital market and the development of the company's issuance policy is very relevant for domestic corporations. The relevance of the topic is determined by favorable changes in the Ukrainian economy: the growth of production and business expansion, consolidation of enterprises, the emergence of new emission instruments expanding the range of investors, the establishment of the securities market and its legislative framework. At the same time, it should be noted that there are "separate" gaps in the study of the problems of issuance operations. Thus, there are very few works in modern domestic scientific literature devoted to making financing decisions and capital structure management in practice, and there are no works on financial engineering (construction of securities) in Ukrainian conditions, the study of market rate behavior and liquidity indicators of shares after the initial offering.

Keywords: issuance policy, issuer, stock market, corporations, financial and economic mechanism, leverage.

Постановка проблеми. Глобальна фінансова криза завдала великого удару по розвитку підприємницького сектору усього світу та української економіки, зокрема. За умов фінансової кризи в Україні, зменшення обсягів реалізації продукції і прибутків підприємств, обмеження можливостей залучення кредитних банківських ресурсів та слабкості розвитку фондового ринку, особливого значення набуває необхідність вивчення проблем емісійної політики, також акціонерного капіталу та дивідендної політики, які мають на меті випуск різноманітних цінних паперів та корпоративних прав. Вони слугують джерелом поповнення власного і позикового капіталу підприємства в необхідній кількості.

Крім того, у нашій країні відбувається становлення ринкової системи, створюються нові підприємства акціонерного типу. Їх створення, а також нормальне функціонування неможливо уявити без формування достатнього обсягу капіталу, нестача якого викликає необхідність

здійснювати пошук додаткових джерел фінансування, використовувати для цього як власні, так і позикові фінансові ресурси. У такий спосіб, особливого значення набуває проблематика аналізу емісійної політики корпорацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою роботи стали нормативно-правові акти, що регулюють діяльність комерційних банків. Окрім нормативних джерел, використовувались підручники О. Шестака, А. Журавльова, В. Бочарова, Г. Кравцової, П. Мамановича та інших авторів, довідкова та інша інформація.

Широкий спектр навчальної літератури з таких дисциплін, як фінансовий менеджмент, економічний аналіз, чинні закони та правила, низка підручників, що містять аналітичні матеріали та дані, а також Інтернет-інформаційні ресурси широко використовувались у написанні даної статті.

Мета роботи – запропонувати шляхи підвищення ефективності емісійної політики організації, розглянути суть емісійної політики компанії

та її характеристики в банках, а також надати рекомендації щодо вдосконалення операцій з цінними паперами власного випуску в організації.

Вклад основного капіталу. Через високу вартість залучення власного капіталу із зовнішніх джерел цілі емісії повинні бути достатньо значними з точки зору стратегічного розвитку компанії та можливості значного збільшення її ринкової вартості в найближчий період. Основними цілями, які компанія очолює, використовуючи це джерело формування власного капіталу, є:

- реальні інвестиції, пов'язані із галузевою (підгалузевою) та регіональною диверсифікацією виробничої діяльності (створення мережі нових філій, дочірніх підприємств, нових високопродуктивних галузей тощо);

- необхідність суттєво вдосконалити структуру зайнятого капіталу (збільшення частки в статутному капіталі з метою підвищення рівня фінансової стійкості);

- забезпечення більш високого рівня власної кредитоспроможності, тим самим зменшуючи витрати на залучення позикового капіталу;

- посилення ефекту левериджу тощо;

- планові поглинання інших компаній з метою досягнення синергетичного ефекту (участь у приватизації державних підприємств третій сторін також може розглядатися як можливість їх поглинання, якщо це забезпечує придбання контрольного пакету або переважної частки в статутному капіталі);

- інші цілі, що вимагають швидкого накопичення значних сум власного капіталу.

Визначення обсягу емісії. Визначаючи обсяг, необхідно враховувати розраховану раніше потребу в отриманні власних фінансових ресурсів із зовнішніх джерел.

Оцінка вартості залученого капіталу. Відповідно до принципів такого оцінювання воно проводиться за двома параметрами:

- очікувана сума дивідендів (визначається на основі обраного типу дивідендної політики);

- вартість випуску акцій та розміщення акцій (зменшена до середньорічного розміру).

Систему КУ, яка спрямована на розв'язання завдань виключно фінансових та економічних напрямків діяльності, прийнято називати системою фінансово-економічного забезпечення корпорації. Система фінансово-економічного забезпечення корпорації – це механізм фінансово-економічного забезпечення КУ – переслідує дві основні цілі, що доповнюють основну ціль КУ:

- 1) максимізацію поточної вартості однієї акції в акціонерному капіталі;

- 2) дотримання ліквідності, тобто здатності корпорації виконувати свої внутрішні та зовнішні фінансові зобов'язання.

Механізм фінансово-економічного забезпечення КУ є системою основних елементів, які регулюють процеси капіталізації як основи створення та розвитку корпорації.

Корпорації насамперед відомі як найпоширеніші та найчисленніші форми утворення суб'єктів господарювання у світовій економіці. Саме діяльність корпорацій є визначальною для розвитку економічних систем провідних країн світу та у міжнародній економіці. Отже, діяльність корпорацій стає основою розвитку

економіки України. Значна кількість суб'єктів господарської діяльності функціонує саме у формі акціонерних товариств (АТ). Так, у США на початку 10-х років ХХІ ст. корпорації становили близько 23% усіх суб'єктів господарювання. В Україні кількість АТ пості зростає, і сьогодні вже становить понад 35 тис. Вклад вітчизняного корпоративного сектора в промислове виробництво досягає майже 70%.

В економічно розвинутих країнах світу значна частина населення є акціонерами різноманітних корпорацій. Як відомо з економічної літератури, акціонером у Швеції є кожний другий громадянин, у США та Англії – більше ніж кожний п'ятий, в Японії – кожний сьомий. Унаслідок приватизаційних процесів в Україні, акціонерами в нашій країні є достатньо велика частина населення – близько 20 млн. громадян, що становить більше 30% населення [3, с. 10].

При деяких відмінностях у правових базисах розвинутих країн корпоративна форма має спільні ознаки. Так, економісти і правники в США в основу поняття «корпорація» покладають правову форму бізнесу, відокремленого від конкретних осіб, які ним володіють. При цьому поняття «корпорація» не стосується підприємств, які утворюються за рахунок об'єднання осіб, а не капіталів. Для участі в товариствах, утворених за рахунок об'єднання капіталів, необхідно зробити майновий внесок, тоді як інші об'єднання передбачають особисту участь в управлінні, представництві, здійсненні функцій з виробничо-господарської діяльності. Корпорація має право юридичної особи і їй найбільше відповідає форма акціонерного товариства [6, с. 14–15].

Концентрація та централізація капіталу є вихідною базою для формування корпоративних структур. С. Росс дає таке визначення цього поняття: «Корпорація – це бізнес, заснований як окрема юридична особа, що складається з одного чи більше фізичних чи юридичних осіб» [6, с. 31]. Як зазначає професор Мочерний С.В., корпорація – це акціонерна компанія, у якій на основі централізації капіталів і заощаджень найманих працівників здійснюється колективне привласнення результатів виробничої діяльності залежно від величини отриманих на внесені кошти акцій [8, с. 172].

При усіх відмінностях у правових базисах розвинутих країн основна розмежувальна лінія між корпоративним і некорпоративним (сектором пролягає у відділенні функцій розпорядження й обмеженій відповідальності. Так, організаційно-правова база Німеччини та Франції до корпоративного (сектора відносить АТ та товариства з обмеженою відповідальністю. У США до корпоративного сектора економіки належать тільки корпорації.

В українській правовій базі поняття корпорації істотно відрізняється від загальноприйнятого у світовій практиці. Відповідно до Закону України «Про підприємства в Україні», корпорації – це договірні об'єднання, створені на основі поєднання виробничих, наукових та комерційних інтересів, з делегуванням окремих повноважень централізованого: регулювання діяльності кожного з учасників [4]. Суть такої форми об'єднань та повноваження її учасників зрозуміти повністю, виходячи з такого визначення, досить важко. Тому

доцільно дотримуватись загальноприйнятої в економічній літературі визначення КУ та його об'єктів, якими є АТ.

Основна відмінність корпорацій від інших форм організування бізнесу полягає у тому, що вона існує незалежно від її власників. Корпорація має право залучати капітал у грошовій формі від свого імені, не покладаючи на своїх акціонерів додаткової відповідальності. Таким чином, основні відмінні ознаки корпорацій – наявність спільного капіталу, розділеного на визначену кількість рівних частин (акцій), а також принцип розмежування відповідальності корпорації та її власників (акціонерів – юридичних та фізичних осіб).

В основу реалізації управління будь-якими фінансово-економічними напрямками діяльності корпорацій покладено систему КУ. КУ поєднує в собі норми законодавства, внутрішні нормативні документи та практику господарювання в державному та недержавному секторі, що дає можливість реалізовувати доступ ВАТ до фондів фінансового ринку, ефективно здійснювати господарську діяльність і, в такий спосіб, продовжуючи своє функціонування, нагромаджувати курсову вартість корпорації через підвищення вартості акцій і захищаючи при цьому інтереси акціонерів і суспільства в цілому.

Під ефективним корпоративним управлінням розуміється управління, яке дає змогу корпораціям реалізовувати свої потенціальні можливості щодо залучення інвестицій, раціонально використовувати отримані кошти, а також забезпечувати зростання вартості капіталу акціонерів [8, с. 10].

1. Аналіз емісії корпоративних цінних паперів у попередніх періодах.

Метою цього етапу є визначення обсягів та форм залучення капіталу корпорацією у попередніх періодах та ефективності його використання. Окремо на цьому сталі досліджується ніх паперів, динаміка залучення позикового капіталу та емісія боргових корпоративних інвестиційних вкладень, ймовірність росту ефекту фінансового лівериджу із залученням додаткового капіталу.

2. Визначення можливостей ефективного розміщення емісії корпоративних цінних паперів.

Цей етап включає:

– всебічний попередній аналіз кон'юнктури фондового ринку. Результатом проведення такого аналізу буде визначення рівня чутливості реагування фондового ринку на нову емісію корпоративних цінних паперів, визначення груп потенційних акціонерів та оцінка потенціалу поглинання емітованих цінних паперів;

– оцінка інвестиційної привабливості власних корпоративних цінних паперів порівняно з аналогічними видами цінних паперів, що обертаються на ринку.

Можливості ефективного розміщення цінних паперів проводиться з урахуванням результатів першого етапу, вже існуючого досвіду емісії цінних паперів, досвіду працівників корпорації стосовно проведення емісії. Важливим результатом цього етапу формування емісійної політики корпорації повинен стати висновок щодо визначення найбільш привабливого виду корпоративних

емісійних цінних паперів відповідно до загальної мети емісії.

3. Визначення цілей емісії корпоративних цінних паперів.

Окрім загальної мети емісійної політики корпорації, що полягає у залученні на фінансовому ринку необхідних фінансових ресурсів у мінімально можливих термінах та задоволенні потреби корпорації в придбанні необхідних активів і оптимізації структури капіталу з позиції забезпечення умов ефективного його використання, будь-яка. Емісія корпоративних цінних паперів передбачає використання залучених фінансових ресурсів з певною метою. Такими цілями емісійної політики можуть бути:

1. Формування структури власності:

а) формування статутного фонду корпорації;

б) покращення структури капіталу (наращування частки власного капіталу (статутного фонду) та скорочення залученого з метою підвищення фінансової стійкості корпорації).

2. Додаткове залучення фінансових ресурсів:

а) здійснення реальних інвестицій (здійснення капітальних вкладень, відкриття нових структурних підрозділів корпорації, дочірніх структур, диверсифікація виробництва);

б) планування поглинання або участі у приватизації інших підприємств;

в) підвищення рівня кредитоспроможності та ефекту фінансового лівериджу;

г) інші цілі, що вимагають швидкої акумуляції капіталу.

4. Визначення обсягу емісії.

Визначення обсягу емісії здійснюється відповідно до цілей (3 етап) та можливостей ефективного розміщення емісії (2 етап). Таким чином, існує два основні чинники, що визначають обсяги емісії корпоративних цінних паперів:

1) вплив зі сторони зовнішнього середовища (ємність ринку, величина попиту на окремі види корпоративних цінних паперів, платоспроможність цільових груп потенційних інвесторів);

2) вплив зі сторони корпорації (реальна потреба у фінансових ресурсах, законодавче обмеження обсягів емісії окремих видів корпоративних цінних паперів, рівень фінансової стійкості корпорації та максимальне значення ефекту фінансового лівериджу).

5. Визначення виду, номіналу та кількості корпоративних цінних паперів, що емітуються.

Вибір виду корпоративних цінних паперів, що емітуються, здійснюється відповідно до цілі емісії (встановлюється на 3 етапі), а також обсягу фінансових ресурсів, у яких існує потреба (4 етап). Якщо ціллю емісії є наращування чи формування статутного фонду, то єдиним фінансовим інструментом можуть бути акції (та похідні цінні папери). Однак для реалізації цієї цілі необхідно визначити, вид (або види) акцій, можливість використання похідних цінних паперів, що дасть можливість збільшити суму залученого капіталу або зробити доступнішими акції та привабливішими умови їх придбання для потенційних акціонерів.

6. Формування ефективних умов залучення капіталу.

До найважливіших умов залучення капіталу із використанням корпоративних цінних паперів відносяться:

1) термін обороту цінних паперів.

Цей етап включає оптимізацію терміну обороту цінних паперів з метою максимального збігу із терміном реалізації інвестиційного проекту, для реалізації якого здійснюється емісія;

2) визначення планового рівня дивідендів чи відсотків за користування (при використанні боргових цінних паперів).

7. Оцінка вартості залученого капіталу.

Ця оцінка здійснюється за двома параметрами:

а) рівень дивідендів чи відсотків за користування;

б) рівень витрат, пов'язаних з емісією та розміщенням корпоративних цінних паперів.

Оцінка здійснюється з урахуванням умов залучення капіталу (6 етап), виду та кількості емітованих цінних паперів (5 етап) та обсягу емісії (4 етап).

8. Визначення ефективних форм андеррайтингу.

Для швидкого та ефективного розміщення емітованих цінних паперів необхідно визначити доцільність використання фінансових посередників (андеррайтерів). У разі прийняття позитивного рішення необхідно визначити ціну початкового продажу, розмір комісійної винагороди, забезпечити регулювання обсягів продажу емітованих цінних паперів залежно від термінів, на які існує необхідність у фінансових ресурсах [1, с. 519].

Окрім того, для визначення ефективних форм андеррайтингу враховуються існуючий досвід використання андеррайтингу (1 етап), дослідження можливостей ефективного розміщення цінних паперів, проведене на 2 етапі, вид, кількість цінних паперів (встановлюється на 5 етапі) та загальний обсяг емісії (4 етап) – емісійних корпоративних цінних паперів повинні виступати показники рентабельності та обороту залученого капіталу. Використання залученого капіталу із використанням емісійних корпоративних цінних паперів проводиться відповідно до цілей емісії, розроблених на 3 етапі.

9. Забезпечення своєчасних розрахунків за емісійними корпоративними цінними паперами.

Реалізація заходів емісійної політики повинна ставити за мету підвищення інвестиційної привабливості корпорації (її цінних паперів) шляхом максимізації вартості акцій та дивідендів за ними, а також повних та своєчасних виплат за іншими корпоративними цінними паперами. Заходи корпоративної емісійної політики не повинні призводити до втрати довіри потенційних акціонерів та інших груп інвесторів до корпорації та зниження інвестиційної привабливості її цін-

них паперів. З цією метою можуть створюватись резервні фонди за окремими найбільш ризиковими інвестиційними проектами, фінансування яких здійснюється шляхом емісії боргових цінних паперів. Платежі за обслуговуванням корпоративних емісійних боргових цінних паперів повинні закріплюватись в платіжний календар корпорації і жорстко контролюватись у процесі моніторингу поточної фінансової діяльності.

Висновки з проведеного дослідження. Емісійна політика є частиною акціонерної політики компанії. Метою емісійної політики компанії є пошук зовнішніх джерел фінансування. Інші сфери емісійної політики – це перерозподіл активів, збільшення статутного капіталу за рахунок залучення нових акціонерів, розширення ринку своїх акцій, збільшення статутного капіталу компанії, а також позикового капіталу, фінансування зростання довгострокових активів та забезпечення руху оборотного капіталу.

Основною метою емісійної політики є якнайшвидше залучення необхідного обсягу власних фінансових ресурсів на ринок цінних паперів. Враховуючи сформульовану мету, емісійна політика компанії є частиною загальної політики формування власних фінансових ресурсів, яка полягає у забезпеченні залучення необхідної суми коштів шляхом випуску та розміщення власних акцій на ринку цінних паперів.

Отже, розробка ефективної емісійної політики компанії охоплює наступні етапи. Слід підкреслити, що залучення додаткового капіталу за допомогою нової емісії акцій – це тривалий і витратний процес. Тому цим джерелом залучення фінансових ресурсів користуються лише великі акціонерні товариства, які мають достатні фінансові ресурси та загальновідомі на фондовому ринку.

Повноцінне забезпечення фінансовими ресурсами дає змогу підвищувати здатність корпорації приймати ризики, пов'язані з її довготривалим розвитком: реалізацію нових проектів, проведення і наукових досліджень, збільшення частки ринку. Доступ через корпоративні цінні папери до фінансових ресурсів потрібно використовувати активніше, оскільки економіка України все ще залишається здебільшого дефіцитною (за майновими правами на перспективні об'єкти власності, нерухомість тощо) [3, с. 136]. Окрім того, корпоративна форма фінансово-господарської діяльності дає можливість використовувати найширший спектр фінансових інструментів (використання похідних цінних паперів) для залучення основного та додаткового капіталу.

Список літератури:

1. Бланк І.А. Основи фінансового менеджменту. Т. 1. Київ : Ника Центр, 1999. 592 с. (Серія «Бібліотека фінансового менеджера». Вип. 3).
2. Економічний словник-довідник / За ред. С.В. Мочерного. Київ : Феміна, 1995. 368 с.
3. Євтушевський В.А. Основи корпоративного управління : навч. посіб. Київ : Знання-Прес, 2002. 317 с.
4. Про підприємства в Україні : Закон України від 27.03.1991 № 887-ХІІ (втратив чинність) // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/887-12>
5. Олексієнко Л.М. Фінансова стратегія виходу підприємств на ринок цінних паперів. *Фінанси України*. 2001. С. 136.
6. Положення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про порядок реєстрації випуску облігацій підприємств та інформації про їх емісію» М 07. 0198 від 12 лютого 1998 року.
7. Росс С., Вестерфілд Р., Джордан Б. Основи корпоративних фінансів / пер. с англ. Москва : Лабораторія Базових Знань, 2000. 718 с.
8. Чечетов М., Мендрул О. Корпоративне управління в умовах економічної трансформації. *Економіка України*. 2001. № 4. С. 10.

References:

1. Blank I.A. (Ed.) (1991) *Osnovy fyansovoho menedzhmenta* [Fundamentals of financial management], vol. 1. Kyiv: Nika Center. (in Russian)
2. Mochernyi S.V. (1995) *Ekonomichni slovnyk-dovidnyk* [Economic Dictionary-Reference]. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Ievtushevskiy V.A. (2002) *Osnovy korporatyvnoho upravlinnia* [Fundamentals of corporate governance]. Kyiv. (in Ukrainian)
4. Pro pidpryyemstva v Ukrayini: Zakon Ukrayiny [Law of Ukraine on enterprises in Ukraine № 887-XII] (1991, March, 27). (in Ukrainian)
5. Oleksiienko L.M. (2001) *Finansova stratehiia vykhodu pidpryyemstv na rynok tsinnykh paperiv* [Financial strategy of enterprises entering the securities market]. *Finansy Ukrainy* [Finance of Ukraine]. Moscow, p. 136. (in Ukrainian)
6. Polozhennia Derzhavnoi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku "Pro poriadok reiestratsii vypusku oblihasii pidpryyemstv ta informatsii pro yikh emisiiu» [Regulations of the State Commission on Securities and Stock Market "On the procedure for registration of the issue of corporate bonds and information on their issue"] № 07. 0198 (1998, February, 12).
7. Ross S., Vesterfeld R., Dzhordan B. (2000) *Osnovy korporativnih finansov* [Fundamentals of corporate finance] (Trans.). Moscow: Laboratory of Basic Knowledge, p. 718. (in Ukrainian)
8. Chechetov M., Mendrul O. (2001) *Korporatyvne upravlinnia v umovakh ekonomichnoi transformatsii* [Corporate governance in terms of economic transformation]. *Ekonomika Ukrainy* [Economy of Ukraine], p. 10. (in Ukrainian)

НАШІ АВТОРИ

1. **Авер'янова Ніна Миколаївна** – кандидат філософських наук, науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
2. **Березінський Геннадій Валерійович** – магістр Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
3. **Богач Олена Валентинівна** – викладач вищої категорії Лозівської філії Харківського державного автомобільно-дорожнього коледжу
4. **Вітюк Микола Васильович** – кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри «Експлуатація суднового електрообладнання та засобів автоматики» Одеського національного морського університету
5. **Воропаєва Тетяна Сергіївна** – кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
6. **Гайнігова Лінда** – аспірантка, Масариків університет, Філософський факультет, м. Брно
7. **Клименко Тетяна Василівна** – викладач вищої категорії Лозівської філії Харківського державного автомобільно-дорожнього коледжу
8. **Кнір Марія Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Київського національного університету імені Тараса Шевченка
9. **Ковальчук Ігор Сергійович** – здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка
10. **Кондратюк Світлана Григорівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри дошкільної освіти Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
11. **Кочерга Зоряна Ростиславівна** – доктор медичних наук, професор, завідувачка кафедри пропедевтики педіатрії Івано-Франківського національного медичного університету
12. **Кочетков Олександр В'ячеславович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри «Експлуатація суднового електрообладнання та засобів автоматики» Одеського національного морського університету
13. **Кулик Яна Олександрівна** – судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень лабораторії товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
14. **Кутняк Іван Михайлович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та мистецької освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
15. **Кучебо Олена Сергіївна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
16. **Лавро Ольга Олегівна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
17. **Левус Надія Ігорівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Львівського національного університету імені Івана Франка
18. **Легерко Тетяна Олегівна** – магістр філології, аспірантка кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки
19. **Линник Олена Іванівна** – студентка другого (магістерського) рівня вищої освіти Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
20. **Мандзяк Марта Мирославівна** – магістрантка Львівського національного університету імені Івана Франка
21. **Мандзяк Наталія Миколаївна** – магістрант Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
22. **Машін Володимир Миколайович** – старший викладач кафедри «Експлуатація суднового електрообладнання та засобів автоматики» Одеського національного морського університету
23. **Нос Любов Степанівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка
24. **Околович Іван Миколайович** – старший викладач Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
25. **Павликівська Богданна Михайлівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри пропедевтики педіатрії Івано-Франківського національного медичного університету
26. **Паламар Світлана Павлівна** – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
27. **Пасіцька Оксана Ігорівна** – доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства імені І. Крип'якевича Національної академії наук України

28. **Пастух Богдан Михайлович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри анатомії людини Івано-Франківського національного медичного університету
29. **Печерська Ірина Олександрівна** – судовий експерт Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
30. **Попадинець Оксана Григорівна** – доктор медичних наук, професор, завідувачка кафедри анатомії людини Івано-Франківського національного медичного університету
31. **Пуйда Роман Богданович** – кандидат історичних наук, доцент, директор науково-технічної бібліотеки Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
32. **Романенко Людмила Віталіївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри початкової освіти Київського університету імені Бориса Грінченка
33. **Самойлова Ольга Федорівна** – судовий експерт Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
34. **Собакарь Євген Миколайович** – старший судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень лабораторії товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
35. **Соломаха Артем Григорович** – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права та процесу Київського національного університету імені Тараса Шевченка
36. **Ткачук Еліана Володимирівна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
37. **Ушакова Оксана Анатоліївна** – магістрантка Рівненського державного гуманітарного університету
38. **Фарина Наталія Петрівна** – народна артистка України, професор кафедри естрадної музики Рівненського державного гуманітарного університету
39. **Чорнобай Вікторія Петрівна** – студент другого (магістерського) освітнього рівня Київського університету імені Бориса Грінченка
40. **Шитова Лілія Володимирівна** – старший судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень лабораторії товарознавчих, гемологічних, економічних, будівельних, земельних досліджень та оціночної діяльності Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
41. **Юрах Омелян Михайлович** – кандидат медичних наук, доцент кафедри анатомії людини Івано-Франківського національного медичного університету
42. **Якуніна Катерина Ігорівна** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри філософії та культурного менеджменту Національного університету «Острозька академія»
43. **Яремчук Наталія Ярославівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Львівського національного університету імені Івана Франка

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу

пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямками

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити електронну форму реєстрації, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua статтю та квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть науковий розділ журналу, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. Статті студентів публікуються за

наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування, ми відправляємо вам лист з інформацією: «Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації».

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття;

– формулювання цілей статті (постановка завдання);

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

– індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

– назва статті, прізвище, ім'я, по батькові автора (-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада мовою оригіналу статті;

– анотація (мінімум 700 знаків) та ключові слова (мінімум 5 слів) мовою оригіналу статті;

– назва статті, прізвище та ім'я автора (-ів), місце роботи (навчання) англійською мовою;

– анотація (мінімум 1800 знаків) та ключові слова (мінімум 5 слів) англійською мовою;

– текст статті може бути українською, російською або англійською мовою;

– список літератури подається наприкінці статті у двох формах: «Список літератури» і «References».

Формат статті	A4, орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (Arial і Courier New для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифту табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 8 (96) серпень 2021 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: В. Удовиченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73021 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»

Телефон: +38 (0552) 399 530
E-mail: info@molodyvcheny.in.ua
Сайт: www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 31.08.2021 р.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 15,11. Тираж 100 прим.
Зам. 0821-104.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.